„O carte cutre

Christ

Christopher Hitchens

Dumnezeu nu este mare

Cum otrăveşte religia totul

Traducere: Patricia Neculae
Editura LITERA
2012

Christopher Hitchens

God Is Not Great

How Religion Poisons Everything

Copyright © 2007

Dumnezeu nu este mare.
Cum otrăveşte religia totul
Christopher Hitchens

Editura Litera
O.P. 53; C.P. 212, sector 4, Bucureşti, România
tel.: 021 319 63 90, 031 425 16 19, 0752 548 372;
e-mail: comenzi@litera.ro

Ne puteţi vizita pe
www.litera.ro

Copyright © 2012 Litera
pentru versiunea în limba română
Toate drepturile rezervate

Editor: Vidraşcu şi fiii
Redactor: Ovidiu Şerban
Copertă: Andrei Gamarţ
Tehnoredactare şi prepress: Anca Suciu

ISBN ePub: 978-606-93319-5-8
ISBN PDF: 978-606-93319-6-5
ISBN print: 978-606-21-0082-7

Lectura digitală protejează mediul

Versiune digitală realizată de elefant.ro

Lui Ian McEwan,
pentru a ne aminti cu seninătate de La Refulgencia

O, biată omenire, cu soarta ta nenorocită,
Tu sub o lege te-ai născut, o alta acum te leagă;
Din vanitate ai ieşit, dar vanitatea ţi-e oprită
Şi creatorul te-a ciuntit, dar vrea să fii întreagă.
FULKE GREVILLE, *MUSTAPHA*

Doar voi vă credeţi demni ca să primiţi,
Chiar voi, neghiobi, fanatici şi smintiţi,
Taina ce mie Domnul mi-o refuză?
Atunci, ce-mi pasă mie? Credeţi ce voiţi!

OMAR KHAYYAM, *RUBAIATE*

Ei vor muri în pace, se vor săvârşi din viaţă în numele Tău, şi dincolo de mormânt nu vor găsi decât moarte. Iar noi vom păstra cu grijă secretul şi, pentru fericirea lor, îi vom amăgi, făgăduindu-le o răsplată veşnică în ceruri.

MARELE INCHIZITOR CĂTRE „MÂNTUITORUL" SĂU ÎN *FRAŢII KARAMAZOV*

1. PENTRU A NE EXPRIMA ÎN TERMENI MODERAŢI

Dacă cititorul vizat al acestei cărţi va dori să meargă dincolo de diferendul cu autorul ei şi va încerca să identifice păcatele şi tarele care l-au impulsionat în a o scrie (şi, fără îndoială, am observat că cei care afirmă în public mila, compasiunea şi iertarea sunt înclinaţi să urmeze acest drum), atunci acesta sau aceasta nu se va război doar cu acel creator de necunoscut şi inefabil care – s-ar presupune – a ales să mă conceapă aşa. Va ajunge şi să pângărească amintirea unei femei simple, binevoitoare şi sincere, statornică şi demnă în credinţa ei, pe nume Jean Watts.

Pe când eram un băieţel de vreo nouă ani şi mergeam la şcoală undeva pe la marginea Dartmoorului, în sud-vestul Angliei, doamna Watts era cea care ne preda lecţii despre natură, dar şi despre Scriptură. Mergeam cu ea şi

cu colegii mei în drumeţii în acele părţi cu precădere frumoase ale ţării mele de baştină şi ne învăţa să deosebim unele de altele diferitele păsări, copaci şi plante. Varietatea fascinantă pe care o oferă nişte tufe; minunăţia câtorva ouă grupate în structura complexă a unui cuib; faptul că, dacă spinii ne zgâriau picioarele (trebuia să purtăm pantaloni scurţi), întotdeauna se găsea la îndemână frunza vreunei plante care să ne domolească durerea: toate acestea mi s-au întipărit în minte, la fel şi „muzeul pădurarului" în care ţăranii din zonă expuneau leşurile şobolanilor, nevăstuicilor şi ale altor dăunători sau animale de pradă, creaţii ale unei zeităţi mai puţin binevoitoare, s-ar putea crede. Dacă veţi citi nemuritoarele poeme rurale scrise de John Clare, veţi surprinde muzica lumii pe care încerc să o înfăţişez.

Mai târziu, în cadrul lecţiilor, ni se dădea câte o foaie de hârtie tipărită cu titlul „Căutaţi în paginile Scripturii", trimisă şcolii de cine ştie ce autoritate naţională care monitoriza predarea religiei. (Orele de religie, alături de rugăciunile zilnice, erau obligatorii). Foile conţineau un singur verset din Vechiul sau din Noul Testament, pe care trebuia să îl identificăm, apoi să comunicăm clasei ori profesorului, oral sau în scris, care era povestea şi morala. Îmi plăcea la nebunie acest exerciţiu şi ajunsesem să excelez la el, astfel încât (precum Bertie Wooster), de multe ori, eram primul din clasă la orele de religie. A fost primul meu contact cu critica practică şi textuală. Obişnuiam să citesc toate capitolele de dinaintea acelui verset şi pe toate care îi urmau pentru a fi sigur că surprinsesem „esenţa" fragmentului dat. Mă pricep şi acum să fac asta, spre iritarea adversarilor mei de multe ori, şi continui să-i respect pe cei al căror stil este uneori caracterizat ca „doar" talmudic sau coranic sau

„fundamentalist”. E un foarte bun şi necesar antrenament mental şi literar.

Dar a venit şi ziua în care biata şi draga doamnă Watts s-a întins mai mult decât îi era plapuma. Având ambiţia de a face să fuzioneze cele două roluri pe care le juca, profesor de ştiinţe naturale şi dascăl de religie, ne-a spus: „Copii, vedeţi voi cât de puternic şi de generos e Dumnezeu? A făcut ca toţi copacii şi toată iarba să fie verzi, exact acea culoare ce se dovedeşte a fi cea mai odihnitoare pentru ochii noştri. Imaginaţi-vă doar cât de îngrozitor ar fi ca toată vegetaţia să fie violet sau portocalie.”

Iată ce a putut să debiteze această băbuţă pioasă. Îmi plăcea doamna Watts: era o văduvă sentimentală şi copilăroasă care avea un câine ciobănesc bătrân şi prietenos pe care chiar îl chema Rover, iar după ore ne invita la casa ei destul de dărăpănată de lângă calea ferată şi ne oferea dulciuri şi alte bunătăţi. Dacă Satan a ales-o pe ea să mă ispitească pe căi greşite, atunci a fost mult mai inventiv decât subtilul şarpe din Grădina Raiului. Nici măcar o dată n-a ridicat glasul şi nici nu ne-a bruscat – ceea ce nu se poate spune despre toţi profesorii mei – şi era în genere unul dintre acei oameni care îşi au amintirea cinstită în *Middlemarch* şi despre care s-ar putea spune că, „dacă lucrurile nu sunt chiar atât de rele pe cât ar fi putut să fie pentru fiecare dintre noi”, asta „se datorează măcar pe jumătate celor mulţi care au trăit cu stoicism o viaţă ascunsă şi care odihnesc acum în morminte fără flori.”

Cu toate acestea, am fost sincer scandalizat de ce a spus. Vârful de la micile mele sandale cu cureluşă în jurul gleznei s-a coroiat de ruşinea pe care o simţeam pentru ea. La nouă ani, n-aveam nici o noţiune despre teoria creaţionistă sau despre rivalitatea cu evoluţionismul lui Darwin şi nici despre legătura dintre fotosinteză şi

clorofilă. Secretele genomului îmi erau la fel de străine ca tuturor contemporanilor mei. N-ajunsesem încă să văd peisaje naturale în care aproape totul să fie hidos de indiferent şi de ostil faţă de existenţa umană, dacă nu chiar faţă de viaţă în sine. Pur şi simplu *ştiam*, aproape ca şi cum aş fi fost în relaţie cu o autoritate mai înaltă, că profesoara mea reuşise, în doar două propoziţii, să o dea rău cu băţul în baltă. Ochii erau cei care se adaptaseră la natură, nu invers.

Nu vreau să pretind că îmi amintesc totul cu precizie sau exact cronologic după această epifanie, dar, în destul de scurt timp, am început să observ şi alte bizarerii. De ce, dacă dumnezeu era creatorul tuturor lucrurilor, ni se cerea să „îl preamărim” fără încetare pentru ceva ce era în natura lui? Dincolo de alte aspecte, era o dovadă de servilism. Dacă Iisus putuse să vindece un orb întâlnit întâmplător, de ce nu vindeca orbirea cu totul? Ce era atât de extraordinar în faptul că alungase demonii dacă, în schimb, aceştia intraseră într-o turmă de porci? Era ceva sinistru aici, apropiat cumva de magia neagră. Dacă te rogi încontinuu, de ce nu se văd şi rezultatele? De ce trebuia să spun neîncetat, în public, că sunt un biet păcătos? De ce era sexul un subiect considerat toxic? După cum aveam să descopăr, aceste obiecţii şovăielnice şi copilăreşti sunt foarte comune, în parte pentru că nici o religie nu poate să le ofere un răspuns satisfăcător. Dar o altă obiecţie, mai importantă, ieşea la iveală. (Spun „ieşea la iveală” şi nu „mi-a venit în minte” pentru că aceste obiecţii sunt nu doar insurmontabile, dar şi ineluctabile). Într-una dintre seri, directorul, cel care ţinea slujba şi rugăciunea zilnică, păzitorul Bibliei totodată, un om puţin cam sadic şi un homosexual ascuns (dar l-am iertat de multă vreme pentru că mi-a trezit interesul pentru istorie şi mi-a împrumutat primul exemplar dintr-o carte de P.G.

Wodehouse), purta o discuţie fără ocolişuri cu noi. „Poate că nu înţelegeţi rostul religiei acum”, ne-a spus el. „Dar veţi înţelege într-o zi, când veţi începe să-i pierdeţi pe cei dragi.”

Şi de data aceasta, am simţit cum mă trece un fior de pură indignare şi de neîncredere. Una peste alta, este ca şi cum ai spune că religia s-ar putea să nu fie adevărată, dar asta nu contează prea mult atât timp cât îţi oferă consolare. Ce idee demnă de dispreţ. Mă apropiam de treisprezece ani şi deveneam un mic intelectual greu de suferit. N-auzisem de Sigmund Freud – deşi mi-ar fi fost de un real ajutor în a-l înţelege pe director –, dar tocmai aruncasem un ochi pe eseul lui, *Viitorul unei iluzii*.

Vă copleşesc cu toate aceste informaţii pentru că nu mă număr printre cei a căror şansă de a atinge desăvârşirea în credinţă a fost spulberată de abuzuri sau de îndoctrinare tembelă. Ştiu că milioane de fiinţe umane au trebuit să treacă prin aşa ceva şi nu cred că putem sau că ar trebui să absolvim religiile pentru că au produs atâta durere. (În trecutul foarte recent, am văzut cum Biserica Catolică a fost mânjită de asocierea cu păcatul de neiertat al pedofiliei sau, într-o formulare mai apropiată de tiparul latinei, „nici un copil, în nici un cotlon, nescotocit nu lăsăm”). Dar şi alte organizaţii nonreligioase se fac vinovate de crime similare, dacă nu chiar mai grave.

Rămân totuşi patru obiecţii ireductibile la adresa credinţei religioase: că oferă o reprezentare total eronată a originilor omului şi ale cosmosului, că, din cauza acestei greşeli originare, reuşeşte să îmbine maximum de slugărnicie cu maximum de solipsism, că este atât rezultatul, cât şi cauza unei periculoase reprimări sexuale şi că este, în ultimă instanţă, întemeiată pe proiecţia unor năzuinţe.

Nu cred că dau dovadă de aroganţă dacă spun că descoperisem deja aceste patru obiecţii (alături de faptul mai vulgar şi mai evident că religia este utilizată de cei care deţin vremelnic puterea pentru a se învesti cu autoritate) înainte de a mi se îngroşa vocea. Am certitudinea morală că milioane de alţi oameni au ajuns la concluzii similare cam în acelaşi fel şi am întâlnit mai apoi astfel de oameni în sute de locuri şi în zeci de ţări diferite. Mulţi dintre ei n-au crezut niciodată şi mulţi au renunţat să mai creadă după o luptă dificilă. Unii dintre ei au avut parte de iluminări în necredinţă tot atât de subite, dar poate mai puţin epileptice sau apocaliptice (iar mai târziu, mai raţionale şi având o justificare morală mai puternică), precum cea trăită de Saul din Tars pe drumul Damascului. Iată ce trebuie spus despre mine şi despre cei ce gândesc asemenea mie. Credinţa noastră nu este o credinţă. Principiile noastre nu sunt o credinţă. Nu ne bazăm doar pe ştiinţă şi pe raţiune, pentru că acestea reprezintă mai degrabă nişte factori necesari decât suficienţi, dar suntem neîncrezători în legătură cu tot ceea ce vine să contrazică ştiinţa sau să revolte raţiunea. Putem să fim diferiţi în multe privinţe, dar respectăm cu toţii gândirea liberă, minţile deschise şi cercetarea unor idei doar de dragul acestor idei. Nu suntem dogmatici în convingerile noastre: diferenţele de opinie dintre profesorul Stephen Jay Gould şi profesorul Richard Dawkins în privinţa „echilibrului punctual”, precum şi golurile din teoriile postdarwiniene sunt destul de largi şi destul de adânci, dar le vom soluţiona cu ajutorul dovezilor şi al raţionamentelor, nu prin excomunicări reciproce. (Chiar iritarea mea faţă de profesorii Dawkins şi Daniel Dennett pentru propunerea lor ca ateii să se autointituleze „luminaţi”, propunere pe care o percep ca o bătaie în retragere şi o concesie, e parte dintr-o dispută încă neîncheiată.) Nu suntem imuni la

farmecul minunilor, al misterului şi al veneraţiei: avem muzica, arta şi literatura şi considerăm că marile dileme etice sunt mai bine tratate de Shakespeare, de Tolstoi, de Schiller, de Dostoievski sau de George Eliot decât de istorioarele mitice cu conţinut moral din cărţile sfinte. Literatura, nu scriptura, e un sprijin pentru minte şi – în lipsa unei alte metafore – pentru suflet. Nu credem nici în rai, nici în iad, dar, cu toate acestea, nu există statistici care să poată dovedi că, fără aceste linguşiri sau ameninţări, ne facem mai vinovaţi de lăcomie sau de violenţă decât cei credincioşi. (De fapt, dacă ar fi vreodată posibilă o astfel de statistică, sunt convins că s-ar dovedi exact contrariul.) Suntem împăcaţi cu gândul că nu trăim decât o singură dată, continuându-ne viaţa doar prin copiii noştri, fiind mulţumiţi să ştim că trebuie să le deschidem calea şi să le facem loc. Credem că este posibil ca, odată ce oamenii acceptă faptul că duc vieţi scurte şi pline de greutăţi, să se comporte mai bine unii cu ceilalţi, nu mai rău. Credem cu certitudine că o existenţă etică e posibilă în absenţa religiei. Iar corolarul acestui enunţ are pentru noi evidenţa unui adevăr – religia nu doar că n-a determinat nenumăraţi oameni să se comporte mai bine decât alţii, ci le-a permis să-şi îngăduie conduite ce ar fi privite cu circumspecţie chiar şi de matroana unui bordel sau de cei responsabili pentru purificări etnice.

Mai important, poate, decât orice altceva, noi, necredincioşii, n-avem nevoie de nici un mecanism de consolidare. Noi suntem cei pe care Blaise Pascal îi avea în vedere atunci când se adresa celui care spunea: „Sunt făcut în aşa fel încât mi-e imposibil să cred.” În satul Montaillou, în timpul uneia dintre marile persecuţii ale Evului Mediu, inchizitorii i-au cerut unei femei să le spună cine o făcuse să aibă ezitări eretice privind existenţa iadului sau posibilitatea învierii. Ştia, fără îndoială, că o

pândeşte pericolul unei morţi chinuitoare în mâinile celor pioşi, dar le-a răspuns că nu le avea de la nimeni şi că ajunsese să le gândească de una singură. (Auzim adeseori credincioşii preamărind simplitatea turmei lor, dar nu şi în cazul unor astfel de dovezi de judecată sănătoasă şi de luciditate, strivite şi eradicate în cazul mai multor oameni decât vom putea şti vreodată.)

Nu avem nevoie să ne adunăm zi de zi sau în fiecare a şaptea zi, nici în orice altă zi privilegiată şi propice, pentru a ne proclama justeţea sau pentru a ne prosterna şi a ne bălăci în ticăloşia noastră. Noi, ateii, n-avem nevoie de preoţi şi nici de vreo autoritate mai înaltă decât ei care să vegheze la respectarea doctrinei. Sacrificiile şi ceremoniile ne repugnă, la fel moaştele sau venerarea oricărei imagini sau a oricărui obiect (chiar şi acele obiecte care iau forma uneia dintre cele mai utile invenţii ale omului: cartea broşată). Pentru noi, nici un loc de pe pământ nu este sau n-ar putea fi „mai sfânt" decât un altul: absurdităţii ostentative a pelerinajului sau ororii crase de a ucide copii în numele vreunui zid sfânt, al unei peşteri, altar sau stânci putem opune o plimbare relaxată sau hotărâtă de la un capăt la altul al bibliotecii sau al unei galerii ori prânzul cu un prieten încântător în căutarea adevărului sau a frumosului. Dacă sunt tratate cu seriozitate, unele dintre aceste ieşiri la bibliotecă, la prânz sau la muzeu ne vor aduce fără îndoială în contact cu credinţa şi cu credincioşii, de la marii pictori şi compozitori religioşi până la operele Sfântului Augustin, ale lui Toma d'Aquino, ale lui Maimonide şi Newman. Se poate ca aceşti învăţaţi iluştri să fi scris multe lucruri rele sau prosteşti, dând dovadă de o ignoranţă hilară în privinţa teoriei microbiene a bolilor sau în privinţa locului globului pământesc în sistemul solar şi cu atât mai mult în univers şi ăsta e motivul simplu pentru care unii asemenea lor nu se mai găsesc astăzi şi

nici ziua de mâine nu va mai cunoaşte alţii ca ei. Religia a rostit ultimele sale cuvinte inteligibile, nobile sau înălţătoare cu multă vreme în urmă: ori asta, ori s-a transformat într-un umanism admirabil, dar nebulos, cum a făcut-o, să zicem, Dietrich Bonhoeffer, un curajos pastor luteran spânzurat de nazişti fiindcă a refuzat să se alăture lor. Nu vom mai avea profeţi sau înţelepţi ca cei din vechime, acesta fiind motivul pentru care pietatea de azi nu este decât o repetiţie a celei de ieri, dusă uneori la o intensitate dureroasă pentru a ascunde insuportabila goliciune.

În timp ce unele apologii religioase sunt magnifice în felul lor limitat – îl putem aminti pe Pascal –, iar altele sunt anoste şi absurde – aici nu putem evita să-l menţionăm pe C.S. Lewis –, ambele stiluri au ceva în comun, şi anume încărcătura teribilă a strădaniei pe care trebuie să o suporte. De cât efort este nevoie pentru a afirma incredibilul! Aztecii erau nevoiţi să spintece cavitatea toracică a unui om *în fiecare zi* pentru a se asigura că soarele avea să răsară. Monoteiştii trebuie să-şi sâcâie divinitatea de mai multe ori de atât, temându-se să nu fie surdă. Câtă vanitate trebuie mascată – nu prea eficient de fapt – pentru a pretinde că cineva este obiectul personal al unui plan divin? Cât mai trebuie sacrificat respectul de sine pentru a te zbate continuu în conştiinţa propriului păcat? Câte presupuneri zadarnice trebuie făcute şi de câtă crispare este nevoie pentru a primi fiecare nouă descoperire a ştiinţei şi pentru a o manipula astfel încât să „se potrivească” pe calapodul cuvintelor dezvăluite de divinităţile antice inventate de om? De câţi sfinţi şi miracole, de câte concilii şi conclave este nevoie pentru a stabili, întâi de toate, o dogmă, şi apoi – după nenumărate suferinţe, pierderi, absurdităţi şi cruzimi –, pentru a fi forţaţi să revocăm una dintre aceste dogme? Dumnezeu

nu a creat omul după propriul său chip. În mod evident, este exact invers, aceasta fiind explicaţia nedureroasă pentru abundenţa zeităţilor şi a religiilor şi pentru fratricidul dintre şi din sânul religiilor, lucruri pe care le vedem în jurul nostru şi care au împiedicat dezvoltarea civilizaţiei.

Atrocităţile religioase trecute şi prezente au apărut nu din cauză că suntem răi (deşi susţin împotriva multor materialişti că răul este un lucru real), ci pentru că este un adevăr al naturii că specia umană este, biologic vorbind, numai parţial raţională. Evoluţia a arătat că lobii noştri prefrontali sunt prea mici, că glandele noastre adrenale sunt prea mari şi că organele noastre reproducătoare par deficitar proiectate; o reţetă care, de sine stătătoare sau în combinaţie, cu siguranţă va duce la nefericire şi confuzie. Şi totuşi, ce diferenţă este când îi lăsăm la o parte pe credincioşii înverşunaţi şi îmbrăţişăm operele nu mai puţin intense ale unui Darwin, să zicem, sau Hawking sau Crick. Aceşti oameni dau dovadă de mai multă pătrundere chiar şi atunci când greşesc sau când îşi prezintă teoriile inevitabil partizane decât orice persoană care, cu falsă modestie, încearcă în zadar să rezolve cvadratura cercului şi să explice cum se face că el, o simplă făptură a Creatorului, poate şti ceea ce intenţionează Creatorul. Nu putem cădea de acord întru totul în ceea ce priveşte problema esteticii, dar noi, umaniştii seculari, ateii şi agnosticii, nu dorim să privăm umanitatea de minunile şi mângâierile ei. Câtuşi de puţin. Dacă te vei apleca chiar şi numai în trecere asupra uluitoarelor fotografii surprinse de telescopul Hubble, vei avea în faţa ochilor lucruri cu mult mai uimitoare şi mai misterioase şi mai frumoase – mai haotice, mai copleşitoare şi care-ţi vor tăia respiraţia – decât orice creaţie sau poveste despre „sfârşitul zilelor”. Dacă citeşti scrierile lui Hawking despre „orizontul de

evenimente”, despre acea graniţă ipotetică a unei „găuri negre” peste care, teoretic, te-ai putea arunca şi ai vedea trecutul şi viitorul (doar că, din păcate şi prin definiţie, nu ai avea destul „timp”), aş fi surprins dacă Moise şi jalnicul lui „rug aprins” te-ar mai putea lăsa cu gura căscată. Dacă vei studia frumuseţea şi simetria „lanţului dublu helicoidal”, căutând apoi să obţii analiza propriei „secvenţe genomice”, vei fi de îndată impresionat că un astfel de fenomen aproape perfect constituie miezul fiinţei tale şi vei căpăta convingerea (sper) că ai atât de multe în comun cu celelalte triburi ale speciei umane – ideea de „rasă”, laolaltă cu cea de „creaţie”, fiind bună de aruncat la gunoi – şi, totodată, vei fi fascinat să afli în cât de mare măsură faci parte din regnul animal. Acum, în sfârşit, poţi să fii umil aşa cum se cuvine în faţa creatorului tău, care se dovedeşte a nu fi „cineva”, ci un proces de transformare care presupune, mai degrabă, o serie de elemente arbitrare, mai mult decât şi-ar dori vanitatea noastră. E mai mult mister şi minunare aici decât e capabil orice mamifer să înfrunte: şi cea mai educată persoană din lumea de azi trebuie să recunoască – ca să *nu* spun să (se) mărturisească – faptul că ştie tot mai puţin despre tot mai mult.

Cât despre consolare, de vreme ce oamenii religioşi insistă că, adesea, credinţa răspunde acestei presupuse nevoi, nu pot să spun decât că aceia care oferă false mângâieri sunt falşi prieteni. În orice caz, criticii religiei nu doar neagă faptul că ea are un efect calmant. Mai mult, ei ne avertizează împotriva efectului placebo şi a sticlei cu apă colorată. Probabil că cel mai cunoscut citat al vremurilor moderne interpretat în mod eronat – cu siguranţă cel mai cunoscut în această controversă – este afirmaţia că Marx respingea religia ca fiind „opiul popoarelor”. Dimpotrivă, acest fiu al unei descendenţe

rabinice lua ideea de credinţă foarte în serios şi a scris în *Contribuţii la critica filosofiei hegeliene a dreptului* după cum urmează:

> Mizeria religioasă este expresia mizeriei reale şi totodată *protestul* împotriva mizeriei reale. Religia este suspinul creaturii chinuite, sensibilitatea unei lumi lipsite de inimă, după cum este şi spiritul unor orânduiri lipsite de spirit. Ea este opiu pentru popor.
>
> Suprimarea religiei, a acestei fericiri iluzorii a poporului, este cerinţa adevăratei lui fericiri. Cerinţa de a renunţa la iluziile cu privire la situaţia sa este cerinţa de a renunţa la o situaţie care are nevoie de iluzii. Critica religiei este, aşadar, în germen critica acestei văi a plângerii a cărei aureolă sfântă este religia. Critica a înlăturat florile imaginare care acopereau lanţul nu pentru ca omul să poarte lanţul dezolant şi prozaic, ci pentru ca el să arunce lanţul şi să culeagă floarea vie.

Aşadar, citatul interpretat greşit nu e tocmai „un citat interpretat greşit”, ci, mai degrabă, o încercare grosolană de a reprezenta greşit cazul filosofic împotriva religiei. Aceia care au crezut ceea ce le-au spus preoţii, rabinii şi imamii, despre ceea ce cred necredincioşii şi despre cum gândesc, vor mai găsi şi alte astfel de surprize pe măsură ce înaintăm. Poate că vor ajunge să se îndoiască de ceea ce le-a fost spus – sau să nu mai ia totul „de bun”, aceasta fiind, înainte de toate, marea problemă.

Marx şi Freud, trebuie să recunoaştem, nu au fost doctori sau cercetători în domeniul ştiinţelor exacte. E mai bine să ne gândim la ei ca la nişte eseişti foarte buni, cu o imaginaţie supusă greşelii. Când universul intelectual se schimbă, cu alte cuvinte, nu mă simt într-atât de arogant pentru a mă sustrage criticii de sine. Şi sunt mulţumit să cred că unele contradicţii vor rămâne contradictorii, că unele probleme nu vor fi niciodată rezolvate din cauza

dotării de mamifer a cortexului cerebral uman şi că unele lucruri vor rămâne întotdeauna neştiute. Pentru mine, dacă s-ar afla că universul este finit sau infinit, oricare dintre aceste două descoperiri ar fi în egală măsură cât se poate de uluitoare şi de impenetrabilă. Şi, cu toate că am întâlnit mulţi oameni mai înţelepţi şi mai înzestraţi decât mine, nu cunosc pe nimeni care să fie într-atât de înţelept sau inteligent ca să susţină contrariul.

Astfel, critica cea mai blândă adusă religiei este şi cea mai radicală şi mai distrugătoare. Religia este creată de om. Nici chiar oamenii care au creat-o nu pot să fie de acord cu spusele sau faptele profetului, ale mântuitorului sau ale gurului lor. Şi cu atât mai puţin pot spera că vor putea să ne spună „înţelesul" descoperirilor şi al progreselor petrecute în timp care au fost, la începuturile lor, împiedicate de religiile lor sau denunţate de acestea. Şi totuşi, credincioşii încă pretind că ştiu! Şi nu doar că ştiu, ci că ştiu *totul*. Nu doar că ştiu că dumnezeu există şi că el a creat şi a supravegheat întregul proiect, ci că ştiu şi ceea ce „el" cere de la noi – de la ce mâncăm până la obiceiurile noastre, până la moralitatea sexuală. Cu alte cuvinte, într-o discuţie complicată şi amplă în care noi ştim tot mai multe despre tot mai puţine, dar sperăm totuşi la cunoaştere pe parcurs, o facţiune – compusă la rândul ei din alte facţiuni care împărtăşesc aceleaşi idei combatante – are aroganţa absolută de a ne spune că deja avem toate informaţiile esenţiale de care avem nevoie. Asemenea prostie combinată cu atâta mândrie ar trebui să fie îndeajuns pentru a exclude „credinţa" din discuţie. Persoana care este sigură şi care cere garanţie divină pentru siguranţa sa aparţine acum începutului speciei noastre. Poate că e o despărţire care durează mai mult, dar, ca toate despărţirile, n-ar trebui să se prelungească peste măsură.

Sunt încredinţat că, dacă m-aţi întâlni, n-aţi şti neapărat că asta este viziunea mea. Probabil că am petrecut mai mult timp cu prieteni religioşi decât cu oricine altcineva. Aceşti prieteni mă irită adesea spunându-mi că sunt un „căutător”, ceea ce nu sunt, sau nu în sensul în care îl gândesc ei. Dacă m-aş întoarce la Devon, acolo unde se află mormântul fără flori al doamnei Watts, cu siguranţă că aş zăbovi liniştit în spatele unei biserici celtice sau saxone. (Minunatul poem „Church Going” al lui Philip Larkin surprinde perfect dispoziţia mea.) Mai demult, am scris o carte despre George Orwell, care ar fi putut fi eroul meu dacă aş fi avut eroi, şi am fost supărat de cruzimea de care a dat dovadă în legătura cu arderea bisericilor din Catalonia în 1936. Sofocle a arătat, cu mult înainte de răspândirea monoteismului, că Antigona a vorbit în numele umanităţii exprimându-şi revolta împotriva profanării. Las pe seama credincioşilor sarcina de a-şi arde unul altuia bisericile, moscheile şi sinagogile; nu mă îndoiesc că se vor achita de ea. Când merg la moschee, mă descalţ. Când merg la sinagogă, îmi acopăr capul. Odată am privit obiceiurile dintr-un *ashram*[1] din India, deşi am fost supus la grea încercare. Părinţii mei n-au încercat să-mi impună nici un fel de religie: probabil am fost norocos să am un tată care nu a fost foarte ataşat de educaţia sa baptistă/calvinistă şi o mamă care a preferat – în parte, de dragul meu – să îmbrăţişeze religia iudaică a strămoşilor ei. Acum ştiu îndeajuns despre toate religiile ca să îmi dau seama că aş fi întotdeauna un necredincios indiferent de spaţiu şi de timp, dar ateismul care mă caracterizează este un ateism protestant. Mi-am manifestat primele dezacorduri în raport cu superba liturghie din *Biblia Regelui Iacob* şi cu *Cartea de rugăciune*

[1] Loc de retragere colectivă, întâlnit mai ales în India, unde discipolii se adună în jurul propovăduitorului (n.red.)

comună a lui Cranmer – liturghie de care fudula Biserică Anglicană s-a debarasat pripit. La moartea tatălui meu, ce avea să fie înmormântat într-o capelă cu o panoramă a oraşului Portsmouth – aceeaşi în care generalul Eisenhower se rugase pentru victorie în ajunul Zilei Z, în 1944 – mi-am ales pentru cuvântarea pe care am ţinut-o din amvon un citat din Epistola către Filipeni a lui Saul din Tars, cel ce avea să fie mai apoi numit „Sfântul Apostol Pavel” (capitolul 4, versetul 8):

> Mai departe, fraţilor, câte sunt adevărate, câte sunt de cinste, câte sunt drepte, câte sunt curate, câte sunt vrednice de iubit, câte sunt cu nume bun, orice virtute şi orice laudă, la acestea să vă fie gândul.

Am ales acest fragment datorită caracterului său obsedant şi subtil şi mă voi gândi la el înainte de a-mi da ultima suflare şi, totodată, pentru învăţătura sa esenţialmente seculară şi pentru că se ridică deasupra unei pustietăţi îmbibate de patos şi nemulţumiri, de absurdităţi şi de tiranii.

Controversa cu credinţa stă la baza şi la originea tuturor controverselor pentru că reprezintă începutul – dar nu şi sfârşitul – tuturor controverselor în legătură cu filosofia, ştiinţa, istoria şi natura umană. Este şi începutul – dar câtuşi de puţin şi sfârşitul – tuturor disputelor despre ceea ce înseamnă o viaţă bună şi un oraş drept. Credinţa religioasă este imposibil de eradicat tocmai din cauză că suntem prea puţin evoluaţi. Nu va dispărea nicicând sau, cel puţin, nu până când nu vom reuşi să ne eliberăm de teama de moarte, de întuneric şi de necunoscut, de teama pe care o avem unul faţă de celălalt. Din acest motiv, nu o voi interzice chiar dacă aş crede că este posibil. Sunt foarte generos, aţi putea spune. Dar religia va fi la fel de tolerantă? Întreb asta pentru că între mine şi prietenii mei religioşi există o diferenţă reală şi profundă, iar prietenii

mei reali şi adevăraţi sunt suficient de oneşti pentru a o recunoaşte. Aş fi cât se poate de mulţumit să merg la ceremonia de bar mitzvah a copiilor lor, să mă minunez în faţa catedralelor lor gotice, să le „respect” credinţa că, deşi exclusiv în arabă, Coranul a fost dictat unui profet neştiutor de carte şi să mă arăt interesat de consolările pe care le găsesc în religia wicca, în hinduism şi în jainism. Şi, de fapt, voi continua să fac asta fără să insist asupra condiţiei de politeţe reciprocă – care ar fi ca, *la rândul lor, să mă lase în pace*. Dar, până la urmă, religia este incapabilă de aşa ceva. În timp ce scriu aceste cuvinte, iar voi le citiţi, credincioşii plănuiesc în diferite moduri distrugerea voastră şi a mea şi distrugerea tuturor realizărilor umane dobândite din greu despre care am discutat. *Religia otrăveşte totul*.

2. RELIGIA UCIDE

> Aşa cum era, aversiunea lui faţă de religie, în sensul atribuit de obicei termenului, era de acelaşi fel cu aceea a lui Lucreţiu: el o privea cu atitudinea datorată nu unei simple iluzii mintale, ci unui mare rău moral. O considera ca fiind cel mai mare inamic al moralităţii: mai întâi, pentru că stabilea perfecţiuni fictive – credinţa în crezuri, simţăminte pioase şi ceremonii, fără vreo legătură cu binele omenirii – şi făcea ca acestea să fie acceptate ca substitute pentru virtuţi autentice, dar înainte de orice pentru că vicia radical criteriul moralei, făcând-o să constea în a îndeplini vrerea unei fiinţe asupra căreia revarsă cu prisosinţă, desigur, toate frazele de adulaţie, dar care în adevărul curat o descrie ca deosebit de detestabilă.
>
> JOHN STUART MILL DESPRE TATĂL SĂU ÎN *AUTOBIOGRAFIE*

Tantum religio potuit suadere malorum. („La câte nenorociri a putut să împingă religia!”)

Imaginaţi-vă că puteţi face un lucru de care eu sunt incapabil. Imaginaţi-vă, cu alte cuvinte, că aţi putea închipui un creator de o bunătate infinită şi atotputernic care v-a conceput, apoi v-a creat şi v-a modelat, v-a adus în lumea pe care a creat-o pentru voi şi care, acum, vă veghează şi vă iubeşte chiar şi în timp ce dormiţi. Imaginaţi-vă mai departe că, dacă vă supuneţi regulilor şi poruncilor date de el cu atâta afecţiune, veţi ajunge să trăiţi o eternitate plină de fericire şi de tihnă. Nu pot spune că vă invidiez pentru această convingere (pentru că mie îmi pare ca şi cum aţi aspira spre o formă oribilă de dictatură binevoitoare şi constantă), dar vreau să vă adresez o întrebare sinceră. De ce o asemenea convingere nu îi face fericiţi pe adepţii ei? Trebuie că au impresia că au descoperit un minunat secret de care se pot agăţa în momentele când sunt apăsaţi cel mai mult de necazuri.

La suprafaţă, chiar poate părea uneori că aşa stau lucrurile. Am luat parte la slujbe religioase din comunităţile de negri şi de albi unde întregul eveniment era un strigăt continuu de exaltare pentru a fi salvaţi, iubiţi şi aşa mai departe. Multe dintre aceste servicii religioase, în cadrul tuturor confesiunilor şi printre majoritatea păgânilor, sunt astfel organizate încât să evoce sărbători şi serbări populare, exact motivul pentru care îmi trezesc suspiciuni. Există, de asemenea, şi momente marcate de mai multă decenţă, sobrietate şi eleganţă. Pe vremea în care aparţineam Bisericii Greco-Ortodoxe simţeam, deşi nu credeam, bucuria exprimată prin cuvintele adresate de credincioşi în dimineaţa Paştilor: „*Christos anesti!*” (Hristos a înviat!) „*Alethos anesti!*” (Adevărat a înviat!). Aş putea să adaug că eram membru al Bisericii Greco-Ortodoxe exact din motive care explică de ce atât de mulţi oameni

îşi exprimă credinţa deschis. M-am convertit pentru a le face pe plac socrilor mei de origine greacă. Arhiepiscopul care m-a primit în rândurile confesiunii sale în aceeaşi zi în care a oficiat căsătoria, băgând astfel în buzunar două onorarii în loc de unul, a devenit mai târziu un fan entuziast, angajat în strângerea de fonduri, pentru semenii săi ortodocşi Radovan KaradžiÄć şi Ratko MladiÄć, ucigaşi în masă din Serbia care au umplut nenumărate morminte comune pe întreg teritoriul Bosniei. Când m-am căsătorit a doua oară, ceremonia fiind condusă de un rabin reformat cu înclinaţii einsteiniene şi shakespeariene, aveam ceva mai mult în comun cu cel care oficia. Dar chiar şi el era conştient că homosexualitatea sa era, în principiu, condamnată ca păcat capital ce trebuia pedepsit, conform părinţilor religiei sale, prin lapidare. Cât despre Biserica Anglicană în care am primit primul botez, poate că astăzi arată doar ca o oaie cu behăit jalnic, dar, ca moştenitoare a unei biserici care s-a bucurat dintotdeauna de venituri publice şi de o relaţie apropiată cu monarhia ereditară, are o responsabilitate istorică pentru cruciade, pentru persecutarea catolicilor, a evreilor şi a reformaţilor şi pentru lupta dusă împotriva ştiinţei şi a raţiunii.

Intensitatea fluctuează în funcţie de moment şi de loc, dar putem afirma cu valoare de adevăr faptul că religia nu se limitează la minunatele ei pretenţii şi la sublimele ei asigurări şi nici nu are cum să o facă pe termen lung. *Trebuie* să intervină în vieţile celor care nu cred, ale ereticilor sau ale celor care aparţin altor confesiuni. Vorbeşte despre fericire în viaţa de dincolo, dar vrea putere în viaţa de aici. E ceva uşor de anticipat. Până la urmă, este o invenţie umană de la un capăt la altul. Şi nu se încrede îndeajuns în diversele ei doctrine, nici cât să permită coexistenţa diferitelor credinţe.

Să luăm un singur exemplu, una dintre cele mai admirate figuri pe care le-a creat religia modernă. În 1996, Republica Irlanda a ţinut un referendum, avansând o singură întrebare: dacă Constituţia statului ar trebui să mai interzică divorţul. Majoritatea partidelor politice, într-o ţară tot mai atinsă de secularizare, şi-a îndemnat votanţii să susţină schimbarea legii. Acţionau astfel din două motive sublime. Nu mai era considerat corect faptul ca Biserica Catolică să îşi impună viziunea morală asupra tuturor cetăţenilor şi era, fără îndoială, imposibil să se mai spere măcar la o eventuală reunificare a Irlandei dacă numeroasa minoritate protestantă din Nord simţea încă repulsie la gândul unei conduceri clericale. Maica Tereza a zburat tocmai de la Calcutta pentru a milita, alături de Biserică şi de susţinătorii ei împătimiţi, pentru un vot negativ. Cu alte cuvinte, unei femei din Irlanda, măritată cu un beţiv incestuos care o mai şi bate, n-ar trebui să i se permită să aştepte ceva mai bun de la viaţă, riscând să-şi piardă şansa la mântuire dacă s-ar ruga pentru un nou început, cât despre protestanţi, aceştia aveau de ales fie binecuvântarea Romei, fie să rămână excluşi. Nici măcar nu s-a sugerat ideea că un catolic ar putea să urmeze poruncile bisericii sale, fără a le impune şi celorlalţi cetăţeni. Iar toate astea se întâmplau în insulele Marii Britanii, în ultimul deceniu al secolului XX. În cele din urmă, referendumul a dus la modificarea Constituţiei, dar cu o majoritate la limită. (În acelaşi an, Maica Tereza a dat un interviu în care spunea că speră ca Prinţesa Diana, prietena ei, să fie mai fericită după ce avea să scape din ceea ce era, în ochii tuturor, o căsnicie fără satisfacţii, dar nu e chiar surprinzător să vezi că biserica aplică legi mai dure celor săraci sau că oferă indulgenţă celor bogaţi.)

Cu o săptămână înainte de evenimentele din 11 septembrie 2001, mă aflam la o masă rotundă cu Dennis

Prager, unul dintre cei mai cunoscuţi realizatori de programe religioase televizate din America. M-a provocat public să răspund la o întrebare ce pretindea, după cum spunea el, „un simplu da sau nu”, iar eu am acceptat fără ezitare. Prea bine, a spus el. Trebuia să-mi imaginez că mă aflu într-un oraş străin în timp ce se însera. Să-mi închipui că spre mine venea un grup mare de oameni. Întrebarea era – m-aş simţi mai în siguranţă sau nu dacă aş afla că nu făceau decât să se întoarcă de la rugăciune? După cum cititorul va înţelege imediat, nu e o întrebare la care să se poată răspunde cu da sau nu. Dar am avut posibilitatea să răspund ca şi cum nu ar fi fost o întrebare ipotetică. „Ca să fac apel doar la litera B, chiar am avut astfel de experienţe în Belfast, Beirut, Bombay, Belgrad, Bethlehem şi Bagdad. În fiecare dintre aceste situaţii, pot să spun fără ezitare şi să ofer motive de ce m-aş simţi imediat ameninţat dacă aş crede că grupul de oameni ce se apropie în lumina apusului s-ar întoarce de la o întrunire religioasă.”

Iată, deci, un foarte scurt rezumat al cruzimii inspirate de religie la care am fost martor în aceste şase locuri. În Belfast, am văzut străzi întregi incendiate în lupte dintre secte diferite ale creştinismului şi am intervievat oameni ai căror rude şi prieteni au fost ucişi sau torturaţi de bande ucigaşe cu viziuni religioase, adeseori fără nici un alt motiv decât că aparţineau unei alte confesiuni. În Belfast circulă o glumă veche despre omul oprit la o baricadă stradală şi întrebat care îi e religia. Când răspunde că e ateu, urmează întrebarea „Ateu protestant sau catolic?” Cred că asta dovedeşte gradul în care obsesia a denaturat chiar şi legendarul simţ al umorului local. Oricum, un amic de-al meu chiar a trecut prin asta, iar experienţa a fost, fără dubiu, deloc amuzantă. Pretextul de suprafaţă pentru acest carnagiu ţine de rivalitatea naţionalistă, dar limbajul străzii folosit de aceste triburi rivale e compus din insulte

la adresa confesiunii celuilalt („Prod” şi „Teague”). Mulţi ani, dorinţa Bisericii Protestante a fost să-i izoleze şi să-i elimine pe catolici. Într-adevăr, în vremea când s-a înfiinţat provincia Ulster, sloganul acesteia era: „Un parlament protestant pentru un popor protestant”. Sectarismul se dezvoltă în mod convenabil de la sine şi putem fi siguri că va duce la un sectarism reciproc. În ceea ce priveşte imaginea de ansamblu, conducerea catolică împărtăşea o părere comună. Îşi dorea şcoli aflate sub dominaţie clericală şi cartiere izolate pentru a-şi putea exercita cât mai bine puterea. Astfel, în numele domnului, vechea vrajbă a fost sfredelită în gândirea noilor generaţii de elevi şi acest exerciţiu continuă şi azi. (Chiar şi cuvântul „sfredel” îmi produce greaţă: o asemenea unealtă era adesea folosită pentru a distruge rotulele acelora care cădeau în dizgraţie în interiorul unei bande religioase.)

În vara lui 1975, când am fost pentru prima dată în Beirut, se putea încă spune că era „Parisul Orientului”. Cu toate acestea, ceea ce la prima vedere părea un Paradis, nu era decât un loc infestat de o gamă variată de şerpi. Suferea de un surplus pozitiv de religii, făcute să convieţuiască printr-o constituţie bazată pe principii sectare. Prin lege, preşedintele trebuia să fie creştin, de obicei catolic maronit, liderul parlamentului, musulman şi tot aşa. Sistemul nu a funcţionat niciodată cu adevărat pentru că instituţionaliza diferenţele de credinţă, precum şi pe cele de castă şi cele etnice (musulmanii şiiţi se aflau la baza ierarhiei sociale, iar kurzii erau lipsiţi de orice fel de drepturi).

Principalul partid creştin era în fapt o miliţie catolică numită Falanga sau „Phalanx” şi fusese înfiinţată de un libanez maronit pe nume Pierre Gemayel care fusese profund impresionat de vizita la Olimpiada din 1936 de la Berlin, găzduită de Hitler. Avea să obţină mai târziu

notorietate internaţională când, în 1982, a condus masacrul palestinienilor din taberele de refugiaţi de la Sabra şi Chatila, acţionând sub ordinele generalului Sharon. Colaborarea unui general evreu cu un partid fascist poate să pară destul de grotescă, dar aveau un duşman comun musulman şi motivul le-a fost suficient. De asemenea, intervenţia Israelului în Liban din acel an a impulsionat naşterea Hezbolahului, cu modestie numit „Partidul lui Dumnezeu”, care a mobilizat clasa dezavantajată a şiiţilor şi a adus-o treptat sub conducerea dictaturii teocratice care urcase la putere în Iran cu trei ani înainte. Tot în minunatul Liban, unde activitatea este împărţită între cei care se ocupă cu răpiri şi crima organizată, credincioşii au evoluat şi ne-au familiarizat cu frumuseţile oferite de sinucigaşii cu bombă. Încă nu mi-a dispărut din minte imaginea capului retezat aruncat în drum lângă ambasada Franţei, care era aproape distrusă. În consecinţă, am simţit nevoia să trec strada când rugăciunile au luat sfârşit.

Bombay-ul, cu colierul său de lumini ce se întinde de-a lungul drumului de coastă şi cu arhitectura indiană din timpul colonizării britanice, a fost de asemenea considerat o perlă a Orientului. A fost unul dintre oraşele cele mai distincte şi eterogene ale Indiei, iar multele lui aspecte au fost explorate cu dibăcie de către Salman Rushdie – în special în *Ultimul suspin al Maurului* – şi în filmele Mirei Nair. E adevărat că au izbucnit neînţelegeri între comunităţi în 1947 şi 1948, atunci când solemna mişcare istorică a indienilor de a se autoguverna a fost distrusă de pretenţiile musulmanilor de a avea un stat separat şi de faptul că în fruntea Partidului Congresului se afla un hindus pios. Dar, cel mai probabil, în timpul acelei sângeroase mişcări religioase, tot atâţia oameni s-au refugiat în Bombay pe cât de mulţi au fost alungaţi sau au

fugit de aici. S-a revenit la o formă de coexistenţă culturală, aşa cum se întâmplă adesea când oraşele au ieşire la mare sau sunt expuse influenţelor din afară. Parşii – foşti adepţi ai zoroastrismului care au fost persecutaţi în Persia – reprezentau o minoritate pronunţată, iar oraşul mai găzduia şi o comunitate evreiască cu importanţă istorică. Dar nu a fost îndeajuns încât să-i mulţumească pe domnul Bal Thackeray şi mişcarea sa naţionalistă Shiv Sena, care, în anii 1990, a decis că Bombay-ul trebuie să fie condus de către şi în numele semenilor săi religioşi şi care a aruncat în stradă valuri de agresori şi de huligani. Doar ca să demonstreze că e capabil, a ordonat ca oraşul să fie redenumit „Mumbai”, un motiv parţial pentru care l-am inclus în această listă cu denumirea sa iniţială.

Până în anii 1980, Belgradul a fost capitala Iugoslaviei, sau ţara slavilor din sud, ceea ce însemna, prin definiţie, că era capitala unui stat multietnic şi multireligios. Dar, la un moment dat, am primit un avertisment din partea unui intelectual laic de origine croată care, la fel ca în Belfast, s-a transformat într-o glumă amară: „Dacă spun oamenilor că sunt ateu şi croat”, a zis el, „oamenii mă întreabă cum pot demonstra că nu sunt sârb”. Cu alte cuvinte, a fi croat înseamnă a fi romano-catolic. A fi sârb înseamnă a fi creştin-ortodox. În anii 1940, asta era echivalentul unui stat marionetă supus Germaniei naziste şi stabilit în Croaţia, bucurându-se de patronajul Vaticanului, care căuta, desigur, să extermine toţi evreii din regiune, dar care a dus şi o campanie de convertire forţată îndreptată spre cealaltă comunitate creştină. Astfel, zeci de mii de creştini ortodocşi au fost fie masacraţi, fie deportaţi, iar lângă Jasenovac a fost construit un mare lagăr de concentrare. Regimul generalului Ante PaveliÄć şi al grupării sale Ustase a fost într-atât de sângeros încât o

mare parte a ofiţerilor germani s-au împotrivit asocierii cu acesta.

Până în 1992, când am vizitat locul unde fusese lagărul de la Jasenovac, puterea era oarecum în mâinile celorlalţi. Oraşele croate Vukovar şi Dubrovnik fuseseră bombardate cu sălbăticie de forţele armate ale Serbiei, aflată acum sub conducerea lui Slobodan Miloşevici. Sarajevo, în cea mai mare parte un oraş musulman, a fost încercuit şi bombardat fără încetare. În Bosnia-Herţegovina, mai ales de-a lungul râului Drina, au fost devalizate şi masacrate oraşe întregi, mişcare pe care sârbii au denumit-o „curăţare etnică”. De fapt, „curăţare religioasă” ar fi fost mai aproape de adevăr. Miloşevici era un fost birocrat comunist devenit un naţionalist xenofob, iar cruciada sa împotriva musulmanilor, nimic mai mult decât o acoperire pentru anexarea Bosniei la „Marea Serbie”, a fost în mare parte orchestrată de miliţiile sale neoficiale care se aflau sub controlul său „contestabil”. Aceste grupări erau formate din habotnici religioşi, adesea binecuvântaţi de preoţii ortodocşi şi de episcopi, alăturându-li-se uneori „voluntari” din rândurile semenilor ortodocşi din Grecia şi Rusia. S-au străduit să distrugă toate urmele civilizaţiei otomane, cum s-a întâmplat în cazul dinamitării mai multor minarete istorice din Banja Luka, ce a avut loc după încetarea focului şi nu ca rezultat al vreunei lupte.

Deşi lumea tinde să uite, omologii lor catolici au acţionat în acelaşi fel. Gruparea Ustase a fost reînfiinţată în Croaţia şi a încercat să pună stăpânire pe Herţegovina la fel ca în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Frumosul oraş Mostar a fost asaltat şi bombardat, iar faimosul Stari Most, „Podul Vechi”, datând de pe vremea otomanilor şi înscris pe lista Patrimoniului Mondial UNESCO, a fost bombardat până când s-a prăbuşit în râul

peste care trecea. În ansamblu, forţele catolice şi ortodoxe s-au reunit într-o luptă de divizare şi curăţare sângeroasă a Bosniei-Herţegovina. Au fost, în bună măsură, scutiţi de ruşinea publică a acestui fapt pentru că mass-media internaţională a preferat să apeleze la simplificări precum „croat” sau „sârb”, amintind religia doar când discuta despre „musulmani”. Dar triada termenilor „croat”, „sârb” şi „musulman” este disproporţionată şi incorectă pentru că pune în ecuaţie două naţionalităţi şi o religie. (Aceeaşi eroare intervine şi în cazul Irakului, însă într-un mod diferit, atunci când vorbim de cele trei grupări sunniţi-şiiţi-kurzi). În timpul asediului, în Sarajevo se aflau cel puţin zece mii de sârbi, iar unul dintre comandanţii aflaţi în fruntea defensivei, generalul Jovan Divjak, un ofiţer şi un gentleman cu care am avut onoarea să dau mâna în mijlocul luptei, era, de asemenea, sârb. Populaţia evreiască, stabilită în oraş încă din 1492, s-a alăturat în mare parte guvernului şi cauzei Bosniei. Ar fi fost mult mai corect dacă presa şi televiziunea ar fi relatat că „astăzi forţele creştin-ortodoxe au reînceput să bombardeze oraşul Sarajevo” sau că „ieri, miliţia catolică a reuşit să dărâme Podul Vechi”. Dar terminologia religioasă a fost rezervată numai pentru „musulmani”, deşi ucigaşii lor s-au străduit să se deosebească de ei purtând cruci ortodoxe mari prinse de banduliere sau inscripţionându-şi chipul Fecioarei Maria pe paturile puştilor. Astfel, încă o dată, *religia otrăveşte totul*, inclusiv capacitatea noastră de discernământ.

Referitor la Bethlehem, cred că pot să-i dau dreptate domnului Prager că într-o bună zi voi ajunge să mă simt cât de cât în siguranţă trecând pe lângă Biserica Naşterii Domnului la căderea serii. În Bethlehem, nu departe de Ierusalim, mulţi sunt cei care cred că, beneficiind, prin

imaculata concepţiune, de cooperarea unei virgine, dumnezeu a dat naştere unui fiu.

„Iar naşterea lui Iisus Hristos aşa a fost: Maria, mama lui, fiind logodită cu Iosif, fără să fi fost ei înainte împreună, s-a aflat având în pântece de la Duhul Sfânt.” Da, iar semizeul grec Perseu s-a născut când zeul Jupiter a vizitat-o pe fecioara Danae, intrând la ea sub chipul unei ploi de aur şi zămislindu-i un copil. Zeul Buddha s-a născut din şoldul mamei sale. Coatlicue, doamna-şarpe, a prins un mic ghem de fulgi din cer şi l-a ascuns la sân, astfel fiind conceput zeul Huitzilopochtli. Fecioara Nana a luat o rodie din pomul udat cu sângele lui Agdistis care fusese ucis şi şi-a aşezat-o la sân, dând astfel naştere zeului Attys. Fiica neprihănită a unui rege mongol s-a trezit într-o noapte învăluită într-o lumină strălucitoare, după care a dat naştere lui Genghis-Han. Krishna a fost zămislit de fecioara Devaki. Horus a fost născut de fecioara Isis. Mercur s-a născut din fecioara Maia. Romulus a fost născut de fecioara Rea Silvia. Din motive necunoscute, multe religii se gândesc la canalul naşterii ca la o stradă cu sens unic, şi chiar şi Coranul o tratează pe Fecioara Maria cu respect. Totuşi, în timpul cruciadelor asta n-a avut nici o importanţă când o armată papală trimisă să recupereze Bethlehemul şi Ierusalimul de la musulmani a distrus accidental multe comunităţi evreieşti şi a prădat în calea sa creştinii din Bizanţul eterodox, după care a condus un masacru pe străzile înguste ale Ierusalimului unde, conform relatărilor însufleţite şi intense ale cronicarilor, căpestrele cailor au fost împroşcate de sângele celor morţi.

Aceste violenţe pline de ură, bigotism şi vărsare de sânge s-au mai domolit, deşi în zonă plutesc în aer la fiecare pas altele noi, dar, până atunci, te poţi simţi oarecum în afara primejdiei în „Piaţa Ieslei” care, după

cum sugerează numele, este centrul unei capcane turistice de un prost gust fără seamăn, încât ar pune chiar şi oraşul Lourdes în umbră. Când am vizitat pentru prima dată acest oraş deplorabil, se afla sub conducerea nominală a municipalităţii palestiniene creştine ce avea legături cu o anumită dinastie politică, dovedindu-se a fi vorba despre familia Freij. Când l-am vizitat ulterior, oraşul se afla în stare de asediu impusă de autorităţile militare israeliene – a căror prezenţă în Cisiordania se leagă de credinţa în anumite profeţii biblice, de această dată fiind vorba de o promisiune diferită făcută de un dumnezeu diferit unui popor diferit. Acum vom discuta şi despre o altă religie. Gruparea Hamas care revendică întreaga Palestină ca *waqf* islamic – posesiune sfântă a Islamului – a început să alunge creştinii din Bethlehem. Liderul ei, Mahmoud al-Zahar, a anunţat că toţi locuitorii statului islamic Palestina vor trebui să se conformeze legii musulmane. În Bethlehem, s-a propus ca toţi cei care nu sunt de religie musulmană să plătească taxa *al-Jeziya*, contribuţia istorică impusă necredincioşilor, *dhimmis*, din vechiul Imperiu Otoman. Femeile angajate în slujba municipalităţii nu au voie să-i întâmpine pe vizitatorii de sex masculin dând mâna cu ei. În Fâşia Gaza, o tânără pe nume Yusra al-Azami a fost împuşcată mortal în aprilie 2005 pentru delictul de a sta neînsoţită într-o maşină alături de logodnicul ei. Tânărul a scăpat doar cu o bătaie cruntă. Liderii detaşamentului „vicii şi virtuţi” din cadrul Hamasului au justificat crima şi tortura spunând că a existat „bănuiala de comportament imoral”. Într-o Palestină altădată seculară, găşti de tineri cu instinctele sexuale reprimate sunt recrutate să dea târcoale maşinilor parcate, având permisiunea de a acţiona după bunul plac.

L-am auzit odată pe răposatul Abba Eban, unul dintre cei mai rafinaţi şi mai atenţi diplomaţi şi politicieni din

Israel, ţinând un discurs în New York. Primul lucru care ar trebui să sară în ochi când vine vorba de conflictul israeliano-palestinian, a spus el, este uşurinţa cu care ar putea fi rezolvat. În continuarea acestei surprinzătoare afirmaţii, a precizat, având în spate autoritatea de fost ministru de externe şi reprezentant ONU, că punctul esenţial era unul simplu. Două popoare de dimensiuni relativ apropiate emiteau pretenţii asupra aceluiaşi teritoriu. Soluţia era, evident, de a crea două state alăturate. Fără îndoială, înţelepciunea umană era capabilă de a soluţiona o chestiune de o simplitate ce se impunea de la sine. Şi chiar ar fi reuşit, acum câteva decenii, dacă nu s-ar fi implicat rabinii mesianici, hogii şi preoţii. Dar pretenţia exclusivă de a avea în spate autoritatea divină, pretenţie emisă de ambele părţi şi inflamată de creştini obsedaţi de Armagedon care speră să declanşeze Apocalipsa (eveniment ce s-ar cere precedat de moartea sau convertirea evreilor) a făcut situaţia intolerabilă şi a implicat întreaga omenire pe o poziţie ostilă într-o confruntare asupra căreia planează acum ameninţarea unui război nuclear. *Religia otrăveşte totul*. Fiind un pericol pentru civilizaţie, a devenit acum o ameninţare la adresa supravieţuirii umane.

În cele din urmă, mă voi referi la Bagdad. Este unul dintre cele mai mari centre de învăţătură şi cultură din istorie. E locul în care au fost păstrate câteva dintre operele pierdute ale lui Aristotel şi ale altor greci din Antichitate („pierdute” pentru că autorităţile creştine au ars câteva dintre ele, le-au interzis pe altele şi au închis şcolile de filosofie în ideea că nici o altă reflecţie despre moralitate anterioară lui Iisus n-avea cum să mai fie utilă), urmând a fi retraduse şi reintroduse prin Andaluzia în ignorantul Occident „creştin”. Bibliotecile, poeţii şi arhitecţii din Bagdad erau renumiţi. Multe dintre aceste

realizări au fost înfăptuite sub califii musulmani care le-au permis uneori să se exprime, interzicându-le de şi mai multe ori, dar Bagdadul poartă, de asemenea, amprenta Antichităţii creştine de orientare caldeeană şi nestoriană, fiind totodată unul dintre multele centre ale evreilor din diaspora. Până către sfârşitul anilor 1940, găzduia un număr de evrei comparabil cu cel din Ierusalim.

N-am să caut să dezvolt aici un punct de vedere despre răsturnarea lui Saddam Hussein din aprilie 2003. Voi spune doar că aceia care vedeau regimul său ca pe unul „secular" se lăsau singuri induşi în eroare. E adevărat că Partidul Baath a fost înfiinţat de un anumit Michel Aflaq, un creştin sinistru cu simpatii fasciste, şi tot adevărat este că printre membri erau admişi reprezentanţi ai tuturor religiilor (deşi am motive serioase să cred că numărul evreilor era limitat). Însă, cel puţin începând cu funesta invazie a Iranului din 1979, care a determinat teocraţia iraniană să arunce acuze furibunde, numindu-l „infidel", Saddam Hussein şi-a înveşmântat regimul – bazat de fapt pe minoritatea tribală a sunniţilor – în haina pietăţii şi a Jihadului. (Partidul Baah din Siria, constituit tot pe o facţiune religioasă a corpului social alcătuită din minoritatea alavită, s-a bucurat de asemenea de lungi şi ipocrite relaţii cu hogii iranieni.) Saddam a înscris cuvintele „*Allahuh Akhbar*" – „Mare e Allah" – pe drapelul Irakului. A sponsorizat o conferinţă internaţională de proporţii a războinicilor sfinţi şi a hogilor şi a păstrat relaţii cordiale cu celălalt stat sponsor din regiune, mai precis cu guvernul de exterminare din Sudan. A construit cea mai mare moschee din regiune, pe care a denumit-o „Mama tuturor bătăliilor", desăvârşind-o cu un exemplar din Coran scris cu sânge despre care a pretins că e chiar sângele său. Când a demarat propria campanie de exterminare împotriva populaţiei din Kurdistan (în special împotriva

sunniţilor) – o campanie care a implicat folosirea pe scară largă a armelor chimice ce au cauzat atrocităţi nenumărate şi deportarea a sute de mii de oameni – a denumit-o „Operaţiunea *Anfal*”, împrumutând prin acest termen o justificare preluată din Coran – sura VIII, „Sura prăzilor” – pentru prădarea şi distrugerea necredincioşilor. Când forţele Coaliţiei au trecut graniţa irakiană, au găsit armata lui Saddam dizolvându-se ca un cub de zahăr într-o ceaşcă de ceai fierbinte, dar au întâmpinat o rezistenţă dârză din partea unui grup paramilitar format din războinici străini ai Jihadului care îşi spuneau Fedayeen Saddam. Una dintre sarcinile acestui grup era să execute pe oricine ar fi salutat public intervenţia Occidentului şi n-a trecut mult până când au înregistrat imagini cu spânzurări şi mutilări publice ca toată lumea să le vadă.

Într-o mică măsură, cu toţii putem fi de acord că poporul irakian a îndurat multe în cei treizeci şi cinci de ani de război şi dictatură, că regimul Saddam nu putea să continue la nesfârşit ca un sistem în afara legii consemnate de dreptul internaţional şi că astfel – oricare ar fi obiecţiile aduse modului prin care are loc „schimbarea de regim” –, întreaga societate merita o pauză în care să se gândească la reorganizare şi la împăcare. Dar nu le-a fost permis să aibă nici un minut de relaxare.

Toată lumea ştie ce a urmat. Susţinătorii al-Qaeda, conduşi de un puşcăriaş iordanian pe nume Abu Musab al-Zarqawi, au întreprins o campanie violentă de crime şi sabotaj. Nu numai că au ucis femei care nu purtau văl şi jurnalişti şi profesori laici. Nu numai că au pus bombe în bisericile creştine (populaţia Irakului e probabil în proporţie de 2% creştină) şi i-au împuşcat sau mutilat pe creştinii care produceau alcool şi îl vindeau. Nu numai că au făcut un film în care îi împuşcau în masă şi le tăiau gâtul unui grup de muncitori străini veniţi din Nepal şi suspectaţi că

ar fi hinduşi, fiind astfel dincolo de orice consideraţie. Aceste atrocităţi ar putea fi calificate mai mult sau mai puţin ca o rutină. Dar cele mai multe violenţe din cadrul campaniei lor au fost îndreptate spre semenii musulmani. Au aruncat în aer moscheile şi procesiunile funerare ale majorităţii şiite îndelung asuprite. Pelerinii veniţi de departe la altarele de la Karbala şi Najaf, până atunci inaccesibile, şi-au asumat riscul de a-şi pierde viaţa. Într-o scrisoare adresată liderului său Osama bin Laden, Zarqawi a explicat cele două motive principale ale acestei politici excesiv de violente. În primul rând, scria el, şiiţii erau nişte eretici care nu îmbrăţişau doctrina Salafi, calea cea dreaptă spre puritate. Erau astfel o pradă potrivită pentru cei cu adevărat sfinţi. În al doilea rând, dacă în interiorul societăţii irakiene ar fi izbucnit un război sfânt, planurile „cruciaţilor" occidentali ar fi eşuat. Era evident că sperau să provoace o contrareacţie chiar din partea şiiţilor, ceea ce i-ar fi condus pe arabii sunniţi în braţele „protectorilor" lor supuşi lui bin Laden. Şi, în ciuda unor apeluri nobile la calm din partea marelui ayatollah şiit Sistani, nu s-a dovedit a fi foarte greu să obţină o asemenea reacţie. În scurtă vreme, comandouri de exterminare şiite, adesea îmbrăcate în uniforme de poliţişti, au început să ucidă şi să tortureze la întâmplare membri ai religiei arabe sunnite. Influenţa ascunsă a învecinatei „Republici Islamice" nu a fost dificil de identificat şi, în anumite zone populate de şiiţi, devenise periculos ca o femeie să nu poarte văl sau să fii o persoană laică. Irakul se bucură de o lungă istorie a căsătoriilor mixte şi a unei bune înţelegeri dintre comunităţi. Dar câţiva ani de dialectică bazată pe ură au reuşit să creeze o atmosferă de suferinţe, neîncredere, ostilitate şi o politică a sectelor. Încă o dată, *religia a otrăvit totul*.

În toate exemplele menţionate mai sus, erau aceia care protestau în numele religiei şi care au încercat să se pună împotriva valului crescând al fanatismului şi al cultului morţii. Mă pot gândi la o mână de preoţi, de episcopi, de rabini şi de imami care au pus umanitatea înaintea sectei sau crezului lor. Istoria ne oferă multe alte asemenea exemple pe care le voi discuta mai târziu. Dar acesta este un compliment adus umanismului, şi nu religiei. De fapt, aceste crize ne-au făcut şi pe mine, şi pe mulţi alţi atei, să protestăm în numele catolicilor discriminaţi în Irlanda care au îndurat multe suferinţe, în numele musulmanilor din Bosnia care au fost nimiciţi de creştinii din Balcani, în numele afghanilor şiiţi şi al irakienilor care au fost ucişi de războinicii sunniţi ai Jihadului şi viceversa, şi în numele a nenumărate asemenea cazuri. Orice om care se respectă are datoria elementară de a adopta o asemenea poziţie. Dar ezitarea generală a autorităţilor clericale de a pronunţa o condamnare clară, fie că e vorba de Vatican în cazul Croaţiei sau de conducerea saudită sau iraniană în cazul confesiunilor lor, este, în egală măsură, dezgustătoare. La fel este şi înclinaţia fiecărei „turme” de a se întoarce la un comportament atavic la cea mai mică provocare.

Nu, domnule Prager, n-am considerat că este un comportament prudent din partea mea să caut ajutor din partea oamenilor care se întorceau de la rugăciune. Iar asta, după cum v-am spus, nu este decât litera „B”. În toate aceste cazuri, oricine este interesat de siguranţa sau demnitatea umană ar trebui să spere cu fervoare la o izbucnire în masă a unui laicism democratic şi republican.

*

Nu era nevoie să călătoresc în toate aceste locuri exotice pentru a vedea cum acţionează otrava. Cu mult

înainte de ziua critică de 11 septembrie 2001, am simţit cum religia începea să-şi reafirme pretenţiile asupra societăţii civile. Când nu activez în calitate de corespondent în străinătate amator, duc o viaţă liniştită şi normală: scriu cărţi şi eseuri, îmi învăţ studenţii să iubească literatura engleză, particip la conferinţe literare interesante, iau parte la discuţiile care se iscă la editură şi la academie. Dar chiar şi această existenţă ferită a fost tulburată de atacuri scandaloase, de insulte şi de provocări. Pe 14 februarie 1989, prietenul meu Salman Rushdie a fost simultan condamnat la moarte şi la închisoare pe viaţă pentru infracţiunea de a scrie o operă de ficţiune. Mai precis, liderul teocratic al unui stat străin – Khomeini, ayatollahul Iranului – a oferit bani în mod public în numele său pentru a mitui uciderea unui scriitor care era cetăţean al unei alte ţări. Celor care au fost încurajaţi să se ocupe de acest complot al asasinării prin mituire, vizându-i inclusiv pe „toţi cei implicaţi în publicarea” *Versetelor satanice*, li s-au oferit nu numai bani gheaţă, ci şi un bilet gratuit în paradis. E imposibil de imaginat o jignire mai gravă adusă valorii libertăţii de exprimare. Ayatollahul nu a citit şi probabil nu a fost în stare să citească romanul, interzicând, de altfel, şi tuturor celorlalţi să o facă. Dar a reuşit să provoace demonstraţii urâte printre musulmanii din Marea Britanie şi din lumea întreagă, unde mulţimile au dat foc cărţii şi au cerut în gura mare ca autorul să fie şi el aruncat în flăcări.

De bună seamă, acest episod – parţial terifiant şi parţial grotesc – îşi are originile în materialul furnizat de lumea „reală”. Ayatollahul, după ce a sacrificat vieţile a sute de mii de tineri iranieni în încercarea de a prelungi războiul început de Saddam Hussein pentru a-l transforma astfel într-o victorie pentru propria teologie reacţionară, a fost de curând nevoit să recunoască realitatea şi să

accepte rezoluţia Naţiunilor Unite de încetare a focului, deşi jurase că mai bine ar bea otravă decât să o semneze. Avea nevoie, cu alte cuvinte, de „o dispută”. Un grup de musulmani reacţionari din Africa de Sud, care făceau parte din parlamentul-marionetă al regimului de apartheid, a anunţat că, dacă domnul Rushdie avea să participe la vreun târg de carte la ei în ţară, va fi ucis. Un grup fundamentalist din Pakistan a provocat un masacru. Khomeini trebuia să demonstreze că nu putea fi întrecut de nimeni.

După câte se pare, ar exista nişte afirmaţii despre care se presupune că ar aparţine profetului Mahomed care contravin învăţăturii musulmane. Cei care predică învăţăturile coranice au încercat să rezolve dilema sugerând că, în acele momente, cel care îi dicta profetului era Satana şi nu Dumnezeu. Acest şiretlic – care nu ar fi făcut de ruşine nici cea mai complicată şcoală de apologetică creştină medievală – i-a oferit unui scriitor o ocazie excelentă de a analiza relaţia dintre sfânta scriptură şi literatură. Dar cei care iau totul la modul literal nu pot înţelege gândirea ironică, pe care o consideră întotdeauna o sursă de pericol. Mai mult de atât, Rushdie a fost crescut ca un musulman şi cunoştea Coranul, ceea ce a însemnat că, de fapt, era un apostat. Şi „apostazia”, conform tradiţiei hadith, se pedepseşte numai prin moarte. Nu există nici un drept de a schimba religia şi toate statele religioase au insistat întotdeauna asupra pedepselor celor mai aspre pentru cei care încearcă să o facă.

Comandourile de exterminare religioase susţinute de ambasadele iraniene au încercat în mai multe rânduri să-l ucidă pe Rushdie. S-a atentat şi la viaţa traducătorilor săi din Italia şi din Japonia, crezându-se prin absurd despre unul dintre ei că, fiind traducătorul cărţii, ar putea şti unde se află autorul acesteia, iar celălalt a fost sălbatic mutilat

în timp ce zăcea pe moarte. Editorul său norvegian a fost împuşcat în spate de mai multe ori cu o puşcă de asalt cu muniţie de mare viteză şi lăsat să moară în zăpadă, dar, în mod uimitor, a supravieţuit. Ar fi fost de aşteptat ca asemenea tentative sfidătoare de omucidere sponsorizate de stat, îndreptate împotriva unui individ singuratic şi paşnic care şi-a dedicat viaţa studiului limbii, să fi atras după sine o dezaprobare generală. Dar nu s-a întâmplat asta. Prin declaraţiile lor chibzuite, Vaticanul, arhiepiscopul de Canterbury şi marele rabin sefardic din Israel au împărtăşit viziunea ayatollahului. La fel s-a întâmplat şi în cazul cardinalului din fruntea arhiepiscopiei din New York şi al mai multor figuri religioase mai puţin importante. În timp ce de obicei reuşeau să strecoare şi câteva cuvinte în care să condamne recurgerea la violenţă, toţi aceşti oameni au afirmat că principala problemă ridicată de publicarea *Versetelor satanice* nu au fost crimele înfăptuite de mercenari, ci a fost blasfemia. Câteva figuri publice care nu aparţin sferei religioase, precum scriitorul marxist John Berger, istoricul Hugh Trevor-Roper, care a scris despre gruparea politică tory, şi John le Carré, decanul scriitorilor de romane de spionaj, au declarat că Rushdie este autorul propriilor necazuri şi că şi-a făcut-o cu mâna lui prin faptul că „a adus ofense” unei mari religii monoteiste. Nu li s-a părut nimic bizar acestor oameni că poliţia britanică trebuia să apere un cetăţean de origine indiană, fost musulman, de o campanie concertată care atenta la viaţa sa în numele domnului.

Deşi în mod normal duc o existenţă retrasă, am avut ocazia să fiu implicat într-o astfel de situaţie fantastică atunci când domnul Rushdie a venit la Washington în weekendul de Ziua Recunoştinţei din 1993 pentru o întâlnire cu preşedintele Clinton şi a stat la mine pentru o noapte sau două. Pentru asta, a fost nevoie de o întreagă

operaţiune de securitate nu prea plăcută, iar când vizita s-a sfârşit, am fost rugat să merg până la Departamentul de Stat. Acolo, am fost informat de un oficial superior că a fost interceptată o „discuţie” cu caracter credibil despre intenţia de răzbunare asupra mea şi a familiei mele. Am fost sfătuit să-mi schimb adresa şi numărul de telefon, ceea ce părea un mod puţin probabil de a evita riposta. Totuşi, am fost avertizat în legătură cu un lucru pe care îl ştiam deja. Nu este posibil să spun: „Ei bine, tu urmează-ţi visul tău şiit al unui imam ascuns, iar eu o să-mi continui studiul asupra lui Thomas Paine şi George Orwell şi lumea e destul de mare pentru amândoi.” Adevăratul credincios nu are linişte până când nu îngenunchează întreaga lume. Nu e destul de clar pentru toţi pioşii, să-i numim aşa, că autoritatea religioasă este preeminentă şi că aceia care refuză să recunoască asta şi-au pierdut dreptul la existenţă?

După câte se pare, cei care au adus această problemă în atenţia lumii câţiva ani mai târziu au fost chiar *ucigaşii* şiiţilor. Regimul talibanilor în Afghanistan, care a dus la masacrarea populaţiei hazare de religie şiită, a fost într-atât de crunt, încât Iranul s-a gândit să invadeze ţara în 1999. Şi atât de mare era dependenţa mişcării talibane de tot ceea ce este profan, încât a bombardat şi a distrus metodic două dintre cele mai mari artefacte culturale ale lumii – cele două statui ale lui Buddha de la Bamian care, în măreţia lor, arătau fuziunea dintre arta elenistică şi alte stiluri aparţinând trecutului afghan. Dar, cum statuile erau, fără îndoială, preislamice, ele reprezentau o insultă grăitoare pentru talibani şi pentru oaspeţii lor din al-Qaeda, iar distrugerea ansamblului de la Bamian a fost doar o prefigurare a atentatelor ce au dus la incendierea altor două structuri gemene, precum şi la moartea a

aproape trei mii de oameni în centrul Manhattanului în toamna lui 2001.

Toată lumea are propria poveste în legătură cu 11 septembrie: eu prefer să trec peste a mea, nu voi spune decât că o persoană pe care o cunoşteam într-o oarecare măsură s-a prăbuşit cu avionul în Pentagon, dar a reuşit să-şi sune soţul şi să îi descrie pe ucigaşi şi tacticile acestora (şi a aflat de la el că avionul era deturnat şi că avea să moară). De pe acoperişul clădirii mele din Washington am văzut cum se ridica fumul de cealaltă parte a râului, iar de atunci, de fiecare dată când trec pe lângă Capitol sau pe lângă Casa Albă, mă gândesc ce s-ar fi întâmplat dacă pasagerii celui de-al patrulea avion n-ar fi dat dovadă de curaj şi de iniţiativă, reuşind să-l prăbuşească pe un câmp din Pennsylvania, la numai douăzeci de minute înainte de a ajunge la destinaţie.

Ei bine, am reuşit să-i scriu mai târziu lui Dennis Prager, acum ţi-ai primit răspunsul. Cei nouăsprezece criminali sinucigaşi ce au atentat asupra New Yorkului, Washingtonului şi Pennsylvaniei au fost, fără îndoială, cei mai sinceri credincioşi din acele avioane. Poate că ar trebui să se vorbească mai puţin despre faptul că „oamenii credincioşi” posedă avantaje morale pe care ceilalţi pot numai să le invidieze. Şi ce este de învăţat din jubilarea şi din propaganda extatică cu care aceste măreţe acte de credinţă au fost întâmpinate în lumea islamică? Procurorul general al Statelor Unite de atunci, John Ashcroft, a declarat că America „nu are alt rege în afară de Iisus” (o afirmaţie ce ar fi trebuit să se încheie la „rege”). Statele Unite erau conduse de un preşedinte care voia să lase îngrijirea săracilor pe mâna instituţiilor „cuvioase”. Nu ar trebui ca acesta să fie un moment în care lumina raţiunii şi apărarea unei societăţi care separa biserica de stat şi

aprecia libertatea de exprimare şi libertatea de a pune întrebări să primească puncte în plus?

Dezamăgirea a fost, iar pentru mine încă este, profundă. În câteva ore, „reverenzii" Pat Robertson şi Jerry Falwell au anunţat că jertfirea semenilor lor a fost o judecată divină ce s-a abătut asupra unei societăţi secularizate care tolera homosexualitatea şi avortul. La ceremonia de comemorare a victimelor, ţinută în frumoasa Catedrală Naţională din Washington, i s-a permis să ia cuvântul lui Billy Graham, un om al cărui trecut, marcat de oportunism şi antisemitism, reprezintă în sine o mică ruşine naţională. Predica lui absurdă pretindea că toţi cei ce au murit se află acum în paradis şi că nu s-ar întoarce printre noi nici dacă ar putea. Spun că e absurdă pentru că, nici dacă ai judeca în cei mai binevoitori termeni, tot e imposibil să crezi că printre cei ucişi de al-Qaeda în acea zi nu se afla şi un număr semnificativ de cetăţeni păcătoşi. Şi n-avem nici un motiv să credem că Billy Graham ar fi avut idee despre tărâmul pe care se preumblă sufletele lor, cu atât mai puţin despre dorinţele lor postume. Dar sinistru era şi să auzi expuneri detaliate despre paradis, mult similare cu pretenţiile pe care bin Laden însuşi le ridicase în privinţa asasinilor.

Lucrurile au continuat să se deterioreze în intervalul dintre înlăturarea talibanilor şi răsturnarea regimului Saddam Hussein. Un oficial militar cu rang înalt, generalul William Boykin, a anunţat că a fost învrednicit cu o viziune în vremea în care a luptat în fiascoul din Somalia. Pare-se că însuşi chipul Satanei a fost surprins în nişte fotografii aeriene ale oraşului Mogadishu, dar acest fapt n-a făcut decât să întărească încrederea generalului că dumnezeul său era mai puternic decât zeitatea malefică a duşmanului. La Academia Forţelor Aeriene ale Statelor Unite din Colorado Springs, s-a descoperit că aceia dintre

cadeţi care erau fie evrei, fie agnostici, au avut parte de tratamente rele din partea unui grup de cadre „renăscute întru Hristos” care considera că doar cei care-l acceptă pe acesta ca mântuitor aveau dreptul de a-şi servi ţara. Faptul a rămas nepedepsit. Comandantul adjunct al academiei a trimis e-mail-uri prin care promova instituirea unei zile naţionale de rugăciune (creştină). Un preot militar, MeLinda Morton, care s-a plâns de acest val de isterie şi intimidări, a fost subit transferat la o bază militară izolată din Japonia. În tot acest timp, multiculturalismul găunos şi-a adus şi el prinosul, asigurând, printre altele, distribuirea de exemplare ieftine, produse în masă, ale Coranului în sistemul penitenciar din America. Aceste texte de orientare wahhabistă erau chiar mai înrăite decât originalul în a promova războiul sfânt împotriva creştinilor, evreilor şi a celor cu o gândire seculară. Să asişti la toate acestea înseamnă să fii martor la o sinucidere culturală: o „sinucidere asistată” la care credincioşi şi necredincioşi deopotrivă erau dispuşi să participe.

Ar fi trebuit să se remarce imediat că acţiuni de acest fel erau nu doar lipsite de etică şi profesionalism, ci de-a dreptul anticonstituţionale şi antiamericane. James Madison, autorul Primului Amendament al Constituţiei, cel care interzice orice lege ce instituie o religie naţională, a fost de asemenea semnatarul articolului VI, cel care afirmă fără echivoc că „nu se va cere niciodată stabilirea vreunui criteriu religios pentru încadrarea ca oficial sau funcţionar al statului”. Ulterior, în scrierea sa *Detached Memoranda*, s-a pronunţat limpede împotriva numirii guvernamentale a unor slujitori religioşi, fie în rândul forţelor armate, fie în ceremoniile de deschidere a Congresului. „Înfiinţarea unui serviciu clerical în cadrul Congresului reprezintă o violare palpabilă atât a egalităţii în drepturi, cât şi a principiilor

constituţionale.” Iar în ceea ce priveşte prezenţa clericală în rândul forţelor armate, Madison a scris: „Natura unei astfel de instituţii e ispititoare, iar motivele sunt lăudabile. Dar nu e mai înţelept să adoptăm un principiu corect şi să ne încredem în urmările acestuia, decât să ne plecăm urechea la un argument specios ce vine să susţină un principiu greşit? Uitaţi-vă la armatele şi marinele lumii şi spuneţi dacă, prin numirea slujitorilor religioşi, se are în vedere interesul spiritual al turmelor sau mai degrabă interesul vremelnic al păstorului.” Cel care îl mai citează astăzi pe Madison riscă, cel mai probabil, să fie considerat sau subversiv în intenţii, sau nebun, şi totuşi, fără el şi fără Thomas Jefferson, coautori ai *Legii Statului Virginia privind libertatea religioasă*, Statele Unite ar fi perpetuat situaţia din acea vreme – evreilor fiindu-le interzise funcţiile publice în anumite state, catolicilor în altele, iar protestanţilor în Maryland: în acest din urmă stat, „orice injurie la adresa Sfintei Treimi” se pedepsea prin tortură, însemnarea cu fierul înroşit în foc, iar la a treia recidivă urma „condamnarea la moarte fără ultima împărtăşanie”. În Georgia ar fi rămas în vigoare instituirea „protestantismului” ca religie oficială de stat – sub cine ştie ce formă dintre mulţii hibrizi ieşiţi de sub mantaua lui Luther.

Pe măsură ce dezbaterea în legătură cu intervenţia în Irak a devenit tot mai aprinsă, preoţimea a început să toarne aberaţii laudative. Cele mai multe dintre biserici s-au opus eforturilor de înlăturare a lui Saddam Hussein, iar papa s-a făcut complet de ruşine trimiţându-i personal o invitaţie lui Tariq Aziz, un om căutat pentru crime de război şi responsabil pentru uciderea mai multor copii. Aziz nu doar că era bine-venit la Vatican ca important membru catolic al unui partid fascist la putere (nu a fost prima dată când s-a oferit o asemenea indulgenţă), dar a şi fost luat la

Assisi pentru a se ruga la moaştele Sfântului Francisc care, pare-se, obişnuia să ţină cuvântări păsărilor. Asta, probabil că s-a gândit el, era mult prea simplu. De cealaltă parte a câmpului confesional, majoritatea, nu toţi, dintre evanghelicii americani au vociferat bucuroşi la perspectiva de a câştiga lumea musulmană în favoarea lui Iisus. (Spun „majoritatea, nu toţi" pentru că o facţiune fundamentalistă a început de atunci să picheteze funeraliile soldaţilor americani ucişi în Irak, pretinzând că moartea lor reprezintă pedeapsa domnului pentru homosexualitatea americanilor. Pe una dintre pancartele ingenioase purtate prin faţa celor îndoliaţi era scris „Mulţumesc lui Dumnezeu că există IED-urile", bombele de la marginea drumului plasate de musulmanii fascişti care nu tolerau homosexualitatea. Nu e problema mea să decid care este teologia corectă: aş spune că există şanse egale pentru amândouă.) Charles Stanley, ale cărui slujbe săptămânale de la Prima Biserică Baptistă din Atlanta sunt privite de milioane de oameni, ar fi putut fi orice imam demagogic în timp ce afirma că „ar trebui să ne oferim să slujim eforturile de război prin orice mijloace. Dumnezeu se luptă cu oamenii care i se opun, cu aceia care ripostează împotriva lui şi a adepţilor lui". Baptist Press, agenţia de presă a organizaţiei sale, a publicat un articol al unui misionar care scria cu satisfacţie că „politica externă americană, posibil şi cea militară, au deschis drumul propovăduirii evangheliei în ţinutul lui Avraam, Isaac şi Iacob". Deloc mai prejos, Tim LaHaye a decis să ducă lucrurile şi mai departe. Cunoscut în special drept coautor al seriei de romane *Supravieţuitorii*, aflate pe listele de bestselleruri, care îl pregătesc pe americanul obişnuit pentru „înălţarea la cer" şi apoi pentru Armagedon, a vorbit despre Irak ca „punctul focal al evenimentelor ce vor duce la sfârşitul lumii". Alţi credincioşi entuziaşti au

încercat să facă o paralelă între Saddam Hussein şi sângerosul rege Nabucodonosor al Babilonului antic, comparaţie cu care despotul însuşi ar fi fost de acord, având în vedere că a reconstruit vechile ziduri ale Babilonului cu cărămizi inscripţionate cu numele său. Astfel, în locul unei discuţii raţionale despre cum s-ar putea stăpâni şi învinge cel mai bine fanatismul religios, s-a preferat consolidarea reciprocă a două forme prin care se manifestă aceeaşi manie: atacurile Jihadului au reînviat imaginea cruciaţilor cu mâinile mânjite de sânge.

Din acest punct de vedere, religia nu este diferită de rasism. O variantă a acesteia o inspiră şi o provoacă pe cealaltă. Cu altă ocazie, mi-a fost adresată încă o întrebare-capcană, ceva mai pătrunzătoare decât cea a lui Dennis Prager, ce avea ca scop descoperirea prejudecăţii mele latente. Te afli pe peronul pustiu al unei staţii de metrou din New York seara târziu. Deodată, apare un grup de negri. Rămâi pe loc sau te îndrepţi spre ieşire? Şi de această dată, am putut să răspund că trecusem printr-o experienţă identică. Aşteptând de unul singur metroul, cu mult după miezul nopţii, mi s-au alăturat dintr-odată mai mulţi lucrători de la întreţinere ce tocmai ieşeau din tunel, purtând mănuşi de lucru şi cărându-şi trusele cu scule. Toţi erau negri. Imediat m-am simţit mai în siguranţă şi m-am apropiat de ei. N-am idee care era orientarea lor religioasă. Dar, în toate celelalte cazuri amintite, religia era un factor ce sporea considerabil suspiciunea şi ura tribală, membrii fiecărui grup referindu-se la adversari în termeni ce trădau bigotismul. Creştinii şi evreii se hrănesc cu carne spurcată de porc şi dau pe gât otrava alcoolului. Budiştii şi musulmanii din Sri Lanka pun pe seama sărbătorii scăldate în vin a Crăciunului din 2004 tsunamiul ce a urmat imediat după aceea. Catolicii sunt murdari şi toarnă prea mulţi copii. Musulmanii se înmulţesc ca iepurii

şi se şterg la fund cu mâna greşită. Evreii au bărbile păduchioase şi caută sângele copiilor creştini pentru a da gust şi savoare azimei de Paşti. Şi tot aşa.

Note

- Maica Tereza a fost intervievată de către Daphne Barak, iar observaţiile ei în legătură cu Prinţesa Diana se regăsesc în revista *Ladies' Home Journal*, aprilie 1996.
- Detaliile despre uciderea lui Yusra al-Azami în Bethlehem se găsesc în editorialul „Gaza Taliban?" din revista *New Humanist* 121:1 (ian. 2006), http://www.newhumanist.org.uk/volume121issuel_comments.php?id=1860_0_40_ 0_C.
- Pentru scrisoarea lui Abu Musab al-Zarqawi adresată lui Osama bin Laden vizitaţi site-ul http://www.state.gov/p/nea/rls/31694.htm.
- Pentru povestea despre cadeţii „renăscuţi întru Hristos" şi despre MeLinda Morton vezi F. Fiore şi M. Mazzetti, „School's Religious Intolerance Misguided, Pentagon Reports", *Los Angeles Times*, 23 iunie 2005, p. 10; Laurie Goodstein, „Air Force Academy Staff Found Promoting Religion", *New York Times*, 23 iunie 2005, p. A12; David Van Biema, „Whose God is Their Co-Pilot?", *Time*, 27 iunie 2005, p. 61; şi Forţele Aeriene ale Statelor Unite, *The Report of the Headquarters Review Group Concerning the Religious Climate at the U.S Air Force* Academy, 22 iunie 2005, http://www.afmil/shared/media/document/AFD-051014-008.pdf
- Pentru Charles Stanley şi Tim LaHaye vezi Charles Marsh, „Wayward Christian Soldiers", *New York Times*, 20 ianuarie 2006.

3. SCURTĂ DIGRESIUNE DESPRE PORC SAU DE CE E ŞUNCA PRIGONITĂ ÎN RAI

Există în rândul tuturor religiilor tendinţa de a impune anumite norme sau interdicţii alimentare, fie că e vorba de vechea interdicţie catolică privind consumul de peşte în zilele de vineri, de adorarea de către hinduşi a vacii ca animal sfânt şi invulnerabil (guvernul Indiei s-a oferit chiar să importe şi să protejeze toate vitele care trebuiau sacrificate din cauza răspândirii encefalopatiei spongiforme bovine sau „boala vacii nebune”, boală care a cuprins Europa în anii 1990), de refuzul altor culte orientale de a consuma orice fel de carne sau de a răni orice fiinţă, fie ea un şobolan sau un purice. Dar cel mai vechi şi mai rezistent dintre fetişuri este ura şi chiar teama faţă de porc. A apărut în Iudeea primitivă şi, timp de multe secole, a fost una dintre modalităţile – cealaltă fiind circumcizia – prin care puteau fi deosebiţi evreii.

Deşi sura 5:60 din Coran condamnă mai ales evreii, dar şi pe ceilalţi necredincioşi care s-au transformat în porci şi maimuţe – o temă predominantă în învăţăturile musulmane salafiste din ultima vreme – şi Coranul descrie carnea porcului ca fiind necurată sau chiar „spurcată”, musulmanii nu par să vadă nici o ironie în a-şi însuşi acest tabu specific evreiesc. În întreaga lume islamică se observă o adevărată repulsie pentru porcine. Un bun exemplu ar fi interzicerea continuă a romanului lui George Orwell, *Ferma Animalelor*, una dintre cele mai fermecătoare şi folositoare fabule ale lumii moderne, însă pe care copiii musulmani nu au dreptul să o citească. Am văzut câteva dintre interdicţiile scrise de ministerele

educaţiei arabe care sunt într-atât de stupide încât nu reuşesc să vadă rolul de dictatori tiranici pe care îl joacă porcii în poveste.

De fapt, lui Orwell nu-i plăceau porcii din cauză că nu reuşise să se dezvolte ca mic fermier, iar această repulsie este împărtăşită de mulţi adulţi care au fost nevoiţi să lucreze cu aceste animale dificile în contexte agricole. Înghesuiţi în cocini, porcii au tendinţa să se comporte porceşte şi să se ia la bătaie, o treabă gălăgioasă şi periculoasă. Nu este exclus să-şi mănânce progeniturile şi chiar propriile excremente, în timp ce tendinţa lor de galanterie arbitrară şi neîngrădită este adesea ofensatoare pentru ochiul celor mai delicaţi. Dar s-a observat adesea că porcii lăsaţi în voia lor, având la dispoziţie suficient spaţiu de desfăşurare, nu se murdăresc, îşi fac mici culcuşuri, au grijă de familie şi se angajează în interacţiuni sociale cu alţi porci. Aceste fiinţe dau adesea dovadă şi de inteligenţă şi s-a calculat că raportul dintre greutatea creierului şi greutatea corporală este aproape la fel de ridicat în cazul lor ca şi în cazul delfinilor. Porcul se adaptează foarte bine la condiţiile de mediu în care trăieşte, după cum o arată mistreţii şi „porcii sălbatici” în opoziţie cu porcii liniştiţi puşi la îngrăşat sau cu purceii jucăuşi care fac parte din experienţa noastră imediată. Dar copita despicată, sau piciorul de porc, a devenit un semn diabolic pentru cei temători, şi îndrăznesc să spun că e uşor de presupus cine a fost primul – diavolul sau porcul. Ar fi plictisitor şi o idioţenie în sine să te întrebi cum creatorul tuturor lucrurilor a conceput o fiinţă atât de versatilă şi apoi a ordonat creaţiei sale superioare s-o evite, altfel riscând să intre pentru eternitate în dizgraţiile sale. Dar multe alte mamifere, inteligente de altfel, au tendinţa să creadă că raiul dispreţuieşte şunca.

Sper că aţi ghicit până acum unde vreau să ajung; e vorba despre ceea ce ştim deja – că acest frumos animal este una dintre rudele noastre destul de apropiate. ADN-ul lui este în mare măsură asemănător cu al nostru, iar în ultima vreme, s-au făcut transplanturi de piele, de valve ale inimii şi de rinichi de la porci la oameni. Dacă – deşi cred cu toată convingerea că nu se va întâmpla – un nou doctor Moreau ar putea altera descoperirile recente în ceea ce priveşte clonarea şi să creeze un hibrid, cel mai probabil rezultat de care s-ar teme lumea ar fi „omul-porc”. Până atunci, aproape tot ceea ce ţine de porc este folositor, de la carnea lui hrănitoare şi delicioasă până la pielea tăbăcită şi părul folosit pentru perii. În romanul realist al lui Upton Sinclair, *Jungla*, în care sunt descrise abatoarele din Chicago, este chinuitor să citeşti despre felul cum sunt ridicaţi în cârlige, guiţând în timp ce le e tăiat gâtul. Chiar şi cel mai călit dintre muncitori, cu nervii cei mai puternici, este zguduit de această experienţă. Guiţatul ăla are ceva...

Pentru a duce lucrurile un pic mai departe, se poate observa printre copii, în cazul în care scapă nemolestaţi de către rabini sau imami, că sunt foarte atraşi de porci, în special de purceluşi, şi că pompierilor, în general, nu le place să mănânce friptură de porc sau şorici prăjit. În Noua Guinee, ca şi în alte părţi, pentru a desemna un om fript, băştinaşii foloseau un cuvântul barbar, „porc lung”; n-am trecut prin experienţa de a degusta personal, dar se pare că, atunci când suntem mâncaţi, avem un gust asemănător cu cel al cărnii de porc.

Asta ne ajută să vedem că explicaţia „laică” în legătură cu interdicţia evreiască nu are nici un sens. Se presupune că, la început, interdicţia a fost raţională, de vreme ce carnea de porc într-un climat călduros poate deveni râncedă şi se poate infecta cu parazitul

trichinelozei. Această obiecţie – care se poate aplica probabil în cazul crustaceelor care nu respectă regulile cuşer – este absurdă când vorbim despre condiţiile actuale. În primul rând, trichineloza se găseşte în toate tipurile de climat şi, de fapt, se manifestă mai degrabă în zonele reci decât în cele calde. În al doilea rând, vechile aşezări evreieşti din ţara Canaanului pot fi deosebite cu uşurinţă de către arheologi prin absenţa oaselor de porc de la groapa lor de gunoi, spre deosebire de prezenţa unor astfel de oase în gunoiul altor comunităţi. Cu alte cuvinte, cei care nu erau evrei nu s-au îmbolnăvit şi n-au murit din cauză că au mâncat carne de porc. (Fără să mai luăm în considerare şi altceva, dacă, *într-adevăr* ar fi murit din acest motiv, n-ar fi fost nevoie ca dumnezeul lui Moise să-şi abată pedeapsa asupra lor măcelărindu-i cu ajutorul celor care nu mâncau porc.)

Aşadar, trebuie să găsim un alt răspuns pentru această dilemă. Am pretenţia că soluţia mea este originală, însă fără ajutorul lui Sir James Frazer şi al marelui Ibn Warraq probabil că nu aş fi ajuns la ea. După părerea multor autorităţi antice, atitudinea primelor popoare semite faţă de porc era una de veneraţie şi, totodată, de scârbă. Să mănânci carnea porcului era văzut ca ceva special, ba chiar ca un privilegiu şi un ritual. (Această confuzie ilogică între sacru şi profan se găseşte în toate religiile din toate timpurile.) Atracţia şi repulsia simultană proveneau dintr-o rădăcină antropomorfă: aspectul porcului şi gustul porcului, guiţatul porcului de dinaintea morţii şi inteligenţa vădită a porcului, toate acestea au darul incomod de a aminti de fiinţa umană. Astfel, teama de porci – şi iubirea de porci – probabil că îşi au originea în vremea sacrificiului uman şi chiar în canibalism, la care textele „sfinte” fac aluzie într-un mod nu foarte subtil. Nimic opţional – de la homosexualitate la

adulter – nu este pasibil de pedeapsă decât dacă cei care impun interdicţia (şi cer pedepsele aspre) au o dorinţă reprimată de a participa. Cum descria Shakespeare în *Regele Lear*, ofiţerul care o biciuieşte pe femeia desfrânată simte dorinţa arzătoare de a o folosi pentru chiar păcatul pentru care e pedepsită.

Iubirea faţă de porc poate fi folosită şi în scopuri tiranice şi represive. În Spania medievală, unde evreii şi musulmanii erau siliţi să se convertească la creştinism prin moarte şi torturi, autorităţile bisericeşti au bănuit, şi pe bună dreptate, că multe dintre aceste convertiri erau doar de suprafaţă. Într-adevăr, pe de-o parte, Inchiziţia a luat naştere şi din teama sfântă că cei care erau în secret necredincioşi participau la liturghie – unde, bineînţeles, printr-un ritual de-a dreptul dezgustător, pretindeau că ar consuma carne de om şi că ar bea sânge de om, însuşi reprezentarea lui Hristos. Printre obiceiurile care au apărut în urma acestui ritual, se numără şi servirea unui platou cu mezeluri la majoritatea evenimentelor, fie ele şi formale sau mai puţin formale. Cei care au avut ocazia să viziteze Spania sau vreun restaurant spaniol bun sunt familiarizaţi cu ospitalitatea acestora: mai multe tipuri de carne de porc diferit afumată şi diferit tăiată. Dar asta se trage din efortul constant de a înlătura erezia şi de a-i căuta pe aceia care se dau de gol exprimându-şi aversiunea. În mâinile nerăbdătoare ale fanaticilor creştini, până şi deliciosul *jamĂłn ibérico* ar putea deveni o formă de tortură.

Astăzi, prostia antică s-a pogorât încă o dată asupra noastră. Habotnicii musulmani din Europa cer ca Cei trei purceluşi, Miss Piggy şi Grohi din *Winnie-de-Pluş*, precum şi alte personaje şi animale de casă tradiţionale să fie ascunse privirilor inocente ale copiilor lor. Idioţii posomorâţi din Jihad probabil că n-au citit îndeajuns încât

să ştie de Împărăteasa de la Blandings sau de bucuria transmisă de lordul Emsworth în paginile minunate ale cărţii *On the Care of the Pig*, semnată de incomparabilul domn Whiffle, dar se va lăsa cu probleme când vor ajunge până aici. O veche statuie a unui mistreţ dintr-un parc din Anglia Centrală a fost deja afectată de vandalismul iraţional al islamicilor.

La scară redusă, acest fetiş trivial arată cum religia, credinţa şi superstiţia deformează întreaga noastră viziune asupra lumii. Porcul face parte din existenţa noastră şi s-a dovedit util în atâtea împrejurări încât umanitariştii pledează pentru ca el să nu fie crescut în ferme, îngrădit, separat de purcei şi lăsat să trăiască în propriile excremente. Fără a ţine seama de alte aspecte, carnea rozalie şi poroasă *este* într-o oarecare măsură respingătoare. Dar aceasta este o decizie pe care o putem lua în lumina raţiunii şi a compasiunii, gândindu-ne la semenii şi la rudele noastre, şi nu ca rezultat al incantaţiilor din jurul focurilor de tabără din Epoca Fierului, unde erau glorificate ofense mult mai grave în numele domnului. „Un cap de porc pe un băţ”, spune irascibilul, dar curajosul Ralph în faţa idolului putrefact, cu muşte roind în juru-i (mai întâi ucis, apoi adorat), zeul băieţandrilor cruzi şi speriaţi din *Împăratul muştelor*. „Un cap de porc pe un băţ.” Şi nici nu ştia câtă dreptate avea, depăşindu-i în înţelepciune atât pe cei mai mari, cât şi pe micii răufăcători de pe insulă.

4. NOTĂ DESPRE SĂNĂTATE ŞI DESPRE CUM ÎŢI POATE DĂUNA RELIGIA

> În vremuri întunecate, religia e cel mai potrivit îndrumător al omenirii, precum, în nopţile fără lună, un orb e cea mai bună călăuză; cunoaşte căile şi potecile cum nu le poate şti nici un văzător. Dar când se arată zorii, e lipsit de înţelepciune să te laşi călăuzit de un orb.
>
> HEINRICH HEINE, *GEDANKEN UND EINFĂ„LLE*

În toamna lui 2001, eram în Calcutta cu marele fotograf SebastiĂŁo Salgado, un geniu brazilian ale cărui opere fotografice au însufleţit vieţile imigranţilor, ale victimelor de război şi ale muncitorilor care trudesc pentru a extrage materia primă din mine, cariere şi păduri. De această dată, era pe post de trimis al UNICEF-ului pentru a-şi susţine cauza în cruciada sa – în sensul pozitiv al termenului de data aceasta – împotriva chinuitoarei boli a poliomielitei. Mulţumită muncii unor oameni de ştiinţă motivaţi şi luminaţi asemenea lui Jonas Salk, acum este posibilă imunizarea copiilor împotriva acestei boli îngrozitoare contra unui cost neglijabil: câţiva centi sau penny necesari pentru a administra două picături de vaccin oral nou-născuţilor. Progresul în medicină ne-a ajutat să scăpăm de teama de variolă, având convingerea că viitorul va aduce aceleaşi rezultate şi în cazul poliomielitei. După câte se pare, întreaga umanitate a făcut front comun pentru rezolvarea acestei probleme. În mai multe ţări, inclusiv în El Salvador, combatanţi ai războiului au proclamat încetarea focului pentru a permite echipelor de vaccinare să se mişte în siguranţă. Ţările extrem de sărace şi subdezvoltate şi-au adunat toate resursele pentru a transmite veştile îmbucurătoare în toate satele: nici un copil nu mai avea să moară sau să fie ţintuit la pat ducând o viaţă nefericită din cauza acestei boli înfiorătoare. Acasă în Washington, unde, în acel an, mulţi oameni rămâneau închişi în casă temători din cauza atentatelor din 11

septembrie, fiica mea cea mică mergea neînfricată din uşă în uşă de Halloween, scandând „Ne daţi ori nu ne daţi pentru UNICEF” şi astfel, cu fiecare pumn de mărunţiş strâns, avea să vindece sau să salveze copii pe care nu-i va întâlni niciodată. Arareori avem sentimentul plăcut de a ne afla în faţa unei astfel de iniţiative eficientă. Oamenii din Bengal, în special femeile, au fost plini de entuziasm şi inventivitate. Îmi amintesc o întâlnire de comitet unde gazda din Calcutta a plănuit, fără a găsi ceva ruşinos aici, să facă echipă cu prostituatele din oraş pentru a transmite veştile până în cele mai îndepărtate colţuri ale societăţii. Aduceţi-vă copiii, fără să puneţi întrebări, şi lăsaţi-i să înghită cele două picături de lichid. Cineva ştia că, la câţiva kilometri de oraş, altcineva avea un elefant care ar putea fi întrebuinţat pentru o paradă publicitară. Totul mergea ca pe roate: într-unul dintre cele mai sărace oraşe şi state ale lumii, oamenii aveau parte de un nou început. Dar apoi au început să circule anumite zvonuri. În unele zone periferice, nişte musulmani înveteraţi au început să răspândească vorba că picăturile erau un complot. Dacă luai acest medicament occidental, vei fi lovit de impotenţă şi diaree (o combinaţie periculoasă şi neplăcută).

Asta a creat probleme pentru că vaccinul trebuia administrat de două ori – a doua oară pentru a-i spori eficacitatea şi pentru a întări imunitatea – şi pentru că nu e nevoie decât de câţiva oameni nevaccinaţi ca boala să revină şi să supravieţuiască, răspândindu-se prin contact şi prin sistemul de alimentare cu apă. Ca şi în cazul variolei, infecţia trebuia eliminată de la rădăcină. Părăsind Calcutta, m-am întrebat dacă Bengalul de Vest avea să respecte termenul-limită ca să poată scăpa de ameninţarea poliomielitei până la sfârşitul următorului an. Asta ar însemna câteva părţi din Afghanistan şi încă una sau două regiuni inaccesibile, deja acaparate de fervoarea

religioasă, înainte de a putea spune că o altă boală veche ce a chinuit omenirea va fi pe deplin învinsă.

În 2005, am aflat care a fost rezultatul. În nordul Nigeriei – o ţară care se număra printre cele care eradicaseră provizoriu poliomielita –, un grup de figuri religioase islamice au pronunţat o lege sau o *fatwa* care declara că vaccinul împotriva poliomielitei era o conspiraţie a Statelor Unite (şi, în mod surprinzător, a Naţiunilor Unite) împotriva credinţei musulmane. Aceşti hogi susţineau că picăturile erau concepute pentru a-i steriliza pe adevăraţii credincioşi. Prin intermediul acestora, se urmărea distrugerea în masă a credinţei lor. Nimeni nu avea voie să înghită aşa ceva şi era interzis să le fie date nou-născuţilor. În doar câteva luni, infecţia a revenit, şi nu doar în nordul Nigeriei. Turiştii şi pelerinii din Nigeria au împrăştiat-o până la Mecca, poliomelita reapărând şi în alte ţări care scăpaseră de boală, inclusiv în trei ţări africane şi în îndepărtatul Yemen. Bolovanul trebuia rostogolit iarăşi până în vârful muntelui.

S-ar putea crede că e un caz „izolat”, dar acesta ar fi doar un mod convenabil de a privi lucrurile. Însă nu e adevărat. Dacă sunteţi interesaţi, n-aţi vrea să-mi vedeţi filmuleţul cu sfatul dat de cardinalul Alfonso LĂłpez de Trujillo, preşedintele Consiliului Pontifical pentru Familie al Vaticanului, în care acesta îşi avertizează publicul că toate prezervativele conţin multe găuri microscopice fără ca noi să ştim, prin care se poate transmite virusul HIV? Închideţi ochii şi încercaţi să vă imaginaţi ce-aţi putea spune dacă aţi avea autoritatea să produceţi cea mai mare suferinţă posibilă în cât mai puţine cuvinte. Gândiţi-vă la prejudiciile cauzate de o asemenea dogmă: se presupune că acele găuri permit şi transmiterea altor boli, ceea ce, mai întâi de toate, ar face inutil scopul pentru care este folosit prezervativul. Să faci o asemenea afirmaţie în Roma e

îndeajuns de maliţios. Dar încercaţi să traduceţi mesajul în limba ţărilor sărace şi năpăstuite şi vedeţi ce se întâmplă. În timpul carnavalului din Brazilia, Rafael Llano Cifuentes, episcopul auxiliar din Rio de Janeiro, a spus enoriaşilor săi în cadrul unei slujbe că „biserica este împotriva folosirii prezervativului. Relaţiile sexuale dintre un bărbat şi o femeie trebuie să fie naturale. N-am văzut niciodată un căţel folosind prezervativ în timpul actului sexual cu un alt câine.” Figuri clericale importante din alte câteva ţări – cardinalul Obando y Bravo de Nicaragua, arhiepiscopul de Nairobi din Kenya, cardinalul Emmanuel Wamala de Uganda – au spus turmelor lor de enoriaşi că SIDA se transmite prin prezervativ. Într-adevăr, părerea cardinalului Wamala a fost că femeile care au ales să moară de SIDA decât să se protejeze ar trebui să fie considerate martire (deşi, e de înţeles, acest martiriu trebuie să aibă loc în cadrul căsătoriei).

Autorităţile islamice n-au reacţionat mai bine, ba chiar uneori s-au purtat mai rău de atât. În 1995, Consiliul Ulema din Indonezia a stabilit ca prezervativele să fie disponibile numai cuplurilor căsătorite şi numai prin intermediul unei reţete. În Iran, un muncitor diagnosticat cu HIV îşi poate pierde slujba, iar medicii şi spitalele au dreptul să refuze tratamentul pacienţilor bolnavi de SIDA. În 2005, un oficial din cadrul Programului de Control al SIDA din Pakistan a relatat publicaţiei *Foreign Policy* că problema nu era majoră în ţara sa datorită „valorilor sociale şi islamice mai bune”. Asta, într-un stat unde legea permite ca o femeie să fie *condamnată* la viol în grup pentru a ispăşi „ruşinea” unei infracţiuni comise de fratele ei. Aceasta este vechea combinaţie religioasă dintre reprimare şi negare: o molimă precum SIDA se presupune a fi de nemenţionat pentru că învăţăturile Coranului sunt mai mult decât suficiente pentru a interzice relaţiile

sexuale premaritale, folosirea drogurilor, adulterul şi prostituţia. Chiar şi o vizită scurtă în Iran, de exemplu, va demonstra contrariul. Hogii înşişi sunt cei care au de câştigat de pe urma ipocriziei autorizând „căsătoriile temporare”, în care certificatele de căsătorie sunt valabile câteva ore, uneori în case special desemnate, iar declaraţia de divorţ e gata pentru a fi depusă la încheierea treburilor. Aproape că se poate numi prostituţie... Ultima dată când mi s-a oferit un astfel de târg mă aflam în sudul Teheranului, lângă altarul neplăcut vederii al ayatollahului Khomeini. Dar femeile care au faţa acoperită de văl şi sunt îmbrăcate în burqa, infectate cu virusul de către soţii lor, sunt nevoite să moară în tăcere. Este o certitudine că milioane de oameni decenţi şi nevinovaţi din întreaga lume vor muri zadarnic în chinuri din cauza acestui obscurantism.

Atitudinea religiei faţă de medicină, precum şi atitudinea religiei faţă de ştiinţă este, întotdeauna şi în mod necesar, problematică şi, foarte adesea, necesar ostilă. Un credincios modern poate spune şi chiar să fie convins că ştiinţa şi medicina nu se bat cap în cap cu credinţa sa, dar ceea ce va rămâne întotdeauna un fapt bizar este că ambele au tendinţa să răstoarne monopolul religiei şi, din acest motiv, au fost respinse cu îndârjire. Ce se întâmplă cu tămăduitorul sau cu şamanul când bietul om simte pe pielea sa efectele benefice ale medicamentelor şi ale operaţiilor, administrate fără ceremonii şi ritualuri? În mare, cam acelaşi lucru care se întâmplă cu omul care aduce ploaia când apare meteorologul sau cu profetul din ceruri când profesorii intră în posesia telescopului. Molimele Antichităţii erau considerate a fi pedepse venite de la zei, ceea ce a ajutat la consolidarea poziţiei preoţimii şi a dus la încurajarea arderii pe rug a necredincioşilor şi a ereticilor despre care

se credea – într-o explicaţie alternativă – că împrăştiau boala prin vrăjitorie sau otrăvind fântânile.

Putem să facem rabat de la orgiile de prostie şi cruzime care erau tolerate înainte ca umanitatea să îşi formeze o idee clară asupra teoriei microbiene a bolilor. Cea mai mare parte a „miracolelor” din Noul Testament au de-a face cu vindecarea, ceea ce avea o importanţă deosebită într-o vreme când şi o boală minoră aducea moartea. (Însuşi Sfântul Augustin a spus că nu ar fi crezut în creştinism dacă nu s-ar fi întâmplat aceste miracole.) Oamenii de ştiinţă care au adus critici religiei, precum Daniel Dennett, au fost îndeajuns de generoşi să sublinieze că este posibil ca ritualurile de vindecare aparent inutile să fi ajutat oamenii să se simtă mai bine, fiind ştiut cât de important este moralul pentru a ajuta corpul să lupte împotriva rănilor şi a infecţiilor. Dar aceasta ar fi o explicaţie posibilă numai în retrospectivă. Până când doctorul Jenner a descoperit că vaccinul pentru variola taurinelor te poate proteja împotriva variolei, această explicaţie devenise nulă. Cu toate acestea, Timothy Dwight, rector al Universităţii Yale şi, până în ziua de azi, unul dintre cei mai respectaţi „profeţi” ai Americii, s-a opus vaccinului împotriva variolei pentru că îl considera drept o interpunere în creaţia domnului. Iar această mentalitate persistă încă, la multă vreme după ce pretextul şi justificarea ei în ignoranţa umană au dispărut.

Este interesant şi sugestiv că arhiepiscopul de Rio de Janeiro face analogia cu câinii. Ei nu se sinchisesc să-şi pună prezervativ: cine suntem noi să punem la îndoială devotamentul lor pentru „natură” ? În ceea ce priveşte discuţiile recente din cadrul Bisericii Anglicane în legătură cu homosexualitatea şi hirotonisirea, câţiva episcopi şi-au exprimat cu infatuare părerea că homosexualitatea este „nenaturală” de vreme ce nu se întâlneşte şi la alte specii.

Făcând abstracţie de absurditatea fundamentală a acestei observaţii: oamenii sunt parte din „natură” sau nu? Sau, dacă se întâmplă să fie homosexuali, sunt sau nu creaţi după chipul domnului? Lăsând la o parte faptul că numeroase specii de păsări, mamifere şi primate se angajează în jocuri homosexuale. Cine se cred clericii ca să interpreteze natura? S-au dovedit incapabili de a face asta. Prezervativul este, simplu spus, o condiţie necesară, dar insuficientă pentru a evita transmiterea SIDA. Toate autorităţile calificate, inclusiv cei care afirmă că abstinenţa este de preferat, sunt de acord cu asta. Homosexualitatea este prezentă în toate societăţile şi existenţa ei demonstrează că face parte din „creaţia” umană. E obligatoriu să ne opunem acestor lucruri când aflăm despre ele. Acum ştim că ciuma bubonică nu s-a răspândit din cauza păcatelor şi a decăderii morale, ci prin intermediul şobolanilor şi al puricilor. În 1665, în Londra, în timpul comemorării victimelor „Morţii Negre”, arhiepiscopul Lancelot Andrewes a observat cu strângere de inimă că oroarea s-a abătut şi asupra celor care s-au rugat şi nu şi-au pierdut credinţa, şi asupra celor care n-au făcut asta. A fost pe punctul de a descoperi un fapt evident. În timp ce scriam acest capitol, în Washington, oraşul în care locuiesc, s-a iscat un scandal. Multă vreme s-a crezut că virusul papiloma uman (HPV) este o infecţie transmisă pe cale sexuală care, în cel mai rău caz, poate duce la apariţia cancerului de col uterin la femei. În prezent, există un vaccin – în zilele noastre, apariţia vaccinurilor se situează pe o pantă ascendentă rapidă – nu care să vindece boala, ci care să imunizeze femeile împotriva acesteia. Dar există forţe la putere care se opun adoptării acestei măsuri pe motiv că asta va încuraja sexul premarital. Moral şi intelectual, să accepţi răspândirea cancerului cervical în numele domnului nu e cu nimic

diferit de sacrificarea acestor femei pe un altar şi exprimarea recunoştinţei în faţa zeităţii pentru că ne-a dat impulsul sexual, după care să ajungem să îl blamăm.

Nu ştim câţi oameni din Africa au murit sau vor muri din cauza virusului HIV, care a fost izolat şi a devenit tratabil datorită cercetărilor ştiinţifice realizate prin progresul uman, la scurt timp după ce şi-a făcut apariţia, provocând moartea. Pe de altă parte, ştim că relaţiile sexuale cu o virgină – unul dintre „leacurile" locale cel mai des întâlnite – nu previne şi nu înlătură infecţia. De asemenea, ştim şi că folosirea prezervativului poate contribui, ca măsură preventivă, la limitarea şi la controlarea răspândirii virusului. Nu avem de-a face, cum le-ar fi plăcut primilor misionari să creadă, cu vraci şi barbari care se opun binefacerilor aduse de misionari. Avem în schimb de-a face cu administraţia Bush care, într-o republică presupus laică a secolului XXI, refuză să distribuie fondurile de ajutorare externe înspre organizaţiile de caritate şi clinicile care oferă planning familial. Cel puţin două religii importante şi consacrate, cu milioane de susţinători în Africa, sunt de părere că leacul e cu mult mai rău decât boala. Nutresc de asemenea credinţa că SIDA este într-un fel o sentinţă venită din ceruri pentru pedepsirea abaterilor sexuale – în special, cele legate de homosexualitate. O singură atingere a briciului tăios al lui Ockham va face ca această afirmaţie violentă să devină lipsită de sens: în cazul homosexualităţii feminine, femeile nu numai că nu contractează SIDA (doar dacă au nenorocul să le fie transmisă prin transfuzie sau prin intermediul acelor ce nu au fost dezinfectate), dar sunt şi mai ferite de bolile venerice chiar decât cele heterosexuale. Cu toate acestea, autorităţile clericale refuză cu îndârjire să fie sincere în legătură cu existenţa

lesbianismului. Astfel, demonstrează că religia continuă să reprezinte o ameninţare presantă asupra sănătăţii publice.

O să formulez o întrebare ipotetică. Ca bărbat de cincizeci şi şapte de ani, sunt descoperit că sug penisul unui bebeluş. Vă rog să vă imaginaţi cât de revoltaţi şi de dezgustaţi aţi fi. Dar am explicaţia gata pregătită. Sunt un *mohel*: cel desemnat să facă circumcizia şi să înlăture prepuţul. Autoritatea mea se bazează pe un vechi text care îmi impune să iau penisul unui bebeluş în mână, să tai în jurul prepuţului şi să desăvârşesc actul luându-i penisul în gură pentru a extrage pielea şi scuipând apoi bucata amputată împreună cu sângele şi saliva din gură. Majoritatea evreilor au renunţat la această practică, fie din cauză că nu era igienic, fie din cauza asocierilor neplăcute, însă persistă în rândurile fundamentaliştilor hasidici care trag speranţa că un al Doilea Templu va fi reconstruit în Ierusalim. Pentru ei, ritualul primitiv al circumciziei numit *periyah metsitsah* face parte din legământul primar şi indestructibil cu dumnezeu. În 2005, în New York, din cauza ritualului, îndeplinit de un *mohel* în vârstă de cincizeci şi şapte de ani, câţiva băieţei au făcut herpes genital şi cel puţin doi dintre ei au murit. În mod normal, acest fapt ar fi trebuit să convingă departamentul de sănătate publică să interzică această practică, iar primarul ar fi trebuit să aibă o atitudine dezaprobatoare. Dar în prima parte a secolului XXI, în capitala lumii moderne, situaţia a fost cu totul alta. Primarul Bloomberg a ignorat rapoartele trimise de distinşi medici evrei care avertizau în legătură cu pericolul acestei tradiţii şi a transmis birocraţilor din sănătatea publică să amâne orice verdict. După părerea sa, problema crucială era să ne asigurăm că nu vom încălca dreptul de liberă practică a religiei. Într-o dezbatere publică cu Peter Steinfels, un catolic liberal şi

„redactorul pe probleme religioase” al *New York Times*, mi s-a spus acelaşi lucru.

S-a întâmplat să fie an electoral pentru primar, ceea ce adeseori explică multe. Dar această practică este prezentă şi în cadrul altor confesiuni, în alte state şi oraşe, precum şi în alte ţări. În cea mai mare parte a Africii animiste şi musulmane, fetele sunt supuse chinului circumciziei care presupune retezarea labiilor şi a clitorisului, de multe ori cu o piatră ascuţită, după care, deschizătura vaginului este cusută cu o aţă rezistentă ce nu poate fi înlăturată până nu este ruptă de forţa masculină în noaptea nunţii. Totuşi, compasiunea şi biologia permit să le fie lăsat un mic orificiu pentru scurgerea sângelui menstrual. Mirosul greu, durerea, umilirea şi suferinţa produse depăşesc imaginaţia noastră şi duc inevitabil la infecţii, sterilitate, ruşine şi la moartea a multor femei şi copii la naştere. Nici o societate n-ar tolera o asemenea insultă la adresa femeilor şi, astfel, n-ar tolera supravieţuirea acestei practici odioase dacă aceasta n-ar fi considerată sfântă. Pe de altă parte, nici un newyorkez n-ar permite asemenea cruzime faţă de nou-născuţi dacă n-ar fi vorba de acelaşi considerent. Părinţii care împărtăşesc convingerea absurdităţilor propovăduite de „Ştiinţa Creştină” au fost acuzaţi, dar nu întotdeauna condamnaţi, că au refuzat îngrijirea medicală imediată copiilor lor. Părinţii care se cred a fi „Martorii lui Iehova” nu le-au dat dreptul copiilor lor să primească transfuzii de sânge. Părinţii care cred că un bărbat pe nume Joseph Smith a fost condus spre locul unde erau îngropate tăbliţele de aur şi-au căsătorit fiicele „mormone” minore cu unchii sau cumnaţii mult iubiţi care, uneori, deja aveau soţii mai în vârstă. Fundamentaliştii şiiţi din Iran au scăzut vârsta „consimţământului” la nouă ani, poate fiind încântaţi să rivalizeze cu vârsta celei mai tinere „soţii” a

„profetului” Mahomed. În India, copilele-mirese hinduse sunt biciuite şi adesea arse de vii în cazul în care zestrea pe care o aduc este considerată a fi prea mică. Numai în ultimul deceniu, Vaticanul şi reţeaua sa vastă de dioceze au fost nevoiţi să-şi recunoască complicitatea într-o mare reţea de viol şi tortură a copiilor, în special, dar nu exclusiv homosexuală, în care pederaşti şi sadici bine cunoscuţi au fost protejaţi împotriva consecinţelor legale şi au fost repartizaţi în parohii unde aveau o gamă mai bogată de unde să-şi aleagă victimele nevinovate şi fără apărare. Numai în Irlanda – odată un discipol de necontestat al Sfintei Biserici Mamă – se estimează că numărul copiilor *ne*molestaţi în şcolile religioase este probabil minoritar.

Acum, religia joacă un rol important în protecţia şi instruirea copiilor. „Vai de cel ce umileşte pe prunc!”, spune Marele Inchizitor în *Fraţii Karamazov* de Dostoievski. În Noul Testament, Iisus ne atrage atenţia că cel vinovat ar trebui aruncat pe fundul mării şi, pe deasupra, să i se lege în jurul gâtului o piatră de moară. Însă, în teorie ca şi în practică, religia se foloseşte de cei nevinovaţi şi lipsiţi de apărare pentru a experimenta pe ei. Să lăsăm numaidecât un evreu adult care îşi respectă tradiţia să-şi introducă penisul circumcis în gura unui rabin. (Cel puţin în New York, ar fi legal.) Să lăsăm numaidecât femeile în toată firea ce se tem de propriul clitoris sau de labiile lor să le ceară altor femei, nu mai puţin năpăstuite, să li le ciopârţească. Să-l lăsăm numaidecât pe Avraam să-şi arate intenţia de a se sinucide pentru a-şi demonstra devotamentul faţă de Cel de sus sau credinţa în vocile pe care le auzea în cap. Să-i lăsăm numaidecât pe părinţii pioşi să-şi refuze ajutorul medicinei când sunt cuprinşi de chinul durerii sau al suferinţei. Din partea mea, să lăsăm numaidecât un preot care a jurat să rămână celibatar să fie un homosexual promiscuu. Să lăsăm numaidecât o

congregaţie care crede că diavolul poate fi izgonit prin flagelare să-şi aleagă câte un păcătos adult în fiecare săptămână şi să-l biciuiască până la sânge. Să-i lăsăm numaidecât pe adepţii creaţionismului să-şi instruiască semenii în timpul pauzelor de masă. Însă recrutarea unui copil lipsit de apărare pentru astfel de scopuri este un fapt ce poate fi caracterizat drept păcat chiar şi de cel mai convins laic.

Nu mă dau drept exemplu de moralitate şi, dacă aş face-o, aş fi imediat combătut, dar dacă aş fi suspectat că aş fi violat sau torturat un copil, că aş fi infectat un copil cu o boală venerică sau că l-aş fi vândut unei reţele de trafic sexual sau de alt tip, m-aş gândi să mă sinucid chiar dacă aş fi vinovat sau nu. Dacă într-adevăr aş fi vinovat de aceste fărădelegi, aş primi moartea sub orice formă ar veni. Această repulsie este înnăscută pentru orice om sănătos la cap şi nu trebuie învăţată. De vreme ce religia s-a dovedit a fi neglijentă asupra singurului subiect unde autoritatea morală şi etică ar trebui privite ca universale şi absolute, cred că suntem îndreptăţiţi să tragem cel puţin trei concluzii până în acest moment. În primul rând, religia şi bisericile sunt fabricate, iar acest fapt frapant e mult prea evident pentru a fi ignorat. În al doilea rând, etica şi moralitatea sunt independente de religie şi nu pot să-şi aibă originea aici. În al treilea rând, pentru că are pretenţia la o exonerare divină specială pentru practicile şi credinţa sa, religia este nu numai amorală, ci imorală. Psihopatul ignorant sau bruta care îşi maltratează copiii trebuie pedepsiţi, însă pot fi înţeleşi. Aceia care pretind o garanţie divină pentru cruzime au fost întinaţi de răul pur şi reprezintă un pericol mult mai mare.

În Ierusalim, în spitalul de boli mentale se găseşte o secţie specială unde sunt găzduiţi cei care constituie un pericol pentru ei înşişi şi pentru alţii. Aceşti pacienţi

tulburaţi psihic sunt cei care suferă de „sindromul Ierusalim”. Poliţiştii şi ofiţerii de securitate sunt antrenaţi să îi recunoască, deşi nebunia lor este adeseori ascunsă în spatele unei măşti de un calm înşelător şi sublim. Au venit în oraşul sfânt pentru a se da drept Mesia sau drept mântuitori sau să vestească sfârşitul lumii. Din punctul de vedere al unei persoane tolerante şi „multiculturale”, legătura dintre credinţa religioasă şi tulburarea mentală este foarte evidentă şi, totodată, greu de menţionat. Dacă cineva îşi ucide copiii, iar apoi spune că dumnezeu i-a ordonat s-o facă, s-ar putea să nu fie găsit vinovat pe motiv de nebunie, însă, cu toate acestea, va fi închis. Dacă cineva trăieşte într-o peşteră şi susţine că are viziuni şi că experimentează vise profetice, îl putem lăsa în treaba lui până când se dovedeşte că, într-un mod cât se poate de real, plănuieşte plin de satisfacţie o sinucidere cu bombă. Dacă cineva susţine că este unsul lui dumnezeu şi începe să îşi facă rezerve de Kool-Aid şi de arme şi să se bucure de soţiile şi surorile acoliţilor săi, vom fi mai mult decât sceptici la adresa lui. Dar dacă aceste lucruri sunt predicate sub protecţia unei religii bine înrădăcinate, este de aşteptat să le considerăm la valoarea lor nominală. Toate cele trei religii monoteiste, asta ca să luăm cel mai evident exemplu, îl preamăresc pe Avraam pentru că a avut bunăvoinţa să audă voci şi apoi să-l scoată pe fiul său, Isaac, la o plimbare lungă ce s-a dovedit a fi mai degrabă sumbră şi absurdă. Iar apoi mâna ce avea să înfăptuiască crima a fost oprită dintr-un capriciu ce avea să fie interpretat drept îndurare divină.

Se consideră că relaţia dintre sănătatea fizică şi sănătatea mentală are o strânsă legătură cu funcţia sexuală sau, mai bine zis, cu disfuncţia sexuală. În aceste condiţii, să fie oare o coincidenţă că religia pretinde dreptul de a elabora legi în materie de sex? Principala

modalitate prin care credincioşii se impun faţă de ei înşişi, unii faţă de alţii şi faţă de necredincioşi a ţinut întotdeauna de pretenţia lor de a deţine monopolul în această chestiune. Majoritatea religiilor (cu excepţia câtorva culte care îl aprobă şi chiar îl încurajează) nu trebuie să-şi bată capul cu interdicţia asupra incestului. Asemenea crimei şi a hoţiei, se pare că este ceva ce provoacă dezgust oamenilor fără să avem vreo explicaţie valabilă. Dar numai ca să faci un studiu al istoriei bazat pe teama sexuală şi pe interdicţii, reinterpretat din punct de vedere religios, ar însemna să te confrunţi cu legătura tensionată dintre senzualitatea extremă şi reprimarea extremă. Aproape fiecare impuls sexual a însemnat un prilej pentru interdicţie, vină şi ruşine. Masturbarea, sexul oral, sexul anal, sexul în alte poziţii decât cea a misionarului: a numi oricare dintre aceste tipuri înseamnă a descoperi o interdicţie înspăimântătoare în legătură cu ele. Chiar şi în America modernă şi hedonistă, câteva state definesc legal „sodomia” ca pe ceva ce nu are ca scop direct procrearea heterosexuală.

Acest fapt ridică mari obiecţii în legătură cu discuţia despre „creaţie”, fie că alegem să numim creaţia un lucru „inteligent” sau nu. În mod evident, specia umană este creată să experimenteze prin intermediul sexului. La fel de evident, acest fapt este bine cunoscut de către preoţime. Când Dr. Samuel Johnson a terminat primul dicţionar adevărat al limbii engleze, a fost vizitat de o delegaţie de bunicuţe respectabile care doreau să-l felicite că n-a introdus cuvinte indecente. Răspunsul lui – şi anume că îl interesa să ştie dacă doamnele au stat să le caute – cuprinde aproape tot ceea ce este necesar a fi spus în această problemă. Evreii ortodocşi poate că nu întreţin relaţii sexuale printr-o gaură din cearşaf, dar îşi obligă femeile să urmeze ritualul de a face baie pentru a se

curăţa de petele sângelui menstrual. Musulmanii îi supun pe cei care comit adulter la biciuiri publice. Creştinii îşi lingeau buzele în timp ce căutau dovezi că femeile acuzate sunt vrăjitoare. Nu e nevoie să continui cu această idee: oricare dintre cititorii acestei cărţi cunosc exemple grăitoare sau, pur şi simplu, înţeleg unde vreau să bat.

O dovadă solidă că religia este creată de om şi că este antropomorfă în esenţă se poate regăsi în faptul că, de obicei, este creată de „om", în sensul că este vorba de o persoană de sex masculin. Cartea sfântă cu cea mai veche utilizare continuă – Talmudul – îi pretinde credinciosului să îi mulţumească zi de zi creatorului că nu s-a născut femeie. (Se ridică şi în acest caz întrebarea obsesivă: cine altcineva decât un sclav îi mulţumeşte stăpânului său pentru ceva ce acesta a decis fără a-l fi consultat?) Vechiul Testament, aşa cum se referă creştinii, cu condescendenţă, la această carte, prezintă femeia ca fiind o clonă a bărbatului creată pentru uzul şi bunăstarea acestuia. În toate textele religioase, este exprimată o frică primitivă că jumătate din rasa umană e totodată impură, necurată, dar reprezintă şi o ispită întru păcat căreia îi este imposibil să i se reziste. Poate că aşa se explică isteria cultului virginităţii şi al Fecioarei şi teama faţă de forma feminină şi faţă de funcţiile reproducătoare feminine? Şi se poate să existe cineva în stare să explice cruzimile sexuale şi de altă natură ale religiei fără referire la obsesia celibatului, însă nu sunt eu acela. Pe mine mă apucă râsul când citesc Coranul, în care sunt descrise nenumărate interdicţii în legătură cu sexul şi unde se face falsa promisiune a unui desfrâu infinit în viaţa de apoi: e ca şi cum ne-am uita la un copil care „îşi imaginează că...", însă fără a avea ocazia de a-l privi pe acest inocent cum se joacă. Nebunii criminali de la atentatele din 11 septembrie – care s-au pregătit îndelung să devină nişte nebuni care

provoacă un genocid – au fost poate ispitiţi de virgine, însă, un gând şi mai revoltător e acela că, asemenea multor semeni de-ai lor care s-au implicat în Jihad, *erau* ei înşişi virgini. Asemenea călugărilor de pe vremuri, fanaticii sunt luaţi de timpuriu din sânul familiei, sunt învăţaţi să-şi dispreţuiască mamele şi surorile şi ajung la vârsta maturităţii fără să fi purtat vreodată o conversaţie normală, cu atât mai puţin să fi avut o relaţie normală cu o femeie. Prin definiţie, avem de-a face cu o boală. Religia creştină este mult prea inhibată pentru a oferi plăceri sexuale în paradis – într-adevăr, nu a reuşit niciodată să propună un paradis ispititor –, dar nu s-a dat înapoi de la a promite o pedeapsă sadică şi nesfârşită pentru cei care cad în păcatul sexual, aproape la fel de revelator pentru a demonstra acelaşi lucru într-o manieră diferită.

O subspecie aparte a literaturii moderne o reprezintă memoriile unui bărbat sau ale unei femei care a avut parte de o educaţie religioasă. Lumea modernă a devenit îndeajuns de seculară pentru ca unii dintre aceşti autori să încerce să facă glume pe baza a ceea ce li s-a întâmplat şi în legătură cu ceea ce se aştepta de la ei să creadă. Cu toate acestea, asemenea cărţi tind în mod necesar să fie scrise de aceia îndeajuns de norocoşi să fi supravieţuit acestei experienţe. Nu există nici un mod prin care să aproximezi daunele provocate spunând la zeci de milioane de copii că masturbarea îi va orbi, că gândurile necurate îi vor condamna la o eternitate de chin, că membrii altor credinţe, inclusiv membrii familiei lor vor arde sau că bolile venerice se transmit prin sărut. Nu putem nici măcar aproxima daunele provocate de sfinţii dascăli care le-au băgat în cap aceste minciuni pe care le-au întărit prin biciuiri, violuri şi umilinţe publice. Unii dintre aceia care „se odihnesc în morminte fără flori” au contribuit poate la binele lumii, însă aceia care au predicat ura, teama şi vina

şi care au distrus nenumărate copilării ar fi trebuit să fie recunoscători că iadul despre care i-au învăţat nu era decât un loc rău imaginat de ei şi că n-au fost trimişi să putrezească acolo.

Violentă, iraţională, intolerantă, susţinătoare a rasismului, tribalismului şi bigotismului, scufundată în ignoranţă şi ostilă gândirii libere, dispreţuitoare la adresa femeilor şi coercitivă faţă de copii: religia organizată are multe pe conştiinţă. Ar mai fi de adăugat o singură acuzaţie în rechizitoriu. În mod necesar, o parte a mentalului colectiv religios aşteaptă distrugerea lumii. Prin asta, nu mă refer doar la „aşteptarea" anticipativă a sfârşitului în sens pur escatologic. Mai degrabă, vreau să spun că îşi doreşte, făţiş sau în taină, ca sfârşitul să aibă loc. Poate pe jumătate conştientă că argumentele sale, care nu se pot susţine, nu sunt pe deplin convingătoare şi poate neliniştită din pricină că, prin lăcomie, a ajuns să deţină puterea lumească şi multe bogăţii, religia n-a încetat niciodată să proclame Apocalipsa şi ziua judecăţii de apoi. A fost o imagine constantă încă de când primii vraci şi şamani au învăţat să prezică eclipsele şi să-şi folosească cunoştinţele astrale lacunare pentru a-i speria pe ignoranţi. Pleacă de la epistolele Sfântului Pavel, care credea şi spera că vremea oamenilor se apropie de sfârşit, trece prin fanteziile tulburătoare din Apocalipsa lui Ioan care, cel puţin, au fost redate memorabil de aşa-numitul Sfântul Ioan Teologul pe insula grecească Patmos şi ajunge la seria de romane de consum *Supravieţuitorii* devenite bestsellere, şi care oficial sunt „scrise" de Tim LaHaye şi de Jerry B. Jenkins, dar care par a fi produsul vechiului expedient de a lăsa doi urangutani să-şi facă de cap în faţa unei tastaturi:

> Valuri de sânge continuau să se înalţe. Milioane de păsări se strânseră în stoluri şi se înfruptau din rămăşiţe..., iar, în afara oraşului, teascul storcea şi sângele şiroia din teasc, ridicându-se până la căpăstrul calului pe o întindere de o mie şase sute de furlongi.

Textul se complace aici în delir pur, presărat pe alocuri cu parafraze. Aceleaşi trăsături, mai pline de substanţă, dar nu mai puţin regretabile, se regăsesc şi în „Battle Hymn of the Republic" al Juliei Ward Howe, care se dezvoltă tot în jurul imaginii teascului şi în murmurul lui Robert Oppenheimer care, asistând la prima detonaţie nucleară de la Alamagordo, New Mexico, s-a trezit citând din poemul epic hindus *Bhagavad Gita*: „Acum am devenit Moartea, distrugătorul lumilor". Una dintre multele legături dintre credinţa religioasă şi copilăria sinistră, răzgâiată şi egoistă a speciei noastre este dorinţa reprimată de a vedea totul făcut bucăţi, adus în ruină şi ras de pe faţa pământului. Această nevoie isterică e conjugată cu alte două „plăceri vinovate" sau, după cum spun germanii, cu *Schadenfreude*. Pe de o parte, moartea individuală a cuiva este anulată – sau poate răscumpărată ori recompensată – de nimicirea tuturor celorlalţi. În al doilea rând, există întotdeauna speranţa egoistă că acel cineva va fi cruţat, că va avea satisfacţia de a fi adăpostit la sânul exterminatorului şi, astfel protejat, de a observa suferinţa celor mai puţin norocoşi. Tertulian, unul dintre mulţii părinţi ai bisericii care au întâmpinat dificultăţi în a oferi o descriere convingătoare a paradisului, a avut inteligenţa de a apela la cel mai mic numitor comun şi de a promite că una dintre cele mai intense plăceri ale vieţii de apoi va consta în contemplarea nesfârşită a torturilor la care sunt supuşi cei damnaţi. Nici nu ştia cât adevăr ascundeau

vorbele sale în a denunţa că religia este o creaţie a omului.

Ca în toate celelalte cazuri, descoperirile ştiinţifice sunt mult mai demne de uimire şi veneraţie decât retorica sforăitoare despre cele divine. Istoria universului începe, dacă e să atribuim vreun sens cuvântului „timp”, în urmă cu aproximativ douăsprezece miliarde de ani. (Utilizarea greşită a cuvântului „timp” ne-ar putea duce la calculul infantil al măreţului James Ussher, arhiepiscop de Armagh, care a ajuns la concluzia că Pământul – atenţie, doar „Pământul”, nu universul – s-a născut într-o sâmbătă, pe 22 octombrie 4004 î.Hr., la ora 6 după-amiaza. Această datare a fost susţinută de William Jennings Bryan, fost secretar de stat american şi de două ori candidat al democraţilor pentru preşedinţie, în timp ce depunea mărturie în faţa instanţei nu mai târziu de deceniul al treilea al secolului XX.) Adevărata vârstă a soarelui şi a planetelor aflate pe orbita acestuia – una dintre ele sortită fiind să găzduiască viaţa, în timp ce toate celelalte sunt destinate să rămână sterpe – poate fi aproximată la patru miliarde şi jumătate de ani, cifra fiind însă discutabilă. Acest sistem solar microscopic mai are, cel mai probabil, tot atât de trăit, durata de viaţă a soarelui nostru fiind de încă cinci miliarde de ani. Însemnaţi-vă data în calendar. Când se va ajunge acolo, va genera milioane de alţi sori şi, în urma unei explozii, se va transforma într-un „gigant roşu” ce va face ca oceanele pământului să fiarbă şi va duce la dispariţia oricărei forme de viaţă. Nici o descriere, a nici unui profet şi a nici unui vizionar nu se poate apropia de o imagine cât de cât aproximativă a înfiorătoarei intensităţi şi irevocabilităţi a acelui moment. Avem însă măcar un firav motiv egoist de a nu ne teme că vom fi martori la ceea ce se va întâmpla: calculele actuale arată că biosfera va fi fost deja distrusă de o serie de fenomene

de supraîncălzire ce vor avea loc până în acel moment. Ca specie ce populează acest Pământ, spun mulţi experţi sangvini, viitorul nostru nu se va mai întinde pe mai mult de un miliard de ani.

Cum altfel dacă nu cu dispreţ şi suspiciune ar trebui să îi privim pe cei ce n-au răbdare să mai aştepte şi care se iluzionează singuri şi îi îngrozesc pe ceilalţi – ca de obicei, mai ales pe copii – cu terifiante viziuni ale apocalipsei ce are să fie urmată de judecata cruntă a celui care s-ar presupune că ne-a aruncat dintru început în această dilemă indisolubilă? Poate că râdem acum de acei predicatori umflaţi în pene care anunţă iadul şi damnarea, complăcându-se să cutremure sufletele inocente cu descrieri pornografice ale torturilor veşnice, dar fenomenul cunoaşte o resurecţie mai problematică ivită din sfânta alianţă dintre credincioşi şi ceea ce pot să împrumute sau să fure din lumea ştiinţei. Iată ce ne spune profesorul Pervez Hoodbhoy, specialist în fizica nucleară şi a particulelor elementare la Universitatea Islamabad din Pakistan, vorbind despre mentalitatea îngrijorătoare ce predomină în ţara sa – unul dintre primele state ale lumii ce îşi defineşte naţionalitatea în termeni religioşi:

> În ajunul testelor nucleare ale Pakistanului, fostul şef al armatei pakistaneze, generalul Mirza Aslam Beg, a spus într-o dezbatere publică: „Putem să lansăm o primă încărcătură, o a doua şi chiar o a treia.” Perspectiva unui conflict nuclear nu părea să-l mişte câtuşi de puţin. „Poţi să mori când traversezi strada”, a spus el, „sau poţi să mori într-un război nuclear. Tot trebuie să mori într-o bună zi.”... India şi Pakistanul sunt societăţi predominant tradiţionale, în care structurile fundamentale ale credinţei pretind o abdicare şi o supunere în faţa unor forţe superioare. Hindusul crede că stelele de deasupra ne determină destinul, iar musulmanii au o credinţă echivalentă în

kismet, aspecte care pot, cel puţin parţial, să dea seama de această problemă.

N-am de gând să-l contrazic pe curajosul profesor Hoodbhoy, care ne-a ajutat prevenindu-ne despre faptul că printre birocraţii din cadrul programului nuclear pakistanez se aflau câţiva susţinători secreţi ai lui bin Laden şi care, în acelaşi timp, i-a demascat pe fanaticii sălbatici din acest sistem care sperau să se folosească de puterea *djinn*-ilor mitologici, sau spiritele deşertului, pentru scopuri militare. În această lume, duşmanii sunt cel mai adesea hinduşi sau musulmani. Dar şi în lumea „iudeo-creştină" îi găsim pe aceia cărora le place să-şi imagineze un conflict final şi să înfrumuseţeze această viziune cu nişte nori în formă de ciupercă. Este o ironie tragică şi posibil letală că aceia care dispreţuiesc cel mai mult ştiinţa şi metoda gândirii libere au reuşit să profite de pe urma lor şi să se folosească de invenţiile ştiinţei pentru a-şi vedea visurile bolnave devenite realitate.

S-ar putea ca dorinţa de moarte sau ceva asemănător să se găsească în noi toţi. La trecerea dintre anul 1999 şi 2000, mulţi oameni educaţi au răspândit şi au publicat nesfârşite aberaţii privind o serie de posibile calamităţi şi drame. Ideile nu erau cu nimic superioare unei numerologii primitive: de fapt, erau chiar oarecum inferioare pentru că anul 2000 era doar un număr din calendarul creştin şi chiar şi cei mai încrâncenaţi apărători ai poveştii biblice recunosc acum că, dacă Iisus s-a născut cu adevărat cândva, nu s-a întâmplat mai devreme de anul 4 d.Hr. Momentul n-a fost nimic altceva decât un hodometru pentru proştii care tânjeau după plăcerea ieftină a unei catastrofe iminente. Dar religia conferă legitimitate unor astfel de impulsuri şi pretinde dreptul de a oficia la finalul vieţii, la fel cum speră să monopolizeze viaţa copilului încă de la naştere. Nu încape îndoială că acest cult al morţii şi

insistenţa asupra semnelor prevestitoare ale sfârşitului provin din dorinţa nemărturisită de a le vedea împlinite şi de a curma anxietatea şi îndoiala care ameninţă întotdeauna controlul exercitat de credinţă. Când loveşte un cutremur sau când un tsunami inundă tot sau când turnurile gemene sunt mistuite de flăcări poţi să vezi şi să auzi satisfacţia secretă a credincioşilor. Cu câtă veselie atacă atunci: „Vedeţi, asta se întâmplă dacă nu ne ascultaţi!” Cu zâmbet onctuos, vin să ofere izbăvirea ce nu le este cu adevărat la îndemână, iar când sunt luaţi la întrebări, îţi aruncă căutătura mânioasă ce pare a spune: „Aşa deci, refuzi paradisul pe care ţi-l dăruim? Dacă aşa stau lucrurile, atunci te paşte altă soartă.” Câtă iubire! Câtă grijă!

Dimensiunea dorinţei de nimicire poate fi văzută fără ascunziş în rândul sectelor milenariste din zilele noastre, care îşi trădează egoismul şi nihilismul anunţând numărul celor „salvaţi” din catastrofa supremă. În această chestiune, protestanţii extremişti se fac aproape tot atât de vinovaţi precum musulmanii isterici. În 1884 a avut loc una dintre cele mai importante „redeşteptări” religioase din America, sub conducerea unui zănatic agramat pe nume George Miller. Domnul Miller a reuşit să adune pe culmile munţilor din America o mulţime de proşti creduli care (după ce şi-au vândut avutul pe nimic) erau convinşi că lumea avea să se sfârşească în ziua de 22 octombrie a acelui an. S-au deplasat spre zonele înalte – cum îşi închipuiau că *asta* va face diferenţa? – sau s-au căţărat pe acoperişurile cocioabelor. După ce catastrofa nu a binevoit să se arate, cuvintele alese de Miller au fost cât se poate de semnificative. A fost, a spus el, „Marea Dezamăgire”. În vremurile noastre, domnul Hal Lindsey, autorul bestsellerului *The Late Great Planet Earth*, a dat dovadă de aceeaşi sete de extincţie. Susţinut de somităţile

conservatoare din America şi intervievat cu reverenţă pe posturile de televiziune, domnul Lindsey a anunţat că „Năpasta” – o perioadă de şapte ani de vrajbă şi groază – trebuia să înceapă în 1988. Avea să fie urmată, în 1995, de Armagedon (apogeul „Năpastei”). Chiar dacă domnul Lindsey e un şarlatan, e sigur că el şi prozeliţii săi suferă un sentiment acut al anticlimaxului.

Există însă şi antidoturi la fatalism, sinucidere şi masochism, şi sunt, în egală măsură, înnăscute speciei noastre. Există o faimoasă poveste ce provine din Massachusetts-ul puritan al sfârşitului de secol XVIII. În timpul unei sesiuni a adunării legislative, cerul a devenit deodată plumburiu şi greu de nori ziua în amiaza mare. Înfăţişarea ameninţătoare – întunericul la amiază – i-a convins pe mulţi dintre participanţi că evenimentul care plana în minţile lor înnegurate era acum iminent. Au cerut să se suspende şedinţa pentru a putea să meargă să moară la casele lor. Preşedintele adunării, Abraham Davenport, a reuşit să nu se piardă cu firea şi să rămână demn. „Domnilor”, a spus el, „Ziua Judecăţii fie a venit, fie nu a venit. Dacă nu e acum clipa, n-avem nici un motiv să ne alarmăm şi să ne lăsăm pradă deznădejdii. Dacă, totuşi, e să se întâmple, mi-aş dori să mă găsească făcându-mi datoria. Înaintez deci moţiunea de a fi aduse lumânări.” În vremurile acelea limitate şi superstiţioase, domnul Davenport n-ar fi putut să facă mai mult de atât. Cu toate acestea, susţin moţiunea înaintată de el.

Note

- Pentru predica episcopului Cifuentes vezi programul *Panorama* difuzat pe BBC-TV în data de 27 iunie 2004.
- Citatul din publicaţia *Foreign Policy* este extras din articolul Laurei M. Kelley şi al lui Nicholas Eberstadt, „The Muslim Face of AIDS”, *Foreign Policy*, iulie/august 2005,

http://www.foreignpolicy.com/story/cms.php?story_id=3081.

- Pentru critica pe care D. Dennett o formulează împotriva religiei vezi cartea acestuia *Breaking the Spell: Religion as a Natural Phenomenon*, Viking Adult, 2006.
- Pentru citatul din Tim LaHaye şi Jerry B. Jenkis vezi cartea acestora *Glorious Appearing: The End of Days*, Tyndale House, 2004, pp. 250, 260.

5. SPECULAŢIILE METAFIZICE ALE RELIGIEI SUNT FALSE

> Sunt omul unei singure cărţi.
>
> TOMA D'AQUINO

> Îi sacrificăm raţiunea lui Dumnezeu.
>
> IGNAŢIU DE LOYOLA

> Raţiunea este târfa Diavolului şi tot ce poate face e să defăimeze şi să distrugă ceea ce spune şi face Dumnezeu.
>
> MARTIN LUTHER

> ştiu prea bine, când privirea-mi ridic înspre stele,
> Că-s ca şi blestemat de-mi pun nădejdea-n ele.
>
> W.H. AUDEN – *THE MORE LOVING ONE*

Scriam mai devreme că nu ne vom mai confrunta cu mostre de credinţă la fel de impresionante precum cele ale lui Toma d'Aquino sau Maimonide (în opoziţie cu credinţa oarbă a sectelor milenare sau absolutiste care par să aibă o succesiune regeneratoare şi infinită). Motivul este simplu. O asemenea credinţă – cea care poate să ţină piept raţiunii într-o confruntare – este acum pur şi simplu imposibilă. Cei dintâi părinţi ai credinţei (s-au asigurat că

printre ei nu vor fi şi persoane de sex feminin) trăiau într-o vreme de teamă şi ignoranţă abisală. În *Călăuza rătăciţilor*, Maimonide nu i-a inclus pe aceia pe care îi descria ca nedemni de a depune vreun efort în favoarea lor: e vorba despre popoarele „turce”, cele de negri şi cele nomade, a căror „natură e asemenea naturii animalelor necuvântătoare”. D’Aquino credea pe jumătate în astrologie şi era convins că nucleul pe deplin dezvoltat al fiinţei umane (să nu ne imaginăm că el cunoştea cuvântul aşa cum îl ştim noi azi) era conţinut în sperma fiecărui individ. Nu putem decât să deplângem faptul că am auzit atâtea prelegeri îngrozitoare şi fără sens despre abstinenţa sexuală, prelegeri ce ar fi putut fi evitate dacă această aberaţie ar fi fost demascată de mai devreme. Augustin era un fantezist egocentric şi un ignorant care considera pământul centrul universului: cuprins de un sentiment de vinovăţie, era convins că lui dumnezeu îi păsa de faptul banal că el fura câteva pere şi credea cu tărie – printr-un solipsism analog – că soarele se învârte în jurul pământului. Tot el este şi cel care a inventat ideea nebunească, crudă chiar, că sufletele copiilor nebotezaţi ajungeau în „limb”. Cum am putea să înţelegem suferinţa pe care această „teorie” bolnavă a provocat-o milioanelor de părinţi catolici de-a lungul anilor până când a fost revizuită, cu ruşine şi doar parţial, de biserica din timpurile noastre? Luther era îngrozit de demoni şi credea că cei tulburaţi mental erau lucrarea diavolului. Discipolii lui Mahomed pretind că acesta credea, la fel ca şi Iisus, că prin deşert mişunau *djinni*, sau spirite rele.

Trebuie să spunem lucrurilor pe nume. Religia îşi are originea în preistoria umană, unde nimeni – nici măcar măreţul Democrit, care ajunsese la concluzia că toată materia era formată din atomi – nu avea nici cea mai vagă idee de ceea ce se întâmpla în jurul său. Se trage din

rădăcinile tânguitoare şi temătoare ale speciei noastre şi este o încercare copilărească de a satisface nevoia noastră inevitabilă de cunoaştere (precum şi cea de linişte, alinare şi alte nevoi infantile). Astăzi, cel mai puţin educat dintre copiii mei ştie mult mai multe despre ordinea naturală decât orice fondator al religiei şi – deşi nu se poate demonstra în totalitate o legătură – e posibil ca acesta să fie motivul pentru care par atât de neinteresaţi să-şi trimită semenii în iad.

Toate încercările de a reconcilia credinţa cu ştiinţa şi raţiunea sunt condamnate eşecului şi ridiculizării chiar din aceste motive. De exemplu, am citit despre o conferinţă ecumenică a creştinilor care doreau să arate că sunt nişte oameni deschişi la minte şi astfel au avut ca invitaţi câţiva fizicieni. Dar mă simt obligat să-mi amintesc ceea ce ştiu – şi anume că, întâi de toate, n-ar exista asemenea biserici dacă oamenii nu s-ar fi temut de vreme, de întuneric, de ciumă, de eclipsă şi de alte lucruri care astăzi pot fi explicate cu uşurinţă. Şi totodată, dacă oamenii n-ar fi fost obligaţi să plătească, suferind altfel consecinţe grave, uriaşele dijme şi taxe pe care s-au clădit impozantele edificii ale religiei.

E adevărat că oamenii de ştiinţă au fost uneori religioşi sau, cel puţin, superstiţioşi. De exemplu, Sir Isaac Newton era un spiritualist şi un alchimist care ar putea să ne stârnească râsul. Fred Hoyle, un fost agnostic care a devenit obsedat de ideea de „creaţie”, a fost astronom la Cambridge şi a consacrat termenul de „big bang”. (A scornit această sintagmă prostească din întâmplare în timp ce încerca să discrediteze teoria originilor universului, acum acceptată. Este una dintre acele ironii care – ca să zicem aşa – s-a întors împotriva celui care a produs-o, precum „tory”, „impresionist” şi „sufragetă”, ajungând să fie utilizate de chiar cei pe care îi vizau). Steven Hawking

nu este un credincios şi, când a fost invitat la Roma pentru a-l întâlni pe răposatul papa Ioan Paul al II-lea, a cerut să îi fie arătate scriptele procesului lui Galileo Galilei. Însă vorbeşte fără să se simtă stingherit de şansa fizicii prin „cunoaşterea minţii lui Dumnezeu”, iar acest lucru pare acum inofensiv ca metaforă, ca de exemplu atunci când cântă Beach Boys sau atunci când spun „dumnezeu ştie...”

Înainte ca Charles Darwin să revoluţioneze întregul nostru concept despre originea umană, iar Albert Einstein să facă la fel în legătură cu începuturile universului, mulţi oameni de ştiinţă, filosofi şi matematicieni au adoptat ceea ce s-ar putea numi poziţia prestabilită şi au împărtăşit versiunile existente ale „deismului”, care afirma că ordinea şi predictibilitatea universului presupun într-adevăr existenţa unui creator, însă nu a unui creator care să intervină în mod necesar în viaţa umană. Pentru vremea lui, acesta era un compromis logic şi raţional şi a avut o influenţă deosebită asupra intelectualilor din Philadelphia şi Virginia, precum Benjamin Franklin şi Thomas Jefferson, care au reuşit să acapareze un moment de criză şi să-l folosească pentru a păstra valorile Iluminismului în documentele fondatoare ale Statelor Unite ale Americii.

Totuşi, după spusele nemuritoare ale Sfântului Pavel, când eşti copil, vorbeşti şi gândeşti ca un copil. Dar când ajungi om în toată firea, laşi la o parte lucrurile copilăreşti. E aproape imposibil să cunoaştem momentul exact când oamenii învăţaţi au încetat să oscileze între un creator şi un lung şi complex proces sau când au încetat a mai încerca să despice firul în patru în ceea ce priveşte diferenţa „deistă”, însă omenirea a început să se maturizeze puţin în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea şi primele decenii ale secolului al XIX-lea. (Charles Darwin s-a născut în 1809, în aceeaşi zi ca Abraham

Lincoln, şi nu există nici o îndoială în legătură cu care dintre cei doi s-a dovedit a fi cel mai mare „emancipator”.) Dacă ar fi să depăşim naivitatea arhiepiscopului Ussher şi să încercăm să fixăm o dată când oscilaţia s-a hotărât într-un sens, acesta ar fi momentul în care Pierre-Simon de Laplace a fost invitat să se întâlnească cu Napoleon Bonaparte.

Laplace (1749–1827) a fost un strălucit om de ştiinţă francez care a dus munca lui Newton la următorul nivel şi a arătat, cu ajutorul calculelor matematice, cum acţiunile sistemului solar erau acelea ale unor corpuri care se învârteau sistematic într-un vid. Mai târziu, când atenţia i-a fost captată de stele şi de nebuloase, a propus ideea unui colaps gravitaţional şi a unei implozii, ceea ce noi numim azi cu vervă o „gaură neagră”. Într-o carte de cinci volume intitulată *Mecanica celestă*, a descris toate aceste fenomene şi, asemenea multor oameni din vremea sa, era intrigat de planetariu, un model de reprezentare a sistemului solar văzut *din afară* pentru prima dată. În ziua de azi, pentru noi sunt nişte lucruri obişnuite, dar atunci era ceva revoluţionar, iar împăratul a cerut o întâlnire cu Laplace pentru a-i cere un exemplar din carte sau o versiune a planetariului (aici, relatarea faptelor diferă). Părerea mea personală este că groparul Revoluţiei Franceze voia să pună mâna pe jucărie mai degrabă decât pe cărţi: era un om grăbit şi a reuşit să facă biserica să-i boteze dictatura cu o coroană. În orice caz şi într-o manieră copilărească, provocatoare şi imperioasă, voia să ştie de ce în calculele evocatoare ale lui Laplace nu apărea şi figura lui dumnezeu. După care a urmat răspunsul detaşat, arogant şi bine gândit: „*Je n’ai pas besoin de cette hypothÃ¨se.*” Laplace urma să devină marchiz şi poate ar fi putut răspunde cu mai multă modestie că ipoteza lui „funcţionează la fel de bine şi fără această idee,

Majestate”. Dar el a afirmat cât se poate de direct că nu avea nevoie să ia în considerare aşa ceva.

Şi nici noi nu avem nevoie. Diminuarea, decăderea şi neîncrederea cu privire la venerarea lui dumnezeu nu începe într-un moment dramatic ca în afirmaţia afectată şi contradictorie a lui Nietzsche că dumnezeu a murit. Nietzsche n-ar fi putut să ştie asta sau să fi presupus că dumnezeu ar fi trăit vreodată, la fel cum nici un preot sau vraci nu putea afirma că ştie care este voinţa lui dumnezeu. Mai degrabă, oamenii încetează să se închine la dumnezeu în momentul când – moment care se produce treptat – acest lucru devine *opţional* sau se numără printre alte multe credinţe posibile. Trebuie să accentuăm faptul că, în cea mai mare parte, existenţa umană nu a beneficiat de această „opţiune”. Ştim, din multele fragmente ale textelor şi confesiunilor arse sau deteriorate, că au existat întotdeauna oameni care nu erau convinşi. Dar încă de pe vremea lui Socrate, care a fost condamnat la moarte pentru că propaga ideea unui scepticism dăunător, se considera o imprudenţă să-i urmezi exemplul. Însă pentru miliarde de oameni de-a lungul secolelor, întrebarea nu le-a trecut prin minte. Adepţii cultului lui Baron Samedi din Haiti au avut parte de acelaşi monopol, bazat pe o constrângere violentă, la fel ca şi cei care au urmat învăţăturile lui Jean Calvin în Geneva sau Massachusetts: am ales aceste exemple pentru că sunt de actualitate în raport cu timpul omenirii. Multe religii ne întâmpină acum cu un zâmbet măgulitor şi cu braţele deschise, asemenea unui negustor linguşitor dintr-un bazar. Ne oferă consolare, solidaritate şi încurajări, vânzându-şi marfa ca într-o competiţie în piaţă. Dar suntem îndreptăţiţi să ne amintim cât de inuman s-au comportat în trecut, când deţineau puterea, făcând oferte ce nu puteau fi refuzate. Iar dacă se întâmplă să uităm

cum a fost atunci, nu trebuie decât să ne întoarcem privirea spre acele state şi societăţi unde clerul are încă puterea să-şi dicteze propriile reguli. În societăţile moderne, rămăşiţele lamentabile ale acestui fapt sunt încă vizibile în eforturile religiei de a prelua controlul asupra educaţiei, de a se sustrage de la plata taxelor sau de a impune legi prin care să interzică oamenilor să aducă injurii zeităţii lor omnipotente şi omnisciente şi chiar profeţilor lor.

Din noua noastră poziţie semiseculară şi mediocră, chiar şi cei religioşi vor vorbi stingheriţi despre vremea când teologii dezbăteau chestiuni lipsite de importanţă cu o ardoare fanatică: de exemplu, măsurarea lungimii aripilor îngerilor sau diferite păreri în legătură cu câte asemenea creaturi mitice puteau dansa pe vârful unui ac. Cu siguranţă că este îngrozitor să ne amintim câţi oameni au fost torturaţi şi ucişi sau câte surse de cunoaştere au fost aruncate în flăcări din cauza unor dispute fără substanţă în legătură cu Sfânta Treime, cu hadith-ul musulman sau cu venirea unui fals Mesia. Dar ar fi mai bine pentru noi să nu cădem în relativism sau, după cum spunea E.P. Thompson, „marea condescendenţă a posterităţii”. Scolasticii maniaci din Evul Mediu făceau tot ce puteau luând în considerare informaţiile limitate de care dispuneau, teama omniprezentă în faţa morţii şi a judecăţii, speranţa scăzută de viaţă şi un public de analfabeţi. Trăind adesea cu teama sinceră a consecinţelor greşelilor, şi-au pus mintea la contribuţie şi au dezvoltat sisteme logice impresionante şi o teorie a dialecticii. Nu este vina celor precum Pierre Abélard că au fost nevoiţi să lucreze cu fragmente şi rămăşiţe din Aristotel, multe dintre scrierile acestuia din urmă fiind pierdute când împăratul creştin Iustinian a închis şcolile de filosofie, fiind păstrate doar în traducere arabă la Bagdad şi reintroduse într-o

Europă creştină şi scufundată în obscuritate prin intermediul evreilor şi musulmanilor din Andaluzia. Când, în cele din urmă, au făcut rost de materiale şi au recunoscut reticenţi că s-au discutat chestiuni inteligente despre etică şi morală înainte de presupusa venire a lui Iisus, au încercat din răsputeri să facă imposibilul. Nu avem nimic de învăţat din *ceea ce* gândeau, însă avem enorm de învăţat din felul *cum* gândeau.

Unul dintre filosofii şi teologii medievali care continuă să vorbească cu elocvenţă de-a lungul secolelor este William Ockham. Cunoscut uneori şi ca William de Ockham (sau Occam), presupunându-se că a fost numit după satul său natal din Surrey, Anglia, care încă face cinste numelui, s-a născut într-o zi neştiută de noi şi a murit – probabil în agonie şi teamă, răpus probabil de Moartea Neagră – în MĂĽnchen în 1349. A fost franciscan (cu alte cuvinte, un acolit al mamiferului mai sus menţionat, despre care se spune că obişnuia să ţină cuvântări păsărilor), fiind astfel condiţionat să trăiască în sărăcie, ceea ce l-a adus în conflict cu papalitatea din Avignon, în 1324. Disputa dintre papalitate şi împărat despre împărţirea seculară şi ecleziastică a puterii este irelevantă pentru noi acum (de vreme ce ambele părţi „au pierdut” până la urmă), dar Ockham a fost nevoit să caute chiar şi protecţia împăratului în faţa implicării papei în cele lumeşti. Acuzat de erezie şi ameninţat cu excomunicarea, a avut curajul să răspundă că cel eretic era chiar papa. Cu toate acestea, şi pentru că întotdeauna aducea argumente în interiorul cadrului închis al contextului creştin, este recunoscut chiar şi de cele mai ortodoxe autorităţi creştine drept un gânditor original şi curajos.

De exemplu, era interesat de stele. Ştia cu mult mai puţine despre nebuloase decât noi sau decât Laplace. De fapt, nu ştia nimic despre ele. Dar s-a ajutat de ele pentru

a face o speculaţie interesantă. *Să presupunem* că dumnezeu ne poate face să simţim prezenţa unei entităţi inexistente şi, *să presupunem* în continuare, că nu trebuie să depună acest efort dacă existenţa reală a aceleiaşi entităţi poate produce acelaşi efect asupra noastră, atunci dumnezeu ne-ar putea face, dacă asta ar vrea, să credem în existenţa stelelor fără ca acestea să se înfăţişeze de fapt în faţa noastră. „Fiecare dintre efectele unei acţiuni îndeplinite de Dumnezeu prin intermediul unei cauze secundare ar putea fi produs imediat de el însuşi.” Cu toate acestea, asta nu înseamnă că trebuie să credem în ceva absurd, de vreme ce „Dumnezeu nu poate să determine în noi o cunoaştere astfel încât prin intermediul ei un lucru să fie văzut ca prezent, deşi e absent, pentru că asta presupune o contradicţie”. Înainte de a începe să bateţi darabana citind această imensă tautologie ce pluteşte ameninţător aici, la fel cum se întâmplă în cazul teologiei şi al teodiceei, luaţi aminte la ce are de spus părintele Coplestone, un eminent iezuit:

> Dacă Dumnezeu ar face ca stelele să dispară, ar putea încă determina în noi actul de a vedea ceea ce a fost odată, atât timp cât acest act este considerat subiectiv, la fel cum ar putea să ne transmită o viziune a ceea ce va fi în viitor. Fiecare dintre aceste acte va fi o înţelegere, în primul caz, a ceea ce a fost, iar în al doilea caz, a ceea ce va fi.

Este de-a dreptul impresionant, şi nu numai pentru vremea aceea. Au mai trecut câteva sute de ani după Ockham până să ne dăm seama că atunci când ne uităm la stele, vedem de cele mai multe ori lumina unor corpuri îndepărtate, a căror existenţă a încetat cu mult timp în urmă. Faptul că biserica ne-a obstrucţionat dreptul de a privi prin telescop şi de a specula în legătură cu rezultatul nu are vreo importanţă deosebită: Ockham nu are nici o

vină şi nu există vreo lege care să oblige biserica să nu gândească. Pornind de la trecutul interstelar care trimite spre noi lumină de-a lungul unor distanţe copleşitoare pentru mintea noastră, am ajuns să ne dăm seama că ştim ceva şi despre viitorul sistemului nostru, inclusiv rata sa de expansiune şi noţiunea probabilului său sfârşit. Şi totuşi – fapt crucial – putem să ştim aceste lucruri renunţând la (sau punând între paranteze) ideea de dumnezeu. Oricum ar sta lucrurile*, teoria e funcţională şi în absenţa acestei presupoziţii*. Dacă aşa vrei, poţi să crezi în existenţa unui motor divin, dar lucrurile nu se schimbă cu nimic, iar credinţa în rândurile astronomilor şi a fizicienilor a devenit un fapt privat şi destul de sporadic.

În realitate, Ockham este cel care ne-a pregătit pentru această concluzie nesatisfăcătoare (pentru el). A conceput un „principiu al parcimoniei”, cunoscut de noi drept „briciul lui Ockham” care, pentru efectul său, se baza pe înlăturarea presupunerilor suplimentare şi acceptarea explicaţiei sau a cauzei de bază. „*Entităţile nu trebuie să fie multiplicate dincolo de necesar*.” Lucrurile sunt duse apoi mai departe. „Tot ceea ce este explicat prin propunerea a ceva diferit faţă de actul înţelegerii”, scria el, „poate fi explicat fără propunerea unei astfel de idei aparte”. Nu s-a dat înapoi de la a-şi urma propria logică oricare ar fi fost rezultatul final şi a anticipat dezvoltarea adevăratei ştiinţe când a consimţit că era posibil să cunoşti natura lucrurilor „create” fără să te raportezi la „creatorul” lor. Într-adevăr, Ockham a afirmat că nu se poate demonstra întocmai că dumnezeu există, asta dacă îl definim drept o fiinţă care posedă calităţile supremaţiei, perfecţiunii, unicităţii şi infinităţii. Cu toate acestea, dacă cineva intenţionează să identifice o primă cauză a existenţei lumii, acel cineva alege să o numească „dumnezeu”, chiar dacă nu cunoaşte natura precisă a

primei cauze. Chiar şi aşa, prima cauză este problematică, de vreme ce o cauză necesită existenţa alteia pentru a se susţine. „E dificil sau chiar imposibil”, scria el, „să demonstrezi contrariul afirmaţiilor filosofice că nu poate exista un regres infinit al cauzelor de acelaşi fel, care pot exista independent una faţă de cealaltă.” Astfel, premisa unui făuritor sau creator nu face decât să ridice întrebarea la care nu se poate răspunde în legătură cu cine a făurit făuritorul sau cine a creat creatorul. Religia, teologia şi teodiceea (aici îmi expun propria părere, nu pe cea a lui Ockham) nu au reuşit în nici un fel să ţină piept acestei obiecţii. Însuşi Ockham, lipsit de speranţă, a fost nevoit să dea înapoi şi să afirme că existenţa lui dumnezeu nu poate fi „demonstrată” decât de credinţă.

Credibile est, quia ineptum est, după cum spune „părintele bisericii”, Tertulian, fie descurajant, fie deranjant, în funcţie de cum vreţi să priviţi lucrurile. „Este credibil tocmai pentru că e de necrezut”. E imposibil să încerci să combaţi o asemenea viziune în mod serios. Dacă trebuie să avem credinţă pentru a crede ceva sau a crede *în* ceva, atunci probabilitatea ca acel ceva să conţină vreun adevăr sau vreo valoare scade considerabil. Munca mai dificilă de a-ţi pune întrebări, de a găsi dovezi şi de a demonstra ceva este infinit mai satisfăcătoare şi a dus la descoperiri mult mai „miraculoase” şi „transcendente” decât a făcut-o orice teologie.

De fapt, „saltul credinţei” – după denumirea memorabilă pe care i-a conferit-o SĂ¸ren Kierkegaard – reprezintă o impostură. După cum a subliniat chiar el, nu este un „salt” ce poate fi făcut o dată pentru totdeauna. Este un salt ce trebuie să continue şi să fie înfăptuit în ciuda evidenţelor crescânde care demonstrează contrariul. Acest efort este prea mare pentru mintea umană şi duce la halucinaţii şi delir. Religia este perfect conştientă că

acest „salt” este supus unor recurenţe cât mai rare, motiv pentru care, de cele mai multe ori, nu se bazează deloc pe „credinţă”, ci, în schimb, corupe credinţa şi aduce o insultă raţiunii oferind certitudini şi indicând „dovezi” care nu sunt decât nişte constructe. Aceste certitudini şi dovezi se bazează pe argumente ale creaţiei, revelaţiilor, pedepselor şi miracolelor. Acum, că monopolul religiei a fost zdruncinat, stă în înţelegerea fiecărei fiinţe umane să vadă aceste certitudini şi dovezi ca ceea ce sunt cu adevărat, nişte invenţii ale unor minţi sărace cu duhul.

Note

- E.P. Thompson, *The Making of the English Working Class*, Vintage, 1966, p. 12.
- Comentariul părintelui Coplestone este din cartea sa *History of Philosophy*, vol. III, Kent, Anglia, Search Press, 1953.

6. ARGUMENTUL CEASORNICARULUI

> Dar n-aş fi întreprins niciodată o astfel de tentativă, fiindcă întreaga mea fiinţă spirituală şi intelectuală e pătrunsă de nezdruncinata convingere că orice cade sub stăpânirea simţurilor trebuie să se găsească în natură şi, oricât de neobişnuit ar fi fenomenul, nu se poate deosebi în esenţă de toate celelalte manifestări ale lumii vizibile şi tangibile din care suntem parte conştientă. Lumea celor vii cuprinde, aşa cum este, destule minuni şi mistere – care acţionează asupra sentimentelor şi inteligenţei noastre în moduri atât de inexplicabile, încât aproape că ar îndreptăţi concepţia vieţii ca o stare de vrajă. Nu, sunt prea neclintit în conştiinţa miraculosului pe care o am pentru ca să mă fascineze simplul supranatural care (oricum l-aţi lua) nu e decât un articol fabricat, o invenţie a minţilor

> insensibile la gingăşia intimă a relaţiilor noastre cu cei morţi şi cu cei vii, în nesfârşita lor varietate; o pângărire a amintirilor noastre cele mai duioase; un ultragiu adus propriei noastre demnităţi.
>
> JOSEPH CONRAD, NOTA AUTORULUI LA *HOTARUL DE UMBRĂ*

Nucleul religiei are la bază un paradox central. Cele trei mari religii monoteiste îi învaţă pe oameni să se raporteze la ei înşişi cu repulsie, aşa cum păcătoşii vinovaţi şi nefericiţi se prosternează în faţa unui dumnezeu mânios şi gelos care, în funcţie de istorisiri discrepante, i-a creat fie din pământ, fie dintr-un cheag de sânge. Poziţiile pentru rugăciune sunt de obicei preluate după modelul robilor umili care se închinau în faţa unui monarh ce-şi pierde cumpătul cu uşurinţă. Mesajul este unul de supunere necontenită, de recunoştinţă şi de teamă. Viaţa nu este în sine decât o existenţă tristă: un interval în care te pregăteşti pentru lumea cealaltă ori pentru venirea – sau a doua venire – a lui Mesia.

Pe de altă parte, dorind parcă să creeze un echilibru, religia îi învaţă pe oameni să fie egocentrici şi vanitoşi. Îi asigură că dumnezeu se îngrijeşte de fiecare în parte şi susţine că universul a fost creat avându-i pe ei ca element principal. Aşa se explică expresia trufaşă de pe chipurile celor care practică religia ostentativ: iertată să-mi fie modestia şi umilinţa, însă sunt ocupat să fac treburile domnului.

De vreme ce fiinţa umană este prin natură solipsistă, toate formele de superstiţie se bucură de ceea ce s-ar putea numi un avantaj natural. În Statele Unite, ne străduim să îmbunătăţim blocurile-turn şi avioanele cu reacţie de mare viteză (cele două realizări pe care ucigaşii de la 11 septembrie 2001 le-au folosit într-o combinaţie ostilă), iar apoi refuzăm înflăcăraţi să întrebuinţăm numărul treisprezece, care este lipsit de importanţă, la

numerotarea etajelor sau a numărului de serie. Ştiu că Pitagora a combătut astrologia prin simplul fapt de a arăta că gemenii identici nu au acelaşi viitor, mai ştiu şi că zodiacul a fost conceput cu mult înainte de a fi descoperite toate planetele din sistemul nostru solar şi, desigur că înţeleg că viitorul meu imediat sau îndepărtat nu îmi poate fi „arătat" fără ca această dezvăluire să nu schimbe rezultatul. Mii de oameni citesc în fiecare zi ziarul pentru a vedea ce le rezervă „stelele", iar apoi fac atacuri de cord sau sunt implicaţi în accidente rutiere ce nu le-au fost prezise. (La un moment dat, un astrolog al unui tabloid londonez a fost concediat printr-o scrisoare trimisă de redactorul său care începea în felul următor: „După cum fără îndoială ai prevăzut...") În cartea sa *Minima moralia*, Theodor Adorno percepe cititul în stele drept satisfacţia celor săraci cu duhul. Cu toate acestea, într-o dimineaţă, întâmplându-se să-mi arunc ochii peste previziunile pentru Berbec, cum mi se spunea că „o persoană de sex opus se arată interesată de dumneavoastră şi nu se sfieşte să o arate", n-am reuşit să-mi suprim o tresărire de entuziasm stupid care a supravieţuit în memoria mea şi după dezamăgirea ce i-a urmat. Totodată, de câte ori plec de acasă nu se arată nici urmă de autobuz, dar de fiecare dată când mă întorc întâmplarea face ca un autobuz să sosească tocmai atunci. „Halal noroc", bodogănesc în sinea-mi, deşi într-un colţişor din mintea mea de un kilogram, un kilogram şi jumătate mi se reaminteşte că orarul transportului în comun din Washington este gândit şi implementat fără nici o legătură cu deplasările mele. (Menţionez acest lucru în caz că pe viitor ar putea deveni important: dacă voi fi lovit de autobuz în ziua în care se va publica această carte, cu siguranţă vor exista oameni care vor spune că nu a fost un accident.)

Aşadar, de ce să nu fiu tentat să resping ipoteza lui W.H. Auden şi să nu cred că bolta cerească se află acolo unde este în folosul meu? Sau, coborând câteva ordine de mărime, că fluctuaţiile norocului meu personal au captat interesul unei fiinţe supreme? Una dintre numeroasele greşeli în felul cum sunt construit este predilecţia mea de a crede sau dorinţa de a crede şi, cu toate că asemenea multor oameni dispun de suficiente cunoştinţe pentru a vedea raţionamentul defectuos, trebuie să recunosc că această credinţă este înnăscută. La un moment dat, în Sri Lanka, călătoream într-o maşină cu un grup de tamili, fiind implicaţi într-o campanie de ajutorare a populaţiei tamile din zona de coastă care fusese puternic lovită de ciclon. Însoţitorii mei erau toţi membri ai sectei Sai Baba, care este foarte puternică în India de Sud şi Sri Lanka. Sai Baba însuşi a susţinut că a înviat morţii şi în apariţiile sale televizate are un truc aparte prin care, dintre palmele sale, face să apară cenuşa sfântă. (De ce tocmai cenuşă? mă întreb eu.)

În fine, înainte de a porni la drum, prietenii mei au spart câteva nuci de cocos de o piatră pentru a avea o călătorie sigură. În mod evident, asta nu a funcţionat pentru că, ajunşi la jumătatea drumului, şoferul nostru a lovit cu forţă un bărbat ce ne-a apărut în faţă în timp ce goneam printr-un sat cu o viteză cam mare. Bărbatul a fost grav rănit şi – acesta fiind un sat de singalezi – mulţimea care s-a strâns imediat în jurul nostru nu a fost foarte mulţumită de prezenţa intruşilor tamili. Situaţia devenise tensionată, dar am reuşit să calmez oarecum spiritele fiind un englez ce purta un costum alburiu ce aducea cu stilul lui Graham Greene şi având legitimaţie de jurnalist eliberată de Poliţia Metropolitană londoneză. Asta l-a impresionat îndeajuns pe poliţistul local încât să ne lase să plecăm, iar însoţitorii mei, care fuseseră într-adevăr

foarte speriaţi, au fost mai mult decât recunoscători pentru prezenţa mea acolo şi pentru abilitatea mea de a vorbi repede. De fapt, chiar au telefonat la sediul unde îşi aveau lăcaşul de cult pentru a-i anunţa că însuşi Sai Baba s-a aflat cu noi, posedându-mă temporar pe mine. Din acel moment, am fost tratat cu cea mai mare reverenţă la propriu, fără a mi se permite să pun mâna să ridic ceva sau să-mi aduc singur mâncarea. Între timp, m-am gândit să mă interesez de bărbatul peste care dăduserăm cu maşina: murise în spital din cauza rănilor grave. (Mă întreb ce îi prezisese horoscopul pentru ziua aia.) Astfel, la o scară mai mică, am văzut cum un simplu mamifer numit om – eu însumi – poate să atragă asupra sa priviri timide de veneraţie şi uimire şi cum un alt mamifer numit om – victima noastră ghinionistă – poate să devină irelevant pentru creaţia inofensivă a lui Sai Baba.

„Şi eu”, a spus John Bradford în secolul al XVI-lea, văzându-i pe cei năpăstuiţi purtaţi spre execuţie, „aş păşi pe aceeaşi cale de n-ar fi îndurarea lui Dumnezeu.” Ceea ce vrea să sugereze această observaţie aparent compătimitoare – nu că ar „sugera” ceva cu adevărat – este că „prin îndurarea lui Dumnezeu, altul păşeşte pe această cale”. În timp ce scriam acest capitol, în Virginia de Vest a avut loc un accident îngrozitor într-o mină de cărbune. Treisprezece mineri au supravieţuit exploziei, însă au rămas blocaţi sub pământ, ceea ce atras atenţia naţiunii printr-un întreg val de ştiri emoţionante până când, cu mare uşurare, s-a anunţat că au fost localizaţi şi că nu se află în pericol. Aceste grupaje informative ce au transmis veştile bune s-au dovedit a fi premature, provocând astfel suferinţe suplimentare în sânul familiilor care începuseră deja să sărbătorească şi să-şi exprime mulţumirea înainte de a afla că toate rudele lor, cu excepţia unui singur bărbat, se sufocaseră sub pământ. A

fost o ruşine pentru ziare şi pentru buletinele de ştiri care s-au grăbit să transmită falsele veşti pentru a consola populaţia. Şi puteţi ghici care au fost titlurile ziarelor şi buletinelor de ştiri? Bineînţeles că puteţi. „Miracol!” – cu sau fără semn de exclamare – a fost alegerea lor inevitabilă, având să supravieţuiască batjocoritor pe hârtia tipărită şi în memoria oamenilor, intensificând astfel durerea rudelor. Nu pare să existe un cuvânt care să descrie absenţa intervenţiei divine în acest caz. Dar dorinţa oamenilor de a considera lucrurile bune un miracol şi de a pune lucrurile rele pe seama altor motive este aparent universală. În Anglia, monarhul este capul ereditar al bisericii, precum şi conducătorul ereditar al statului: William Cobbett a atras la un moment dat atenţia că englezii înşişi au căzut pradă acestei conspiraţii absurde şi servile când au creat sintagme precum „Imprimeria Regală”, referindu-se însă, pe de altă parte, la „Datoria Naţională”. Religia apelează la acelaşi truc, prin aceleaşi mijloace, şi o face chiar sub ochii noştri. Când am vizitat pentru prima dată biserica Sacré-Coeur din Montmartre, înălţată pentru a celebra eliberarea Parisului de sub prusaci şi de sub Comuna anilor 1870–1871, am observat o placă de bronz a cărei inscripţie trăda acelaşi tipar de gândire, anunţând că, în 1944, o ploaie de bombe ale Aliaţilor ocolise biserica, abătându-se asupra unui cartier învecinat...

Având în vedere tendinţa copleşitoare spre prostie şi egoism care se află în mine şi care se regăseşte întipărită în specia noastră, e oarecum surprinzător să vezi lumina raţiunii reuşind să-şi croiască drum. Sclipitorul Schiller s-a înşelat în a sa *Fecioara din Orléans* când a spus că „împotriva prostiei chiar şi zeii luptă în zadar”. Dimpotrivă, tocmai *prin intermediul* zeilor, prostia şi naivitatea noastră devin inefabile.

Argumentul ceasornicarului, produs al aceluiaşi solipsism, are o dublă formulare, o macroformă şi o microformă. Au fost cel mai bine rezumate de către William Paley (1743-1805) în cartea sa *Filosofia naturală*. Aici întâlnim un simplu exemplu al omului primitiv care dă din greşeală peste un ceas care ticăie. Nu ştie *pentru ce* este, însă îşi poate da seama că nu e o piatră sau o plantă şi că a fost lucrat de cineva, poate chiar că serveşte unui anumit scop. Paley a vrut să ducă şi mai departe analogia, luând în considerare atât natura, cât şi omul. Mulţumirea de sine şi îndărătnicia sa sunt bine surprinse de J.G. Farrell în cartea sa *Asediul de la Krishnapur*, unde descrie un cleric victorian având în minte figura lui Paley:

> – Cum explici mecanismul subtil al ochiului, infinit mai complex decât simplul telescop pe care amărâta fiinţă umană a reuşit să-l inventeze? Cum explici ochiul ţiparului, care ar putea fi cu uşurinţă vătămat când acesta scormoneşte prin nămol şi printre pietre dacă n-ar fi protejat de un strat cornos transparent? Cum se face că irisul unui peşte nu se contractă? Ah, sărmană tinereţe predispusă erorii, explicaţia stă în faptul că ochiul peştelui e creat de El, cel care este deasupra a tot şi a toate, astfel încât să se adapteze la lumina slabă care pătrunde până în adăpostul acvatic al peştelui! Şi ce ai de spus despre mistreţul indian? a strigat el. Cum îţi explici cei doi colţi curbaţi, lungi de un metru, care îi cresc în falca superioară?
>
> – Pentru a se putea apăra?
>
> – Nu, tinere, pentru asta are cei doi colţi ce-i cresc din maxilarul inferior, ca la orice mistreţ... Nu, răspunsul ne e dat de faptul că animalul doarme în picioare şi, pentru a-şi susţine capul, îşi agaţă colţii superiori de crengile copacilor... şi asta pentru că Arhitectul Lumii s-a gândit până şi la somnul mistreţului!

(Paley nu a depus vreun efort în a explica cum Arhitectul Lumii a ajuns să poruncească multor fiinţe umane să vadă în mistreţul despre care am discutat un demon sau un paria.) De fapt, raportându-se la ordinea naturală, John Stuart Mill a pus punctul pe „i” când a scris:

> Dacă o a zecea parte din străduniile depuse pentru a găsi urmele existenţei unui zeu atotputernic şi milostiv ar fi orientată spre a strânge dovezi pentru defăimarea caracterului creatorului, unde altundeva ar fi mai indicat să privim dacă nu în regnul animal? Este împărţit între cei care devorează şi cei devoraţi, majoritatea creaturilor fiind generos înzestrate pentru a-şi chinui prada.

Acum că tribunalele i-au protejat pe americani (cel puţin deocamdată) de inculcarea inepţiilor „creaţioniste” obligatorii în sala de clasă, putem să ne facem ecoul marelui poet şi istoric victorian Lordul Macaulay şi să spunem că „orice şcolar ştie” că Paley şi-a pus trăsura scârţâitoare şi găunoasă în faţa bătrânului său cal care gâfâie de epuizare. Peştii nu au aripioare pentru că au nevoie de ele în apă, cum nici păsările nu sunt înzestrate cu aripi pentru a se potrivi cu definiţia din dicţionar a cuvântului „aviar”. (Lăsând la o parte alte considerente, există multe specii de păsări care nu zboară.) Este exact invers: un proces de adaptare şi selecţie. Să nu ne îndoim de puterea iluziei iniţiale. În zguduitoarea sa carte *Witness*, Whittaker Chambers descrie momentul în care a abandonat materialismul istoric, a renunţat intelectual la cauza comunistă şi s-a dedicat unei direcţii ce avea să ducă la distrugerea stalinismului în America. Asta s-a întâmplat în dimineaţa când privirea i-a căzut pe urechea fetiţei sale. Minunatele spirale şi cute ale acelui organ exterior l-au convins, într-o clipă de revelaţie, că nu putea fi produsul unei coincidenţe. Un lob cărnos de o asemenea

frumuseţe trebuia să fie divin. Ei bine, şi eu m-am minunat de drăgălăşenia urechilor fetei mele, dar am mai observat şi că a) trebuie întotdeauna să fie curăţate, b) par a fi produse în masă chiar şi când sunt comparate cu urechile inferioare ale fiicelor altor oameni, c) pe măsură ce îmbătrânesc, urechile oamenilor arată stupid văzute din spate şi d) animale inferioare, cum ar fi pisica sau liliacul, au urechi mult mai fascinante şi mai frumoase, care le ajută să aibă un auz mult mai dezvoltat. Ca să reluăm ideea lui Laplace, aş spune că există nenumărate argumente convingătoare împotriva stalinismului, însă cazul anti-Stalin este pe deplin valid şi fără ipoteza domnului Chambers în jurul urechii.

Urechile sunt lipsite de imaginaţie şi uniforme, iar lobul urechii este la fel de adorabil când un copil se naşte cu desăvârşire surd. Acelaşi lucru nu este valabil şi dacă ne raportăm la univers. Aici găsim anomalii, mistere şi imperfecţiuni – să folosim cei mai neînsemnaţi termeni – care nu numai că nu au putere de adaptare, dar să nu mai vorbim de selecţie. La bătrâneţe, Thomas Jefferson, simţindu-se atras de analogia cu orologiul când venea vorba de sine, le scria prietenilor care-l întrebau de sănătate că resortul stă să se rupă şi că o rotiţă sau alta începe să se uzeze. Această imagine duce (pentru credincioşi) la ideea deloc liniştitoare că mecanismul are o greşeală din fabricaţie pe care nici un meşter nu o poate repara. Să înţelegem că şi acest fapt face parte din „planul ceasornicarului? (Ca de obicei, cei care vor să-şi asume partea pozitivă a lucrurilor vor amuţi subit şi o vor da întoarsă când vine vorba de reversul medaliei.) Dar când vorbim de cosmosul sălbatic, cu vuietul şi rotaţiile sale, cu giganţii roşii şi piticele albe, cu găurile negre, exploziile şi spulberările de dimensiuni titanice, nu putem decât să concluzionăm timid şi tremurând că „planul” nu a fost încă

desăvârşit în aplicarea sa şi să ne întrebăm dacă aşa s-au „simţit” şi dinozaurii când meteoriţii au început să străpungă atmosfera terestră, punând capăt rivalităţilor zgomotoase de pe întinderea mlaştinilor paleozoice.

Chiar şi ceea ce a fost cunoscut la început despre simetria oarecum consolatoare a sistemului solar, dovedind însă o evidentă tendinţă spre instabilitate şi entropie, l-a neliniştit suficient pe Sir Isaac Newton, făcându-l să propună teoria că dumnezeu intervenea din când în când pentru a rearanja orbitele, atât cât era necesar ca să restabilească ordinea şi calmul. Motiv pentru care Leibniz avea să-l tachineze, întrebându-se de ce dumnezeu nu reglase lucrurile aşa cum trebuie dintru început. E adevărat că, din cauza vidului din altă parte, suntem înclinaţi să ne lăsăm impresionaţi de condiţiile aparent unice şi uimitoare care au permis apariţia formelor de viaţă inteligente pe pământ. Şi astfel, orgolioşi din fire, suntem impresionaţi, nu-i aşa? Vanitatea noastră ne face să trecem cu vederea faptul implacabil că, dintre toate celelalte corpuri din sistemul nostru solar, restul sunt fie mult prea reci pentru a putea exista vreo formă de viaţă, fie mult prea calde. Întâmplarea face ca asta să fie valabil şi în cazul planetei noastre albastre şi rotunde, unde căldura şi frigul se întâlnesc şi duc la formarea unor zone întinse de pustietate, unde am ajuns la concluzia că trăim şi că întotdeauna am trăit pe marginea prăpastiei din punct de vedere climateric. Între timp, soarele e gata să explodeze şi să mistuie planetele din jurul său asemenea unei căpetenii geloase sau a unei zeităţi tribale. Halal plan!

Cam atât despre macrodimensiune. Să trecem la microdimensiune. Încă de la început, când au fost forţaţi să ia parte la această controversă, fără tragere de inimă, propovăduitorii religiei au încercat să dea drept exemplu

învăţătura lui Hamlet către Horaţiu că în cer şi pe pământ se află mai multe lucruri decât îşi pot închipui oamenii. Tabăra noastră recunoaşte fără probleme adevărul acestor spuse: suntem pregătiţi pentru descoperiri viitoare care ne vor ului chiar mai mult decât progresele ştiinţifice care ne-au parvenit încă de la Darwin şi Einstein. Cu toate acestea, viitoarele descoperiri vor ajunge la noi în acelaşi fel – prin intermediul unor reflecţii răbdătoare, scrupuloase şi (sperăm ca de data asta) libere. Între timp, trebuie ca şi noi să ne îmbunătăţim gândirea printr-un exerciţiu laborios de respingere a inepţiilor inventate de credincioşi. În secolul al XIX-lea, când au început să fie descoperite şi examinate oasele animalelor preistorice, au existat voci care afirmau că fosilele fuseseră aşezate în scoarţa terestră de către dumnezeu pentru a ne testa credinţa. Nu putem să infirmăm asta. Cum nu putem să infirmăm nici teoria dragă mie conform căreia, din tiparele comportamentale pe care le putem observa se deduce un plan de ansamblu care face ca planeta Pământ, cu totul necunoscută nouă, să fie o colonie de deţinuţi şi un azil de nebuni folosite ca groapă de gunoi de către civilizaţii îndepărtate şi superioare nouă. Cu toate acestea, am fost educat în spiritul lui Sir Karl Popper să cred că dacă o teorie nu poate fi falsificată este, în consecinţă, neconvingătoare.

Ni se spune că trăsăturile uimitoare precum ochiul omului nu pot fi rezultatul unui noroc „chior” ca să zicem aşa. Întâmplător, susţinătorii „planului” au ales un exemplu ce nu poate fi eclipsat. În ziua de azi, avem multe cunoştinţe despre ochi, despre fiinţele care au sau nu au ochi şi ştim motivele pentru care lucrurile stau în felul acesta. În rândurile ce urmează, voi relata părerea prietenului meu, dr. Michael Shermer:

> Evoluţia susţine, de asemenea, că *organismele moderne înfăţişează o varietate de structuri, mergând de la simplu la complex, dovedind mai degrabă existenţa unei istorii evolutive decât a creaţiei instantanee*. De exemplu, ochiul uman este rezultatul unui proces care se întinde pe parcursul a sute de milioane de ani. Iniţial, a fost un simplu ocel cu câteva celule sensibile la lumină, care transmitea organismului informaţia despre o sursă importantă de lumină; s-a dezvoltat într-un ocel încastrat având o mică suprafaţă adâncită în care se aflau celule sensibile la lumină ce furnizau date suplimentare despre direcţia acesteia; apoi, într-un ocel adânc încastrat, cu celule suplimentare aflate la adâncime ce transmit informaţii mai precise despre mediul înconjurător; apoi într-un ochi precum o cameră obscură care are capacitatea de a focaliza o imagine pe suprafaţa posterioară a unui strat de celule sensibile la lumină; apoi într-un ochi ca o lentilă perforată, ce are capacitatea de a focaliza imaginea; şi, în sfârşit, în ochiul complex ce poate fi întâlnit la mamiferele moderne care sunt oamenii.

Toate stadiile intermediare ale acestui proces au fost întâlnite şi la alte fiinţe, dezvoltându-se ulterior modele computerizate sofisticate ce au testat teoria şi au demonstrat că este valabilă. După cum subliniază Shermer, putem adăuga încă o dovadă care să ateste evoluţia ochiului. Aceasta ar fi absurditatea „structurii” sale:

> De fapt, prin structura sa, anatomia ochiului uman nu dă dovadă de „inteligenţă”. Este construit cu susul în jos şi de-a-ndoaselea, fiind necesar ca fotonii de lumină să traverseze corneea, cristalinul, umoarea apoasă, vasele de sânge, celulele ganglionare, celulele amacrine, celulele orizontale şi celulele bipolare înainte de a ajunge la celulele cu bastonaşe şi

> conuri sensibile la lumină care transformă semnalul luminos în impulsuri nervoase – care sunt apoi transmise înspre cortexul vizual aflat în partea din spate a creierului pentru a fi procesate, dând apoi naştere la imagini semnificative. Pentru o vedere optimă, de ce un creator inteligent ar fi construit ochiul cu susul în jos şi de-a-ndoaselea?

Motivul miopiei noastre este că am evoluat din bacterii lipsite de vedere despre care s-a descoperit că au acelaşi ADN ca şi noi. Acestea sunt sistemele optice prost structurate, întregite de pata oarbă a retinei „creată" în mod voit, prin care oamenii de demult afirmau că „au văzut" miracole „cu ochii lor". Problema în aceste cazuri era localizată în altă parte a cortexului, dar nu trebuie să uităm de obiecţia ridicată de Charles Darwin că şi cei mai evoluaţi dintre noi vor purta „amprenta nepieritoare a originii noastre umile".

Aş adăuga la spusele lui Shermer că, deşi este adevărat că suntem animalele cele mai deştepte şi suntem superioare tuturor celorlalte, s-a calculat că egretele au ochi de şaizeci de ori mai puternici şi mai sofisticaţi decât ai noştri, iar orbirea, adesea cauzată de paraziţi microscopici ce reprezintă în sine un miracol al ingeniozităţii, este una dintre afecţiunile cele mai vechi şi mai tragice cunoscute de om. Astfel, de ce să recompensăm o specie inferioară cu ochi superiori (sau, ca în cazul pisicii sau al liliacului, cu urechi mai evoluate)? Egreta poate să prindă cu precizie un peşte care se mişcă cu repeziciune şi care a fost detectat sub apă de la mulţi metri din aer, în tot acest răstimp, făcând manevre cu ajutorul aripilor ei extraordinare. Egretele aproape că au fost exterminate de om, în timp ce, de exemplu, oricare dintre voi s-ar putea naşte orb ca o cârtiţă şi totuşi să devină un metodist pios şi devotat.

„Să presupui că ochiul”, scria Charles Darwin, „cu toate planurile inimitabile pentru a ajusta focalizarea în funcţie de diferite distanţe, pentru a admite diferite niveluri de lumină şi pentru corectarea aberaţiilor sferice şi cromatice, ar fi putut fi format în urma selecţiei naturale, pare, mărturisesc sincer, de o absurditate uriaşă.”

Acest citat este dintr-un eseu intitulat *Organe extrem de perfecţionate şi extrem de complicate*. De atunci, evoluţia ochiului aproape că a devenit o ramură de studiu separată. Şi de ce nu? Este extrem de fascinant şi de satisfăcător să ştii că cel puţin patruzeci de seturi diferite de ochi, posibil chiar şaizeci, au evoluat în feluri distincte şi paralele, dacă nu chiar comparabile. Dr. Daniel Nilsson, poate cea mai importantă autoritate în domeniu, a descoperit printre altele că trei grupe de peşti diferiţi au dezvoltat independent *patru ochi*. Una dintre aceste vietăţi marine, *Bathylychnops exilis*, are o pereche de ochi care priveşte înspre exterior şi o altă pereche (situată în peretele celor doi ochi principali) care priveşte în jos. Acesta ar fi un impediment pentru majoritatea animalelor, dar pentru o vieţuitoare acvatică are avantaje evidente. E important să observăm că dezvoltarea embriologică a celui de-al doilea set de ochi nu este o copie sau o miniatură a primului set, ci are o evoluţie total diferită. În scrisoarea adresată lui Richard Dawkins, dr. Nilsson scria: „Această specie a reinventat cristalinul, cu toate că avea deja aşa ceva. Acest fapt susţine concepţia că evoluţia cristalinului nu este una dificilă.” Bineînţeles, ar fi fost de aşteptat ca o zeitate creativă să dubleze sistemul optic dintru bun început, anulând astfel posibilitatea de a ne mai pune întrebări sau de a descoperi ceva. Sau, după cum spunea Darwin în acelaşi eseu:

> Când s-a afirmat prima dată că soarele este fix şi că lumea este cea care se învârte, bunul simţ al

> omenirii a declarat doctrina ca fiind falsă; dar, după cum ştie orice filosof, vechea vorbă *vox populi, vox Dei* nu se aplică şi în ştiinţă. Raţiunea e cea care îmi spune că, dacă pot fi dovedite numeroase gradaţii de la un ochi imperfect şi simplu la unul perfect şi complex, fiecare stadiu fiind util fiinţei la care apare, aşa cum, fără îndoială, stau lucrurile; mai mult, că dacă ochiul variază infinitezimal, fiecare variaţie fiind moştenită, aşa cum, fără îndoială, stau lucrurile şi în acest caz; iar dacă fiecare dintre aceste variaţii se va dovedi utilă unui animal în condiţii de viaţă mereu schimbătoare, atunci dificultatea de a crede că un ochi perfect şi complex poate fi format prin selecţie naturală, deşi insurmontabilă pentru imaginaţia noastră, nu poate fi considerată reală.

Poate că vom zâmbi uşor observând că Darwin a spus că soarele este fix sau când s-a referit la „perfecţiunea” ochiului, dar asta numai pentru că avem norocul de a şti mai multe decât el. Ceea ce merită observat şi reţinut este faptul că sesizează corect ceea ce e cu adevărat uimitor.

Adevăratul „miracol” este că noi, având gene comune cu bacteriile care au declanşat viaţa pe această planetă, am evoluat într-atât de mult. Alte creaturi nu au dezvoltat nici un fel de ochi sau, în orice caz, unii extrem de slabi. Un foarte interesant paradox se lasă întrezărit aici: evoluţia, deşi lipsită de ochi, poate totuşi să îi creeze. Sclipitorul profesor Francis Crick, unul dintre descoperitorii dublei spirale, avea un coleg pe nume Leslie Orgel, care a rezumat acest paradox mult mai elegant decât aş putea-o face eu. „Evoluţia”, spunea el, „e mai inteligentă decât tine.” Dar această laudă adusă „inteligenţei” selecţiei naturale nu este sub nici o formă o concesie în favoarea noţiunii de „creaţie inteligentă”. Anumite rezultate sunt impresionante, aşa cum suntem înclinaţi să credem despre noi înşine. („Ce minunată lucrare e omul!” exclamă

Hamlet, înainte de a continua prin a se contrazice într-o oarecare măsură când descrie rezultatul ca o „chintesenţă a ţărânii”; ambele afirmaţii au valoare de adevăr.) Însă procesul prin care sunt obţinute rezultatele este unul lent şi laborios şi a dus la formarea „lanţului” ADN, unde sunt înghesuite tot felul de resturi inutile, şi care are multe în comun cu fiinţele inferioare. Amprenta condiţiei noastre umile se regăseşte în apendicele nostru, în învelişul de păr acum inutil (care apoi ne cade) ce apare după cinci luni în pântecele mamei, în genunchii noştri care ne dor, în rămăşiţele cozii şi în toanele care apar din cauza dispunerii aparatului nostru urogenital. De ce oamenii continuă să spună că „Dumnezeu este în detalii”? Nu-l regăsim în ceea ce ne priveşte, asta în cazul în care adepţii neciopliţi ai creaţionismului nu vor să-şi asume responsabilitatea pentru stângăcia lui, şi pentru eşecul şi incompetenţa de care dă dovadă.

Aceia care au cedat, nu cu uşurinţă, în faţa dovezilor copleşitoare ale evoluţiei încearcă acum să-şi atribuie merite pentru că şi-au acceptat înfrângerea. Grandoarea şi varietatea procesului, vor ei acum să spună, sunt argumente în favoarea existenţei unei voinţe în care îşi are originea acest proces şi care îl ghidează. În acest fel aleg să-şi batjocorească cu stângăcie aşa-numitul dumnezeu şi să-l înfăţişeze ca pe un cârpaci, o fiinţă care aproximează şi greşeşte, care a avut nevoie de o veşnicie pentru a crea câteva figuri merituoase, iar, între timp, a umplut o groapă de gunoi cu rebuturi şi perdanţi. Ăsta e tot respectul arătat zeităţii lor? Afirmă, fără vreo bază, că biologia evoluţionistă este „numai o teorie”, ceea ce trădează ignoranţa lor faţă de înţelesul cuvântului „teorie”, precum şi faţă de înţelesul cuvântului „creaţie”. O „teorie” este ceva elaborat – iertată să-mi fie expresia – pentru a se potrivi cu faptele ştiute. Este o teorie care se bucură de

succes dacă supravieţuieşte înglobării faptelor necunoscute până în prezent. Şi devine o teorie acceptată dacă prezintă anticipări precise despre lucruri sau evenimente care n-au fost încă descoperite sau care încă nu s-au petrecut. Asta necesită timp şi poate fi de asemenea supusă procedurii lui Ockham: astrologii din vremea faraonilor din Egipt puteau să prezică eclipsele cu toate că ei credeau că Pământul este plat: doar că depuneau eforturi suplimentare de prisos. Prognoza lui Einstein referitoare la unghiul precis de deviaţie a luminii stelelor cauzat de gravitaţie – verificată în timpul unei eclipse care a avut loc în 1913 pe coasta de vest a Africii – a dat dovadă de stil şi a venit să justifice „teoria” relativităţii.

În rândul adepţilor evoluţionismului sunt dispute în legătură cu faptul *cum* s-a întâmplat acest proces complex şi cum a luat naştere. Francis Crick şi-a permis chiar să cocheteze cu teoria că viaţa este rezultatul unei „inseminări” în urma trecerii unei comete care a împrăştiat bacterii pe Pământ. Totuşi, toate aceste dispute, când sau dacă se vor rezolva, se vor rezolva cu ajutorul metodelor ştiinţifice şi experimentale care, până acum, s-au dovedit eficiente. La polul opus, creaţionismul sau „planul inteligent” (singura sa dovadă de inteligenţă fiind această schimbare de nume neonestă) *nici măcar nu este o teorie*. În toată propaganda sa bine finanţată, n-a încercat nici măcar o clipă să arate cum vreun element al lumii naturale este mai bine explicat prin „creaţie” decât printr-o luptă evolutivă. În schimb, se pierde într-o tautologie puerilă. Unul dintre „chestionarele” creaţionişţilor se vrea a fi sub formă de întrebări la care se poate răspunde cu da sau nu puse în următoarea formă:

> Ştiţi vreo clădire care să nu fi fost ridicată de un constructor?

Ştiţi vreun tablou care să nu fi fost pictat de un pictor?

Ştiţi vreo maşină care să nu fi fost fabricată de un producător?

Dacă răspunsul e DA, detaliaţi.

Cunoaştem răspunsul în toate cazurile: sunt nişte invenţii minuţioase (la care s-a ajuns prin încercări şi erori) ale omenirii şi reprezintă munca multor minţi, continuând să „evolueze”. Prin calomniile ignorante creaţioniste se ajunge la aberaţii, unde evoluţia este comparată cu un vârtej care trece printr-o groapă de gunoi plină cu piese şi se ridică cu un avion cu reacţie. Pentru început, nu există „piese” împrăştiate care aşteaptă să fie asamblate. Apoi, procesul de colectare şi înlăturare a „pieselor” (în special a aripilor) este departe de a fi un vârtej. Timpul despre care vorbim e mai degrabă cel necesar pentru formarea unui gheţar şi nu a unei furtuni. Şi, un alt aspect de luat în calcul, avioanele cu reacţie nu sunt îmbinate din „piese” defecte sau inutile pe care le moştenesc de la un alt avion nefuncţional. De ce am acceptat cu atâta uşurinţă să numim această veche non-teorie răsuflată după noua sa deghizare aleasă cu atâta viclenie, aceea de „plan inteligent”? Nu e nimic care să poată fi considerat „inteligent” aici. Este aceeaşi veche păsărească.

În felul cum sunt construite de oameni, avioanele „evoluează”. La fel şi noi, într-un mod diferit. La începutul lui aprilie 2006, un studiu realizat la Universitatea din Oregon a fost publicat în revista *Science*. Având la bază reconstrucţia genelor antice de la animalele dispărute, cercetătorii au reuşit să arate că non-teoria „complexităţii ireductibile” este o glumă. Au concluzionat că moleculele proteinelor se bazau pe aproximaţie, refolosind şi modificând părţile existente, pentru a ajunge la metoda lacătului şi a cheii şi pentru a „conecta” sau a „deconecta”

hormonii incompatibili. Acest progres genetic a fost inaugurat acum 450 de milioane de ani, înainte ca viaţa să existe în afara oceanelor şi înainte de evoluţia oaselor. În prezent ştim lucruri despre natura noastră pe care părinţii religiei nu le-ar fi putut intui şi care le-ar fi potolit vorbele înfumurate dacă ar fi avut cunoştinţă de ele. Încă o dată, dacă ne-am eliberat de presupunerile inutile, speculaţiile despre cine ne-a creat pe noi să devenim creatori devin la fel de nejustificate şi irelevante precum întrebarea cine l-a creat pe creator. Aristotel, a cărui gândire despre motorul imobil şi cauza necauzată care se află la originea acestui argument, a ajuns la concluzia că logica ar avea nevoie de patruzeci şi şapte sau cincizeci şi cinci de zei. Fără îndoială, chiar şi un monoteist s-ar arăta recunoscător faţă de principiul briciului lui Ockham. De la o pluralitate de motoare prime, monoteistul a reuşit să le reducă la unul singur. Se apropie tot mai mult de adevăr, de o cifră rotundă.

Trebuie, de asemenea, să luăm în considerare faptul că, deşi evoluţia este mai inteligentă decât noi, este şi infinit mai violentă, mai crudă şi, totodată, capricioasă. Cercetările fosilelor şi studiul biologiei moleculare ne arată că aproximativ 98% din toate speciile care au apărut pe Pământ au sfârşit prin a dispărea. Au existat perioade extraordinare de explozie a vieţii, urmate invariabil de mari „extincţii”. Pentru ca viaţa să se răspândească pe o planetă rece, a fost nevoie ca la început să apară din abundenţă. În scurta noastră viaţă putem să observăm într-o mică măsură acest aspect: bărbaţii produc infinit mai mult lichid seminal decât este nevoie pentru a întemeia o familie şi sunt torturaţi – nu într-un mod complet neplăcut – de nevoia apăsătoare de a-l împrăştia peste tot sau de a scăpa de el. (Religiile au sporit neîntemeiat această tortură, condamnând câteva metode

simple de eliberare de această presiune aşa-zis „intenţională”.) Lumea insectelor, a rândunicilor sau a vietăţilor marine precum somonul şi codul este caracterizată de o diversitate exuberantă, reprezentând o risipă de proporţii titanice ce asigură, în unele cazuri, deşi nu în toate, că vor exista destui supravieţuitori.

Animalele mai mari sunt supuse aceluiaşi proces. Religiile pe care le cunoaştem – din motive care vorbesc de la sine – au apărut datorită unor popoare a căror existenţă o cunoaştem. Şi în Asia, în zona mediteraneeană şi în Orientul Mijlociu avem urme ale existenţei umane care se întind pe o lungă şi continuă perioadă de timp. Cu toate acestea, chiar şi miturile religioase menţionează perioade de întuneric, de molime şi de calamităţi, când părea că natura s-a întors împotriva oamenilor. Memoria populară, confirmată acum şi de arheologie, descrie probabilitatea unor inundaţii uriaşe ce au avut loc când s-a format Marea Neagră şi Marea Mediterană, iar aceste evenimente ameninţătoare şi terifiante au continuat să-i impresioneze pe povestitorii din Mesopotamia şi din alte părţi. În fiecare an, fundamentaliştii creştini îşi reiau expediţiile pe muntele Ararat din Armenia de azi, convinşi fiind că într-o bună zi vor descoperi rămăşiţele Arcei lui Noe. Acest efort este unul futil şi n-ar demonstra nimic chiar dacă s-ar dovedi o reuşită, dar dacă aceşti oameni ar avea curiozitatea să citească reconstituirile a ceea ce s-a întâmplat cu adevărat, s-ar găsi în faţa a ceva de departe mai memorabil decât banala poveste a potopului lui Noe: un perete masiv de apă întunecată ce s-a format subit, vuind de-a lungul unei câmpii dens populate. Acest eveniment care aminteşte de Atlantida are, pe bună dreptate, toate şansele să se fixeze în memoria preistorică, după cum s-a şi întâmplat.

Cu toate acestea, noi nu deţinem nici măcar amintiri îngropate sau prost relatate în legătură cu ceea ce s-a întâmplat cu semenii noştri din cele două Americi. La începutul secolului al XVI-lea, când conchistadorii catolici au năvălit în Emisfera Vestică, au avut un comportament ce a dat dovadă de o cruzime şi de o violenţă nediscriminate încât unul dintre ei, Bartolomeo de las Casas, chiar a propus să se renunţe la această iniţiativă şi să-şi ceară scuze public şi, totodată, să admită că întregul plan fusese o greşeală. Oricât de bine intenţionat ar fi fost, vinovăţia pe care o simţea s-a bazat pe ideea că „indienii" trăiseră într-un paradis liniştit şi că Spania şi Portugalia îşi pierduseră şansa de a mai redescoperi inocenţa de dinainte de căderea lui Adam şi a Evei. Erau nişte baliverne care arătau o condescendenţă extremă: tribul olmec, precum şi alte triburi, aveau propriii zei – a căror bunăvoinţă şi-o atrăgeau prin sacrificiu uman – şi dezvoltaseră sisteme elaborate de scriere, astronomie, agricultură şi comerţ. Şi-au redat istoria în scris şi au descoperit calendarul de 365 de zile care era mult mai precis decât echivalentul său european. O altă civilizaţie – maya – a reuşit să dezvolte minunatul concept de număr zero la care am făcut referire mai devreme, fără de care calculul matematic devine extrem de dificil. Probabil că nu este lipsit de importanţă faptul că papalitatea din Evul Mediu s-a opus ideii de „zero", pe care o considera disjunctivă şi eretică, poate din cauză că se presupunea a avea origine arabă (mai precis, sanscrită), dar şi din cauză că poate vedea în ea o posibilitate de temut.

Ştim câte ceva despre civilizaţiile din istmul american, dar, până de curând, nu am fost conştienţi de vastele oraşe şi reţele care se întindeau de-a lungul bazinului amazonian, cuprinzând şi câteva regiuni din Anzi. Abia acum am început să cercetăm serios istoria acestor

civilizaţii impresionante care s-au dezvoltat şi au înflorit când Moise, Avraam, Iisus, Mahomed şi Buddha au început să fie veneraţi, însă fără a face parte din disputele religioase şi fără să fie luate în seamă de credinţa monoteistă. Putem afirma cu certitudine că şi aceşti oameni au avut propriile mituri ale creaţiei şi propriile revelaţii ale voinţei divine, deşi nu le-au făcut nici un bine. Dar au suferit, au triumfat şi au murit fără să-i amintim vreodată în rugăciunile „noastre”. Şi viaţa lor s-a sfârşit având conştiinţa amară că nu va exista nimeni care să-şi amintească de ei aşa cum au fost sau măcar că *ar fi* fost. E ca şi cum „pământurile făgăduinţei” lor, toate profeţiile, toate legendele şi ritualurile lor preaiubite ar fi putut să ia naştere pe altă planetă. Atât este de arbitrară istoria omenirii.

Nu încape îndoială că aceste popoare au fost anihilate nu numai de cuceritorii omenirii, dar şi de microorganisme despre a căror existenţă nu ştiau nici ei, nici invadatorii lor. Se poate ca aceste bacterii să fi fost indigene sau să fi fost aduse din altă parte, însă rezultatul a fost acelaşi. Aici putem să ne dăm seama încă o dată de aberaţia inventată de oameni care inspiră povestea „Facerii”. Cum se poate demonstra într-un singur paragraf că această carte a fost scrisă de oameni ignoranţi şi nu de vreun dumnezeu? Pentru că omului i se acordă puterea de a „domni” peste toate animalele, păsările şi peste toţi peştii. Dar nu se vorbeşte de nici un dinozaur sau plesiozaur sau pterodactil pentru că autorii nu ştiau de existenţa lor, cu atât mai puţin despre facerea lor specială şi imediată. Nu sunt menţionate nici marsupialele pentru că Australia – următorul candidat după Mezoamerica la un nou „rai” – nu se afla pe nici o hartă cunoscută până atunci. Mai important de atât, în Facerea, omului nu i se oferă domnia peste microbi şi bacterii pentru că existenţa acestor fiinţe

necesare şi totuşi periculoase nu îi era cunoscută sau înţeleasă. Iar dacă ar fi ştiut şi ar fi înţeles despre ce e vorba, şi-ar fi dat seama imediat că aceste forme de viaţă „domnesc” *asupra noastră* şi vor continua să se bucure de asta necontenit până când preoţii ar fi fost daţi la o parte pentru a oferi în sfârşit o şansă medicinei. Chiar şi astăzi, nu se ştie exact înspre ce înclină balanţa dintre *Homo sapiens* şi „armata invizibilă” de microbi a lui Louis Pasteur, dar, cel puţin, ADN-ul ne-a permis să secvenţializăm genomul duşmanilor noştri de moarte, precum gripa aviară, şi să desluşim ceea ce avem în comun.

Probabil cea mai chinuitoare problemă cu care trebuie să ne confruntăm, ca animale parţial raţionale, cu glande suprarenale prea mari şi lobi prefrontali prea mici, este contemplarea propriei noastre ponderi relative în schema lucrurilor. Locul nostru în univers este atât de inimaginabil de insignifiant încât nu putem, cu puţina materie cenuşie cu care am fost înzestraţi, să contemplăm la asta prea mult. La fel de uşor este să ne dăm seama că am putea fi doar nişte prezenţe întâmplătoare pe pământ. Poate că am învăţat că ocupăm o poziţie ierarhică modestă, am învăţat cum să ne prelungim viaţa, cum să ne vindecăm de boli, să respectăm alte triburi şi să profităm de pe urma lor şi a altor animale şi am învăţat cum să folosim rachete şi sateliţi pentru a uşura comunicarea; însă atunci, conştientizarea faptului că ceea ce ne aşteaptă este moartea, urmată de moartea altor specii şi de moartea termică a universului nu ne consolează în nici un fel. Cu toate acestea, cel puţin, nu ne aflăm în situaţia acelor oameni care au murit fără să aibă vreodată posibilitatea să-şi spună povestea sau a acelora care mor astăzi după câteva minute lipsite de vreun sens şi agitate pe care le-au trăit în durere şi teamă.

În 1909, în Munţii Stâncoşi din Canada, la graniţa cu Columbia Britanică, s-a făcut o descoperire de o mare importanţă. Este vorba de straturile de şist argilos din munţii Burgess şi, cu toate că este o formaţiune naturală fără proprietăţi magice, aproape că este ca o maşină a timpului sau o cheie care ne permite să vizităm trecutul. Trecutul foarte îndepărtat: această carieră de calcar s-a format în urmă cu 570 de milioane de ani şi este cunoscută sub denumirea simplă dată de paleontologi, aceea de „explozie cambriană”. Aşa cum de-a lungul evoluţiei, speciile „au murit” şi au dispărut, au fost şi momente dinamice când viaţa era variată şi abundentă încă o dată. (Un „creator” inteligent ar fi putut să treacă peste aceste episoade haotice de înflorire şi declin.)

Majoritatea animalelor care supravieţuiesc în ziua de azi îşi au originea în acest mare cuib cambrian, dar până în 1909 nu puteau fi observate în habitatul lor natural. De asemenea, până atunci, nu puteam să ne bazăm decât pe datele oferite de oase şi cochilii, în timp ce şistul argilos ne oferă o „anatomie” ce a fost fosilizată, inclusiv conţinutul aparatului digestiv. Este un fel de piatră din Rosetta pentru desluşirea formelor de viaţă.

Solipsismul care ne caracterizează, adesea exprimat sub formă de diagramă sau schiţă, reprezintă de obicei evoluţia ca un fel de scară sau secvenţă, cu un peşte ce răsuflă greu pe ţărm în primul cadru, în următoarele nişte figuri cocoşate şi cu maxilare pronunţate, iar apoi, ajungându-se încet, la un om cu spatele drept, îmbrăcat în costum, care îşi flutură umbrela şi strigă „Taxi!” Chiar şi aceia care au observat modelul „dinţat” al fluctuaţiei între apariţie şi distrugere, o altă apariţie şi o altă distrugere şi care au trasat un plan eventual al sfârşitului universului sunt pe jumătate de acord că există o tendinţă persistentă spre un progres ascendent. Asta nu ne poate surprinde:

fiinţele mai slabe fie vor muri, fie vor fi distruse de altele mai norocoase. Dar progresul nu neagă ideea de hazard, iar când a venit să cerceteze şistul argilos, marele paleontolog Stephen Jay Gould a ajuns la o concluzie care este deopotrivă tulburătoare şi alarmantă. A examinat fosilele şi dezvoltarea lor cu o grijă minuţioasă şi şi-a dat seama că dacă acest pom ar putea fi plantat din nou sau dacă supa ar fi pusă iarăşi la fiert, cel mai probabil că nu ar reproduce aceleaşi rezultate pe care le „ştim” acum.

E important să menţionăm faptul că această concluzie nu l-a bucurat pe Gould, cum nu ne bucură nici pe noi: în tinereţea sa şi-a însuşit o versiune marxistă şi conceptul de „progres” era pentru el o realitate. Dar era un învăţat mult prea scrupulos ca să nege ceea ce se afla în faţa lui şi, în timp ce unii biologi care studiază evoluţia sunt nerăbdători să afirme că acest proces milimetric şi neîndurător a avut „o direcţie” ce a dus la forma noastră de viaţă inteligentă, Gould s-a distanţat de ei. Dacă nenumăratele evoluţii din perioada cambriană ar putea fi înregistrate şi „derulate” aşa cum s-au petrecut, iar apoi caseta ar fi pusă de la capăt, Gould a fost de părere că nu există nici o certitudine că rezultatul ar fi acelaşi. Mai multe crengi ale unui copac (o analogie mai potrivită ar fi cu ramurile foarte dese ale unui arbust) nu reuşesc să reziste, însă, dacă ar avea o nouă „şansă”, s-ar putea dezvolta şi creşte, la fel cum şi altele care s-au dezvoltat şi au crescut s-ar putea ofili şi muri. Noi toţi apreciem că natura şi existenţa noastră se bazează pe faptul că suntem fiinţe vertebrate. Cel mai vechi vertebrat cunoscut (sau „cordat”), aflat în şistul argilos, este o fiinţă de cinci centimetri, chiar armonioasă, care şi-a luat numele după un munte învecinat, dar şi după frumuseţea sa graţioasă. Este vorba de *Pikaia gracilens*. La început a fost greşit introdus în clasa viermilor (nu trebuie să uităm că unele

dintre cunoştinţele noastre sunt foarte recente), dar prin segmentele sale, prin masa musculară şi prin flexibilitatea coardei dorsale este un strămoş evident care nu ne cere să-l venerăm. Milioane de alte forme de viaţă au dispărut înainte ca perioada cambriană să se încheie, dar acest mic prototip a supravieţuit. Ca să-l citătm pe Gould:

> Derulaţi caseta până la perioada când au fost descoperite şisturile argiloase şi lăsaţi-o să meargă din nou. Dacă *Pikaia gracilens* nu supravieţuieşte când caseta este pusă a doua oară, atunci noi suntem şterşi din istoria viitoare – toţi, de la rechin la măcăleandru şi la urangutan. Şi, bazându-ne pe datele ştiute azi despre şisturile argiloase, nu cred că cineva ar da vreun prognostic favorabil pentru supravieţuirea lui *Pikaia gracilens*.
>
> Astfel, dacă vreţi să vă puneţi întrebarea care persistă de secole – de ce există oamenii? – o mare parte a răspunsului, atingând acele aspecte ale problemei pe care ştiinţa nu le poate rezolva, ar trebui să fie: pentru că *Pikaia gracilens* a supravieţuit decimării din munţii Burgess. Acest răspuns nu ia în considerare o singură lege a naturii; nu exprimă vreo afirmaţie despre căile previzibile ale evoluţiei, vreun calcul al probabilităţilor bazat pe reguli generale ale anatomiei sau ale ecologiei. Supravieţuirea speciei *Pikaia gracilens* a fost o întâmplare a „simplei istorii”. Nu cred că se poate oferi un răspuns mai „înălţător” şi nu-mi pot imagina o altă rezolvare mai fascinantă. Suntem vlăstarele istoriei şi trebuie să ne stabilim propria cale într-unul dintre cele mai diverse şi interesante dintre universurile imaginabile – unul indiferent la suferinţa noastră, dar care ne oferă astfel libertatea nemărginită de a trudi sau de a eşua în felul nostru propriu.

În felul nostru „propriu” definit de limite stricte, am putea adăuga. Asta e vocea detaşată, autentică a unui om

de ştiinţă şi umanist dedicat. Aveam deja o vagă idee că aşa stau lucrurile. Teoria haosului ne-a familiarizat deja cu ideea că bătaia fortuită a aripilor unui fluture, provocând o mică pală de vânt, va sfârşi prin a provoca un taifun devastator. Augie March al lui Saul Bellow a observat cu agerime corolarul lalelei pestriţe, acela că „dacă tragi de o petală, se lasă în jos şi celelalte”. Iar cartea lui Gould despre şisturile din munţii Burgess, *Wonderful Life*, care te uluieşte, dar care îţi deschide o nouă perspectivă, are o dublă înţelegere care rezonează cu unul dintre cele mai iubite filme sentimentale ale Americii. În punctul culminant al acestui film antrenant, dar abisal, Jimmy Stewart îşi doreşte să nu se fi născut niciodată, însă apoi un înger îi arată cum ar fi lumea dacă dorinţa sa s-ar împlini. Astfel, un public diletant are ocazia să arunce o privire indirectă asupra principiului incertitudinii al lui Heisenberg: orice încercare de a măsura ceva va avea efectul de a schimba imediat ceea ce este măsurat. De curând am stabilit că o vacă este mai apropiată de o balenă decât de un cal: cu siguranţă ne aşteaptă şi descoperirea altor minuni. Dacă prezenţa noastră aici, în forma de acum, este, într-adevăr, întâmplătoare şi contingentă, atunci, cel puţin, putem să aşteptăm cu nerăbdare evoluţia viitoare a creierului nostru şi progresele uimitoare făcute în medicină şi în prelungirea duratei de viaţă care provin din cercetările asupra celulelor stem şi a celulelor sangvine din cordonul ombilical.

Pe urmele lui Darwin, Peter şi Rosemary Grant de la Universitatea Princeton au fost plecaţi în ultimii treizeci de ani în insulele GalĂ˘pagos, au trăit în condiţii grele pe mica insulă Daphne şi au observat felul în care cintezele au evoluat şi s-au adaptat când li se schimba mediul înconjurător. Au arătat că mărimea şi forma ciocurilor cintezelor se va acomoda cu condiţiile de secetă şi lipsă de

hrană, adaptându-se la mărimea şi felul diferitelor seminţe şi gândaci. Nu numai că stolul prim, vechi de trei milioane de ani, s-ar putea schimba, dar dacă situaţia gândacilor şi a seminţelor ar reveni la forma dinainte, ciocurile lor ar face la fel. Cei doi au urmărit totul cu grijă şi *au văzut* procesul cu ochii lor, putând să publice descoperirile şi dovezile pentru ca toată lumea să le vadă. Le suntem îndatoraţi. Au trăit în condiţii dure, dar cine şi-ar dori ca în loc de asta să se fi mortificat într-o peşteră sfântă sau în vârful unui stâlp sacru?

În 2005, o echipă de cercetători de la Universitatea din Chicago a efectuat un studiu despre două gene numite gena microcefalină şi gena ASPM care, atunci când nu sunt active, cauzează microcefalia. Copiii care se nasc cu această afecţiune au cortexul cerebral micşorat, probabil o amintire ocazională a vremurilor când creierul uman era cu mult mai mic decât este acum. Se crede că evoluţia umană a încetat în urmă cu cincizeci sau şaizeci de mii de ani (ceea ce reprezintă numai o clipă raportat la timpul evoluţiei), însă, cu toate acestea, se pare că cele două gene au evoluat mai rapid în ultimii treizeci şi şapte de mii de ani, făcând astfel posibilă ideea de dezvoltare continuă a creierului uman. În martie 2006, cercetările desfăşurate la aceeaşi universitate au scos la iveală faptul că există în jur de şapte sute de regiuni ale genomului uman în care genele au fost reorganizate prin selecţie naturală în ultimii cinci mii până la cincisprezece mii de ani. Printre aceste gene se numără cele care sunt responsabile pentru „simţul nostru olfactiv şi gustativ, digestie, structura oaselor, culoarea pielii şi funcţionarea creierului”. (Unul dintre rezultatele emancipatoare ale genomicii este de a arăta că toate diferenţele „rasiale” şi de culoare sunt recente, superficiale şi greşite.) Este o certitudine morală că între momentul când voi termina de scris această carte

şi momentul când va fi publicată, vor mai fi făcute alte câteva descoperiri fascinante şi edificatoare în acest domeniu înfloritor. Se poate să fie prea devreme să afirmăm că tot acest progres este unul pozitiv sau „ascendent”, însă dezvoltarea umană este în plină desfăşurare. Asta se vede în felul în care dezvoltăm imunitate şi, totodată, în felul în care nu reuşim să o dezvoltăm. Studiul genomului a arătat că primele popoare din nordul Europei au învăţat cum să domesticească vitele şi, astfel, au dezvoltat o genă pentru „toleranţa la lactoză”, în timp ce alte popoare de descendenţă africană mai recentă (noi toţi ne tragem din Africa) sunt predispuse la anemie falciformă care, deşi poate fi supărătoare în sine, este rezultatul unei mutaţii anterioare ce oferă protecţie împotriva malariei. Iar toate acestea se vor clarifica pe viitor dacă suntem îndeajuns de modeşti şi de răbdători ca să înţelegem elementele care alcătuiesc natura şi condiţia umilă a originii noastre. Nu este nevoie de vreun plan divin şi cu atât mai puţin de vreo intervenţie angelică. *Totul funcţionează şi fără să luăm în calcul această ipoteză*.

Astfel, deşi îmi displace să mă opun ideilor unui om măreţ cum era Voltaire, acesta a fost de-a dreptul absurd când a afirmat că dacă dumnezeu n-ar fi existat, ar fi fost necesar să-l inventăm. Prima problemă este invenţia umană a lui dumnezeu. Evoluţia noastră a fost verificată „de-a-ndoaselea”, formele de viaţă reuşind temporar să depăşească dispariţia, iar în ziua de azi, cunoaşterea poate să revizuiască şi să explice ignoranţa. E adevărat că religia are un avantaj uriaş, dacă nu unul incomod şi greoi, de a fi apărut „prima”. Însă, după cum afirmă explicit Sam Harris în cartea sa *The End of Faith*, dacă ne-am pierde toate cunoştinţele şi toate realizările dobândite prin muncă grea, toată etica şi morala, într-o izbucnire de amnezie

colectivă ca la MĂˇrquez şi ar trebui să reconstruim toate lucrurile esenţiale de la zero, e greu să ne imaginăm care ar fi punctul în care ar trebui să ne reamintim sau să ne asigurăm pe noi înşine că Iisus a fost născut dintr-o fecioară.

Adevăraţii credincioşi îşi pot găsi şi ei consolarea. Scepticismul şi descoperirile de-a lungul timpului i-au scutit de povara de a fi nevoiţi să-şi apere dumnezeul privit ca un savant nebun neînsemnat, neîndemânatic şi asemănat cu un om de paie şi, totodată, i-a scutit de a răspunde la nişte întrebări deranjante despre cine a cauzat bacilul sifilisului, despre cine a ordonat lepra sau cretinismul infantil sau despre cine a ticluit chinurile lui Iov. Credincioşii sunt achitaţi de această acuză: nu mai avem nevoie de un dumnezeu care să ne explice ceva ce nu mai reprezintă un mister. Acum, de vreme ce credinţa este opţională, privată şi irelevantă, ceea ce vor face credincioşii îi priveşte numai pe ei. Nu ar trebui să ne intereseze, atâta vreme cât nu încearcă să ne inoculeze ideile religioase prin constrângere.

Note

- Pentru evoluţia ochiului şi motivele pentru care se opune teoriei proiectului inteligent vezi M. Shermer, *Why Darwin Matters: The Case Against Intelligent Design*, New York, Times Books, 2006, p. 17.
- Am extras citatul lui Stephen Jay Gould despre şistul din munţii Burgess din cartea sa *Wonderful Life: The Burgess Shale and the Nature of History*, New York, W. W. Norton, 1989, p. 323.
- Pentru studiul genomului uman realizat la Universitatea din Chicago vezi N. Wade, „Still Evolving, Human Genes Tell New Story”, *New York Times*, 2006.

7. REVELAŢIA: COŞMARUL „VECHIULUI” TESTAMENT

O altă cale prin care religia se trădează şi încearcă să evite să se bazeze numai pe credinţă pură, oferind în schimb „dovezi” în sensul general al termenului, este prin argumentul revelaţiei. Se spune că în câteva ocazii mai speciale, voinţa divină s-a făcut cunoscută prin contact direct cu fiinţe umane alese la întâmplare cărora se presupune că le-au fost comunicate legi imutabile ce puteau fi apoi transmise către cei mai puţin avantajaţi.

Există câteva obiecţii evidente în legătură cu acest lucru. În primul rând, s-a afirmat că asemenea câteva dezvăluiri au fost transmise, în locuri diferite şi în vremuri diferite, cu ajutorul unor profeţi sau intermediari care nu se asemănau în nici un fel. În unele cazuri – în special la creştini –, se pare că o singură revelaţie este insuficientă şi trebuie să fie întărită de apariţii succesive, cu promisiunea uneia viitoare, care va fi şi decisivă. În alte cazuri, se întâmplă exact invers, iar instrucţiunile divine sunt trimise numai o singură dată unui personaj obscur şi cel mai insignifiant cuvânt al lui devine apoi lege. De vreme ce toate aceste revelaţii, multe dintre ele cât se poate de inconsecvente, nu pot fi, prin definiţie, simultan adevărate, înseamnă că unele dintre ele sunt false şi iluzorii. Ar putea de asemenea să însemne că numai una este autentică, însă, în primul rând, pare a fi ceva suspect la mijloc şi, în al doilea rând, ar fi nevoie de un război religios pentru a decide care revelaţie este cea adevărată. O altă problemă este tendinţa celui Atotputernic de a se arăta numai indivizilor neştiutori de carte şi cvasiistorici din regiunile aride ale Orientului Mijlociu care, de multă vreme, este locul unde sunt veneraţi idoli şi oamenii sunt superstiţioşi,

şi unde, de cele mai multe ori, sunt deja răspândite o serie de profeţii.

Tendinţele sincretice ale monoteismului şi descendenţa comună a poveştilor înseamnă, în esenţă, că o respingere a uneia este o respingere a tuturor. Deşi cele trei religii monoteiste au luptat una împotriva alteia cu ură şi teroare, acestea susţin că au o origine comună cel puţin în ceea ce priveşte Pentateuhul lui Moise, iar Coranul îi recunoaşte pe iudei ca „oamenii Cărţii”, pe Iisus ca profet şi pe o fecioară ca mamă a sa. (Este interesant că în Coran, evreii nu sunt învinovăţiţi pentru moartea lui Iisus, cum se întâmplă într-una dintre cărţile Noului Testament creştin, dar asta numai din cauză că acolo apare afirmaţia bizară cum că altcineva ar fi fost crucificat de evrei în locul său.)

Povestea de bază a celor trei credinţe are legătură cu presupusa întâlnire dintre Moise şi dumnezeu şi cu adunarea de pe muntele Sinai. Acest lucru a dus în schimb la formularea Decalogului sau cele zece porunci. Povestea este spusă în cea de-a doua carte a lui Moise, cunoscută sub numele de Ieşirea, în capitolele 20 până la 40. Cea mai mare atenţie a fost concentrată asupra capitolului 20 unde sunt date poruncile. Poate că nu ar fi necesar să le rezumăm şi să le expunem, dar chiar merită efortul.

În primul rând (folosesc Biblia regelui Iacob sau versiunea „autorizată”: unul dintre multele texte rivale traduse cu migală şi trudă fie din ebraică, fie din greacă sau latină), aşa-numitele porunci nu apar ca o listă ordonată de zece ordine şi interdicţii. Primele trei sunt toate variaţii ale uneia singure, unde dumnezeu insistă asupra întâietăţii şi exclusivităţii sale, nu îngăduie ca oamenii să-şi facă chip cioplit şi interzice luarea numelui său în deşert. După ce îşi va fi dres glasul, urmează o serie de mustrări foarte serioase printre care înfricoşătorul

avertisment că păcatele părinţilor vor cădea asupra copiilor „lui până la al treilea sau al patrulea neam”. Acest fapt neagă ideea morală şi justă că un copil e nevinovat de păcatele părinţilor lui. A patra poruncă insistă asupra respectării unei zi de sărbătoare sfinte şi interzice tuturor credincioşilor – inclusiv sclavilor şi servitorilor lor – să facă vreo muncă în acea zi. Aici este subliniat faptul că, după cum s-a spus în Facerea, dumnezeu a creat lumea în şase zile şi s-a odihnit în cea de-a şaptea (lăsând loc pentru speculaţii în legătură cu ce-a făcut în cea de-a opta zi). În continuare, poruncile devin mai concise. „Cinsteşte pe tatăl tău şi pe mama ta” (dar nu de dragul lor, ci ca „să trăieşti ani mulţi pe pământul pe care Domnul Dumnezeul tău ţi-l va da ţie”). Numai apoi urmează faimoasele „să nu” care interzic hotărât crima, adulterul, hoţia şi mărturia mincinoasă. În final, este dezaprobată invidia, interzicându-se să doreşti casa, sluga, slujnica, boul, asinul şi alte dobitoace ale „aproapelui tău”.

Ar fi greu să găseşti o dovadă mai simplă că religia este o creaţie a omului. Mai întâi, regăsim trăncănelile suverane despre respect şi teamă însoţite de avertismentul hotărât despre omnipotenţă şi răzbunare nemărginită, asemănătoare celor pe care un împărat babilonian sau asirian le-ar fi ordonat scribilor să le introducă la începutul unei proclamaţii. Apoi ni se aminteşte clar să continuăm să muncim şi să ne relaxăm numai când spune suveranul. Urmează câteva recomandări de ordin juridic, una dintre ele fiind adesea greşit transpusă, pentru că originalul ebraic spune de fapt „să nu înfăptuieşti nici un fel de crimă”. Dar oricât de desconsiderată ar fi tradiţia iudaică, este o insultă să crezi că poporul lui Moise a ajuns atât de departe imaginându-şi că uciderea, adulterul, hoţia şi mărturia mincinoasă erau permise. (Aceeaşi observaţie pentru care nu avem un

răspuns poate fi făcută, într-un alt fel, şi despre aşa-zisele predici viitoare ale lui Iisus: când acesta spune povestea bunului samaritean care cobora pe drumul spre Ierihon, vorbeşte despre un om care s-a comportat cu milostenie şi generozitate fără ca, evident, să fi auzit de creştinism, cu atât mai puţin să fi urmat învăţăturile necruţătoare ale dumnezeului lui Moise, care nu aminteşte niciodată solidaritatea şi compasiunea umană.) Nici o societate descoperită vreodată nu a eşuat în apărarea ei împotriva presupuselor nelegiuiri specificate pe muntele Sinai. În cele din urmă, în loc să fie condamnate fărădelegile, avem o formulare bizară care condamnă gândurile necurate. Putem să ne dăm seama şi aici că este o creaţie a omului în funcţie de spaţiu şi timp pentru că, pe lângă „soţie”, sunt introduse şi alte bunuri (animale, umane şi materiale) ale aproapelui. Mai mult de atât, ni se cere imposibilul: o problemă recurentă în cazul tuturor edictelor religioase. Putem să fim opriţi cu forţa de la acţiuni dăunătoare sau putem să ne înfrânăm a le comite, dar a interzice oamenilor să *se gândească* la ele este mult prea mult. În sine, e absurd să speri că vei reuşi să faci ca invidia faţă de bunurile sau bogăţiile cuiva să dispară, asta şi numai din simplul motiv că sentimentul de invidie poate duce la emulaţie şi la ambiţie, având astfel consecinţe pozitive. (Pare improbabil ca fundamentaliştii americani, care îşi doresc să vadă cele zece porunci inscripţionate în fiecare sală de clasă şi în fiecare sală de judecată – aproape ca un idol – să fie atât de ostili spiritului capitalismului.) Dacă dumnezeu ar fi vrut într-adevăr ca oamenii să nu nutrească astfel de gânduri, ar fi trebuit să acţioneze cu mai multă grijă şi să fi creat o specie diferită.

Apoi, se ridică o altă problemă care ar trebui să ne atragă atenţia, şi anume ceea ce poruncile *nu* spun. Este o chestiune ce ţine de contemporaneitate să nu observăm

că nu există nimic despre protecţia copiilor împotriva cruzimii, nimic despre viol, nimic despre sclavie şi nimic despre genocid? Sau ar fi prea „contextual” riguros să observăm că unele dintre aceste nelegiuiri urmează a fi chiar recomandate? În versetul 2 al capitolului ce urmează, dumnezeu îi spune lui Moise să-şi instruiască discipolii despre condiţiile în care pot cumpăra sau vinde sclavi (sau să le găurească urechea cu o sulă) şi despre regulile referitoare la vânzarea fiicelor lor. Apoi urmează nişte reguli excesiv detaliate referitoare la boii care împung sau sunt împunşi, iar aici sunt incluse şi versetele în care trebuie să plăteşti „suflet pentru suflet, ochi pentru ochi, dinte pentru dinte”. Supravegherea atentă a disputelor agricole se întrerupe pentru o clipă brusc cu versetul 22:18, „Pe vrăjitori să nu-i lăsaţi să trăiască!” Secole întregi, aceasta a fost justificarea creştină pentru torturarea şi arderea femeilor care nu se supuneau. Din când în când, se dau şi dispoziţii care sunt morale şi, totodată (cel puţin în versiunea regelui Iacob), care sunt formulate memorabil: „Să nu te iei după cei mai mulţi ca să faci rău” a fost învăţat Bertrand Russell de către bunica sa, cuvinte după care bătrânul eretic s-a ghidat întreaga sa viaţă. Totuşi, sunt rostite şi câteva cuvinte de compătimire pentru hevei, canaanei şi hetei, daţi uitării şi şterşi de pe faţa pământului, care au făcut de asemenea parte din aşa-zisa creaţie iniţială a domnului, dar care sunt izgoniţi fără milă din casele lor pentru a le face loc nerecunoscătorilor şi răzvrătiţilor fii ai lui Israel. (Acest aşa-zis „legământ” stă la baza unei revendicări iredentiste din secolul al XIX-lea a Palestinei care ne-a creat o serie de probleme până în ziua de azi.)

Şaptezeci şi patru dintre bătrâni, inclusiv Moise şi Aaron, îl întâlnesc pe dumnezeu faţă în faţă. Capitole întregi descriu în amănunt condiţiile în care trebuie

înfăptuite multele şi straşnicele ceremonii de sacrificare şi îmbunare pe care Cel de Sus le aşteaptă de la poporul său nou adoptat, dar toate acestea se termină în lacrimi, înfăţişând pe deasupra şi un tablou zdrobitor: Moise se întoarce de la întrevederea avută în particular pe vârful muntelui şi descoperă că efectul întâlnirii cu dumnezeu dispăruse, cel puţin în ceea ce-l priveşte pe Aaron, şi că fiii lui Israel îşi făcuseră un idol din bijuteriile şi podoabele lor. Văzând acestea, izbeşte cu violenţă cele două table de pe muntele Sinai (care, astfel, par a fi făcute de om şi nu de dumnezeu şi care trebuie să fie refăcute în grabă într-un capitol viitor) şi le spune astfel:

> Să-şi încingă fiecare din voi sabia sa la şold şi străbătând tabăra de la o intrare până la cealaltă, înainte şi înapoi, să ucidă fiecare pe fratele său, pe prietenul său şi pe aproapele său.
>
> Şi au făcut fiii lui Levi după cuvântul lui Moise. În ziua aceea au căzut din popor ca la trei mii de oameni.

Un număr mic în comparaţie cu copiii egipteni deja masacraţi de dumnezeu pentru ca lucrurile să fi ajuns până aici, dar asta ne ajută să formulăm cazul pentru „antiteism”. Prin asta mă refer la concepţia potrivit căreia ar trebui să fim bucuroşi că nici unul dintre miturile religioase nu conţine vreun adevăr. În Biblie se pot regăsi, şi regăsim într-adevăr, justificări pentru traficul de persoane, pentru curăţarea etnică, pentru sclavie, pentru preţul miresei şi pentru masacrul nediscriminat, dar noi nu avem legătură cu aşa ceva pentru că toate acestea au fost scrise de nişte mamifere crude şi inculte care se numesc oameni.

Se înţelege de la sine că nici unul dintre evenimentele înspăimântătoare şi demente descrise în Ieşire nu s-a întâmplat vreodată. Arheologii israelieni sunt printre cei mai profesionişti din lume, chiar dacă uneori cunoştinţele

lor înclină spre dorinţa de a demonstra că „legământul” dintre dumnezeu şi Moise era de fapt fundamentat pe o bază. Nici un grup de săpători şi învăţaţi n-a muncit mai din greu sau cu mai mari speranţe decât israelienii care au cernut tot nisipul de pe muntele Sinai şi din Canaan. Primul dintre ei a fost Yigael Yadin, cunoscut în special pentru cercetările de la Masada, fiind însărcinat de David Ben-Gurion să dezgroape „actul de proprietate” care să demonstreze dreptul israelienilor de a stăpâni Ţara Sfântă. Până nu demult, eforturilor sale cu iz politic evident li s-a acordat o oarecare plauzibilitate superficială. Însă Israel Finkelstein de la Institutul de Arheologie din cadrul Universităţii din Tel Aviv şi colegul său Neil Asher Silberman au dus o muncă de cercetare mult mai profundă şi imparţială. Aceşti oameni consideră că „Biblia ebraică” sau Pentateuhul este frumoasă şi văd povestea Israelului de azi ca pe o inspiraţie pentru întreaga lume, păreri pe care îmi permit cu umilinţă să nu le împărtăşesc. Dar concluzia lor este definitivă şi cu atât mai lăudabilă cu cât se manifestă prin dovezi care sunt mai presus de propriul interes. N-a existat nici o fugă din Egipt, nici o rătăcire prin deşert (cu atât mai puţin să fi durat patru decenii, aşa cum este menţionat în Pentateuh) şi nici o cucerire dramatică a Ţării Sfinte. Toate acestea au fost inventate, cât se poate de simplu şi de absurd, cu mult mai târziu. Nici o cronică egipteană nu menţionează aşa ceva, nici măcar în treacăt, iar Egiptul a fost tot timpul puterea armată în Canaan, precum şi în regiunea nilotică. Într-adevăr, multe dovezi arată contrariul. Arheologia *confirmă* prezenţa comunităţilor evreieşti în Palestina din urmă cu multe sute de ani (asta se poate deduce, printre altele, din absenţa oaselor de porc din gropile de gunoi) şi arată că a existat un „regat al lui David”, deşi era mai degrabă unul umil, dar toate miturile mozaismului pot fi combătute fără grijă

şi cu uşurinţă. Nu cred că asta este ceea ce criticii pesimişti ai credinţei numesc o concluzie „reducţionistă”. Studiul arheologiei şi al textelor antice ne oferă o nemăsurată plăcere, precum şi multe cunoştinţe. Şi ne aduce cel mai aproape de o aproximare a adevărului. Pe de altă parte, ridică iarăşi problema antiteismului. În *Viitorul unei iluzii*, Freud a adus în discuţie o chestiune evidentă, şi anume că religia are o deficienţă incurabilă: indiscutabil se trage din propria noastră dorinţă de a scăpa de moarte sau de a-i supravieţui. Această critică a dorinţelor deşarte este puternică şi de necontestat, dar nu se confruntă cu adevărat cu ororile, cruzimea şi demenţa Vechiului Testament. Cine – cu excepţia unui preot antic căutând să-şi exercite puterea prin mijloacele încercate şi testate ale fricii – ar putea să *vrea* ca acest ghem de născociri înnodate laolaltă cu disperare să aibă vreun dram de veridicitate?

Ei bine, creştinii s-au mobilizat în încercarea de a găsi dovezi cu mult înainte ca şcoala de arheologie sionistă să fi întors măcar vreo piatră. Epistola către Galateni a Sfântului Apostol Pavel a transmis promisiunea domnului către patriarhii evrei ca o moştenire de neatins, către creştini, iar în secolul al XIX-lea şi la începutul secolului XX, cu greu puteai arunca o coajă de portocală în Ţara Sfântă fără să nimereşti vreun excavator în funcţiune. Generalul Gordon, fanaticul religios ucis mai târziu de adepţii grupării Mahdi la Khartoum, a fost o figură importantă în acest sens. William Albright din Baltimore a încercat fără întrerupere să justifice bătălia de la Ierihon din Cartea lui Iosua şi alte mituri. Câţiva dintre cei care făceau săpături, folosind numai tehnicile primitive ale vremii, erau mai degrabă serioşi în munca lor decât nişte simpli oportunişti. Serioşi chiar şi din punct de vedere moral: Roland de Vaux, arheologul francez din ordinul dominicanilor, şi-a asumat

riscul spunând că „dacă credinţa istorică a Israelului nu îşi are fundamentele în istorie, o asemenea credinţă este eronată şi, astfel, la fel este şi credinţa noastră”. Un argument admirabil şi onorabil ce ne permite acum să păşim pe urmele bunului părinte.

Cu mult înainte ca cercetările moderne, traducerea migăloasă şi excavările să ne fi ajutat să înţelegem cum stau lucrurile, era apanajul oamenilor cu cap să vadă că „revelaţia” de pe muntele Sinai şi restul Pentateuhului erau o ficţiune prost confecţionată, rămasă ţintuită în acelaşi loc şi după evenimentele (fictive?) pe care nu reuşeşte să le descrie convingător sau măcar să le facă plauzibile. Încă de când studiul Bibliei a fost introdus în şcoli, elevii inteligenţi şi-au agasat profesorii cu întrebări nevinovate, dar care nu aveau răspuns. Deşi a suferit cumplite persecuţii din partea iacobinilor francezi antireligioşi, autodidactul Thomas Paine n-a fost niciodată combătut de când a scris că:

> ... aceste cărţi sunt contrafăcute, iar Moise nu este autorul lor; mai mult, nu au fost scrise în vremea lui Moise, nici măcar după alte câteva sute de ani, fiind o încercare de a trasa istoria vieţii lui Moise şi a vremurilor în care se presupune că ar fi trăit şi, în plus, a vremurilor de dinainte, scrise de nişte aspiranţi foarte ignoranţi şi proşti la câteva sute de ani după moartea lui Moise; aşa cum astăzi oamenii scriu istoria lucrurilor care s-au întâmplat sau a celor despre care se crede că s-au întâmplat în urmă cu câteva sute sau mii de ani.

În primul rând, cărţile din mijloc ale Pentateuhului (Ieşirea, Leviticul, Numerii: Facerea nu conţine nici o trimitere la el) fac referire la Moise la persoana a treia, „a grăit Domnul cu Moise, zicând”. S-ar putea susţine că prefera să vorbească despre el la persoana a treia, deşi

acest obicei este astăzi asociat cu megalomania, dar asta ar aduce în derizoriu anumite pasaje precum în Numerii 12:3 când citim că „Moise însă era omul *cel mai blând* dintre toţi oamenii de pe pământ”. În afară de faptul că e absurd să susţii blândeţea prin afirmarea superiorităţii acesteia în comparaţie cu a tuturor celorlalţi, trebuie să ne reamintim de felul autoritar şi sângeros în care este descris comportamentul lui Moise în aproape toate celelalte capitole. Acest lucru ne oferă posibilitatea de a alege între un solipsism dement şi cea mai falsă modestie.

Dar Moise poate fi achitat, probabil, de aceste două acuzaţii de vreme ce cu greu ar fi putut face faţă denaturărilor Deuteronomului. În această carte, ne este mai întâi prezentat subiectul, apoi intervine Moise în mijlocul discursului, apoi se reia povestirea de către cine o scrie, apoi avem o altă cuvântare a lui Moise, apoi o descriere a morţii, a înmormântării şi a măreţiei lui Moise. (Este de presupus că descrierea înmormântării nu este povestită de bărbatul care era înmormântat, deşi, după câte se pare, celui care a fabricat textul nu i-a trecut prin minte că asta e o problemă.)

Pare destul de evident că cel care a scris această istorisire a făcut-o cu mulţi ani mai târziu. Ni se spune că Moise ajunsese la vârsta de o sută zece ani, „dar vederea lui nu slăbise şi tăria lui nu se împuţinase”, apoi a urcat pe culmea muntelui Nebo de unde a privit spre Pământul Făgăduinţei în care nu i-a fost îngăduit să păşească. Profetul, a cărui tărie s-a împuţinat dintr-o dată, moare apoi pe pământul Moabului, unde este şi îngropat. După cum spune autorul, nimeni nu ştie „*nici până în ziua de astăzi*” unde se află mormântul lui Moise. Apoi ni se spune că *de atunci* n-a mai fost în Israel nici un prooroc asemenea lui. Aceste două noţiuni n-ar avea nici o valoare dacă n-ar arăta că a trecut o perioadă de timp

considerabilă. Apoi ar trebui să credem că un anume „el” l-a îngropat pe Moise: e puţin probabil să fie vorba din nou de Moise la persoana a treia, iar dacă cel care a înfăptuit ritualul este chiar dumnezeu, autorul Deuteronomului n-ar avea cum să ştie aşa ceva. Într-adevăr, detaliile acestui eveniment sunt foarte neclare pentru autor, cum, de altfel, este şi normal dacă reconstruia nişte fapte pe jumătate uitate. Toate acestea sunt la fel de evidente şi în cazul altor nenumărate anacronisme unde Moise vorbeşte despre evenimente (faptul că s-au hrănit cu „mană” până au ajuns în Canaan; dobândirea uriaşului pat de la „Refaimul” Og, regele Vasanului) care poate că nu s-au petrecut nicicând, dar despre care nici măcar nu se pretinde că ar fi avut loc înainte de moartea lui.

Probabilitatea ca această interpretare să fie cea corectă este întărită de capitolele patru şi cinci ale Deuteronomului, unde Moise îşi adună adepţii şi le spune încă o dată care sunt poruncile Domnului. (Nu este o aşa mare surpriză: Pentateuhul conţine două istorisiri discrepante ale Facerii, două genealogii ale seminţiei lui Adam şi două relatări ale Potopului). Într-unul dintre aceste capitole Moise vorbeşte îndelung despre sine, iar celălalt este redat în vorbirea indirectă. În capitolul patru, porunca împotriva chipului cioplit este dusă până la interzicerea vreunei „închipuiri” sau asemănări cu orice figură, fie ea umană sau animală, indiferent de scop. În capitolul cinci, este reluat cuprinsul celor două table de piatră cam în aceeaşi formă ca în Ieşire, dar cu o diferenţă semnificativă. De data aceasta, autorul uită că ziua de odihnă este sfântă pentru că dumnezeu a făcut cerul şi pământul în şase zile, iar în a şaptea s-a odihnit. Dintr-odată, ziua de odihnă este sfântă pentru că dumnezeu şi-a scos poporul de pe pământul Egiptului.

Apoi, ajungem la acele lucruri care probabil că nu s-au întâmplat şi trebuie să ne bucurăm pentru asta. În Deuteronom, Moise le porunceşte părinţilor să îşi omoare copiii cu pietre dacă sunt indisciplinaţi (ceea ce pare să încalce cel puţin una dintre porunci) şi continuă să facă afirmaţii demente („Scopitul şi famenul să nu intre în obştea Domnului.”) În Numerii, se adresează generalilor săi după o luptă şi ţipă la ei pentru că au cruţat prea mulţi civili:

> Ucideţi dar toţi copiii de parte bărbătească şi toate femeile ce-au cunoscut bărbat, ucideţi-le. Iar pe fetele care n-au cunoscut bărbat, lăsaţi-le pe toate vii pentru voi.

Cu siguranţă, nu este unul dintre cele mai crunte îndemnuri la genocid care are loc în Vechiul Testament (rabinii israeliţi încă dezbat şi astăzi dacă apelul de a-i extermina pe amaleciţi nu este de fapt un ordin codificat de a-i nimici pe palestinieni), dar are un element de senzualitate care face să fie uşor prea evident care ar putea fi răsplata unui soldat jefuitor. Cel puţin asta e părerea mea şi la fel credea şi Thomas Paine, care scria nu ca să dovedească netemeinicia religiei, ci, mai degrabă, pentru a justifica deismul împotriva a ceea ce el credea că sunt nişte adăugări odioase în cărţile sfinte. A spus că acesta a fost „un ordin de a măcelări băieţii, de a le masacra pe mame şi de a le corupe pe fiice”, primind în schimb un răspuns dureros de la episcopul de Llandaff, una dintre cele mai celebrate figuri preoţeşti din ziua de azi. Dârzul episcop din Ţara Galilor a afirmat indignat că nu este câtuşi de puţin clar din context că tinerele femei erau păstrate în scopuri imorale sau urmau să fie folosite la munci neplătite. Ar fi o cruzime să obiectezi împotriva unei inocenţe atât de tâmpe, asta dacă n-am lua în

considerare indiferenţa sublimă a clericului faţă de soarta băieţilor şi a mamelor lor.

Putem să trecem prin cărţile Vechiului Testament una câte una, oprindu-ne uneori ca să observăm o frază lapidară („Omul îşi naşte singur suferinţa, precum vulturii se ridică în aer”, după cum se spune în Cartea lui Iov) sau un verset ales, dar vom întâmpina mereu aceleaşi dificultăţi. Oamenii ajung la vârste imposibile şi totuşi concep copii. Indivizi mediocri se angajează în lupte sau în discuţii faţă în faţă cu dumnezeu şi cu trimişii săi, ridicând din nou problema omnipotenţei divine sau chiar a bunului simţ divin, iar pământul este întotdeauna îmbibat de sângele celor nevinovaţi. Mai mult de atât, contextul este apăsător de limitat şi de *local*. Nici unul dintre aceşti provinciali sau zeitatea lor nu par să aibă habar de vreo lume de dincolo de deşert, de turmele şi cirezile lor sau de imperativele unui trai nomad. Bineînţeles că asta e pardonabil în ceea ce-i priveşte pe aceşti ţărănoi provinciali, dar ce am putea spune despre călăuza supremă şi tiranul răzbunător? Să fie el făcut după chipul lor, chiar dacă nu unul cioplit?

Note

- Pentru cercetarea făcută de Finkelstein şi Silberman vezi cartea lor *The Bible Unearthed: Archaeology’s New Vision of Ancient Israel and the Origin of Its Sacred Texts*, New York, Touchstone, 2002.
- Pentru viziunea lui Sigmund Freud asupra defectului incurabil al religiei vezi *The Future of an Illusion*, New York, Anchor, 1964. (*Viitorul unei iluzii* în *Opere I*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1991, traducere de Leonard Gavriliu).

8. „NOUL” TESTAMENT E ŞI MAI MALEFIC DECÂT „VECHIUL” TESTAMENT

Efortul de a reciti Vechiul Testament este obositor uneori, dar întotdeauna necesar pentru că, pe măsură ce înaintăm în lectură, încep să apară premoniţii sinistre. Avraam – un alt strămoş al tuturor religiilor monoteiste – este gata să facă un sacrificiu uman, cel sacrificat fiind chiar primul său născut. În plus, începe să se spună că „Fecioara va lua în pântece şi va naşte fiu”. Treptat, aceste două mituri încep să se întâlnească. E necesar să nu uitaţi acest lucru când ajungeţi la Noul Testament pentru că dacă luaţi oricare dintre cele patru Evanghelii şi le citiţi haotic, nu va trece mult până să aflaţi că anumite acţiuni sau anumite vorbe, care sunt atribuite lui Iisus, au fost făcute sau spuse pentru a fi îndeplinită o profeţie străveche. (Vorbind despre intrarea lui Iisus în Ierusalim călare pe un măgar, Matei spune în capitolul 21, versetul 4: „Iar acestea toate s-au făcut, ca să se împlinească ceea ce s-a spus prin proorocul”. Probabil este o referinţă la Zaharia 9:9 unde se spune că atunci când va veni Mesia, va călări un asin. (Evreii încă mai aşteaptă această venire, în timp ce creştinii afirmă că a avut loc deja.) Dacă ni se pare bizar ca o acţiune să fie înfăptuită în mod voit pentru ca o prevestire să fie justificată, este din cauză că *este* bizar. Şi este bizar pentru că, la fel ca Vechiul Testament, „Noul” Testament este de asemenea o muncă de prelucrare crudă, realizată la mult timp după ce pretinsele evenimente au avut loc, fiind plin de încercări improvizate de a face ca lucrurile să aibă vreun sens. Pentru concizie, voi împărtăşi părerea unui scriitor mai bun decât mine şi

voi cita ceea ce H.L. Mencken spune convingător în *Treatise on the Gods*:

> În realitate, Noul Testament, aşa cum îl ştim, este o îngrămădire dezordonată a unor documente mai mult sau mai puţin discrepante, unele dintre ele probabil autentice, dar altele neîndoielnic apocrife, iar majoritatea, cele bune şi cele rele deopotrivă, prezintă semne evidente că s-a intervenit asupra lor.

Şi Paine şi Mencken care, din motive diferite, s-au supus efortului sincer de a citi textele, au fost confirmaţi în concluziile lor de cercetările biblice ulterioare, majoritatea dintre acestea având iniţial scopul de a arăta că textele sunt încă relevante. Dar aceste argumente se desfăşoară pe deasupra capetelor celor cărora le este suficientă „Marea Carte”. (Ne amintim de guvernatorul Texasului care, întrebat fiind dacă Biblia ar trebui predată şi în spaniolă, a răspuns că „dacă pentru Iisus engleza s-a dovedit suficient de bună, de ce n-ar fi şi pentru mine?” Nu degeaba sunt cei săraci cu duhul numiţi ca atare.)

În 2004, un actor australian fascist şi cabotin pe nume Mel Gibson a produs un film melodramatic despre moartea lui Iisus. Domnul Gibson este adeptul unei secte catolice excentrice şi schismatice compusă în principal din el însuşi şi din tatăl său – un individ chiar mai agresiv decât fiul său –, şi a afirmat că e păcat că până şi iubita sa soţie va ajunge în iad pentru că nu a primit adevăratele sacramente. (Acceptă calm această revoltătoare damnare ca pe „un edict al bisericii”.) Doctrina sectei lui este explicit antisemită, iar filmul e un efort neobosit de a arunca vina crucificării asupra evreilor. În ciuda bigotismului său evident, care a dus la critici din partea creştinilor mai precauţi, *Patimile lui Hristos* a fost folosit fără ruşine de multe dintre bisericile „oficiale” ca un instrument de recrutare, profitându-se de imensul succes

la public. În timpul unuia dintre evenimentele ecumenice ce au pregătit lansarea, evenimente sponsorizate chiar de el, domnul Gibson şi-a apărat amalgamul cinematografic – care este totodată şi un exerciţiu de sadomasochism homoerotic, având în rolul principal un actor fără talent, originar, din câte s-ar părea, sau din Islanda sau din Minnesota – ca având la bază relatările unor „martori oculari”. La momentul respectiv, mi s-a părut de necrezut că un succes cu încasări de milioane de dolari s-ar putea baza pe o presupunere evident frauduloasă, dar nimeni n-a părut să dea doi bani pe asta. În bună măsură, nici chiar autorităţile evreieşti n-au protestat. Însă, unii dintre ei au vrut să înăbuşe vechiul argument care secole la rând a dus la pogromurile de Paşti împotriva „evreilor care l-au omorât pe Hristos”. (Abia la două decenii după al Doilea Război Mondial, Vaticanul a retras oficial acuzaţia de „deicid” împotriva poporului evreu ca întreg.) Adevărul e că evreii obişnuiau să-şi asume meritul crucificării. Maimonide a descris pedepsirea detestabilului eretic din Nazareth ca una dintre cele mai de seamă realizări ale mai marilor evrei, insistând ca numele lui Iisus să nu fie niciodată pronunţat decât dacă e însoţit de un blestem şi afirmând că pedeapsa acestuia este de a fi fiert în excremente pentru veşnicie. Cât de bine s-ar fi integrat Maimonide printre catolici!

Cu toate acestea, a căzut pradă aceleiaşi erori ca şi creştinii, presupunând că cele patru Evanghelii sunt un fel de relatare istorică. Autorii acestor texte – dintre care nici unul nu a publicat nimic decât la mai multe decenii după crucificare – nu pot să cadă de acord asupra nici unui element mai important. Matei şi Luca relatează diferit zămislirea virginală sau genealogia lui Iisus. Se contrazic reciproc asupra „fugii în Egipt”, Matei afirmând că lui Iosif „i s-a arătat în vis” că trebuie să se salveze deîndată, în

timp ce Luca scrie că cei trei au rămas în Bethlehem până când „s-au împlinit zilele curăţirii lor, după Legea lui Moise”, adică patruzeci de zile, întorcându-se apoi în Nazareth prin Ierusalim. (În treacăt fie spus, dacă fuga în Egipt pentru a salva un copil de campania infanticidă a lui Irod e să aibă vreun sâmbure de adevăr, atunci Hollywoodul şi mulţi dintre iconografii creştini ne-au păcălit. Ar fi fost foarte dificil să duci un prunc blond, cu ochi albaştri în delta Nilului fără să atragi atenţia.)

Evanghelia după Luca relatează că miraculoasa naştere a avut loc în anul în care împăratul Augustus a ordonat să se facă un recensământ în vederea plătirii taxelor, iar în acea vreme Irod era stăpânitorul Iudeii şi Quirinius guverna Siria. Aceasta este singura tentativă a scriitorilor biblici de a se apropia câtuşi de puţin de o datare istorică. Însă Irod a murit în anul 4 î.Hr. şi în timpul domniei lui, cârmuitorul Siriei nu era Quirinius. Nici un istoric roman nu menţionează vreun recensământ augustan, însă cronicarul evreu Iosephus aminteşte de aşa ceva – însă fără să fie vorba de condiţia oneroasă ca oamenii să se întoarcă în locul unde s-au născut – şi a avut loc la şase ani după momentul când se presupune că s-ar fi născut Iisus. Toate astea sunt, fără îndoială, o reconstrucţie deformată transmisă pe cale orală, ce a avut loc la ceva vreme după ce s-a petrecut „evenimentul”. Scribii nu pot să cadă de acord nici măcar asupra elementelor mitice: se contrazic vehement în ceea ce priveşte predica de pe munte, ungerea lui Iisus, trădarea lui Iuda şi „lepădarea” greu de uitat a lui Petru. Şi mai uluitor de atât e că nu pot să conveargă înspre o relatare comună a crucificării sau a învierii. Astfel, singura interpretare pe care trebuie să o refuzăm este aceea care pretinde o justificare divină pentru toate patru. Cartea pe care e posibil să se fi bazat cele patru Evanghelii,

cunoscută teoretic de către învăţaţi ca „Sursa Q”, este pierdută pentru totdeauna, o neglijenţă totală din partea lui dumnezeu despre care se pretinde că ar fi „inspirat-o”.

Acum şaizeci de ani, la Nag Hammadi în Egipt, lângă un sit antic creştin de origine coptă, a fost descoperit un tezaur de „Evanghelii” uitate. Aceste pergamente sunt din aceeaşi perioadă şi au aceeaşi provenienţă ca multe dintre Evangheliile devenite ulterior canonice şi „oficiale” şi au funcţionat multă vreme sub denumirea colectivă de „Evanghelii gnostice”. Numele acesta le-a fost dat de un anume Irineu, unul dintre primii părinţi ai bisericii care le-a interzis drept eretice. Acestea includ „Evangheliile” sau relatări despre figuri marginale, dar importante, care apar şi în „Noul” Testament acceptat, precum „Toma Necredinciosul” şi Maria Magdalena. Aici găsim totodată şi Evanghelia lui Iuda, a cărei existenţă este cunoscută de secole, dar care acum a fost scoasă la lumină şi publicată de National Geographic Society în primăvara lui 2006.

După cum este de aşteptat, cartea e plină de baliverne spirituale, însă ne oferă o variantă a „evenimentelor” care este pe alocuri mult mai credibilă decât relatarea oficială. Pe de o parte, asemenea celorlalte texte similare, afirmă că presupusul dumnezeu al „Vechiului” Testament trebuie să fie evitat, fiind o înfiorătoare emanaţie a unor minţi bolnave. (Astfel, e uşor să ne dăm seama de ce a fost interzisă şi denunţată atât de aprig: creştinismul ortodox îşi pierde orice raţiune dacă nu se oferă ca o justificare şi o împlinire a acelei poveşti malefice.) Iuda participă la ultima cină de Paşti, ca în celelalte versiuni, dar se desprinde totodată de scenariul cunoscut. Când Iisus pare a-i privi cu condescendenţă pe ceilalţi discipoli pentru că ştiu atât de puţine despre miza reală a întâmplărilor, apostolul proscris afirmă cu bravură că el ştie în ce constă dificultatea. „Ştiu cine eşti şi de

unde ai venit”, îi spune el învăţătorului. „Tu eşti din tărâmul cel nemuritor al lui Barbelo.” „Barbelo” nu este un zeu, ci o destinaţie paradiziacă, un tărâm originar de dincolo de stele. Iisus provine din acest tărâm celest, dar nu este fiul vreunui zeu mozaic. În schimb, este un avatar al lui Set, cel de-al treilea fiu, mai puţin cunoscut, al lui Adam. El este cel care le va arăta setienilor drumul spre casă. Dându-şi seama că Iuda este un adept al acestui cult, Iisus îl trage deoparte şi îi încredinţează misiunea de a-l ajuta să se elibereze de forma corporală şi să se întoarcă în spaţiul ceresc. De asemenea, îi promite să îi arate stelele care îi vor permite lui Iuda să îl urmeze.

Deşi acest text are un aer de ficţiune ştiinţifico-fantastică, pare să aibă mult mai mult sens decât blestemul veşnic aruncat asupra lui Iuda pentru că a făcut ceva ce trebuia făcut în această cronică pedant structurată a unei morţi anunţate. Totodată, are mult mai mult sens decât să îi învinovăţeşti veşnic pe evrei. Pentru multă vreme, s-au purtat dezbateri aprinse în legătură cu care „Evanghelii” ar trebui considerate ca fiind de inspiraţie divină. Unii le-au apărat pe unele, alţii pe altele şi multe vieţi au fost stupid risipite în această bătălie. Nimeni n-a îndrăznit să spună că erau toate concepute de oameni la multă vreme după ce presupusa dramă s-a consumat, iar „Apocalipsa” Sfântului Ioan pare a se fi strecurat în canon datorită numelui autorului (de altfel, un nume destul de comun). După cum bine a pus Jorge Luis Borges problema, dacă disputa ar fi fost câştigată de gnosticii alexandrini, Dante ne-ar fi oferit o frumoasă descriere hipnotică a minunilor din „Barbelo”. Mi se pare potrivit să numesc acest concept „şistul lui Borges”: e vorba de verva şi imaginaţia necesare pentru a vizualiza o tăietură în evoluţia ramurilor şi încrengăturilor cu posibilitatea extraordinară, dar reală ca o altă tulpină sau o altă linie de

descendenţă (ori alt acord sau poem) să fi predominat în labirint. Fresce măreţe, clopotniţe şi imnuri, ar fi putut el să adauge, i-ar fi adus consacrarea, iar cei care s-ar fi îndoit de adevărul lui Barbelo ar fi fost munciţi zile în şir prin torturi ingenioase: s-ar fi început cu unghiile, înaintându-se treptat şi meticulos spre testicule, vagin, ochi şi viscere. Şi astfel, a nu crede în Barbelo ar fi fost semnul neîndoios al absenţei oricărei moralităţi.

Cel mai bun argument pe care îl ştiu pentru existenţa îndoielnică a lui Iisus este următorul: apostolii săi neştiutori de carte nu ne-au lăsat nici o mărturie şi, sub nici o formă, n-ar fi putut fi „creştini" de vreme ce n-au citit cărţile apărute mai târziu, în care creştinii îşi afirmă credinţa şi n-au avut habar că cineva ar fonda vreodată o biserică pe învăţăturile îndrumătorului lor. (Nici în Evangheliile puse cap la cap mai târziu nu apare vreo afirmaţie care să sugereze că Iisus voia să fie fondatorul vreunei biserici.)

În ciuda tuturor acestor fapte, profeţiile încâlcite ale „Vechiului" Testament susţin că Mesia se va naşte în oraşul lui David, care se pare că ar fi fost într-adevăr Bethlehemul. Cu toate acestea, se spune că părinţii lui Iisus erau din Nazareth, iar dacă ar fi avut un copil, cel mai probabil ar fi fost născut în acel oraş. Astfel, observăm multe născociri – referitoare la Augustus, Irod şi Quirinius – pentru a produce povestea recensământului şi pentru a muta scena naşterii la Bethlehem (unde, apropo, nu este menţionată nici o „iesle"). Dar de ce să faci toate astea de vreme ce s-ar fi putut inventa o poveste mult mai simplă de la început, în care naşterea ar fi avut loc în Bethlehem, fără să fie nevoie de atâta agitaţie? Aceste încercări de a deforma povestea pot fi dovada inversă că într-adevăr *s-a* născut cineva care să fi avut mai târziu o anumită însemnătate şi astfel, în retrospectivă, şi pentru a îndeplini

profeţiile, dovezile trebuiau manipulate într-o oarecare măsură. Însă, chiar şi încercarea mea de a fi corect şi deschis la minte în acest caz este subminată de Evanghelia lui Ioan unde pare să se sugereze că Iisus nici nu s-a născut în Bethlehem şi nici nu este urmaşul regelui David. Dacă apostolii nu ştiu sau nu pot să cadă de acord, atunci la ce e bună analiza mea? În orice caz, dacă descendenţa sa nobilă este un lucru lăudabil, despre care merită să faci profeţii, de ce în alte părţi se insistă asupra naşterii sale umile? Aproape toate religiile, de la budism la islam înfăţişează fie un profet umil, fie un prinţ care vine să se identifice cu cei săraci, dar despre ce este vorba dacă nu de populism? Nu e o surpriză că religiile aleg să se adreseze în primul rând majorităţii care este săracă, rătăcită şi needucată.

Contradicţiile şi dezacordurile Noului Testament au fost subiectul multor cărţi ale unor învăţaţi eminenţi şi nu au fost niciodată explicate de nici o autoritate creştină decât în termenii neconvingători de „metaforă” şi de „un Hristos al credinţei”. Această vulnerabilitate este rezultatul faptului că, până de curând, creştinii puteau pur şi simplu să ardă sau să reducă la tăcere pe oricine avea să pună întrebări deranjante. Totuşi, Evangheliile sunt folositoare pentru a redemonstra acelaşi aspect ca şi volumele care le-au precedat, şi anume că religia este un construct uman. „Legea prin Moise s-a dat”, spune Sfântul Ioan, „iar harul şi adevărul au venit prin Iisus Hristos”. Sfântul Matei încearcă să obţină acelaşi efect, bazându-şi totul pe unul sau două versete din profetul Isaia, care i-a spus regelui Ahaz, cu aproape opt secole înainte de data încă nefixată a naşterii lui Iisus, că „Domnul meu vă va da un semn: Iată Fecioara va lua în pântece şi va naşte fiu”. Asta l-a încurajat pe Ahaz să creadă că va obţine victoria împotriva duşmanilor săi (dar în schimb, chiar dacă ne gândim la

povestea sa ca la o relatare istorică, a fost înfrânt). Imaginea de ansamblu este şi mai mult alterată ştiind că termenul tradus ca „fecioară”, adică *almah*, înseamnă „femeie tânără”. În orice caz, naşterea dintr-o fecioară nu este posibilă la oameni şi chiar de-ar fi ca această lege să fie încălcată într-un singur caz, n-ar demonstra că pruncul născut astfel are putere divină. Ca de obicei, în acest fel, religia trezeşte suspiciuni încercând să demonstreze prea mult. Prin analogie inversă, Predica de pe Munte este o reproducere a lui Moise pe muntele Sinai, iar discipolii lipsiţi de trăsături individuale iau locul evreilor care l-au urmat pe Moise peste tot, profeţia îndeplinindu-se astfel pentru cei care nu observă sau nu le pasă că povestea e concepută prin „inginerie inversă”, după cum am spune în ziua de azi. Într-un scurt pasaj dintr-o singură Evanghelie (înşfăcat de Mel Gibson, vânătorul de evrei) rabinii devin un ecou al lui dumnezeu pe muntele Sinai, *cerând* ca vina pentru sângele lui Iisus să se abată asupra tuturor generaţiilor de descendenţi: o cerere pentru care, chiar dacă ar fi fost formulată, nu aveau nici căderea şi nici nu era în puterea lor să o facă.

Dar cazul zămislirii feciorelnice este cea mai simplă dovadă posibilă că oamenii au fost implicaţi în fabricarea unei legende. Iisus face multe referiri la tatăl său ceresc, dar nu menţionează nicicând că mama sa este sau a fost virgină şi, în repetate rânduri, este insolent şi nepoliticos faţă de ea când vine, asemenea mamelor iudaice, să-l întrebe sau să vadă cum o mai duce. Ea însăşi pare să nu îşi amintească de pogorârea Arhanghelului Gavriil sau de mulţimea de îngeri, toţi aceştia spunându-i că este mama lui dumnezeu. În toate relatările, faptele fiului său o surprind complet, chiar o şochează. Ce poate să facă vorbind cu rabinii în templu? Ce spune când îi aminteşte tăios că îndeplineşte voia tatălui? Ne-am fi aşteptat din

partea mamei ca amintirile să fie mai profunde, mai ales din partea cuiva care, singura dintre toate femeile, a trăit experienţa de a descoperi că e însărcinată fără să se supună condiţiilor premergătoare acestei stări fericite. Luca are chiar o scăpare la un moment dat, vorbind despre „părinţii lui Iisus” când face referire la Iosif şi la Maria în timp ce vizitează templul pentru purificarea ei şi sunt întâmpinaţi de bătrânul Simeon care rosteşte minunatul *Nunc dimittis* (unul dintre pasajele mele preferate din cadrul slujbei), care se prea poate să fi fost intenţionat ca un ecou al lui Moise zărind Pământul Făgăduinţei, în depărtare, abia când ajunsese la o vârstă extrem de înaintată.

Apoi, mai este şi extraordinara problemă a celor mulţi zămisliţi de Maria. Matei ne informează (13:55–57) că Iisus mai are patru fraţi şi mai multe surori. În Evanghelia lui Iacob, care nu este canonică, dar nici dezavuată, avem relatarea fratelui lui Iisus, care era foarte activ în cercurile religioase în aceeaşi perioadă. E discutabil dacă Maria ar fi putut să „conceapă” ca *virgo intacta* şi apoi să nască un prunc, ceea ce, prin chiar natura acestui fapt, i-ar fi alterat caracterul intact. Dar cum a continuat să zămislească copii prin acel Iosif care figurează doar în vorbirea indirectă şi să extindă astfel familia sfântă într-atât de mult încât „martorii oculari” au tot revenit asupra acestui fapt?

Pentru a soluţiona această dilemă aproape de nerostit şi cu implicaţii aproape sexuale, s-a apelat încă o dată la ingineria inversă, dar, de astă dată, într-un moment mult mai recent decât freneticele sinoade ecumenice în care s-a decis care Evanghelii sunt „sinoptice” şi care „apocrife”. S-a stabilit că Maria însăşi (despre a cărei naştere nu apare nici o relatare în vreuna dintre cărţile sfinte) trebuie să se fi născut printr-o premergătoare „Imaculată Concepţie”, astfel încât ea se arată a fi fără de pată. S-a decis în

continuare că, din moment ce preţul păcatului este moartea, iar ea nu avea cum să păcătuiască, nu avea nici cum să moară. A rezultat astfel dogma „Adormirii”, de-a dreptul căzută din văzduh, care afirmă că tot pe calea văzduhului trebuie să se fi înălţat ea la ceruri, evitând astfel mormântul. Nu e lipsit de interes să observăm care sunt datele acestor edicte de o admirabilă ingeniozitate. Doctrina Imaculatei Concepţii a fost afirmată sau descoperită de Vatican în 1852, iar dogma Adormirii în 1951. Să spui că ceva e creat de om nu presupune întotdeauna să spui că e şi stupid. Aceste eroice tentative de salvare îşi au meritul lor, chiar dacă vedem cum vasul sfânt începe să ia apă şi să se ducă la fund. Dar, oricât de „inspirată” ar fi această soluţie bisericească, ar însemna o insultă la adresa fiinţei supreme să pretindem că ea este de inspiraţie divină.

La fel cum textul Vechiului Testament este presărat cu vise şi cu întâmplări astrologice (soarele s-a oprit pentru ca Iosua să poată duce la bun sfârşit masacrul unei cetăţi care nu a fost niciodată localizată), aşa şi biblia creştină este plină de citiri în stele (în special cea de la Bethlehem), de vraci şi de vrăjitori. Multe dintre vorbele şi faptele lui Iisus sunt inofensive, mai ales „fericirile” care exprimă o serie de iluzii exaltate în legătură cu cei umili şi cei făcători de pace. Dar multe sunt de neînţeles şi arată credinţă în magie, câteva sunt absurde şi arată o atitudine primitivă faţă de agricultură (se merge până la a vorbi despre arat şi semănat şi a face aluzie la muştar sau smochini) şi multe sunt, după câte se pare, complet imorale. De exemplu, analogia oamenilor cu crinii sugerează – alături de multe alte porunci – că lucruri precum prosperitatea, inovaţia, viaţa de familie şi aşa mai departe sunt pur şi simplu o pierdere de timp. („Nu vă îngrijiţi de ziua de mâine”.) Acesta e motivul pentru care

unele dintre Evanghelii, canonice sau apocrife, povestesc că oamenii (inclusiv membrii familiei sale) spuneau în acea vreme că Iisus trebuie să fie nebun. Au fost şi aceia care au observat că era adesea un partizan rigid al evreilor: în Matei 15:21–28, citim despre dispreţul lui pentru o femeie din Canaan care l-a implorat s-o ajute cu o exorcizare, dar el i-a răspuns tăios că nu-şi va pierde timpul cu cineva care nu e evreu. (Ucenicii lui şi insistenţa femeii l-au convins în cele din urmă să cedeze şi să-i ofere tămăduirea.) După părerea mea, o poveste bazată pe idiosincrasie cum este aceasta e un alt motiv indirect pentru a crede că, la un moment dat, ar fi putut exista o asemenea personalitate. În acea vreme, în Palestina hoinăreau o grămadă de profeţi care nu erau chiar în toate minţile, dar se pare că acesta, cel puţin în anumite momente, se credea dumnezeu sau fiul lui dumnezeu. Şi asta a făcut diferenţa. Să luăm în calcul numai două presupuneri: că el crede asta şi că, de asemenea, le-a promis adepţilor lui că le va arăta regatul său înainte ca aceştia să moară, dar numai câteva dintre spusele lui aforistice au un oarecare sens. Acest aspect a fost tratat cu cea mai mare francheţe în cartea *Creştinismul redus la esenţe* de C.S. Lewis (care, în ultima vreme, s-a distins ca cel mai cunoscut apărător al creştinismului). Se întâmplă să vorbească şi despre afirmaţia lui Iisus de a lua păcatele asupra lui:

> Afară de cazul că vorbitorul este Dumnezeu, lucrul acesta este atât de fără noimă încât este hilar. Noi putem înţelege modul în care un om iartă jignirile care i-au fost aduse lui. Mă calci pe bătătură, şi eu te iert; îmi furi banii, şi eu te iert. Dar ce am putea crede despre un om care, fără să fie el însuşi jefuit sau călcat pe bătătură, spune că te-a iertat pentru că i-ai călcat pe alţii pe bătătură sau pentru că le-ai furat banii? Dementă prostească este cea mai blândă

> descriere pe care am putea-o da unei asemenea purtări. Totuşi, tocmai acesta este lucrul pe care l-a făcut Iisus. El le-a spus oamenilor că păcatele lor sunt iertate şi nu S-a consultat niciodată cu ceilalţi oameni pe care, fără îndoială, păcatele lor i-au afectat. El nu a ezitat să se poarte de parcă ar fi fost partea cea mai preocupată, persoana care a fost ofensată în toate ofensele. Lucrul acesta are sens numai dacă El a fost cu adevărat Dumnezeul ale cărui legi au fost călcate şi a cărui dragoste a fost rănită în orice păcat. În gura oricărui vorbitor care nu este Dumnezeu, aceste cuvinte ar fi implicat ceea ce eu socotesc doar o prostie şi o îngâmfare neegalată de nici un alt personaj din istorie.

Trebuie să observăm că Lewis presupune pe baza unor dovezi deloc concludente că Iisus *a fost* într-adevăr un „personaj din istorie”, dar să nu ne legăm de asta. Are meritul de a accepta logica şi moralitatea a ceea ce tocmai a afirmat. Pentru cei care susţin că e posibil ca Iisus să fi fost un învăţător moral fără să fi fost de descendenţă divină (printre care pretindea că se numără şi deistul Thomas Jefferson), Lewis are un răspuns usturător:

> Acesta este un lucru pe care nu ar trebui să-l spunem. Un om care nu a fost decât om şi care a spus lucrurile pe care le-a spus Iisus nu ar fi un mare învăţător moral. Ar fi sau un nebun – la acelaşi nivel cu un om care spune despre sine că este un ou fiert – sau ar fi însuşi Diavolul iadului. Trebuie să alegi. Fie acest om a fost, şi este, Fiul lui Dumnezeu, fie a fost un nebun sau ceva şi mai rău. Îl poţi închide ca nebun, îl poţi scuipa şi îl poţi omorî ca demon; sau poţi să cazi la picioarele lui şi să-l numeşti Domn şi Dumnezeu. Dar să nu spunem cu un aer de superioritate absurditatea aceasta că El a fost un mare învăţător uman. El nu ne-a lăsat deschisă această posibilitate. Şi nici nu a intenţionat să ne-o lase.

Nu am ales un om de paie: Lewis este mijlocul principal de propagandă ales pentru creştinism în ziua de azi. Şi nici nu accept categoriile sale supranaturale şi mai degrabă primitive de diavol sau demon. Cel mai puţin îi accept raţionamentul care este mai mult decât deplorabil şi care ia cele două false variabile ale sale drept antiteze exclusive şi apoi le foloseşte pentru a ajunge la o constatare ce nu se leagă („Mie mi se pare evident că El nu a fost nici nebun şi nici demon: în consecinţă, oricât de ciudat sau de înfricoşător ar părea, eu trebuie să accept ideea că El a fost şi este Dumnezeu.”). Cu toate acestea, îi admir onestitatea şi curajul. Fie Evangheliile sunt într-un anumit sens adevărul literal, fie întreg conceptul este în esenţă o înşelăciune şi, mai mult, poate chiar una imorală. Ei bine, putem să afirmăm cu certitudine, bazându-ne chiar pe texte ca dovezi, că, fără îndoială, Evangheliile nu sunt adevărul literal. Asta înseamnă că multe dintre „spusele” şi pildele lui Iisus sunt doar nişte vorbe culese din auzite şi purtate din gură în gură, ceea ce ne ajută să explicăm natura lor deformată şi contradictorie. Cea mai flagrantă dintre toate, cel puţin în retrospectivă şi cu siguranţă din punctul de vedere al credincioşilor, este cea referitoare la iminenţa celei de-a doua veniri a sa şi la indiferenţa sa totală de a înfiinţa vreo biserică pe pământ. *Logia* sau colecţia de ziceri este în repetate rânduri adusă în discuţie – în special de episcopii bisericii timpurii care şi-ar fi dorit să fie de faţă în acele vremuri, dar nu au fost – sub forma unor atât de râvnite comentarii produse de intermediari. Vă voi da un exemplu concludent. La mulţi ani după ce C.S. Lewis a trecut în lumea celor drepţi, un tânăr serios pe nume Barton Ehrman a început să-şi examineze propriile presupuneri fundamentaliste. A frecventat cele mai remarcabile două academii creştine fundamentaliste din Statele Unite şi a fost considerat de

către creştini un om de frunte printre ei. Fluent în greacă şi ebraică (acum deţine un post la catedra de studii religioase), n-a reuşit în cele din urmă să-şi împace credinţa cu erudiţia dobândită în timp. A fost uimit când a descoperit că unele dintre povestirile cele mai cunoscute despre Iisus au fost scrise în grabă şi introduse în canon la multă vreme după întâmplarea evenimentelor şi că asta era adevărat în legătură cu una dintre cele mai cunoscute dintre toate.

Este vorba despre renumita poveste cu femeia prinsă în adulter (Ioan 8:3–11). Cine n-a auzit sau n-a citit despre fariseii iezuiţi, maeştri ai cazuisticii, care au târât-o pe biata femeie în faţa lui Iisus şi au cerut să ştie dacă era de acord cu pedeapsa mozaică de a o ucide cu pietre? Dacă nu accepta, încălca legea. Dacă accepta, învăţăturile lui nu mai aveau nici o valoare. Nu e greu să ne imaginăm ardoarea dezgustătoare cu care s-au năpustit asupra femeii. Apoi răspunsul calm (după ce a scris cu degetul pe pământ) – „Cel fără de păcat dintre voi să arunce cel dintâi piatra asupra ei” – şi-a făcut loc în literatura şi în conştiinţa noastră.

Acest episod este celebrat şi pe peliculă. În filmul caricatural al lui Mel Gibson apare ca o amintire, iar în *Doctor Jivago* al lui David Lean ne este prezentat un minunat moment în care Lara, aflată la ananghie, merge la preot şi este întrebată ce i-a spus Iisus femeii căzute. „Mergi; de-acum să nu mai păcătuieşti”, răspunde ea. „Şi a făcut astfel, copilă?” întreabă preotul aspru. „Nu ştiu, părinte.” „Nimeni nu ştie”, răspunde preotul, dovedindu-se inutil în aceste împrejurări.

Într-adevăr, nimeni nu ştie. Cu mult înainte să-l citesc pe Ehrman, şi eu îmi puneam anumite întrebări. Dacă Noul Testament are menirea de a-l justifica pe Moise, de ce îngrozitoarele legi ale Pentateuhului urmează a fi

subminate? Ochi pentru ochi, dinte pentru dinte şi uciderea vrăjitoarelor pot părea nişte sălbăticii şi nişte absurdităţi, însă numai dacă cei nepăcătoşi au dreptul de a pedepsi, atunci cum ar putea o societate imperfectă să-i sancţioneze pe răufăcători? Ar trebui să fim cu toţii ipocriţi. Şi ce autoritate avea Iisus de a oferi „iertarea”? Se presupune că cel puţin o soţie sau un soţ din oraş s-au simţit înşelaţi şi furioşi. Atunci, creştinismul nu e decât pură toleranţă sexuală? Dacă aşa stau lucrurile, înseamnă că a fost greşit înţeles de atunci încolo. Şi ce scria pe pământ? Din nou, nimeni nu ştie. În continuare, povestea spune că după ce fariseii şi mulţimea s-au împrăştiat (probabil din cauză că se simţeau ruşinaţi), n-a mai rămas nimeni în afară de Iisus şi de femeie. În cazul acesta, cine este naratorul spuselor lui adresate femeii? Oricum, mi s-a părut o poveste destul de frumoasă.

Profesorul Ehrman duce lucrurile mai departe. Ridică alte câteva întrebări evidente. Dacă femeia a fost „prinsă în adulter”, adică în delict flagrant, atunci unde este partenerul ei? Legea mozaică, prefigurată în Levitic, spune cât se poate de clar că amândoi trebuie să fie ucişi cu pietre. Mi-am dat dintr-odată seama că miezul farmecului poveştii este acela al fetei singure şi speriate, huiduită şi târâtă de o mulţime de fanatici lipsiţi de plăcerile sexuale, care, în cele din urmă, vede un chip prietenos. În ceea ce priveşte scrisul pe pământ, Ehrman face referire la o veche tradiţie care afirmă că Iisus mâzgălea greşelile celorlalţi aflaţi de faţă, făcându-i astfel să roşească şi să şovăie, ducând, în cele din urmă, la plecarea lor grabnică. Cred că îmi place ideea, chiar dacă asta ar însemna un anumit grad de curiozitate lumească şi dorinţă din partea lui, ceea ce ar pune alte probleme.

Predominant în toată această poveste este faptul şocant că, după cum evidenţiază Ehrman:

> Povestea nu se regăseşte în manuscrisele noastre cele mai vechi şi cele mai bune ale Evangheliei după Ioan; stilul scrierii este foarte diferit de ceea ce găsim în restul relatărilor lui Ioan (inclusiv poveştile precedente şi cele care urmează imediat); şi include un număr mare de cuvinte şi de fraze nemaiîntâlnite până atunci în Evanghelie. Concluzia este inevitabilă: acest pasaj nu făcea parte iniţial din Evanghelie.

Şi de această dată mi-am selectat sursa pe baza principiului „dovada se opune interesului”: cu alte cuvinte, am apelat la cineva al cărui traseu academic şi intelectual nu a fost nicidecum orientat înspre contestarea scrierilor sfinte. Poziţia celor care susţin coerenţa, autenticitatea sau caracterul „inspirat” al Bibliei e asemenea unei pânze zdrenţuite, iar cercetările aprofundate nu fac decât să lărgească rupturile şi găurile, astfel că din acel domeniu nu mai e posibilă nici o „revelaţie”. Să-i lăsăm deci pe apărătorii şi pe partizanii religiei să se sprijine exclusiv pe credinţă şi să dea dovadă de curajul necesar de a recunoaşte acest fapt.

Note

- Pentru aprecierea lui H.L. Mencken asupra Noului Testament vezi *Treatise on the Gods*, Baltimore, Johns Hopkins University Press, 1997, p. 176.
- Pentru citatul din C.S. Lewis care începe cu „Afară de cazul că vorbitorul este Dumnezeu” vezi *Mere Christianity*, New York, HarperCollins, 2001, pp. 51–52. (*Creştinismul redus la esenţe*, Societatea Misionară Română, 1991).

9. CORANUL A ÎMPRUMUTAT MITURILE EVREILOR ŞI ALE CREŞTINILOR

Cum faptele şi spusele lui Moise, ale lui Avraam şi ale lui Iisus sunt nefondate şi atât de inconsistente, precum şi imorale de cele mai multe ori, nu putem decât să continuăm în acelaşi spirit şi să ne punem întrebări în legătură cu ceea ce mulţi cred că este ultima revelaţie: aceea a profetului Mahomed şi a Coranului sau a „recitării" sale. Din nou, Îngerul (sau Arhanghelul) Gavriil este ocupat, dictându-i sure sau versete unui om care nu are prea multă ştiinţă de carte. Din nou, avem poveşti asemănătoare cu cea a potopului lui Noe şi interdicţii referitoare la venerarea idolilor. Din nou, evreii sunt primii care primesc mesajul şi primii care l-au auzit şi l-au respins totodată. Şi din nou, avem o vastă interpretare a unor istorisiri îndoielnice despre adevăratele fapte şi spuse ale profetului, de data aceasta cunoscute sub numele de hadith.

Islamul este deopotrivă cea mai interesantă şi cea mai puţin interesantă religie monoteistă a lumii. Se bazează pe predecesoarele ei primitive iudaice şi creştine, selectând o bucată de-aici, o fărâmă de dincolo şi astfel, dacă acestea vor decădea, parţial, la fel se va întâmpla şi în cazul ei. De asemenea, povestea de bază se desfăşoară într-un spaţiu uimitor de limitat şi relatează fapte despre neînţelegeri locale extrem de anoste. Nici unul dintre documentele originale, în forma în care există, nu poate fi comparat cu textele ebraice, greceşti sau latine. Aproape întreaga tradiţie este orală şi este în limba arabă. Într-adevăr Coranul, după părerea multor autorităţi, este inteligibil

numai în această limbă, care este supusă unor nenumărate inflexiuni idiomatice şi regionale. După câte se pare, suntem puşi în faţa unei concluzii absurde şi potenţial periculoase, aceea că dumnezeu era monolingv. În faţa mea se află o carte, *Introducing Muhammad*, scrisă de doi musulmani britanici extrem de linguşitori care speră să prezinte Occidentului o imagine prietenoasă a islamului. Oricât de flatant şi de selectiv ar fi textul lor, ei insistă că „în ceea ce priveşte Cuvântul exact al lui Dumnezeu, Coranul reprezintă Coranul numai sub forma textului revelat iniţial. O traducere nu poate să fie niciodată Coranul, acea simfonie inimitabilă, «al cărei sunet mişcă bărbaţii şi femeile până la lacrimi». O traducere nu poate fi nimic mai mult decât o încercare de a oferi o simplă sugestie a înţelesului cuvintelor cuprinse în Coran. De aceea toţi musulmanii, indiferent de limba maternă, recită întotdeauna Coranul în arabă.” Autorii continuă prin a face câteva observaţii extrem de nefavorabile despre traducerea lui N.J. Dawood apărută la Editura Penguin, ceea ce mă face să mă bucur că am folosit întotdeauna traducerea lui Pickthall, dar e puţin probabil să mă convingă că, dacă vreau să mă convertesc, trebuie să stăpânesc o altă limbă. Ştiu, şi spun asta cu amărăciune, că în ţara mea natală există o frumoasă tradiţie poetică la care eu nu voi avea acces pentru că nu voi şti niciodată minunata limbă galeză. Chiar dacă dumnezeu este sau a fost arab (o presupunere periculoasă), cum se putea aştepta să se „dezvăluie” cu ajutorul unui analfabet în legătură cu care nu se putea aştepta că va reuşi să transmită cuvintele nealterate (cu atât mai puţin pe cele nealterabile)?

Acest aspect poate părea minor, dar nu este. Pentru musulmani, dezvăluirea divinităţii către un om fără ştiinţă de carte şi de o simplitate extremă are aceeaşi valoare

precum, pentru creştini, umilul vas reprezentat de Fecioara Maria. Totodată, are acelaşi merit extrem de util de a fi absolut de neverificat şi de nefalsificat. Din moment ce se presupune că Maria vorbea aramaica, iar Mahomed araba, bănuiesc că putem deduce că dumnezeu este poliglot şi că poate vorbi orice limbă şi-ar dori. (A ales, în ambele cazuri, să se folosească de Arhanghelul Gavriil ca intermediar pentru transmiterea mesajului său.) Totuşi, ceea ce ne atrage atenţia e că toate religiile au fost neclintite în respingerea oricărei încercări de a traduce textele sacre în limbi „spre a fi pricepute de norod”, după cum pune chestiunea cartea de rugăciuni a lui Cranmer. N-ar fi avut loc nici o Reformă protestantă dacă nu s-ar fi dus o luptă îndelungată de a reda Biblia în limba vernaculară, monopolul clerical fiind astfel întrerupt. Oameni devotaţi precum Wycliffe, Coverdale şi Tyndale au fost arşi de vii doar pentru că au încercat traduceri timpurii. Biserica Catolică nu şi-a revenit niciodată de pe urma renunţării la ritualul latin mistificator, iar curentul protestant a avut mult de suferit din cauză că a vrut să redea Biblia într-un limbaj mai accesibil. Mai există secte mistice de evrei care insistă asupra ebraicii şi fac jocuri de cuvinte cabalistice chiar şi cu spaţiile dintre litere, dar majoritatea evreilor au renunţat la ritualurile Antichităţii, considerate de neschimbat. Vraja clasei clericale a fost ruptă. Numai în ceea ce priveşte islamul n-a avut loc nici o reformă; chiar şi în ziua de azi, orice variantă vernaculară a Coranului trebuie însoţită în paralel de textul în arabă. Asta ar trebui să ridice suspiciuni chiar şi celui mai încet la minte.

Cuceririle musulmane ulterioare, impresionante prin viteza, anvergura şi fermitatea lor, au contribuit la ideea că aceste incantaţii arabe trebuie să aibă ceva aparte. Dar dacă permitem ca această victorie ieftină şi pământească să constituie o dovadă, permitem acelaşi lucru în legătură

cu oamenii mânjiţi de sânge din tribul lui Iosua sau în ceea ce priveşte cruciadele creştine şi conchistadorii. Mai e de făcut încă o obiecţie. Toate religiile au grijă să-i aducă la tăcere sau să-i execute pe aceia care pun la îndoială învăţăturile lor (iar eu aleg să privesc această tendinţă recurentă ca pe un semn al slăbiciunii lor şi nu ca pe unul al puterii). Totuşi, a trecut ceva vreme de când iudaismul şi creştinismul au recurs public la tortură şi la cenzură. Islamul nu numai că a început să-i condamne pe toţi necredincioşii la chinuri veşnice, dar pretinde încă dreptul de a face asta în teritoriile stăpânite de ei şi propovăduiesc ideea conform căreia aceste teritorii se pot şi trebuie extinse prin război. Nicicând nu s-a putut încerca să se conteste sau chiar să se investigheze afirmaţiile islamului fără ca aceste tentative să nu fie întâmpinate de represiuni violente şi rapide. Astfel, pentru moment, suntem îndreptăţiţi să concluzionăm că aparenta unitate şi siguranţă a credinţei este o mască pentru o instabilitate profundă şi, cel mai probabil, justificată. Fără doar şi poate, există şi au existat întotdeauna animozităţi aprige *între* diferite şcoli ale islamului, ce au dus la acuzaţii de erezie şi blasfemie între musulmani şi la acte de violenţă îngrozitoare.

Am făcut tot posibilul să înţeleg această religie care îmi este la fel de străină precum milioanelor de oameni care se vor îndoi întotdeauna că dumnezeu i-a încredinţat unui om neştiutor de carte (printr-un intermediar) chemarea solicitantă de „a citi”. După cum am spus, cu ceva timp în urmă, am achiziţionat un exemplar al Coranului în traducerea lui Marmaduke Pickthall, care a fost atestat de surse de frunte din cadrul ulemalei, autoritatea religioasă islamică, a fi versiunea cea mai apropiată de o redare aproximativă în engleză. Am participat la nenumărate adunări, de la rugăciunea de

vineri din Teheran până la cele din moscheile din Damasc, Ierusalim, Doha, Istanbul şi Washington şi pot să confirm că „recitarea” în arabă are într-adevăr puterea de a crea un sentiment de extaz şi de furie deopotrivă printre cei care ascultă. (De asemenea, am participat la rugăciuni în Malaysia, Indonezia şi Bosnia unde, printre musulmanii nevorbitori de arabă, există o antipatie faţă de privilegiul oferit arabilor şi lumii arabe, mişcărilor şi regimurilor arabe într-o religie care pretinde a fi universală.) L-am primit în casă pe Sayed Hossein Khomeini, nepotul ayatollahului şi cleric din oraşul sfânt Qum, şi i-am înmânat cu grijă exemplarul din Coran pe care îl deţin. L-a sărutat, l-a discutat în detaliu şi cu mult respect, iar apoi, spre cunoştinţa mea, mi-a notat pe coperta din spate acele versete care, în opinia sa, se opuneau pretenţiei bunicului său de a deţine autoritate clericală în această lume, contrazicând totodată temeiurile pe care era condamnat Salman Rushdie. Cine sunt eu să dau verdicte în această dispută? Totuşi, ideea că un text identic poate genera norme diferite pentru oameni diferiţi îmi e familiară din alte motive. Nu e nevoie să exagerăm dificultatea înţelegerii aşa-ziselor profunzimi ale islamului. Dacă înţelegem erorile oricărei religii „dezvăluite”, le înţelegem pe toate.

O singură dată în douăzeci şi cinci de ani de discuţii de multe ori aprinse în Washington, am fost ameninţat serios cu violenţe. Asta s-a întâmplat când mă aflam la cină alături de membri ai personalului şi de susţinători ai mandatului lui Clinton la Casa Albă. Unul dintre cei prezenţi, pe vremea aceea un bine cunoscut democrat care se ocupa cu sondajele de opinie şi cu strângerea de fonduri, mi-a pus întrebări despre ultima mea vizită în Orientul Mijlociu. Voia să ştie părerea mea privitor la motivul pentru care musulmanii erau atât de „al naibii de

îndârjiţi în *fundamentalismul* lor”. L-am trecut prin tot repertoriul meu de explicaţii, adăugând că oamenii uită adesea că islamul este o religie relativ tânără şi cuprinsă încă de focul siguranţei de sine. Criza îndoielii de sine care a copleşit creştinismul occidental n-are nici un ecou în lumea musulmană. Am mai adăugat şi că, de exemplu, în timp ce nu există dovezi sau poate prea puţine pentru a atesta viaţa lui Iisus, profetul Mahomed este, prin opoziţie, o persoană care poate fi confirmată de istorie. N-am mai văzut pe nimeni care să se schimbe la faţă atât de repede. După ce mi-a strigat că Iisus Hristos a însemnat mai mult pentru mai mulţi oameni decât îmi puteam imagina eu şi că îl dezgustam dincolo de cuvinte fiindcă vorbeam cu atâta nonşalanţă, şi-a tras piciorul în spate şi şi-a fixat ţinta, însă numai decenţa – posibil faptul că era creştin – l-a oprit din a mă lovi în tibie. Apoi a plecat, spunându-i soţiei să-l urmeze.

Acum simt că îi datorez, măcar parţial, nişte scuze. Deşi ştim că o persoană pe nume Mahomed a existat aproape cu certitudine într-o întindere oarecum limitată de spaţiu şi timp, avem aceeaşi problemă ca în cazurile anterioare. Relatările care vorbesc despre faptele şi despre spusele lui au fost adunate laolaltă mulţi ani mai târziu şi, din păcate, sunt sortite incoerenţei din cauza intereselor proprii, a zvonurilor şi a analfabetismului.

Povestea este destul de cunoscută chiar dacă pentru voi este nouă. Câţiva oameni din Mecca secolului al VII-lea au urmat tradiţia lui Avraam şi chiar credeau că templul lor, Kaaba, fusese construit de acesta. Se spune despre templu – unde cea mai mare parte a aranjamentului iniţial a acestuia a fost distrusă mai târziu de fundamentalişti, în special de wahhabi – că a fost pervertit de idolatrie. Mahomed, fiul lui Abdullah, a devenit unul dintre acei hanifi care „s-au îndepărtat” pentru a căuta alinare în altă

parte. (În Cartea lui Isaia se porunceşte adevăraţilor credincioşi „să iasă” din mijlocul păcătoşilor şi să se separe de ei.) Retrăgându-se într-o peşteră pustie de pe muntele Hira pentru luna postului sau Ramadanul, era „adormit sau în transă” (citez din comentariul lui Pickthall) când a auzit o voce care i-a poruncit să citească. De două ori a răspuns că nu ştia să citească şi de trei ori i s-a poruncit să o facă. În cele din urmă, întrebând ce trebuia să citească, i s-a dat din nou porunca în numele domnului care „a făcut pe om din sânge închegat”. După ce Arhanghelul Gavriil (după cum i s-a prezentat) i-a spus lui Mahomed că este mesagerul lui Allah, plecând apoi, Mahomed i-a destăinuit toate acestea soţiei sale Khadija. După ce s-au întors la Mecca, aceasta l-a dus să se întâlnească cu vărul ei, un bărbat mai în vârstă al cărui nume era Waraqa ibn Naufal, „care cunoştea Scripturile evreilor şi ale creştinilor”. Acest veteran bărbos i-a spus că trimisul divin care i se arătase lui Moise venise din nou pe muntele Hira. Din acel moment, Mahomed şi-a însuşit titlul de „supus al lui Allah”, acest din urmă cuvânt fiind termenul în arabă pentru „dumnezeu”.

La început, singurii oameni care s-au arătat cât de cât interesaţi de afirmaţiile lui Mahomed au fost paznicii lacomi ai templului de la Mecca, văzând în asta o ameninţare la adresa afacerii lor, care se baza pe pelerinaj, şi evreii zeloşi din Iathrib, un oraş aflat la trei sute de kilometri depărtare, care, de ceva vreme, proclamaseră venirea lui Mesia. Primul grup a devenit mai ameninţător, iar al doilea mai prietenos şi, drept consecinţă, Mahomed a pornit în călătoria (hegira) spre Iathrib, cunoscut azi sub numele de Medina. Data la care acesta a fugit este considerată ca fiind începutul erei musulmane. Dar, asemenea sosirii Nazarineanului în Palestina iudaică, sosire care începuse cu atâtea prevestiri

cereşti îmbucurătoare, acest eveniment avea să se termine la fel de rău, evreii arabi dându-şi seama că au de-a face cu o nouă dezamăgire, dacă nu chiar cu un alt impostor.

Potrivit spuselor lui Karen Armstrong, unul dintre cei mai părtinitori – ca să nu zic apologetici – analişti ai islamului, arabii din acea vreme se simţeau jigniţi că fuseseră excluşi din istorie. Dumnezeu le apăruse creştinilor şi evreilor, „dar arabilor nu le trimisese nici un profet şi nici o scriptură în limba lor”. Astfel, deşi ea nu exprimă lucrurile în acest fel, trecuse de mult vremea ca cineva din zonă să aibă o revelaţie. Şi, odată ce-a avut-o, Mahomed n-ar fi permis ca adepţii credinţelor mai vechi să o considere ca pe ceva de valoare inferioară. Cronica activităţii sale din secolul al VII-lea, precum cărţile Vechiului Testament, devine foarte repede consemnarea unor violente înfruntări între câteva sute sau uneori câteva mii de săteni şi de târgoveţi fără ştiinţă de carte, presupunându-se că degetul lui dumnezeu intervine pentru a aşeza lucrurile şi pentru a stabili rezultatul unor dispute locale. Ca şi în cazul vechilor vărsări de sânge din Sinai şi din Canaan, care nu sunt atestate prin probe autonome, milioane de oameni s-au lăsat manipulaţi de aşa-zisa natură providenţială a acestor dispute.

Există incertitudinea dacă islamul este într-adevăr o religie separată. La început, a răspuns nevoii arabilor de a avea un crez distinct sau special şi se va identifica întotdeauna cu limba lor şi cu impresionantele cuceriri ce au urmat care, deşi nu au fost la fel de remarcabile ca cele ale lui Alexandru Macedon, cu siguranţă au transmis ideea că sunt sprijinite de voinţa divină până când acestea şi-au pierdut forţa odată ajunse la graniţa cu zona balcanică şi cea mediteraneeană. Dar dacă ne uităm cu atenţie, islamul nu este decât un set de plagiate evidente şi prost

aranjate, inspirându-se din cărţi şi din tradiţii anterioare de câte ori se simţea nevoia unui asemenea împrumut. Astfel, departe de „a se fi născut în lumina clară a istoriei”, după cum a spus cu generozitate Ernest Renan, la origine, islamul este la fel de nebulos şi de imprecis ca sursele din care se inspiră. Îşi arogă drepturi, invocă o admiraţie servilă sau „supunere” ca o maximă pentru adepţii săi şi, mai mult de atât, cere stimă şi respect din partea necredincioşilor. Nu există nimic – absolut nimic – în învăţăturile sale care să justifice câtuşi de puţin o asemenea infatuare.

Profetul a murit în anul 632 după calendarul nostru aproximativ. Prima relatare despre viaţa sa a fost pusă pe hârtie de Ibn Ishaq o sută douăzeci de ani mai târziu, dar originalul a fost pierdut şi nu se poate consulta decât în forma sa refăcută, semnată de Ibn Hisham, care a murit în 834. Pe lângă zvonuri şi obscuritate, nu avem o relatare precisă despre cum adepţii profetului au pus laolaltă Coranul sau despre cum o parte dintre spusele sale (unele dintre ele notate de scribi) au devenit codificate. Iar această problemă cunoscută ajunge să se complice – chiar mai mult decât în cazul creştinismului – din cauza aspectului referitor la succesiune. Spre deosebire de Iisus, care se pare că s-a angajat să se întoarcă pe pământ foarte repede şi care (contrar lui Dan Brown) nu a avut urmaşi despre care să se ştie, Mahomed a fost general şi politician; cu toate că a fost un tată prolific, spre deosebire de Alexandru Macedon, nu a lăsat nici un fel de instrucţiuni în legătură cu cine avea să-i preia autoritatea. Aproape imediat după moartea sa au început certurile pentru putere şi, astfel, islamul a avut parte de prima sa schismă – între şiiţi şi sunniţi – chiar înainte de a se stabili ca un sistem. Nu trebuie să luăm partea nimănui în această schismă, putem însă să atragem atenţia că cel

puţin una dintre şcolile de interpretare trebuie să se afle în eroare. Iar identificarea iniţială a islamului cu un califat lumesc, produs al disputelor pentru autoritate dintre diferiţii pretendenţi, i-a imprimat dintru bun început caracterul de invenţie umană.

Unele dintre autorităţile musulmane afirmă că în timpul primului calif, aflat sub conducerea lui Abu Bakr, imediat după moartea lui Mahomed, s-a născut teama privind riscul ca învăţăturile sale transmise pe cale orală să fie uitate. Atât de mulţi ostaşi musulmani fuseseră ucişi în bătălie încât numărul celor care purtau încă în memorie Coranul devenise alarmant de mic. În consecinţă, s-a decis să fie adunaţi toţi martorii în viaţă, precum şi „bucăţile de hârtie, pietrele, frunzele de palmier, omoplaţii, coastele şi fâşiile de piele" pe care fuseseră înscrise vorbele Profetului, totul fiind pus la dispoziţia lui Zaid ibn Thabit, unul dintre foştii scribi ai acestuia, pentru a fi confruntate şi asamblate. După realizarea acestui proces, credincioşii au beneficiat de ceva apropiat de o versiune autorizată.

Dacă e adevărat, atunci Coranul ar data dintr-o perioadă oarecum apropiată de viaţa lui Mahomed. Dar descoperim destul de repede că nu există vreo certitudine sau vreo potrivire în legătură cu adevărul poveştii. Unii spun că cel care a venit cu această idee a fost Ali, cel de-al patrulea şi nu primul calif, acesta fiind şi fondatorul şiismului. Mulţi alţii – majoritatea sunnită – susţin că cel care a luat decizia finală a fost califul Usman, care a domnit din 644 până în 656. Fiind anunţat de unul dintre generalii săi că ostaşii din diferite provincii se certau din cauza relatărilor discrepante ale Coranului, Usman i-a ordonat lui Zaid ibn Thabit să aducă laolaltă diversele texte, să le unifice şi să le transcrie într-unul singur. Când acest proces s-a încheiat, Usman a ordonat să fie trimise copii standard în Kufa, Basra, Damasc şi în alte părţi, iar

originalul să fie păstrat la Medina. Astfel, Usman şi-a jucat rolul canonic care, în standardizarea, epurarea şi cenzurarea Bibliei creştine, fusese asumat de Irineu şi de Atanasie din Alexandria. Astfel, s-a strigat apelul, iar unele texte au fost declarate sacre şi infailibile, în timp ce altele au devenit „apocrife”. Întrecându-l pe Atanasie, Usman a ordonat ca toate ediţiile anterioare şi rivale să fie distruse.

Chiar şi presupunând că asta ar fi versiunea corectă a evenimentelor, ceea ce ar însemna că învăţaţii nu au avut nici o şansă să stabilească sau măcar să dezbată ceea ce s-a întâmplat cu adevărat în vremea lui Mahomed, încercarea lui Usman de a anula contradicţiile a fost una zadarnică. Limba arabă scrisă are două trăsături care o fac dificil de învăţat pentru cineva din afară: foloseşte puncte pentru a distinge consoanele cum ar fi „b” şi „t”, iar în forma ei originală nu avea vreun semn sau vreun simbol pentru vocalele scurte, care să poată fi redate prin diferite semne, precum linii sau virgule. Aceste variaţii au făcut ca până şi versiunea lui Usman să fie citită diferit pe scară largă. Scrierea arabă nu a fost standardizată până în ultima parte a secolului al IX-lea, iar între timp, Coranul fără puncte şi cu vocale bizare a generat explicaţii extrem de diferite în ceea ce priveşte înţelegerea sa, la fel cum se întâmplă şi în ziua de azi. Poate că acest aspect nu contează în cazul *Iliadei*, dar să nu uităm că aici e vorba de cuvântul nealterat (şi *ultim*) al lui dumnezeu. Există în mod clar o legătură între slăbiciunea absolută a acestei afirmaţii şi certitudinea plină de fanatism cu care este avansată. Pentru a da un exemplu care cu greu poate fi numit de neglijat, cuvintele arabe scrise pe exteriorul Domului Stâncii din Ierusalim sunt diferite de orice versiune care apare în Coran.

Situaţia este şi mai îndoielnică şi mai deplorabilă când ajungem la hadith, corpusul literar transmis pe cale orală,

formând un supliment al mesajului coranic, şi care s-ar presupune că relatează vorbele şi acţiunile lui Mahomed, povestea compilării Coranului şi zicerile „însoţitorilor Profetului”. Pentru a fi considerat autentic, fiecare hadith trebuie să fie la rândul lui confirmat de un *isnad* sau un lanţ de martori presupuşi a fi de încredere. Mulţi musulmani se lasă influenţaţi în viaţa de zi cu zi de aceste anecdote: de exemplu, îi privesc pe câini ca pe nişte fiinţe murdare doar pentru că aşa se crede că ar fi gândit Mahomed. (Povestea mea preferată este una opusă acesteia: se spune despre Profet că şi-ar fi tăiat mâneca de la haina cu care era îmbrăcat ca să nu deranjeze o pisică ce ar fi dormit pe ea. Pe tărâmurile musulmane, pisicile au fost cruţate de soarta crudă hărăzită lor de creştini, care le priveau adesea ca pe nişte spirite satanice ale vrăjitoarelor.)

După cum era de aşteptat, cele şase colecţii autorizate ale hadith-ului, amalgamând informaţii care circulă din om în om prin desfăşurarea lungului şir de *isnad*-uri („A i-a spus lui B care ştia de la C care aflase de la D”), au fost strânse laolaltă la multe secole după evenimentele pe care pretind a le descrie. Bukhari, unul dintre cei mai cunoscuţi dintre cei şase compilatori, a murit la 238 de ani după ce se stinsese din viaţă Mahomed. Bukhari este considerat neobişnuit de demn de încredere şi de cinstit de către musulmani şi se pare că şi-a câştigat reputaţia pe motivul că, din cele *trei sute de mii* de atestări pe care le-a strâns în întreaga sa viaţă dedicată acestui proiect, a decis că, dintre ele, *două sute de mii* erau pe deplin lipsite de valoare şi fără vreo bază adevărată. Au urmat alte excluderi ale tradiţiilor dubioase şi ale *isnad*-urilor îndoielnice, ajungându-se la un total de zece mii de hadith-uri. Eşti liber să crezi, dacă alegi să o faci, că, dintr-o masă amorfă de mărturii agramate şi

amintite doar pe jumătate, piosul Bukhari, la mai bine de două secole după evenimente, a reuşit să le selecteze doar pe cele pure şi nepângărite pentru a le supune examinării.

Se poate ca unii dintre aceşti candidaţi pentru autenticitate să fi fost mai uşor de ales decât alţii. Într-un studiu recent, Reza Aslan afirmă că specialistul în islam de origine maghiară Ignaz Goldziher a fost printre primii care au observat că multe dintre hadith-uri nu erau decât „versete din Tora şi din Evanghelii, frânturi din zicerile rabinice, maxime persane antice, pasaje din filosofia greacă, proverbe indiene şi chiar o reproducere aproape cuvânt cu cuvânt a rugăciunii *Tatăl nostru*”. În hadith regăsim fragmente biblice redate mai mult sau mai puţin exact, inclusiv pilda despre lucrătorii tocmiţi la vie şi porunca „să nu ştie stânga ta ce face dreapta ta”, ultimul exemplu arătând că această mostră de o pseudoprofunzime inutilă îşi are locul în două scripturi bazate pe revelaţie. Aslan mai observă că deja în secolul al IX-lea, când jurişţii musulmani încercau să formuleze şi să codifice legea islamică în cadrul procesului numit *ijtihad*, aceştia s-au aflat în situaţia de a împărţi multe dintre hadith-uri în următoarele categorii: „minciuni spuse pentru a obţine câştiguri materiale şi minciuni spuse pentru a obţine avantaj ideologic”. Pe drept cuvânt, islamul respinge ideea că ar fi o nouă credinţă şi, cu atât mai puţin, că le-ar anula pe cele precedente, folosindu-se de profeţiile Vechiului Testament şi de Evangheliile din Noul Testament ca de o cârjă sau de o sursă mereu la îndemână pe care se poate sprijini sau din care poate extrage cele necesare. Tot ceea ce cere în schimbul acestei modestii derivate este să fie acceptat drept revelaţia ultimă şi absolută.

După cum e de aşteptat, conţine o serie de contradicţii interne. Este adesea amintit ca spunând că „nu există constrângere în religie” şi ca făcând comentarii încurajatoare despre aceia care împărtăşesc alte credinţe ca fiind popoare „ale cărţii” sau „adepţi ai unei revelaţii precedente”. Ideea de a fi „tolerat” de un musulman mi se pare la fel de respingătoare ca celelalte condescendenţe prin care creştinii catolici şi protestanţi au căzut de acord să se „tolereze” reciproc sau să-şi extindă „toleranţa” şi asupra evreilor. Vreme îndelungată, lumea creştină a fost atât de îngrozitoare din punctul ăsta de vedere încât mulţi evrei au preferat să trăiască sub stăpânire otomană şi să se supună taxelor speciale şi altor asemenea diferenţieri. Cu toate acestea, referinţa coranică la toleranţa blândă a islamului este atenuată pentru că unele dintre aceste „popoare” sau unii dintre aceşti „adepţi” pot fi „nelegiuiţi”. Şi nu trebuie să te adânceşti foarte mult în lectura Coranului sau a hadith-ului pentru a descoperi alte asemenea imperative:

> Nimeni dintre aceia ce mor şi au parte de bunătatea lui Allah (în lumea de apoi) nu şi-ar mai dori să se întoarcă pe lumea aceasta chiar de i-ar fi dată cu totul şi cu toate cele ce sunt ale ei, numai martirul e cel care, după ce va fi văzut măreţia martiriului, şi-ar dori să se întoarcă pentru a fi încă o dată ucis.

Sau:

> Dumnezeu nu iartă pe cel ce preamăreşte alţi zei în afara Lui, însă iartă cui voieşte; căci cel ce preamăreşte alţi zei mare păcat face.

L-am ales pe primul dintre aceste două pasaje violente (dintr-un întreg tezaur de alte asemenea fragmente lipsite de gust) pentru că neagă perfect ceea ce ni se relatează că ar fi spus Socrate în *Apologia* lui Platon

(la care o să ajung mai încolo). Iar pe al doilea l-am ales pentru că este o adaptare atât de evidentă şi de abjectă preluată din „Cele zece porunci”.

Probabilitatea ca această retorică de provenienţă umană să fie „infailibilă” şi, cu atât mai puţin, „ultimă” este, la urma urmei, neîntemeiată nu doar din cauza nenumăratelor contradicţii şi neconcordanţe, ci şi a faimosului episod al aşa-ziselor „versete satanice” din Coran, pe baza căruia, mai târziu, Salman Rushdie avea să-şi dezvolte un proiect literar. În timpul acestui eveniment mult discutat, Mahomed căuta să concilieze câţiva politeişti importanţi din Mecca şi, la momentul potrivit, a avut o „revelaţie” care, în cele din urmă, le-a permis să se închine în continuare la unele dintre zeităţile mai vechi din zonă. Mai târziu, şi-a dat seama că aşa ceva nu putea fi normal şi că, în mod nechibzuit, trebuie să se fi lăsat „influenţat” de diavol care, dintr-un motiv sau altul, decisese să renunţe, pentru o vreme, la obiceiul de a-i combate pe monoteişti cu propriile lor arme. (Mahomed credea cu toată sinceritatea nu numai în diavol, ci şi în duhurile deşertului sau *djinni*). Chiar şi câteva dintre soţiile sale au observat că Profetul era capabil să aibă o „revelaţie” care, din întâmplare, să-i servească nevoilor sale imediate, fiind uneori tachinat în legătură cu asta. Mai departe ni se spune – pe baza unei autorităţi care nu merită să-i fie dată crezare – că atunci când avea revelaţii în public, era cuprins uneori de durere şi auzea un ţiuit puternic în urechi. Se umplea de broboane de sudoare chiar şi în cea mai răcoroasă zi. Unii critici creştini mai cruzi au sugerat că era epileptic (deşi nu observă aceleaşi simptome în criza avută de Pavel pe drumul Damascului), dar nu e nevoie să facem speculaţii în acest sens. Este de ajuns să reformulăm întrebarea inevitabilă a lui David Hume. Ce este mai probabil – ca un om să fie folosit ca

intermediar de către dumnezeu pentru a transmite o serie de revelaţii deja existente sau că ar trebui să comunice nişte revelaţii deja existente şi să creadă sau să pretindă că dumnezeu i-a poruncit să facă asta? În ceea ce priveşte durerile, ţiuitul şi sudoarea, nu putem decât să considerăm regretabil faptul că a comunica direct cu dumnezeu nu este o experienţă plină de linişte, frumuseţe şi luciditate.

Existenţa fizică a lui Mahomed, deşi insuficient atestată de hadith, este deopotrivă o sursă de putere şi de slăbiciune pentru islam. Pare să o înfăţişeze fără ocolişuri lumii şi ne oferă descrieri fizice plauzibile ale acelui bărbat, însă, totodată, face ca întreaga poveste să fie una pământească, materială şi ordinară. Poate că ne înfiorăm puţin când auzim de logodna acestui mamifer cu o fată de nouă ani, de interesul profund faţă de plăcerile culinare sau de împărţirea prăzii după multele lupte şi nenumăratele masacre. Dar, mai presus de toate – iar aici există o capcană pe care creştinismul a reuşit în mare măsură să o evite oferindu-i profetului un trup uman, dar o natură divină – a fost binecuvântat cu o mulţime de urmaşi şi, astfel, şi-a pus posteritatea religioasă în situaţia de a rămâne captivă în forma sa fizică. Nimic nu e mai uman şi mai failibil decât principiul dinastic sau cel al eredităţii, iar islamul a fost afectat încă de la început de certuri între tot felul de prinţişori şi pretendenţi, revendicând cu toţii picătura relevantă a sângelui primordial. Dacă am aduna toţi pretinşii descendenţi ai întemeietorului, probabil că ar depăşi numărul cuielor sfinte sau al aşchiilor care, puse laolaltă, ar reface crucea lungă de o mie de metri pe care, judecând după numărul de relicve sfinte existente, Iisus a fost martirizat. Cât despre descendenţa *isnad*-urilor, poţi să-ţi stabileşti o genealogie care să ducă până la Profet dacă se întâmplă să cunoşti imamul potrivit şi dacă ai banii ca să-l plăteşti.

În acelaşi fel, musulmanii încă se supun aceloraşi „versete satanice” şi calcă pe aceeaşi cărare politeistă care exista cu multă vreme înainte ca Profetul lor să se fi născut. În fiecare an cu ocazia hajj-ului sau a pelerinajului anual, pot fi văzuţi înconjurând templul Kaaba de formă cubică din centrul oraşului Mecca, având grijă să facă asta de şapte ori („urmând direcţia soarelui în jurul pământului”, după cum se exprimă Karen Armstrong într-un mod bizar şi fără îndoială multicultural) înainte de a săruta piatra neagră aflată în peretele templului. Această piatră, care este probabil un meteorit şi care, fără îndoială, i-a impresionat pe neghiobi când a căzut prima dată pe pământ („cred că zeii şi-au pierdut minţile: sau, mai bine spus, *dumnezeu* şi-a pierdut minţile”), este unul dintre popasuri pe drumul către alte altare preislamice, de-a lungul căruia pelerinii aruncă sfidător pietre spre un bolovan reprezentându-l pe Cel Rău. Sacrificiile animale întregesc imaginea. Asemenea multor locuri, deşi nu toate, ale islamului, Mecca nu este deschisă necredincioşilor, fapt ce contrazice oarecum pretenţia acestuia de universalitate.

Se spune adesea că islamul este diferit de alte religii monoteiste pentru că nu a avut o „reformă”. Această afirmaţie este deopotrivă corectă şi incorectă. Există versiuni ale islamului – în special tradiţia sufistă, detestată de cei cucernici – care sunt mai mult spirituale decât literale şi care au acumulat aspecte ale altor credinţe. Şi, din moment ce Islamul a evitat greşeala de a avea o papalitate absolută care să pronunţe edicte obligatorii (de aici răspândirea unor fatwa conflictuale date de autorităţi conflictuale), adepţilor săi nu li se poate interzice să înceteze a mai crede în ceea ce ei considerau înainte drept dogmă. Ar putea fi un lucru bun, dar rămâne o certitudine faptul că pretenţia de bază a islamului – de a fi irevocabil

şi ultim – este totodată absurdă şi nealterabilă. Numeroasele sale secte discrepante şi aflate în conflict, de la ismailiţi până la ahmadiţi, sunt toate de acord cu această pretenţie indisolubilă.

Pentru evrei şi creştini, „reforma” a însemnat o minimă voinţă de raportare la scriptură (după cum, la rândul său, a propus şi Salman Rushdie cu îndrăzneală) ca şi cum ar fi ceva ce poate fi supus unei cercetări literare şi textuale. Se recunoaşte că azi numărul de posibile „Biblii” este imens şi ştim că, de exemplu, termenul creştin şi pretenţios de „Iehova” este o traducere greşită a spaţiilor dintre litere care nu se pronunţă a cuvântului ebraic „Iahve”. Însă, în ceea ce priveşte învăţătura coranică, nu există nici un demers de o asemenea amploare. Nu s-a încercat în mod sistematic să se găsească discrepanţele între numeroasele ediţii şi manuscrise ale Coranului, şi chiar şi eforturile preliminare au fost întâmpinate cu o furie aproape inchizitorială. Un bun exemplu în acest sens este cartea lui Christoph Luxenberg *The Syriac-Aramaic Version of the Koran*, publicată în 2000 la Berlin. Luxenberg propune cu naturaleţe că, departe de a fi o poliloghie monolingvă, Coranul este mult mai bine înţeles odată ce se acceptă că multe dintre cuvintele sale sunt mai degrabă de origine siriacă şi aramaică decât arabă. (Cel mai elogiat exemplu este acela care se referă la răsplata unui „martir” în paradis: atunci când este retradus şi revizuit, ceea ce i se oferă ca dar ceresc sunt stafide albe şi dulci şi nu fecioare). Este aceeaşi limbă şi aceeaşi regiune din care se trag iudaismul şi creştinismul: fără îndoială că o cercetare ce s-ar face fără constrângeri ar avea drept rezultat risipirea obscurantismului. Dar, în chiar momentul în care islamul ar trebui să se alăture predecesorilor săi, supunându-se unor relecturi, există un consens vag şi subtil care reuneşte aproape toţi indivizii

religioşi conform căruia, datorită respectului pe care s-ar presupune că-l datorăm credincioşilor, ne-am afla în clipa în care ar trebui să-i permitem islamului să-şi emită pretenţiile, acceptându-le ca atare. Încă o dată, credinţa contribuie la înăbuşirea gândirii libere şi a consecinţelor emancipatoare care ar decurge de aici.

Note

- Pentru motivul pentru care musulmanii trebuie să recite Coranul în arabă vezi Z. Sardar şi Z.A. Malik, *Introducind Mohammed*, Totem Books, 1994, p. 47.
- Am extras citatul lui Karen Armstrong din cartea sa *Islam: A Short History*, New York, Modem Library, 2000, p. 10.

10. KITSCHUL MIRACULOSULUI ŞI DECLINUL IADULUI

> Fetele marelui preot Anius preschimbau orice voiau în grâu, în vin sau în ulei; Atalida, fiica lui Mercur, a înviat de mai multe ori, Esculap l-a înviat pe Hipolit; Herakles a răpit-o pe Alceste morţii; Heres a revenit pe lume după ce a petrecut cincisprezece zile în infern; Romulus şi Remus s-au născut dintr-un zeu şi o vestală; Paladiumul a căzut din cer în oraşul Troia; părul Berenicei a devenit o constelaţie... Numiţi-mi un popor la care să nu se fi întâmplat minuni incredibile, mai ales în vremurile în care de-abia se cunoşteau cititul şi scrisul.
>
> VOLTAIRE, *MIRACOLE*

O veche fabulă ne prezintă pedeapsa bine meritată a unui fanfaron care spunea mereu aceeaşi poveste despre saltul său nemaipomenit de pe insula Rodos. Niciodată, se pare,

nu se mai văzuse un aşa salt eroic pe o asemenea distanţă. Deşi povestitorul nu se sătura nicicând de această istorisire, nu se poate spune acelaşi lucru şi despre cei care îl ascultau. În cele din urmă, trăgându-şi răsuflarea încă o dată pentru a relata fapta sa măreaţă, unul dintre cei prezenţi îl reduce la tăcere spunându-i pe un ton aspru: *Hic Rhodus, hic salta!* (Aici e Rodos, sari aici!)

La fel cum au dispărut profeţii, clarvăzătorii şi marii teologi, şi epoca miracolelor pare să existe undeva în trecutul nostru. Dacă oamenii religioşi ar da dovadă de înţelepciune sau ar fi încrezători în convingerile lor, ar trebui să întâmpine cu braţele deschise declinul acestei epoci de înşelăciune şi invocări. Însă, încă o dată, credinţa se compromite dovedindu-se a fi insuficientă pentru a-i mulţumi pe credincioşi. Încă este nevoie de evenimente concrete pentru a-i impresiona pe cei creduli. Acest fapt e uşor de observat când ne uităm la vracii, vrăjitorii sau profeţii unor culturi precedente sau mai izolate: în mod evident, e vorba de o persoană inteligentă care a învăţat mai întâi să prezică o eclipsă şi apoi să se folosească de acest eveniment planetar pentru a-şi impresiona şi a-şi intimida publicul. Regii antici din Cambodgia şi-au dat seama care este ziua din an în care fluviul Mekong şi râul Bassac încep să iasă din albie şi să se unească şi, sub presiunea terifiantă a apei, parcă îşi inversează direcţia curentului, revărsându-se în marele lac Tonle Sap. Relativ de curând, a avut loc o ceremonie în care liderul ales de divinitate a apărut la momentul potrivit părând să ceară apelor să curgă în sens invers. Pe malul Mării Roşii, Moise nu putea decât să privească uluit la aşa ceva. (În vremurile mai apropiate nouă, regele Sihanouk al Cambodgiei, un adevărat showman, a exploatat acest miracol natural din plin.)

Având în vedere toate acestea, e surprinzător cât de neînsemnate par acum unele dintre miracolele „supranaturale”. Ca în cazul şedinţelor de spiritism, care, cu cinism, oferă rudelor celui decedat verva lumii de dincolo, nu se întâmplă şi nu se spune nimic cu adevărat interesant. Pentru povestea cu „zborul de noapte” al lui Mahomed la Ierusalim (se spune că la moscheea Al-Aqsa încă se poate vedea urma copitei calului său, Borak) ar fi lipsit de politeţe din partea noastră să aducem argumentul evident că un cal nu poate şi nu are cum să zboare. Este mai pertinent să observăm că, încă de când şi-au început lungile şi obositoarele călătorii de-a lungul suprafeţei pământului, privind zile în şir partea din spate a unui catâr, oamenii au visat cum să accelereze acest proces lent. În poveştile populare, cizmele care făceau şapte poşte la un pas îl ajutau pe cel care le purta să se deplaseze cu viteză, dar asta era o soluţie nesatisfăcătoare. Adevăratul vis, vechi de milenii, manifestare a invidiei noastre în raport cu păsările (descendenţi cu pene ai dinozaurilor, după cum ştim acum), implica dorinţa arzătoare de a putea zbura. Care ce se ridică la cer, îngeri ce se lasă purtaţi de curenţii de aer... e aproape prea simplu să identifici originea acestei năzuinţe. Astfel, Profetul răspunde dorinţei fiecărui ţăran care jinduieşte ca animalul său să-şi ia zborul şi să-şi vadă problema rezolvată. Dar, dată fiind puterea infinită, ne-am fi imaginat că un alt miracol, mai la îndemână sau mai puţin simplist, ar fi putut fi confecţionat. De asemenea, levitaţia joacă un rol important în imaginarul creştin, după cum vedem în povestea Înălţării şi a Adormirii Maicii Domnului. În acea perioadă, cerul era perceput ca fiind o cupolă, iar vremea era un semn sau o intervenţie divină. Având în vedere această viziune limitată şi ridicolă asupra universului, cel mai normal eveniment ar părea miraculos, în timp ce un alt eveniment

care ne-ar ului cu adevărat – cum ar fi ca soarele să se oprească în loc – ar putea încă să fie văzut ca un fenomen particular zonei respective.

Presupunând că un miracol reprezintă o schimbare *favorabilă* în ordinea naturală, concluzia despre acest subiect ne-a fost oferită de filosoful scoţian David Hume care ne-a acordat liberul arbitru în legătură cu acest aspect. Un miracol reprezintă o perturbare sau o întrerupere în mersul lucrurilor aşa cum sunt ele anticipate şi prestabilite. Asta ar putea presupune absolut orice, de la soarele care ar începe să răsară la vest până la un animal care ar începe dintr-odată să recite versuri. Prea bine, atunci, liberul arbitru va presupune astfel şi o decizie. Dacă se întâmplă să fii martor la aşa ceva, există două posibilităţi. Prima este că legile naturii au fost suspendate (în favoarea ta). A doua este că ai fost victima unei neînţelegeri sau ai suferit o halucinaţie. Astfel, probabilitatea celei de-a doua trebuie pusă în balanţă în funcţie de probabilitatea celei dintâi.

Dacă auzi un miracol relatat la a doua sau la a treia mână, jocul probabilităţilor trebuie ajustat în consecinţă înainte de a putea decide dacă să te încrezi într-un martor care susţine că a văzut ceva ce tu nu ai văzut. Iar dacă de „actul vederii” te despart mai multe generaţii şi nu ai o confirmare independentă, jocul probabilităţilor trebuie ajustat încă şi mai drastic. Din nou trebuie să-l invocăm pe Ockham pe care ne putem baza întotdeauna, iar acesta ne-a avertizat să nu multiplicăm contingenţele inutile. Astfel, vă voi oferi un exemplu antic şi unul modern: primul se referă la resurecţia trupească şi cel de-al doilea la OZN-uri.

Din vremurile antice, miracolele se situează pe o pantă descendentă în impactul lor nemaipomenit. Mai mult de atât, cele mai recente miracole care ne-au fost oferite

au fost oarecum bătătoare la ochi. De exemplu, bine-cunoscuta lichefiere a sângelui Sfântului Januarius, care se desfăşoară anual la Napoli, este un fenomen ce poate fi (şi a fost) cu uşurinţă repetat de orice scamator competent. Mari „magicieni” laici precum Harry Houdini şi James Randi au demonstrat cu uşurinţă că levitaţia, mersul prin foc, căutarea apei prin radiestezie şi îndoirea lingurii cu puterea minţii pot fi înfăptuite, în condiţii de laborator, pentru a da în vileag escrocheria şi pentru a proteja publicul neştiutor împotriva înşelăciunii. În nici un caz miracolele nu justifică adevărul religiei care le practică: se spune că Aaron i-ar fi învins pe magicienii faraonului într-o competiţie deschisă, dar nici n-a negat capacitatea lor de a înfăptui minuni. Cu toate acestea, de multă vreme nimeni nu şi-a mai însuşit reuşita unei învieri şi nici un şaman care pretinde că poate face asta n-a fost niciodată de acord să reproducă acest truc în aşa fel încât să accepte o provocare. Astfel, trebuie să ne întrebăm: arta resurecţiei a dispărut sau ne bazăm pe surse dubioase?

Noul Testament este în sine o sursă foarte îndoielnică. (Una dintre descoperirile cele mai uimitoare ale profesorului Barton Ehrman este că povestea învierii lui Iisus din Evanghelia după Marcu a fost adăugată cu mulţi ani mai târziu). Însă, conform Noului Testament, înfăptuirea acestui lucru este aproape o banalitate. Iisus a reuşit să facă asta în cazul a două persoane, readucându-i la viaţă pe Lazăr şi pe fiica lui Iair, dar nimeni nu pare să se fi gândit că ar fi meritat să-i întrebe pe supravieţuitori despre experienţa lor extraordinară. Şi, totodată, nimeni nu pare să se fi interesat dacă sau cum aceşti doi oameni „au murit” din nou. Dacă au rămas nemuritori, atunci s-au alăturat vechii companii a „evreului rătăcitor”, care a fost condamnat de creştinismul timpuriu să meargă neîncetat după ce l-a întâlnit pe Iisus pe Drumul Crucii, această

nenorocire fiind pricinuită unui simplu spectator pentru a îndeplini cealaltă profeţie de altfel neîmplinită, că Iisus se va întoarce în timpul vieţii a cel puţin unei persoane care l-a văzut prima dată. În aceeaşi zi în care Iisus l-a întâlnit pe acest hoinar lipsit de noroc, a fost condamnat la moarte cu o cruzime revoltătoare, iar în acest timp, conform Evangheliei după Matei 27:52–53, „mormintele s-au deschis şi multe trupuri ale sfinţilor adormiţi s-au sculat. Şi ieşind din morminte, după învierea Lui, au intrat în cetatea sfântă şi s-au arătat multora”. Pare o incoerenţă totală de vreme ce trupurile s-au trezit la viaţă deopotrivă în momentul morţii pe cruce *şi* în momentul învierii, dar aceste pasaje sunt scrise în acelaşi fel prozaic ca cele care descriu cutremurul, catapeteasma templului (alte două evenimente care nu au atras atenţia nici unui istoric) şi comentariul reverenţios făcut de sutaşul roman.

Această frecvenţă a învierilor despre care se vorbeşte nu poate decât să submineze unicitatea aceleia prin care omenirea a căutat absolvirea de păcate. Şi nu există, înainte sau de atunci încoace, cult sau religie, de la Osiris până la vampirism şi voodoo, care să nu se bazeze pe o credinţă inerentă în „morţii vii”. Până în ziua de azi, creştinii au păreri diferite dacă în ziua judecăţii de apoi îţi va fi înapoiat bătrânul tău trup ramolit care este deja mort sau dacă vei lua o altă formă. Deocamdată, luând în considerare chiar şi afirmaţiile făcute de credincioşi, se poate spune că învierea nu va demonstra adevărul doctrinei celui mort, nici paternitatea sa, nici probabilitatea de a se întoarce într-o formă trupească sau recognoscibilă. De asemenea, încă o dată „se demonstrează” prea mult. Gestul unui om care se oferă voluntar să moară pentru semenii săi este universal privit ca fiind un gest nobil. Afirmaţia care se face în continuare, aceea că nu a murit „cu adevărat”, face ca întreg

sacrificiul să fie înşelător şi vulgar. (Astfel, cei care spun că „Hristos a murit pentru păcatele mele”, când, de fapt, nu „a murit” deloc, fac o afirmaţie care se contrazice singură.) Cum nu există nici o mărturie de încredere sau consecventă care să provină din perioada istorică ce ar fi necesară pentru a acredita o astfel de pretenţie incredibilă, în cele din urmă, suntem îndreptăţiţi să spunem că avem dreptul, dacă nu chiar obligaţia, să ne respectăm pe noi înşine îndeajuns încât să nu dăm crezare acestui lucru. Până când sau în cazul în care nu ne sunt prezentate dovezi concludente, aşa ceva nu există. Iar pretenţiile excepţionale cer dovezi excepţionale.

Aproape toată viaţa am fost jurnalist corespondent şi de multă vreme sunt obişnuit să citesc relatările obţinute direct de la sursă ale aceloraşi evenimente la care am fost şi eu martor, scrise de oameni în care de altfel aveam încredere, dar care nu erau în concordanţă cu ale mele. (Pe vremea când eram corespondent pe Fleet Street, citeam articole semnate chiar de mine pe care nu le mai recunoşteam odată ce redactorii terminaseră cu ele). Şi am luat interviuri unora dintre sutele de mii de oameni care pretindeau că ar fi avut întâlniri directe cu nave spaţiale sau cu echipajul navelor spaţiale venite din altă galaxie. Unele dintre acestea sunt descrise cu atâta intensitate, sunt pline de atâtea detalii (şi atât de asemănătoare cu declaraţiile altor oameni, deşi nu avuseseră posibilitatea să discute unii cu alţii), încât câţiva academicieni uşor impresionabili au propus să le oferim prezumţia de adevăr. Dar aici avem motivul evident al lui Ockham pentru care ar fi total greşit să facem asta. Dacă nenumăratele „contacte” şi persoane răpite spun măcar o fărâmă de adevăr, atunci ar rezulta că prietenii lor extratereştri nu încearcă să-şi ţină existenţa secretă. Ei bine, în acest caz, de ce nu stau niciodată nemişcaţi

pentru mai mult de un singur cadru? Nu ni s-a oferit niciodată vreo rolă needitată la montaj, ca să nu mai vorbim de vreo mică bucată de metal neexistentă pe pământ sau vreo mostră de ţesut. Iar schiţele făcute acestor fiinţe au o izbitoare asemănare antropomorfă cu acelea din benzile desenate ştiinţifico-fantastice. De vreme ce călătoria pe Alfa Centauri (locul de origine ce are întâietate) ar presupune încălcarea câtorva legi ale fizicii, chiar şi cea mai mică particulă de materie ar fi extrem de folositoare şi ar avea un efect literalmente zguduitor. Dar în schimb – nimic. Nimic, cu excepţia unui nou val uriaş de superstiţii care se înrădăcinează din ce în ce mai mult, bazate pe o credinţă în textele şi fragmentele oculte care sunt disponibile numai celor câţiva ce sunt favorizaţi. Ei bine, am mai văzut *aşa ceva* întâmplându-se şi înainte. Singura decizie responsabilă ar fi să-ţi suspenzi sau să-ţi reţii judecata până când adepţii vor veni cu o explicaţie care nu e cu totul copilărească.

Mutaţi toate acestea în contextul actual, unde ni se spune că statuile fecioarelor sau ale sfinţilor plâng sau sângerează. Chiar dacă nu aş putea să vă indic cu uşurinţă oameni care pot produce acelaşi efect în timpul lor liber, folosind grăsime de porc sau alte materiale, tot nu aş înţelege de ce o zeitate ar găsi satisfacţie în a produce un asemenea efect trivial. Întâmplarea face să fiu unul dintre puţinii oameni care au luat vreodată parte la examinarea „cauzei” unui sfânt, după cum o numeşte Biserica Romano-Catolică. În iunie 2001, am fost invitat la Vatican pentru a depune mărturie la audierea despre beatificarea lui Agnes Bojaxhiu, o călugăriţă ambiţioasă din Albania ce a devenit cunoscută sub pseudonimul de „Maica Tereza”. Deşi papa de atunci desfiinţase faimoasa funcţie de „avocat al diavolului”, pentru o mai mare libertate de confirmare şi canonizare al unui număr enorm de noi

„sfinţi”, biserica era încă obligată să asculte mărturia criticilor şi astfel, după câte se pare, m-am trezit reprezentându-l pe diavol pro bono.

Deja am ajutat la demascarea unuia dintre „miracolele” legate de activitatea acestei femei. Cel care a făcut-o iniţial faimoasă a fost un distins sau mai degrabă neghiob evanghelist britanic (mai târziu catolic) pe nume Malcolm Muggeridge. Documentarul său produs de BBC, *Something Beautiful for God*, a fost cel care a lansat în 1969 marca „Maica Tereza” în întreaga lume. Cameramanul acestui film a fost Ken Macmillan, cel care a primit multe laude pentru munca sa la minunatul serial despre istoria artei prezentat de Lordul Clark, *Civilisation*. Înţelegerea sa asupra culorii şi a luminii era de ordin superior. Iată în continuare povestea aşa cum a fost spusă de Muggeridge în cartea pe care s-a bazat filmul:

> Casa Muribunzilor [a Maicii Tereza] este slab luminată de nişte ferestruici aflate sus pe pereţi, iar Ken [Macmillan] era de neclintit în convingerea sa că era imposibil să filmezi acolo. Nu aveam cu noi decât o mică sursă de lumină şi era imposibil să luminăm locul adecvat în timpul pe care îl aveam la dispoziţie. Până la urmă, s-a decis să facem o încercare, însă, ca măsură de siguranţă, Ken a filmat şi într-o curte exterioară unde bolnavii stăteau la soare. La montaj, partea filmată în interior era învăluită de o lumină delicată şi plăcută, în timp ce partea filmată afară era mai degrabă ştearsă şi difuză... Eu sunt absolut convins că lumina care este de neexplicat din punct de vedere tehnic este de fapt „lumina blândă” la care face referire cardinalul Newman în imnul său ales, cunoscut de toată lumea.

A concluzionat că:

> Exact acesta este scopul miracolelor – de a dezvălui realitatea interioară a creaţiei exterioare a lui Dumnezeu. Personal, sunt convins că s-a înregistrat primul miracol fotografic autentic... Mă tem că am tot scris şi vorbit despre asta, ajungând până în punctul de a obosi cititorul.

Cu siguranţă nu s-a înşelat în această ultimă afirmaţie: până a terminat, a transformat-o pe Maica Tereza într-o figură faimoasă în întreaga lume. Rolul meu era de a verifica şi de a publica mărturia directă a cameramanului Ken Macmillan. Iată ce a spus acesta:

> În timpul filmărilor la *Something Beautiful for God*, am avut un episod unde am fost duşi într-o clădire pe care Maica Tereza o numea Casa Muribunzilor. Peter Chafer, regizorul, a spus: „Dar e foarte întuneric aici. Crezi că putem să scoatem ceva?” Şi atunci, tocmai ne fusese livrat la BBC un nou film produs de Kodak pe care nu avusesem timp să-l testăm înainte de a pleca, aşa că i-am spus lui Peter: „Ei bine, ar trebui să facem o încercare.” Aşa că am filmat. Când ne-am întors după câteva săptămâni, o lună sau două mai târziu, stăteam în sala de editare de la Ealing Studios şi am primit, în sfârşit, ceea ce filmaserăm la Casa Muribunzilor. Şi a fost uimitor. Se vedea fiecare detaliu. Am zis: „E minunat. E extraordinar.” Şi tocmai voiam să-i laud pe cei de la Kodak. Dar n-am apucat să mai zic nimic pentru că Malcolm, care stătea în primul rând, s-a întors şi a spus: „E o lumină divină. E Maica Tereza. O să-ţi dai seama că e o lumină divină, bătrâne.” Trei sau patru zile mai târziu, m-am trezit cu telefoane de la jurnaliştii ziarelor londoneze care îmi spuneau tot felul de lucruri precum: „Am auzit că tocmai v-aţi întors din India unde aţi fost împreună cu Malcolm Muggeridge şi că aţi fost martorul unui miracol.”

Astfel s-a născut o stea... Pentru aceste critici şi multe altele, am fost invitat la Vatican unde am stat într-o cameră închisă în care se aflau o Biblie, un reportofon, un monsenior, un diacon şi un preot şi unde m-au întrebat dacă pot să-mi spun părerea în legătură cu „Slujnica Domnului, Maica Tereza”. Dar, chiar şi când ei îmi puneau asemenea întrebări cu bună credinţă, colegii lor din cealaltă parte a lumii certificau „miracolul” necesar care permitea ca beatificarea (premergătoare canonizării totale) să avanseze în sensul dorit. Maica Tereza a murit în 1997. La prima aniversare de la moartea sa, două călugăriţe din satul bengalez Raigunj au susţinut că ar fi legat o medalie de aluminiu a decedatei (o medalie care se presupune că ar fi fost în contact cu trupul neînsufleţit al acesteia) la abdomenul unei femei pe nume Monica Besra. Această femeie, despre care se spune că ar fi suferit de o tumoare uterină, a fost din acel moment vindecată. Trebuie să observăm că Monica nu e un nume de fată catolică foarte răspândit în Bengal, iar astfel, cel mai probabil, pacienta şi, fără îndoială, călugăriţele erau deja fane ale Maicii Tereza. Această explicaţie n-are nici o legătură cu doctorul Manju Murshed, directorul spitalului local, nici cu doctorul T.K. Biswas şi colegul său ginecolog, doctorul Ranjan Mustafi. Toţi trei au declarat că doamna Besra suferise de tuberculoză şi avusese o excrescenţă ovariană, dar fusese tratată cu succes în cazul ambelor probleme de sănătate. Doctorul Murshed era deranjat de numeroasele telefoane pe care le primea de la ordinul Maicii Tereza, „Misionarii carităţii”, aceştia făcând presiuni asupra lui să spună că leacul fusese unul de natură miraculoasă. Nici chiar pacienta nu a reuşit să impresioneze prin interviurile date, vorbind foarte repede pentru că, în formularea ei, „altfel ar putea să uite” şi cerând să fie scutită de întrebări suplimentare pentru că ar

putea fi nevoită să stea „să-şi amintească”. Soţul ei, pe nume Selku Murmu, a rupt după un timp tăcerea spunând că soţia sa fusese vindecată cu ajutorul tratamentului medical normal şi obişnuit pentru asemenea boli.

Orice director de spital din orice ţară vă va spune că pacienţii îşi revin uneori în mod uimitor (la fel cum oameni care par perfect sănătoşi se îmbolnăvesc grav în mod inexplicabil). Aceia care îşi doresc să certifice miracolele vor spune că asemenea însănătoşiri nu au o explicaţie „naturală”. Dar asta nu înseamnă nicidecum că ar exista vreuna „supranaturală”. Însă, în acest caz, nici pe departe nu a fost ceva surprinzător în însănătoşirea doamnei Besra. Nişte tulburări de sănătate obişnuite au fost tratate cu ajutorul metodelor bine cunoscute. S-au făcut nişte afirmaţii extraordinare fără ca măcar să existe vreo dovadă concretă. Şi totuşi, va veni o zi când la Roma va avea loc o vastă şi solemnă ceremonie pentru proclamarea sanctificării Maicii Tereza, a cărei intervenţie poate duce la îmbunătăţirea medicinii pentru întreaga lume. Nu numai că aşa ceva este scandalos în sine, dar va şi întârzia ziua în care sătenii din India vor înceta să mai creadă în vraci şi în fachiri. Cu alte cuvinte, mulţi oameni vor muri în zadar în urma acestui „miracol” contrafăcut şi demn de dispreţ. Dacă de atât este în stare biserica într-o vreme în care pretenţiile ridicate de ea pot fi verificate de medici şi de reporteri, nu e greu de imaginat cum erau manipulaţi oamenii în vremurile trecute de ignoranţă şi de teamă, când preoţii întâmpinau neîncredere şi rezistenţă la un nivel mai scăzut.

Încă o dată, briciul lui Ockham este evident şi decisiv. Când ne sunt oferite două explicaţii, trebuie să o respingem pe cea care ne explică cel mai puţin sau nu explică nimic sau ridică mai multe întrebări decât oferă răspunsuri.

La fel este şi în acele momente când legile naturii sunt aparent suspendate într-un fel care *nu* oferă bucurie sau consolare. Dezastrele naturale nu sunt de fapt încălcări ale legilor naturii, ci fac parte din fluctuaţiile inevitabile inerente acestora, dar au fost întotdeauna un pretext pentru a-i intimida pe cei creduli cu cât de puternică este dezaprobarea lui dumnezeu. Creştinii timpurii, care trăiau în zona Asiei Mici unde cutremurele erau şi sunt frecvente, adunau mulţimi de oameni când se prăbuşea vreun templu păgân şi îi îndemnau să se convertească cât mai era încă timp. Colosala explozie vulcanică de la Krakatau de la sfârşitul secolului al XIX-lea a dus la îndreptarea în masă spre islam a populaţiei îngrozite din Indonezia. Toate cărţile sfinte vorbesc cu vervă despre potopuri, uragane, fulgere şi alte asemenea calamităţi. După îngrozitorul tsunami din Asia din 2005 şi după inundaţia din New Orleans din 2006, oameni serioşi şi învăţaţi precum arhiepiscopul de Canterbury au fost reduşi la nivelul unui ţăran uluit când s-au chinuit public să interpreteze voinţa domnului în aceste situaţii. Dar dacă luăm în considerare premisa simplă, bazată pe cunoştinţe certe, că trăim pe o planetă care continuă să se răcească, al cărei miez se topeşte şi care are fisuri şi spărturi de-a lungul scoarţei şi un sistem climatic turbulent, atunci nu e nevoie să ne impacientăm în aşa măsură. Totul este explicat deja. Nu înţeleg de ce oamenii religioşi se împotrivesc atât de mult să recunoască acest lucru: asta i-ar elibera de întrebările futile de ce dumnezeu permite atât de multă suferinţă. Dar se pare că aceste frământări reprezintă un preţ insignifiant pe care oamenii îl plătesc pentru a menţine viu mitul intervenţiei divine.

Presupunerea că o calamitate ar putea fi, de asemenea, o pedeapsă este folositoare pentru că lasă loc unei infinităţi de speculaţii. După dezastrul de la New

Orleans, care a suferit din cauza unei combinaţii letale de a fi fost construit sub nivelul mării şi de a fi fost neglijat de administraţia Bush, am aflat de la un înalt rabin din Israel că a fost o răzbunare pentru evacuarea locuitorilor evrei din Fâşia Gaza şi de la primarul din New Orleans (care nu şi-a făcut treaba cu prea mare pricepere) că acesta a fost verdictul lui dumnezeu pentru invazia Irakului. Poţi să-ţi nominalizezi păcatul preferat aici, la fel cum au făcut şi „reverenzii" Pat Robertson şi Jerry Falwell după dezastrul de la World Trade Center. În acest caz, cauza imediată avea să fie căutată şi găsită în homosexualitate şi avort în faţa cărora America a capitulat. (Unii dintre oamenii Egiptului antic credeau că sodomia era cauza cutremurelor: mă aştept ca această viziune să renască în forţă când falia San Andreas va cutremura San Francisco, noul Gomora.) La Ground Zero, când, în cele din urmă, norii de praf s-au risipit, au fost găsite două bârne dezmembrate care erau în formă de cruce, lucru ce a dus la tot felul de comentarii pline de uimire. De vreme ce întreaga arhitectură a fost susţinută cu ajutorul grinzilor, ar fi fost de mirare să *nu* fi apărut o asemenea formă. Recunosc că aş fi fost impresionat dacă dărâmăturile ar fi luat forma stelei lui David sau a stelei şi a semilunii, dar nu există vreo mărturie ca aşa ceva să se fi întâmplat, nici măcar în locurile unde oamenii s-ar lăsa impresionaţi de astfel de lucruri. Să nu uităm că miracolele apar din porunca unei fiinţe care este omnipotentă, omniscientă şi omniprezentă. Am putea spera la realizări mai impresionante decât cele pe care le-am văzut până acum.

Astfel, se pare că „dovada" pentru credinţă o face să ni se înfăţişeze şi mai neconvingătoare decât dacă ar fi rămas de sine stătătoare, singură şi nesusţinută. Ceea ce poate fi afirmat fără dovezi poate fi şi respins fără dovezi.

E chiar mai adevărat când „dovezile” oferite în cele din urmă sunt atât de amăgitoare şi interesate.

„Argumentul autorităţii” este cel mai neconvingător dintre toate argumentele. Este neconvingător când ne este impus la a doua sau la a treia mână („în Biblie se spune că”) şi este chiar mai neconvingător când ne este impus în mod direct, după cum ştie fiecare copil care şi-a auzit părintele zicând „pentru că aşa spun eu” (şi cum ştie fiecare părinte care s-a găsit în situaţia de a rosti cuvintele pe care altădată le găsea atât de lipsite de fond). Oricum, e nevoie de un anumit „salt” de un alt fel pentru ca cineva să afirme că întreaga religie este creată de mamifere de rând şi că nu conţine nici un secret şi nici un mister. Dincolo de draperia vrăjitorului din Oz nu e decât o farsă. Se poate să fie adevărat? Fiind întotdeauna impresionat de influenţa istoriei şi a culturii, îmi tot revine în minte această întrebare. Atunci, totul a fost în zadar: marea luptă a teologilor şi a învăţaţilor şi eforturile supraomeneşti ale pictorilor, arhitecţilor şi ale muzicienilor de a crea ceva peren şi minunat care să ateste gloria lui dumnezeu?

Nicidecum. Pentru mine nu contează dacă Homer a fost o persoană sau mai multe sau dacă Shakespeare era în secret catolic sau agnostic. Lumea mea nu va fi zdruncinată dacă s-ar dovedi că cel mai mare autor al iubirii, al tragediei şi al comediei, al moralei a fost contele de Oxford de la bun început, deşi trebuie să adaug că scriitorul în sine este important pentru mine şi m-aş întrista şi demoraliza să aflu că Bacon a fost acest om. Shakespeare pune mai mult accent pe morală decât Talmudul sau decât Coranul sau decât orice altă relatare a încăierărilor îngrozitoare ale triburilor din Epoca Fierului. Dar, cercetând atent religia, avem multe de învăţat şi adesea suntem puşi faţă în faţă cu scriitori şi gânditori

distinşi care, fără îndoială, ne sunt superiori din punct de vedere intelectual şi uneori chiar moral. Mulţi dintre ei, în vremurile în care au trăit, au dezvăluit adevărata faţă a idolatriei şi a păgânismului şi chiar au riscat martiriul de dragul disputelor cu semenii lor religioşi. Totuşi, istoria se află acum în punctul în care chiar şi un pigmeu cum sunt eu poate să pretindă că ştie mai mult – fără să aibă vreun merit personal pentru asta – şi să înţeleagă că dezvăluirea adevăratei feţe şi-a depăşit termenul. Printre ele, ştiinţele criticii textuale, arheologia, fizica şi biologia moleculară au demonstrat că miturile religioase sunt false şi create de om şi, totodată, au reuşit să dezvolte explicaţii mai bune. Pierderea credinţei poate fi compensată de minunile mai recente şi mai mari, aflate chiar sub ochii noştri, precum şi de scufundarea în operele aproape miraculoase ale lui Homer, Shakespeare, Milton, Tolstoi şi Proust, „create tot de om” (deşi, uneori, există dubii, ca în cazul lui Mozart). Spun asta ca cineva a cărui credinţă a fost zdruncinată şi pierdută, nu fără suferinţă.

Pe vremea când eram marxist, nu consideram că opiniile mele au la bază o credinţă, însă aveam convingerea că ar putea fi descoperită un fel de teorie unificată. Conceptul de materialism istoric şi dialectic nu era unul absolut şi nu avea nici un element supranatural, însă avea doza sa de mesianism cuprinsă în ideea că vom avea parte de un moment desăvârşit şi, cu siguranţă, erau şi aici martiri, sfinţi şi doctrinari şi (după o vreme) autorităţile papale rivale ce se vor excomunica reciproc. Au fost, de asemenea, schisme, inchiziţii şi vânători ale ereticilor. Am făcut parte dintr-o sectă disidentă care îi admira pe Rosa Luxemburg şi pe Lev Troţki şi pot spune cu certitudine că şi noi aveam profeţii noştri. Rosa Luxemburg părea a fi o combinaţie între Casandra şi Ieremia când tuna şi fulgera despre consecinţele Primului Război

Mondial, iar minunata biografie a lui Lev Troţki în trei volume scrisă de Isaac Deutscher se numeşte chiar *The Prophet* (în cele trei etape ale sale – înarmat, dezarmat şi proscris). Când era tânăr, Deutscher fusese pregătit să devină rabin şi ar fi fost un talmudist de excepţie – la fel cum ar fi fost şi Troţki. Urmează cuvintele lui Troţki – anticipând Evanghelia gnostică după Iuda – despre felul în care Stalin a pus stăpânire pe Partidul Bolşevic:

> Dintre cei doisprezece apostoli ai lui Iisus, numai Iuda s-a dovedit a fi trădător. Dar, dacă ar fi pus mâna pe putere, i-ar fi reprezentat şi pe ceilalţi unsprezece apostoli ca trădători şi, de asemenea, pe apostolii mai puţin importanţi, şaptezeci la număr, după cum spune Luca.

Iar acum, cu vorbele zguduitoare ale lui Deutscher, vom vedea ce s-a întâmplat când forţele pronaziste din Norvegia au forţat guvernul să-i respingă lui Troţki cererea pentru azil şi să-l deporteze încă o dată pentru a cutreiera prin lume până când îşi va întâlni moartea. Bătrânul s-a întâlnit cu ministrul de externe norvegian, Trygve Lie şi cu alţii, iar apoi:

> Troţki a ridicat glasul pentru a răsuna de-a lungul holurilor şi coridoarelor ministerului: „Acesta este primul vostru act de capitulare în faţa nazismului în chiar propria ţară. Veţi plăti pentru asta. Vă credeţi liberi şi nestingheriţi să trataţi exilul politic după bunul plac. Dar nu mai e mult – nu uitaţi! – nu mai e mult până când naziştii vă vor alunga din ţara voastră, pe voi toţi...” Trygve Lie a ridicat din umeri în faţa acestor prevestiri bizare. Totuşi, după mai puţin de patru ani, acelaşi guvern a fost într-adevăr nevoit să fugă din Norvegia înaintea invaziei naziste; şi, în timp ce miniştrii şi vârstnicul lor rege Haakon stăteau pe ţărm, îngrămădiţi şi aşteptând nerăbdători un vas care să-i ducă spre Anglia, şi-au amintit cu înfiorare cuvintele

lui Troţki ca pe blestemul unui profet devenind realitate.

Troţki avea o critică materialistă clară care îi permitea să fie vizionar, chiar dacă nu tot timpul, dar ideile sale se adevereau în mod impresionant în anumite ocazii. Şi, în mod cert, simţea – după cum exprimă în eseul său emoţionant *Literatura şi revoluţia* – o dorinţă de nestăvilit pentru ca cei săraci şi oropsiţi să se ridice deasupra lumii materiale şi să dobândească ceva transcendental. O bună parte a existenţei mele am împărtăşit această idee, pe care nu am abandonat-o întru totul. Dar a venit o vreme când nu m-am mai putut proteja şi nici nu am vrut să mă mai protejez împotriva atacului realităţii. Am concluzionat că marxismul a avut meritele sale intelectuale, filosofice şi etice, dar acestea au fost în trecut. Poate că e bine să păstrăm ceva din perioada eroică, însă trebuie să vedem adevărata faţă a lucrurilor: nu mai exista nimic care să ne călăuzească spre viitor. Mai mult, chiar conceptul unei soluţii absolute a dus la cele mai îngrozitoare sacrificii umane şi la inventarea de pretexte pentru a le scuza. Aceia dintre noi care au căutat o alternativă raţională la religie au ajuns la un punct final care e în egală măsură dogmatic. La ce altceva să ne fi aşteptat de la un lucru produs de rudele apropiate ale cimpanzeilor? La infailibilitate? Astfel, dragă cititorule, dacă ai ajuns până aici şi ţi se pare că propria credinţă îţi este subminată – aşa cum sper eu –, sunt înclinat să spun că, într-o oarecare măsură, înţeleg prin ce treci. Sunt zile când mi se face dor de vechile mele convingeri ca şi cum ar fi un membru amputat. Dar, în general, mă simt mai bine şi nu mai puţin radical şi îţi garantez că şi tu te vei simţi mai bine odată ce te vei elibera de doctrină şi vei permite ca mintea ta neînlănţuită să gândească singură.

Note

- Anecdotele lui M. Muggeridge şi K. Macmillan despre Maica Tereza sunt incluse în cartea mea *Misionary Position: Mother Teresa in Theory and Practice*, Verso, 1995, pp. 25–26.
- Informaţiile despre tumoarea Monicăi Besra se găsesc în cartea lui A. Chatterjee, *Mother Teresa: The Final Verdict*, Calcutta, Meteor Books, 2003, pp. 403–406.

11. „AMPRENTA UMILĂ A ORIGINII LOR”: ÎNCEPUTURILE CORUPTE ALE RELIGIEI

> De îndată ce este vorba despre probleme ale religiei, oamenii se fac vinovaţi de tot felul de nesinceritǎţi şi de necuviinţe intelectuale.
>
> SIGMUND FREUD, *VIITORUL UNEI ILUZII*

> Diferitele moduri de venerare preponderente în lumea romană erau considerate de către popor ca fiind la fel de adevărate; de către filosof ca fiind la fel de false şi de către magistrat ca fiind la fel de utile.
>
> EDWARD GIBBON, *ISTORIA DECLINULUI ŞI A PRĂBUŞIRII IMPERIULUI ROMAN*

Un vechi proverb din Chicago spune că dacă vrei să-ţi păstrezi respectul pentru membrii consiliului orăşenesc sau apetitul pentru cârnaţi, trebuie să ai grijă să nu fii prezent când primii menţionaţi sunt pregătiţi pentru poziţii mai înalte şi când cei din urmă sunt produşi. Anatomia omului, spunea Engels, este cheia pentru anatomia maimuţei. Astfel, dacă privim procesul de formare a unei religii, putem să facem câteva presupuneri în legătură cu originile acestor religii care au fost încropite înainte ca

majoritatea oamenilor să poată citi. Dintr-o mare varietate de religii-cârnat produse în văzul tuturor, voi alege aşa-numitul „cargo cult” din Melanezia, pe superstarul penticostalilor, Marjoe, şi Biserica lui Iisus Hristos a Sfinţilor din Zilele din Urmă, mai cunoscută ca Biserica Mormonă.

Cu siguranţă, de-a lungul veacurilor, oamenilor le-a trecut prin minte următorul gând: dacă există viaţă de apoi, dar nu şi dumnezeu? Dacă există dumnezeu, dar nu şi viaţa de apoi? Din câte ştiu, cel care a exprimat cel mai clar această idee este scriitorul Thomas Hobbes în capodopera sa din 1651, *Leviathan*. Vă recomand cu tărie să luaţi cartea şi să citiţi partea a III-a, capitolul 38 şi partea a IV-a, capitolul 44 pentru că, văzând cât de bine stăpâneşte Hobbes sfânta scriptură şi, deopotrivă, limba engleză, veţi rămâne cu gura căscată. Ne atrage de asemenea atenţia cât de periculos este şi cât de periculos a fost dintotdeauna chiar şi numai să ne gândim la aceste lucruri. Chiar şi modul energic şi ironic prin care-şi face intrarea în subiect e în sine semnificativ. Cugetând asupra absurdităţii poveştii despre „căderea” lui Adam (situaţia iniţială a cuiva care, fiind creat ca fiinţă liberă, este apoi împovărat cu o interdicţie căreia îi este imposibil să i se supună), Hobbes vine să remarce – adăugând întâi temător că purcede „totuşi cu supunere, în această chestiune şi în toate celelalte ce ţin de Scriptură” – că, dacă, păcătuind, Adam a fost osândit la moarte, trebuie că pedeapsa i-a fost amânată din moment ce a reuşit să zămislească atâţia urmaşi înainte de a fi murit cu adevărat.

După ce ajunge să planteze sâmburele îndoielii – că a-i interzice lui Adam să mănânce dintr-un pom ce i-ar aduce moartea şi dintr-altul ce i-ar dărui viaţa veşnică e şi absurd, şi contradictoriu –, Hobbes s-a văzut nevoit să-şi

imagineze scripturi alternative, pedepse alternative şi eternităţi alternative. Ideea sa era că s-ar putea ca oamenii să nu se supună legilor lumeşti dacă se tem mai mult de pedeapsa divină decât de o moarte îngrozitoare pe acest pământ, dar era perfect conştient de procesul prin care oamenii sunt liberi să-şi croiască o religie care li se potriveşte, care îi satisface sau care le mângâie orgoliul. Samuel Butler avea să preia această idee în *Întoarcerea în Erewhon*. În cartea iniţială, *Erewhon*, domnul Higgs ajunge să călătorească într-o ţară îndepărtată din care va scăpa în cele din urmă cu ajutorul unui balon. Întorcându-se după două decenii, descoperă că, în vremea de când a plecat, a devenit un zeu numit „Fiul Soarelui”, sărbătorit în ziua în care s-a ridicat la ceruri. Doi preoţi se pregătesc să celebreze înălţarea, iar când Higgs ameninţă să-i deconspire şi să arate că e un simplu muritor, i se spune: „Nu trebuie să faci acest lucru pentru că toate legile morale ale ţării se leagă de acest mit şi îndată ce vor afla că nu te-ai înălţat la cer se vor face toţi nişte ticăloşi.”

În 1964 a fost lansat un foarte cunoscut documentar, *Mondo cane* (Viaţă de câine), în care realizatorii au surprins numeroase instanţe ale cruzimii şi iluzionării umane. Era pentru prima dată când puteam să vedem cum o nouă religie era încropită, în văzul tuturor şi sub obiectivul camerei de filmat. Chiar dacă locuitorii insulelor din Pacific fuseseră izolaţi secole la rând de lumea mai dezvoltată din punct de vedere economic, când inevitabila întâlnire s-a produs, mulţi dintre ei s-au dovedit suficient de perspicace cât să priceapă cum stă treaba. Iată măreţe corăbii cu pânzele umflate de vânt, purtând bogăţii, arme şi dispozitive dincolo de orice comparaţie posibilă. Unii dintre aceşti insulari mai neştiutori au făcut ceea ce fac mulţi dintre oameni când se confruntă cu un fenomen nou,

încercând să-l traducă într-un discurs care să le fie lor inteligibil (nu cu mult diferit de modul în care temătorii azteci, când au văzut pentru prima dată călăreţii spanioli în Mezoamerica, au tras concluzia că duşmanul e un centaur). Aceste suflete sărmane au decis că occidentalii erau strămoşii lor mult jeliţi care se întorceau de pe lumea cealaltă cu bogăţii. Era improbabil ca această iluzie să supravieţuiască multă vreme contactului cu colonişti, dar s-a observat ulterior că insularii mai răsăriţi din diferite locuri aveau o idee mai bună. Au observat că fuseseră construite docuri şi debarcadere, astfel că noi corăbii au venit şi au descărcat noi bunuri. Orientându-se mimetic şi prin analogie, localnicii şi-au construit propriile debarcadere şi au aşteptat ca şi acestea să atragă nişte corăbii. Oricât de inutilă era această procedură, a încetinit semnificativ pătrunderea misionarilor creştini sosiţi mai târziu. Când şi-au făcut apariţia, au fost întrebaţi unde sunt darurile (şi, foarte curând, au scos nişte mărunţişuri).

Secolul XX a fost martorul unui reviriment şi mai impresionant şi mai emoţionant al acestui „cargo cult”. Batalioanele armatei Statelor Unite, ajunse în Pacific pentru a construi aerodromuri necesare războiului cu Japonia, au descoperit că sunt obiectul unui efort pios de imitaţie. Localnici înflăcăraţi au abandonat riturile creştine asumate doar superficial şi şi-au investit întreaga energie în construirea unor piste de aterizare ce ar fi putut să atragă avioane cu încărcătură. Au confecţionat şi imitaţii de antene din bambuşi. Au ridicat focuri menite să simuleze luminile de ghidare pentru avioanele americane. Acest cult supravieţuieşte şi astăzi, acesta fiind aspectul cel mai întristător dintre toate scenele din *Mondo cane*. În insula Tana, un soldat american a fost decretat mântuitorul. Pare-se că inclusiv numele lui, John Frum, e o scorneală. Dar chiar şi după ce ultimii militari au părăsit

insula în 1945, a doua venire a mântuitorului Frum e încă subiect de predică şi de prorocire, iar o sărbătoare anuală îi poartă numele. Pe o altă insulă, numită Noua Britanie, alăturată Papuei-Noua Guinee, cultul prezintă similitudini şi mai izbitoare. Are zece porunci (cele „Zece Legi”), o treime cu un ales în ceruri şi un altul pe pământ şi un sistem ritualic de plată a tributului cu scopul de a îmbuna aceste autorităţi. Dacă ritualul este îndeplinit cu îndeajuns de multă fervoare şi puritate, cred adepţii, va veni o eră când va curge lapte şi miere. E trist să o spunem, dar acest viitor luminos e cunoscut drept „Vremea Companiilor” ce va aduce cu sine înflorirea şi prosperitatea Noii Britanii, ca şi cum ar fi vorba de o corporaţie multinaţională.

Unii s-ar putea simţi jigniţi de simpla sugestie a unei posibile comparaţii, dar nu sunt cărţile sfinte ale monoteismului oficial îmbibate de aviditate materială şi de descrieri pline de încântare – mai să îţi lase gura apă – ale bogăţiilor lui Solomon, ale numeroaselor turme şi cirezi ale celor credincioşi, de răsplata din paradis a bunului musulman, asta ca să nu mai amintim multele, foarte multele poveşti despre prădăciuni şi jafuri? E drept, Iisus nu se arată interesat de vreun câştig pentru sine, dar vorbeşte totuşi de comorile şi chiar şi de „palatul” din ceruri pentru a-i ademeni pe adepţi. Şi nu e adevărat că toate religiile de-a lungul veacurilor au dat dovadă de un interes acut în a acumula bunuri materiale în lumea concretă?

Setea de câştig şi de bunăstare lumească e doar unul dintre subtextele ameţitoarei poveşti a lui Marjoe Gortner, „copilul minune” al escrocheriei evanghelismului american. După ce l-au botezat grotesc „Marjoe” (alăturarea imbecilă a numelor Maria şi Iosif), părinţii l-au împins la amvon la vârsta de patru ani, îmbrăcându-l într-

un revoltător costum în stilul micului lord Fauntleroy şi spunându-i să susţină că ar fi primit porunca divină de a propovădui. Dacă se opunea sau plângea, mama sa îl ţinea sub robinetul de apă sau îi apăsa o pernă pe faţă, având grijă de fiecare dată, după cum povesteşte chiar el, să nu lase nici un semn. Dresat ca o focă, a atras curând camerele de filmat şi, la doar şase ani, oficia deja căsătoriile adulţilor. I s-a dus faima şi mulţi au venit buluc ca să vadă copilul minune. După aproximarea lui, a strâns cam trei milioane de dolari din „contribuţii”, dar nici un bănuţ n-a fost pus deoparte pentru educaţia sau pentru viitorul lui. S-a revoltat la vârsta de şaptesprezece ani împotriva părinţilor cinici şi nemiloşi şi şi-a făcut ieşirea în contracultura timpurie din California anilor ‘60.

În nemuritoarea piesă pentru copii *Peter Pan*, jucată în preajma Crăciunului, există un moment culminant când mica zână Clopoţica pare a fi pe moarte. Strălucitoarea lumină care o reprezintă pe scenă începe să se diminueze şi există o singură cale posibilă pentru a salva cumplita situaţie. Unul dintre actori se apropie de marginea scenei şi îi întreabă pe copii „Credeţi în zâne?” Dacă răspund „Da!” cu convingere, atunci luminiţa începe să strălucească din nou. Ce obiecţii să aduci la aşa ceva? Nu vrem să năruim credinţa copiilor în magie – mai încolo, vor avea destul timp pentru deziluzii – şi nimeni nu le cere la ieşire, cu glas gutural, să-şi spargă puşculiţele pentru a ajuta Biserica Mântuirii Clopoţica. Evenimentele în cursul cărora s-a produs exploatarea lui Marjoe aveau conţinutul intelectual al scenei cu Clopoţica, combinat pervers cu etica unui Căpitan Hook.

După aproximativ un deceniu, domnul Gortner a cerut socoteală pentru copilăria sa furată şi golită de sens sub forma celei mai bune răzbunări posibile, luând decizia de a face marelui public o favoare menită să recompenseze

înşelăciunea deliberată. A invitat o echipă de filmare să îl însoţească în pretinsa sa „revenire” la propovăduirea evangheliei şi n-a avut nici o reţinere în a arăta cum se desfăşurau şiretlicurile. Iată cum faci o femeie mămoasă (era un flăcău chipeş) să se despartă de economiile sale. Iată cum trebuie sincronizat fundalul sonor pentru a produce un efect extatic. Ăsta e momentul în care vorbeşti despre cum ţi s-a arătat Iisus. Iată cum poţi să-ţi pictezi semnul crucii în frunte cu cerneală invizibilă ca să-l faci să-ţi apară ca prin minune când începi să asuzi. Ăsta e momentul când trebuie să le dai lovitura finală. Îşi respectă promisiunile întocmai, spunându-i regizorului ce poate şi ce urmează să facă, iar apoi merge în public şi pune totul în practică cu o convingere absolută. Oamenii se vaietă şi strigă, se prăbuşesc spasmodic, urlând numele celui care le aduce mântuirea. Bătrâni şi bătrâne cinici, necioplţi şi brutali aşteaptă atingerea momentului psihologic pentru a cere bani şi încep să-i numere avizi chiar înainte ca făcătura de „slujbă” să fi luat sfârşit. Din când în când poţi să vezi chipul câte unui copil, târât în acel cort, privind jalnic şi stânjenit la părinţii săi care se zvârcolesc şi se tânguiesc în timp ce îşi aruncă banii cu greu câştigaţi. Ştiam, bineînţeles, că toată pungăşia evanghelismului american nu e nimic mai mult decât asta: o escrocherie condusă de personajele de mâna a doua din „Povestea vânzătorului de iertăciuni” de Chaucer. (Voi, fraierii, rămâneţi la credinţa voastră. Noi rămânem cu banii.) Tot aşa trebuie să fi fost în vremea în care la Roma se vindeau indulgenţe sau când un cui ori o aşchie din Crucea lui Iisus putea să aducă un câştig frumos în orice piaţă de vechituri din lumea creştină. Dar a vedea întreaga tărăşenie dezvăluită de cineva care e totodată victimă şi profitor poate să fie destul de şocant chiar şi pentru un ateu înrăit. După ce afli toate astea, cum mai e posibilă

iertarea? Documentarul *Marjoe* a câştigat un Oscar în 1972, dar nu a schimbat cu nimic lucrurile. Maşinăria predicatorilor de la televizor funcţionează în continuare, săracii continuă să-i finanţeze pe bogaţi, ca şi cum eclatantele temple şi palate din Las Vegas ar fi fost înălţate cu banii celor care au câştigat şi nu ai celor care au pierdut.

În uluitorul său roman *Copilul furat*, Ian McEwan creează un personaj narator dezabuzat care, în urma unei tragedii, este adus la o stare aproape inertă, vizionând ore în şir programele de la televizor. Observând cum semenii săi permit – mai mult, se oferă voluntari – să fie manipulaţi şi umiliţi, găseşte o sintagmă care să-i desemneze pe cei care se lasă furaţi de spectacol. Este, spune el, „pornografia democratului". Nu e un snobism să sesizezi modul în care oamenii îşi arată naivitatea şi instinctul de turmă şi dorinţa, poate chiar nevoia, de a fi creduli şi de a se lăsa prostiţi. E o problemă veche de când lumea. Credulitatea ar putea fi doar o formă de inocenţă, poate chiar inofensivă în sine, dar e ca o invitaţie deschisă pentru cei perfizi şi isteţi să-şi exploateze semenii, devenind astfel una dintre cele mai mari vulnerabilităţi ale omenirii. Nici o descriere onestă a dezvoltării şi supravieţuirii religiei sau a receptării miracolelor şi revelaţiilor nu poate fi realizată fără o trimitere la acest fapt stăruitor.

Dacă adepţii profetului Mahomed au sperat să pună capăt oricărei posibile „revelaţii" viitoare după imaculata concepţiune a Coranului, au făcut-o fără să-l ia în calcul pe fondatorul a ceea ce este acum una dintre credinţele cu cea mai rapidă dezvoltare. Şi nu au prevăzut (cum ar fi putut să o facă, biete mamifere?) că profetul acestui cult ridicol avea să se modeleze după chipul profetului lor. Biserica lui Iisus Hristos a Sfinţilor din Zilele din Urmă –

mormonii, aşa cum mă voi referi la ea de aici încolo – a fost înfiinţată de un oportunist talentat care, deşi şi-a conceput textul în termeni ce plagiau vădit pe cei creştini, a anunţat că „voi fi un nou Mahomed pentru această generaţie” şi a adoptat drept slogan de luptă cuvintele pe care le credea preluate din islam, respectiv „Al-Coranul sau sabia”. Era mult prea ignorant să ştie că dacă foloseşti cuvântul *al* nu mai este necesar alt articol hotărât, dar, pe de altă parte, îi semăna lui Mahomed prin faptul că era capabil doar de împrumuturi din bibliile altora.

În martie 1826 un tribunal din Bainbridge, New York, a condamnat un tânăr de douăzeci de ani pentru „tulburarea ordinii publice şi impostură”. S-ar fi cuvenit ca asta să fie tot ceea ce ştim despre Joseph Smith, care a recunoscut în timpul procesului că înşela cetăţenii organizând expediţii nebuneşti în căutare de aur şi că pretindea că are puteri întunecate sau „necromantice”. Cu toate acestea, la doar patru ani distanţă revenea în paginile ziarelor locale (pe care putem încă să le citim) ca fiind descoperitorul „Cărţii Mormonilor”. Spre deosebire de alţi escroci şi şarlatani, beneficia de două mari avantaje locale. Pe de o parte, opera în acelaşi district de o pioşenie frenetică din care se ridicaseră şi shakerii, mai sus amintitul George Miller care anticipase în mai multe rânduri sfârşitul lumii şi alţi câţiva profeţi americani autoproclamaţi. Atât de cunoscută devenise această tendinţă locală încât regiunea a devenit cunoscută drept „teritoriul pârjolit” în cinstea modului în care căzuse victimă atâtor şi atâtor deliruri religioase. Pe de altă parte, opera într-o zonă care, spre deosebire de marile întinderi ale unei Americi de Nord aflate în expansiune, chiar se putea lăuda cu urmele unei culturi antice.

O civilizaţie amerindiană învinsă şi dispărută lăsase posterităţii un număr considerabil de movile sepulcrale

care, profanate la întâmplare şi cu mijloace amatoristice, au scos la iveală nu doar oseminte, ci şi artefacte din piatră, cupru şi argint călit în foc, dovedind un stadiu destul de avansat de dezvoltare. Existau opt astfel de situri pe o rază de douăzeci de kilometri în jurul fermei nu tocmai profitabile unde locuia familia Smith. Două şcoli sau facţiuni, la fel de stupide, se arătau interesate şi fascinate de această chestiune: primii erau căutătorii de aur şi vânătorii de comori veniţi să descopere bogăţii cu tot felul de mijloace de divinaţie, de la beţe la globuri de cristal şi broaşte râioase împăiate, iar ceilalţi erau cei ce sperau să dea peste mormintele tribului pierdut al lui Israel. Smith şi-a dovedit isteţimea făcând parte din ambele grupuri şi reuşind să îmbine cupiditatea cu antropologia rudimentară.

Povestea propriu-zisă a acestei imposturi e aproape jenantă la lectură şi aproape jenant de uşor de dat în vileag. (A fost cel mai bine relatată de dr. Fawn Brodie, a cărei carte din 1945, *No Man Knows My History*, este încercarea unui istoric profesionist de bună-credinţă de a oferi cea mai amabilă interpretare cu putinţă asupra „evenimentelor" relevante.) Pe scurt, Joseph Smith a pretins că i s-a arătat un înger pe nume Moroni (de trei ori, după bunul obicei). Amintitul înger i-a adus la cunoştinţă existenţa unei cărţi, „gravată pe plăci de aur", ce explica originile celor ce trăiau pe continentul nord-american, precum şi adevărul evangheliilor. Se mai face referire şi la două pietre magice fixate în pieptarele veterotestamentare Urim şi Tumim şi care i-ar fi permis lui Smith să traducă mai sus menţionata carte. După multă trudă, pe 21 septembrie 1827, cam la optsprezece luni după ce fusese condamnat pentru înşelăciune, a adus acasă cu el acest instrumentar îngropat. Apoi, s-a apucat să făurească o traducere.

„Cărţile” care au luat naştere s-au dovedit a fi relatări expuse de profeţi antici, începând cu Nefi, fiul lui Levi, care a fugit din Ierusalim cam prin anul 600 î.Hr. şi a venit în America. Multe bătălii, blesteme şi boli i-au însoţit în rătăcirile ce au urmat pentru ei şi pentru numeroşii lor descendenţi. Cum au ajuns cărţile în această formă? Smith nu a arătat nimănui plăcile de aur, pretinzând că vederea lor ar aduce moartea oricui altcuiva. Dar s-a lovit de o problemă care le va fi familiară celor care studiază islamul. Era volubil şi fluent în dezbateri şi în naraţiunile pe care le ţesea, după cum atestă multe dintre mărturii. Dar era analfabet, mai precis, ştia să citească puţin, dar nu şi să scrie. În consecinţă, a fost necesar un scrib care să noteze după dictare vorbele lui inspirate. Acest rol a fost iniţial îndeplinit de soţia sa, Emma, iar apoi, când s-au dovedit necesare mai multe mâini, i s-a adăugat un vecin ghinionist pe nume Martin Harris. Auzindu-l pe Smith citând din Isaia, 29:11–12, pasajele referitoare la îndemnul „Citeşte!”, Harris şi-a ipotecat ferma pentru a servi cauzei şi s-a mutat alături de familia Smith. Bucătăria casei a fost împărţită în două cu ajutorul unei pături, de o parte aflându-se Harris, iar de cealaltă Smith, cu pietrele necesare traducerii, intonând prin pătură. Ca şi cum scena n-ar fi fost deja îndeajuns de veselă, Harris a fost avertizat că, dacă va îndrăzni să tragă cu ochiul, fie la plăci, fie la profet, moartea îl va lovi instantaneu.

Doamna Harris nu a prea înghiţit toate astea şi era deja destul de înfuriată de pasivitatea soţului ei. A furat primele o sută şaisprezece pagini şi l-a provocat pe Smith să le reproducă, fiind de aşteptat – ţinând cont de caracterul revelat al procesului – că îi stătea în putinţă. (Asemenea femei cu tărie de caracter se arată mult prea rar în istoria religiilor.) După câteva săptămâni nefaste, ingeniosul Smith a parat cu o nouă revelaţie. Nu avea cum

să reproducă originalul care s-ar fi putut afla deja pe mâna diavolului, fiind astfel pasibil de o interpretare amintind de istoria „versetelor satanice”. Dar, între timp, Domnul atoateprevăzător i-a pus la dispoziţie nişte plăci mai mici, chiar plăcile de la Nefi, conţinând o relatare suficient de asemănătoare. Cu eforturi considerabile, traducerea a fost reluată, fiind aduşi noi scribi în spatele păturii atunci când circumstanţele o cereau, iar la încheierea procesului, toate plăcile de aur au fost ridicate la ceruri, unde, zice-se, se află şi în ziua de astăzi.

Apărătorii mormonilor pretind uneori, asemenea musulmanilor, că povestea nu are cum să fie o înşelătorie pentru că viclenia necesară ar fi fost cu mult peste puterile unui om sărman şi analfabet. Două aspecte utile îi susţin în această pretenţie: nu există nici o relatare oficială conform căreia Mahomed ar fi fost vreodată condamnat public pentru înşelăciune şi necromanţie, iar araba este o limbă întrucâtva opacă chiar şi pentru străinii cu o anumită fluenţă. Ştim însă că atunci când vine vorba de Coran, acesta este compus în parte din scrieri şi istorisiri anterioare, iar în cazul lui Smith e de asemenea simplu, deşi obositor, să descoperi că douăzeci şi cinci de mii dintre cuvintele Cărţii lui Mormon sunt luate direct din Vechiul Testament. Aceste cuvinte pot fi găsite cu precădere în capitolele lui Isaia disponibile în cartea lui Ethan Smith, *View of the Hebrews: The Ten Tribes of Israel in America*. Se pare că această carte populară la vremea ei, scrisă de un ţicnit pios ce pretindea că amerindienii îşi au originea în Orientul Mijlociu, a fost cea care l-a determinat încă dintru început pe celălalt Smith să pornească în căutare de aur. Dintre cele trei sute şi cincizeci de „nume” din carte, mai mult de o sută au fost luate direct din Biblie, iar alte o sută se dovedesc într-atât de similare încât sunt ca şi furate. (E cunoscut faptul că

marele Mark Twain a caracterizat-o drept „cloroform în versiune tipărită”, dar îl consider vinovat pentru că şi-a ales o ţintă prea uşoară – la urma urmei, una dintre părţi este „Cartea lui Eter”.) Cuvintele „şi s-a întâmplat că” pot fi găsite de cel puţin două mii de ori, ceea ce poate într-adevăr să aibă un efect soporific. Cercetările recente au dezvăluit că toate „documentele” mormonilor sunt, în cel mai bun caz, nişte compromisuri prăpădite, iar în cel mai rău, nişte falsuri jalnice, după cum a fost nevoită să remarce dr. Brodie în 1973, când şi-a reeditat şi adăugit remarcabila carte.

Precum Mahomed, Smith putea să producă revelaţii divine de ultim moment, adesea anume pentru a-i servi diferitelor scopuri (în special, tot ca Mahomed, atunci când punea ochii pe o nouă fată şi dorea să o adauge soţiilor sale). În consecinţă, s-a întins mai mult decât îi era plapuma şi a sfârşit violent, asta după ce ajunsese să-i excomunice pe toţi acei bieţi oameni care îi fuseseră discipoli la început şi de care se folosise prin intimidare pentru a transcrie cărţile sfinte după dictare. Cu toate acestea, povestea ridică nişte întrebări foarte interesante, privind modul în care o escrocherie se transformă în religie serioasă sub privirile noastre.

Profesorul Daniel Dennett şi susţinătorii acestuia au atras numeroase critici pentru încercarea de a explica religia prin „ştiinţele naturale”. Să lăsăm supranaturalul de o parte, propune Dennett, şi, chiar şi în aceste condiţii, putem să acceptăm că au existat dintotdeauna acei oameni pentru care „credinţa în credinţă” este un lucru bun în sine. Fenomenele pot fi explicate în termeni biologici. Nu e oare posibil ca, în erele primitive, cei care credeau în leacurile şamanului să aibă un moral mai ridicat şi, astfel, o şansă, cât de mică, dar importantă, de *a fi* vindecaţi cu adevărat? Punând între paranteze

„miracolele” şi toate inepţiile similare, nici măcar medicina modernă nu respinge o asemenea idee. Pare posibil, dacă intrăm pe domeniul psihologiei, ca oamenilor să le fie mai bine dacă ajung să creadă în ceva decât în nimic, oricât de lipsit de temei s-ar dovedi acel ceva.

Parte din aceste argumente va fi întotdeauna subiect de dispută între antropologi şi alţi oameni de ştiinţă, dar ceea ce mă interesează şi m-a interesat dintotdeauna e următorul aspect: oare predicatorii şi profeţii cred cu adevărat sau se numără şi ei printre cei care „cred în credinţă” ? Există oare un moment în care să-şi spună că totul le este mult prea simplu? Ajung ei oare apoi să gândească raţional şmecheria spunându-şi fie că (a) ar fi şi mai rău de nenorociţii ăştia dacă nu ar asculta de mine, fie că (b) dacă nu îi ajută cu nimic, măcar n-are cum să le facă prea mult rău? În *Creanga de aur*, faimosul său studiu despre religie şi magie, Sir James Frazer sugerează că vraciului novice îi este mai bine dacă *nu* împărtăşeşte iluziile comunităţii ignorante. Pe de o parte, dacă ia magia de bună, există mult mai multe şanse să facă o greşeală care să-i încheie cariera. E mult mai bine să fie un cinic, să recite formule magice şi să-şi spună că, într-un final, toată lumea e mai câştigată aşa. În chip evident, Smith pare a fi un simplu cinic prin faptul că nimic nu l-a satisfăcut mai mult decât atunci când putea să se folosească de „revelaţii” pentru a pretinde autoritatea supremă, pentru a justifica ideea că întreaga turmă ar trebui să-i cedeze lui toate bunurile sau pentru a-şi atrage în aşternut orice femeie îi ieşea în cale. Zi de zi asistăm la apariţia unor astfel de guru sau lideri religioşi. Trebuie că Smith s-a gândit că e prea simplu să-i faci pe nişte bieţi naivi precum Martin Harris să creadă orice le spui, în special când sunt atât de avizi de a arunca măcar o privire asupra acelei comori după care li se scurg ochii. Dar a existat oare vreun

moment în care să creadă totuşi că are un destin şi să fie dispus să moară pentru acesta? Cu alte cuvinte, a fost un şarlatan în permanenţă sau a existat totuşi o zvâcnire în el? Studiul religiilor îmi sugerează că, deşi e imposibil să supravieţuiască în lipsa unor înşelăciuni mai mici sau mai mari, această chestiune e fascinantă şi rămâne întrucâtva deschisă.

În regiunea Palmyra, New York, au existat în acea vreme zeci de fanatici semianalfabeţi, lipsiţi de scrupule şi mânaţi de ambiţie precum Smith, dar numai unul dintre ei a reuşit să se „lanseze”. Există două motive probabile. Mai întâi, conform tuturor mărturiilor, inclusiv ale inamicilor, Smith era un individ înzestrat, emanând şarm şi autoritate, fiind un foarte bun vorbitor: ceea ce Max Weber a identificat drept tipul de lider „charismatic”. În al doilea rând, în acele vremuri existau foarte mulţi oameni dornici să obţină pământuri şi să-şi întemeieze o nouă viaţă în Vestul Sălbatic, constituindu-se într-o imensă forţă latentă investită în contul noţiunii de nou lider (şi, de asemenea, de nouă carte sfântă) ce ar fi putut să anticipeze un „Pământ al Făgăduinţei”. Rătăcirile mormonilor prin Missouri, Illinois şi Utah şi masacrele cărora le-au căzut victimă sau pe care le-au provocat în acest timp au dat formă şi vigoare ideilor de martiriu şi exil – revitalizând şi conceptul de „gentili”, aşa cum îi denumeau cu dispreţ pe necredincioşi. E o impresionantă naraţiune istorică şi, spre deosebire de originile ei într-o făcătură vulgară, poate fi privită cu respect. Totuşi, două aspecte îi pătează iremediabil desfăşurarea. Primul se referă la caracterul transparent şi simplist al „revelaţiilor”, improvizaţii oportuniste pe care Smith şi apoi succesorii săi le produceau din mers. Al doilea ţine de rasismul de un primitivism revoltător. Predicatori creştini de toate felurile au justificat sclavia până la Războiul Civil şi chiar şi ulterior

acestuia, bazându-se pe presupusa autoritate biblică a poveştii celor trei fii ai lui Noe (Sem, Ham şi Iafet), Ham fiind blestemat să fie robul fraţilor săi. Dar Joseph Smith a dus această poveste malignă şi mai departe, culminând cu „Cartea lui Avraam” în care se pretinde că neamurile cu piele întunecată din Egipt au moştenit acest blestem. De asemenea, în urma bătăliei de la „Cumora”, un ţinut inventat, situat convenabil în apropierea locului în care se născuse, „nefiţii” – descrişi ca fiind albi şi „plăcuţi la înfăţişare” – s-au confruntat cu „lamaniţii”, ai căror descendenţi au fost pedepsiţi să aibă pielea închisă pentru că şi-au întors chipul de la Dumnezeu. Pe măsură ce criza din jurul sclaviei se adâncea, Smith şi discipolii săi şi mai dubioşi predicau împotriva aboliţionismului în Missouriul antebelic. Afirmau cu solemnitate că, în timpul luptei dintre dumnezeu şi Lucifer, în rai ar mai fi existat un al treilea grup. Membrii acestuia, după cum explicau, încercaseră să rămână neutri. Dar, după înfrângerea lui Lucifer, au fost izgoniţi în lume, obligaţi să „se întrupeze printre urmaşii neamului blestemat din Canaan; iată cum s-a născut rasa neagră sau africană”. Astfel, când dr. Brodie şi-a scris prima variantă a cărţii, persoanele de culoare nu aveau dreptul să ocupe nici măcar poziţia inferioară de diacon în cadrul Bisericii Mormone, sacerdoţiul fiind exclus. Riturile sacre ale templului le erau, de asemenea, interzise urmaşilor lui Ham.

Dacă există ceva care să dovedească faptul că religia e un produs pur uman, atunci nimic nu e mai potrivit decât soluţia pe care au găsit-o mai marii mormonilor pentru a depăşi această dificultate. Confruntându-se cu spusele fără echivoc dintr-una dintre cărţile lor sfinte şi cu valul de dispreţ şi de izolare abătut asupra lor din această cauză, au procedat la fel cum au reacţionat atunci când ataşamentul lor pentru poligamie risca să intre sub

incidenţa legii federale chiar în Utah, statul cel iubit de dumnezeu. Au avut parte de încă o „revelaţie”, survenită aproximativ în aceeaşi perioadă în care era votată Legea Drepturilor Civile în 1965, făcându-li-se astfel cunoscut prin bunăvoinţă divină că şi negrii erau totuşi oameni.

Trebuie spus că aceşti „Sfinţi din Zilele din Urmă” (cuvinte pline de emfază adăugate în 1833 la varianta iniţială a lui Smith, „Biserica lui Iisus Hristos”) s-au confruntat direct cu una dintre cele mai mari dificultăţi ale unei religii revelate. Mai exact, problema legată de statutul celor care s-au născut înainte de această „revelaţie” exclusivă sau a celor care au murit fără a avea şansa de a se bucura de ceea ce dezvăluie ea. În mod obişnuit, creştinii soluţionează această chestiune vorbind despre coborârea lui Iisus în iad după crucificare, considerându-se că i-a salvat sau i-a convertit pe cei ce muriseră înainte de venirea sa. Există un interesant pasaj în *Infernul* lui Dante în care acesta salvează spiritele marilor oameni precum Aristotel, care, s-ar presupune, se perpeleau de secole până la sosirea sa. (Într-o scenă mai puţin ecumenică din aceeaşi carte, profetul Mahomed ne este descris ca fiind despicat pe jumătate, detaliile fiind înfiorătoare.) Mormonii au venit să îmbunătăţească această soluţie relativ depăşită cu o idee destul de simplistă. Într-o imensă arhivă din Utah, au alcătuit o bază de date genealogică în care adaugă acum numele tuturor persoanelor a căror naştere, căsătorie şi moarte au fost înscrise odată cu apariţia primelor registre. E ceva cu adevărat util dacă vrei să-ţi descoperi arborele genealogic şi dacă nu te deranjează că strămoşii tăi devin astfel mormoni. Săptămână de săptămână, în cadrul unor ceremonii speciale ţinute în templele mormonilor, enoriaşii se adună şi le este alocată o serie de nume ale persoanelor trecute în nefiinţă care sunt „primite prin

rugăciune” în rândurile bisericii. Acest botez retrospectiv îmi pare destul de inofensiv, dar Comitetul Evreilor din America a reacţionat cu furie când s-a descoperit că mormonii făcuseră rost de registrele folosite de nazişti pentru „soluţia finală” şi începuseră să-i boteze sistematic pe cei care puteau fi cu adevărat consideraţi „tribul pierdut”: evreii ucişi în Europa. Oricât ar fi de ineficient, acest exerciţiu e o dovadă de prost gust. Deşi înţeleg şi susţin reacţia Comitetului Evreilor din America, cred totuşi că urmaşii domnului Smith ar trebui felicitaţi pentru a fi găsit o soluţie tehnică oricât de simplistă pentru o problemă aparent indisolubilă încă de la inventarea religiei de către oameni.

Note

- Sintagma lui Mark Twain „cloroform în versiune tipărită” provine din cartea sa *Roughing It*, New York, Signet Classics, 1994, p. 102.
- Despre posibila utilitate a religiei în vindecarea bolilor vezi D. Dennett, *Breaking the Spell: Religion as a Natural Phenomenon,* New York, Viking Adult, 2006.
- Pentru cartea lui Sir James George Frazer, *The Golden Bough*, vizitaţi site-ul http://www.bartleby.com/196/. (*Creanga de aur*, Minerva, Bucureşti, 1980, traducere de Octavian Nistor).

12. CUM MOARE O RELIGIE

Ar putea fi, în egală măsură, folositor şi instructiv să arunci o privire la sfârşitul religiilor sau al mişcărilor religioase. De exemplu, mileriţii nu mai există. Şi nu vom mai auzi niciodată, decât cu iz nostalgic şi în termenii unor rămăşiţe, despre Pan sau Osiris sau despre oricare dintre miile de zei care, odată, subjugau oamenii în totalitate.

Dar trebuie să recunosc că am o oarecare simpatie, pe care am încercat şi n-am reuşit să mi-o înfrânez, pentru Sabbatai Zevi, cel mai impozant dintre „falşii Mesia”. La mijlocul secolului al XVII-lea, a electrizat comunităţi întregi de evrei de-a lungul Mediteranei şi al Levantului (ajungând chiar şi în zone mai îndepărtate precum Polonia, Hamburg şi chiar Amsterdam, oraşul care l-a renegat pe Spinoza) prin pretenţia sa de a fi cel ales să-i conducă pe cei surghiuniţi înapoi în Ţara Sfântă şi să înceapă o eră a păcii universale. Prin studiul Cabalei – care, recent, a revenit la modă prin intermediul unei artiste cu un nume bizar, Madonna – deţinea cheia pentru revelaţie, iar la sosirea sa a fost întâmpinat cu isterie de congregaţiile de evrei din oraşul său natal, Smirna, până în Salonic, Constantinopol şi Alep. (Rabinii din Ierusalim, fiind şi înainte afectaţi din cauza unor afirmaţii mesianice premature, erau acum mai sceptici). Prin invocarea cabalistică ce i-a transformat numele în echivalentul lui „Moşiach” sau „Mesia” când a fost descifrat dintr-o anagramă ebraică, se poate să se fi convins pe sine şi, cu siguranţă, i-a convins pe alţii că el era cel pe care îl aşteptau cu toţii. După cum a spus unul dintre discipolii săi:

> Profetul Nathan a făcut prevestiri şi Sabbatai Zevi a propovăduit că cei ce n-o vor apuca pe calea cea bună nu vor contempla alinarea adusă de Sion şi de Ierusalim şi vor fi osândiţi la umilinţe şi la dispreţ veşnic. Şi astfel toţi s-au căit, aşa cum nu s-a mai văzut de la crearea lumii şi până în ziua de azi.

Nu a fost vorba doar despre o aşa-zisă panică a „mileriţilor”. Oamenii aleşi şi erudiţi au dezbătut chestiunea cu ardoare, s-au produs scrieri pe această temă şi, drept consecinţă, avem o foarte precisă relatare asupra evenimentelor. Toate elementele unei adevărate (şi false) profeţii sunt prezente aici. Adepţii lui Sabbatai i-

au găsit şi un echivalent pentru Ioan Botezătorul în persoana lui Nathan din Gaza, un rabin charismatic. Inamicii lui Sabbatai l-au descris ca fiind epileptic şi eretic şi l-au acuzat că nesocoteşte legea. Au fost, la rândul lor, lapidaţi de susţinătorii lui Sabbatai. În furia momentului, s-au constituit adunări şi congregaţii care s-au înfruntat furibund unele cu altele. Pornit pe mare pentru a se înfăţişa la Constantinopol, corabia lui Sabbatai a fost lovită de o furtună, dar acesta s-a mâniat şi a certat apele, iar când a fost încarcerat de turci, temniţa lui a fost străluminată de focuri sfinte şi inundată de miresme (propriu-zis, asupra acestor ultime aspecte, relatările se contrazic). Evocând o veche şi încrâncenată dispută creştină, susţinătorii rabinului Nathan şi ai lui Sabbatai afirmau că, în lipsa credinţei, cunoaşterea Torei şi faptele bune sunt zadarnice. Adversarii lor pretindeau că, dimpotrivă, nu e nimic mai important decât Tora şi faptele bune. Atât de mult s-a răspândit acest conflict la toate nivelurile, încât până şi rabinii din Ierusalim, oponenţi încrâncenaţi ai lui Sabbatai, au ajuns să ceară să li se spună dacă există miracole sau semne verificabile legate de persoana celui care răspândea un val de entuziasm în comunitatea evreilor. Bărbaţi şi femei şi-au vândut avutul şi s-au pregătit să îl urmeze înspre Pământul Făgăduinţei.

Autorităţile Imperiului Otoman aveau suficientă experienţă când venea vorba de mişcări civile în rândurile minorităţilor religioase (era în vremea în care se luptau să smulgă Creta din mâinile veneţienilor) şi au reacţionat cu mult mai multă circumspecţie decât se presupune că ar fi făcut-o reprezentanţii Romei. Au înţeles că dacă Sabbatai pretindea un ascendent asupra tuturor conducătorilor lumeşti, mai mult, dacă pretindea şi o parte însemnată din teritoriul lor din Palestina, atunci trebuia privit ca un adversar atât pe plan secular, cât şi religios. Consiliul

Ulema, autoritatea religioasă musulmană, s-a dovedit la fel de perspicace. Sfatul său a fost că ar fi o greşeală ca acest supus recalcitrant să fie executat, temându-se că, astfel, credincioşii entuziaşti vor „făuri o nouă religie”.

Scenariul a fost aproape deplin când un fost discipol al lui Sabbatai, un anume Nehemiah Cohen, s-a înfăţişat la curtea marelui vizir, la Edirne, şi şi-a denunţat fostul maestru pentru imoralitate şi erezie. Chemat la palatul vizirului şi permiţându-i-se să părăsească temniţa însoţit de o procesiune ce intona imnuri, Mesia a fost întrebat fără ocolişuri dacă acceptă să se supună unei judecăţi prin ordalii. Arcaşii curţii urmau să-l folosească pe post de ţintă, iar dacă voinţa divină avea să abată săgeţile, pretenţia sa putea fi validată. În cazul în care refuza, urma să fie tras în ţeapă. Iar dacă voia să respingă alegerea cu totul, rămânea posibilitatea de a se declara musulman, viaţa fiindu-i astfel cruţată. Sabbatai Zevi a făcut ceea ce ar face aproape orice mamifer de rând, şi-a mărturisit credinţa în singurul dumnezeu şi în mesagerul acestuia, alegându-se, drept răsplată, cu o sinecură. A fost mai târziu deportat într-un teritoriu aproape *Judenrein*, la graniţa dintre Albania şi Muntenegru, unde a şi încetat din viaţă, din câte se spune, chiar de Yom Kippur în 1676, exact la momentul rugăciunii de seară când, conform tradiţiei, Moise şi-ar fi dat ultima suflare. Mormântul său, îndelung căutat, nu a fost niciodată identificat cu precizie.

Măcinaţi de frământări, adepţii lui s-au scindat de îndată în mai multe facţiuni. Unii au refuzat să creadă în convertirea sau în apostatul lui. Alţii au susţinut că a devenit musulman doar pentru a ajunge un şi mai mare Mesia. Pentru unii, a fost mai degrabă vorba de asumarea unei măşti. Şi, bineînţeles, au existat şi cei care pretindeau că s-a ridicat la ceruri. În cele din urmă, adevăraţii lui discipoli au îmbrăţişat doctrina „ocultării” care, nu tocmai

surprinzător, presupunea credinţa că Mesia, ascuns vederii noastre, nu „a murit” cu adevărat, ci aşteaptă clipa în care umanitatea se va arăta pregătită pentru măreaţa sa întoarcere. („Ocultare” e termenul pe care îl folosesc şi pioşii şiiţi pentru a descrie situaţia actuală şi dintotdeauna a celui de-al Doisprezecelea Imam, numit „Mahdi”: un copil de cinci ani care, conform tradiţiei, s-a făcut nevăzut în 873.)

Astfel şi-a găsit sfârşitul religia lui Sabbatai Zevi, supravieţuind doar sub forma unei mici secte sincretice din Turcia, secta Donmeh, care, manifestându-se la exterior în cadrul ritualurilor de tip islamic, practică în secret o formă de iudaism. Însă, dacă fondatorul ei ar fi fost condamnat la moarte, am fi auzit încă de religia sa şi de întreg sistemul de excomunicări reciproce, lapidări şi schisme ce ar fi continuat să anime existenţa adepţilor săi. Cea mai apropiată aproximare contemporană a acestui fenomen e dată de secta hasidică Habad, prin ramura Liubavici ce a fost condusă la un moment dat (şi, după unii, e condusă încă) de Menachem Schneerson. Moartea acestuia în 1994, în Brooklyn, a adus cu sine speranţa că i-ar urma o epocă a mântuirii, a cărei înfăptuire se lasă încă aşteptată. Congresul Statelor Unite stabilise încă din 1983 o „zi” oficială în onoarea lui Schneerson. În chip asemănător, există încă secte iudaice care cred că „soluţia finală” nazistă a fost o pedeapsă pentru îndelungul exil din Ierusalim şi, astfel, mai poate fi întâlnită mentalitatea de ghetou care presupune aşezarea unui paznic la porţi, a cărui menire e să le anunţe celorlalţi eventuala sosire neaşteptată a lui Mesia. („Măcar e o slujbă sigură”, zice-se că ar fi răspuns unul dintre paznici, afişând o atitudine oarecum defensivă.) Cel care stă să urmărească traseul tuturor religiilor ce s-au stins înainte de a se fi înfiripat ca atare ar putea să simtă o anumită compasiune, asta dacă

n-ar exista larma constantă a altor predicatori, fiecare dintre aceştia pretinzând că Mesia *lor*, nu al celorlalţi, e cel pe care ar trebui să-l aşteptăm cu teamă şi supunere.

Note

● Pentru povestea lui Sabbatai Sevi vezi John Freely, *The Last Messiah*, New York, Viking Penguin, 2001.

13. NE FACE RELIGIA MAI BUNI?

La mai bine de un secol după ce Joseph Smith a căzut victimă violenţei şi isteriei pe care le-a dezlănţuit, în Statele Unite s-a ridicat o altă voce profetică. Un tânăr pastor de culoare pe nume Dr. Martin Luther King a început să predice că poporul său – descendenţii aceloraşi sclavi pe care Joseph Smith şi celelalte biserici creştine îi îmbrăţişaseră cu atâta căldură – ar trebui să fie liber. Este imposibil chiar şi pentru un ateu ca mine să citească predicile lui sau să urmărească înregistrările discursurilor sale fără a se lăsa cuprins de acel tip de emoţie care poate să producă lacrimi autentice. *Scrisoarea din închisoarea Birmingham*, răspunsul pe care Dr. King l-a adresat unui grup de clerici albi ce îi cereau să dea dovadă de reţinere şi de „răbdare” – cu alte cuvinte, să îşi ştie locul –, e un adevărat model de scriere polemică. Învăluit în politeţe rece şi bunăvoinţă, stilul său emană totuşi convingerea nestrămutată că nedreptatea cruntă a rasismului a ajuns în punctul în care nu mai poate fi tolerată.

Impresionanta biografie în trei volume a lui Martin Luther King scrisă de Taylor Branch poartă următoarele titluri: *Parting the Waters* (*Despărţirea apelor*), *Pillar of Fire* (*Stâlpul de foc*) şi *At Canaan’s Edge* (*La marginea Ţării Canaanului*). Chiar retorica prin care King se adresa celor ce îl urmau era menită să evoce povestea pe care aceştia

o cunoşteau cel mai bine – cea care începe cu momentul în care Moise s-a înfăţişat pentru prima dată Faraonului şi i-a zis „Lasă pe poporul meu să plece”. Cuvântare după cuvântare, King a reuşit să îi însufleţească pe cei oprimaţi şi să-i facă să se simtă ruşinaţi pe cei care îi oprimau. Treptat, făcuţi de ocară, conducătorii religioşi ai ţării au trecut de partea sa. Rabinul Abraham Heschel a întrebat: „Unde mai auzim astăzi în America o voce precum cea a profeţilor lui Israel? Martin Luther King e semnul că Dumnezeu nu şi-a întors chipul de la Statele Unite ale Americii.”

Cea mai tulburătoare, în termenii naraţiunii de inspiraţie mozaică, a fost predica pe care King a ţinut-o în ultima seară a vieţii sale. Eforturile lui de a transforma opinia publică şi de a îndupleca atât de îndărătnicele administraţii de sub Kennedy şi Johnson începeau acum să îşi arate roadele, iar King se afla în Memphis, Tennessee, pentru a sprijini îndelungata şi crâncena grevă a gunoierilor din oraş care, striviţi în repetate rânduri, protestau acum cu pancarte pe care apăreau doar aceste cuvinte simple: „Sunt şi eu un om.” Aflat în amvonul de la Mason Temple, după ce a trecut în revistă lupta prelungă a ultimilor ani, King a spus abrupt: „Dar soarta mea nu mai contează.” A urmat un moment de tăcere, apoi a continuat: „Pentru că eu am fost pe vârful muntelui. Şi nu sunt mâhnit. Ca oricine altcineva, şi eu mi-aş dori un trai îndelungat. Longevitatea are valoarea ei. Dar nu asta mă preocupă acum. Vreau doar să înfăptuiesc voia Domnului. Iar El mi-a permis să ating vârful muntelui. Şi am privit în zare. Şi *am văzut* Pământul Făgăduinţei. Şi chiar de va fi să nu vă însoţesc până acolo, vreau *să ştiţi, în această seară*, că poporul nostru va păşi pe Pământul Făgăduinţei!” Cuvintele sale s-au întipărit pentru totdeauna în minţile celor aflaţi acolo în acea seară şi,

îndrăznesc să spun, şi în minţile celor care au vizionat înregistrarea acelui moment transcendent. Probabil că cea mai apropiată experienţă întrucâtva similară e să o ascultăm pe Nina Simone cântând – în aceeaşi săptămână îngrozitoare – *The King of Love is Dead* („Regele iubirii a murit”). Întreaga tragedie are capacitatea de a îmbina elemente din povestea înmormântării lui Moise pe muntele Nebo cu agonia din Grădina Ghetsimani. Efectul nu e aproape cu nimic diminuat chiar dacă descoperim că aceasta era una dintre predicile lui preferate, că nu era pentru prima dată când o rostea şi că apela la ea atunci când i se oferea ocazia.

Dar exemplele pe care King le folosea din cărţile lui Moise nu erau, din fericire pentru noi toţi, decât metafore şi alegorii. Imperativul cel mai important care revenea în predicile sale era cel al nonviolenţei. În povestea spusă de el nu figurau nici pedepse barbare, nici vărsări de sânge în masă. Nu vom găsi nici porunci pline de cruzime care să pretindă lapidarea copiilor sau arderea vrăjitoarelor. Poporului său persecutat şi dispreţuit nu i se promitea teritoriul altora şi nici nu era incitat să se dedea la jafuri şi ucideri în rândurile altor triburi. Confruntându-se cu nesfârşite provocări şi cu acte de brutalitate, King şi-a îndemnat adepţii să devină ceea ce chiar au reuşit să fie pentru o vreme; şi anume, modele de moralitate pentru America şi chiar pentru întreaga lume de dincolo de ţărmurile acesteia. Drept dovadă, el însuşi şi-a iertat ucigaşul înainte ca fapta să se fi săvârşit: iar dacă s-ar fi pronunţat fără echivoc în acest sens, ultima sa cuvântare publică ar fi fost cu adevărat desăvârşită. Cu toate acestea, diferenţa dintre el şi „profeţii Israelului” nu are cum să fie mai pronunţată de atât. Dacă poporul său ar fi fost crescut ascultând încă din faşă povestea lui Xenofon din *Anabasis* despre călătoria istovitoare şi plină de

pericole a grecilor până când, într-un sfârşit, li s-a arătat marea, atunci această alegorie ar fi funcţionat la fel de bine. Dar, date fiind circumstanţele, „Marea Carte” era singurul punct de referinţă pe care îl aveau cu toţii în comun.

Reformismul creştin a apărut în primă instanţă din capacitatea susţinătorilor săi de a opune Noul Testament celui Vechi. Puse laolaltă, vechile cărţi iudaice înfăţişau un zeu provincial temperamental, neîndurător şi sângeros, şi mai de temut atunci când era în toane bune (una dintre trăsăturile clasice ale unui dictator). Pe de altă parte, nu mai puţin încropite, cărţile ultimilor două mii de ani ofereau sprijin pentru cei în căutare de speranţă şi referiri la blândeţe, iertare, miei şi oi şi aşa mai departe. Distincţia e mai mult una aparentă pentru că doar odată cu Iisus şi cu predicile sale vom găsi ideea de iad şi de pedeapsă veşnică. Dumnezeul lui Moise pretindea abrupt triburilor, inclusiv celui pe care îl prefera, să cadă pradă masacrelor, urgiilor şi chiar stârpirii, dar, odată ce mormântul îşi înghiţea victima, Dumnezeu considera afacerea încheiată, asta dacă nu cumva îşi amintea să arunce un blestem asupra urmaşilor. A fost nevoie de venirea Prinţului Păcii ca să fie introdusă înfiorătoarea idee că morţii vor continua să fie supuşi caznelor şi pedepselor. Avându-l ca premergător pe Ioan Botezătorul cel care tuna şi fulgera, fiul lui dumnezeu ni se arată ca unul care, dacă vorbele sale blânde nu sunt acceptate deîndată, îi va condamna pe cei ce nu-şi pleacă urechea să ardă în focurile veşnice. De atunci încolo, clerici sadici au găsit în asta o sursă de inspiraţie şi a imprimat tonuri delicioase tiradelor violente ale islamului. N-a existat nici o clipă în care Dr. King – care a fost fotografiat la un moment dat aşteptând răbdător într-o librărie venirea unui medic, având cuţitul unui nebun înfipt direct în piept – să fi făcut măcar aluzie la faptul că

cei care l-au rănit sau l-au ocărât ar putea să fie ameninţaţi cu răzbunarea sau cu vreo pedeapsă, în această viaţă sau în următoarea, cu excepţia consecinţelor fireşti ce decurg din acţiunile lor de un egoism feroce sau de-a dreptul prosteşti. Mai mult, a formulat apelul cu o amabilitate cu mult peste ceea ce meritau cei vizaţi, asta după umila mea opinie. Astfel, poate fi considerat creştin cel mult cu numele.

A privi lucrurile astfel nu vine nicidecum să diminueze statutul său de mare predicator, la fel cum nu poate să o facă nici faptul că era un mamifer ca noi toţi ceilalţi, că, cel mai probabil, şi-a plagiat teza de doctorat sau că avea o bine cunoscută plăcere pentru băutură şi pentru femei mult mai tinere decât soţia sa. Şi-a petrecut ultima seară în desfătări orgiastice, dar nu-l pot acuza pentru asta. (Astfel de lucruri, deşi îi tulbură pe cei credincioşi, au mai degrabă darul de a încuraja, venind să arate că un înalt caracter moral nu este o precondiţie pentru mari realizări morale.) Însă, dacă e ca exemplul său să fie utilizat, după cum se încearcă adeseori, pentru a demonstra că religia poate să înalţe şi să emancipeze, atunci trebuie să ne aplecăm cu mai multă atenţie asupra acestei pretenţii.

Luând ca obiect al analizei memorabila poveste a negrilor din America, ar trebui să observăm mai întâi că sclavii nu erau ţinuţi în captivitate de vreun faraon, ci de mai multe state şi societăţi creştine care au dezvoltat, în decursul mai multor ani, un sistem de „negoţ” triunghiular, unind coasta vestică a Africii, ţărmurile Americii de Nord şi capitalele europene. Această imensă şi înfiorătoare industrie beneficia de binecuvântarea tuturor bisericilor şi, vreme îndelungată, nu a declanşat nici un fel de protest de natură religioasă. (Echivalentul ei, comerţul cu sclavi din bazinul Mediteranei şi de pe coasta nordică a Africii, s-a dezvoltat în numele şi cu susţinerea explicită a islamului.)

În secolul al XVIII-lea, câţiva menoniţi şi quakeri americani care făceau opinie separată au început să ceară abolirea sclaviei, la fel şi câţiva liber-cugetători precum Thomas Paine. Thomas Jefferson, meditând la felul în care sclavia îi corupea şi îi brutaliza pe proprietari, exploatându-i şi chinuindu-i pe sclavi, a scris că „amintindu-mi că Domnul este drept, mă cutremur gândindu-mă la soarta ţării mele”. Pe cât e de memorabilă, pe atât e de incoerentă această afirmaţie: ţinând cont de miracolul existenţei unui dumnezeu ce se afirmă ca fiind drept, nu există, pe termen lung, nici un motiv pentru a te cutremura. Oricum ar sta lucrurile, Atotputernicul a îngăduit cumva perpetuarea acestei situaţii de-a lungul a mai multe generaţii care s-au născut şi au pierit în lanţuri, asta până când sclavia a devenit mai puţin profitabilă şi chiar şi Imperiul Britanic a început să renunţe la ea.

Acesta a fost imboldul ce a dus la revitalizarea aboliţionismului. A îmbrăcat uneori o formă creştină, cazul lui William Lloyd Garrison, marele orator şi fondatorul ziarului *The Liberator*, fiind unul dintre cele mai cunoscute. Domnul Garrison a fost un individ remarcabil după toate standardele, dar e cel mai probabil de bun augur faptul că nici unele dintre poveţele sale religioase nu fost urmate. Şi-a întemeiat pretenţia iniţială pe versetul periculos din Isaia care le cerea credincioşilor „să iasă din mijlocul lor şi să se separe” (tot aici se găseşte şi temeiul teologic al presbiterianismului fundamentalist şi bigot promovat de Ian Paisley în Irlanda de Nord). În viziunea lui Garrison, Uniunea şi Constituţia Statelor Unite ale Americii reprezentau „un legământ cu moartea” şi ambele ar fi trebuit desfiinţate: în consecinţă, a fost unul dintre cei care au cerut secesiunea chiar înaintea Confederaţilor. (Înaintând în vârstă, a descoperit opera lui Thomas Paine şi activitatea sa de predicator s-a diminuat în detrimentul

celei de abolţionist activ, fiind totodată unul dintre susţinătorii timpurii ai sufragiului feminin.) Frederick Douglass, un sclav evadat şi autor al unei *Autobiografii* tulburătoare şi incisive, e cel care a reuşit să evite vocabularul apocaliptic, cerând în schimb ca Statele Unite *să se ridice* la nivelul promisiunilor universaliste conţinute în Declaraţia de Independenţă şi în Constituţie. Leoninul John Brown, un calvinist de temut şi neînduplecat la început, a acţionat în acelaşi sens. Odată cu vârsta, avea să poarte cu sine în tabăra militară scrierile lui Paine şi să primească liber-cugetători în mica sa armată ce deschidea însă o nouă eră, ajungând chiar să conceapă şi să tipărească o nouă „Declaraţie", gândită pe modelul celei din 1776 şi menită să vină în întâmpinarea nevoilor celor aflaţi în sclavie. Astfel, solicitările sale căpătau o dimensiune practică propriu-zis revoluţionară şi mult mai realistă, deschizând calea – după cum avea să o recunoască chiar Lincoln – pentru Proclamaţia de emancipare. Douglass a fost întrucâtva ambivalent în privinţa religiei, remarcând în *Autobiografia* sa că cei mai brutali stăpânitori de sclavi erau de găsit printre cei mai devotaţi creştini. Adevărul acestor consideraţii avea să iasă la iveală odată cu înfăptuirea secesiunii, când Confederaţia a preluat mottoul latin „Deo vindice" sau, în esenţă, „Dumnezeu e de partea noastră". După cum atrăgea atenţia Lincoln în cel de-al doilea discurs inaugural, atât de ambivalent ca atitudine, ambele tabere ridicau această pretenţie, cel puţin de la amvon, fiind în egală măsură dependente de citate bombastice din textele sfinte.

Lincoln însuşi a ezitat să pretindă autoritate în această chestiune. De fapt, se ştie că, la un moment dat, a spus chiar că a invoca divinitatea în acest fel e un lucru greşit, că, mai degrabă, problema s-ar pune în a încerca să fii de

partea lui dumnezeu. Aflat la o adunare a creştinilor în Chicago şi presat să emită cât mai repede o Proclamaţie de emancipare, a continuat să perceapă ambele poziţii ca fiind susţinute de credinţă şi a declarat că „trebuie să ţinem cont că trăim vremuri în care nu se mai produc miracole şi cred că toată lumea va accepta că nu trebuie să mă aştept să primesc o revelaţie”. Răspunsul e exemplar în caracterul său evaziv, totuşi, când în cele din urmă şi-a făcut curajul de a emite Proclamaţia, le-a spus celor care încă mai şovăiau că îşi promisese sieşi să facă acest pas doar dacă dumnezeu va acorda victoria Uniunii în bătălia de la Antietam. În acea zi a fost înregistrat cel mai mare număr de morţi de pe teritoriul Statelor Unite. Este deci posibil ca Lincoln să fi căutat să confere un caracter sacru şi să justifice întrucâtva acel carnagiu îngrozitor. Gestul ar avea nobleţea sa, asta până când începem să conştientizăm că, în aceeaşi logică, dacă deznodământul acestui carnagiu ar fi fost altul, ar fi dus la amânarea eliberării sclavilor! El însuşi a spus că „mă tem că soldaţii rebeli se roagă cu mult mai multă ardoare decât trupele noastre, aşteptându-se ca Dumnezeu să se arate binevoitor faţă de cauza lor; unul dintre ostaşii noştri, luat prizonier, a spus că n-a întâlnit nimic mai descumpănitor decât vădita sinceritate a celor care se rugau în jurul său”. Dacă uniformele cenuşii ar fi avut ceva mai mult noroc pe câmpul de luptă de la Antietam, preşedintele ar fi putut să ajungă să se teamă că dumnezeu a abandonat cu totul cauza celor ce se opuneau sclaviei.

Nu cunoaştem adevăratele convingeri religioase ale lui Lincoln. Avea obiceiul de a vorbi despre Domnul Atotputernic, dar nu a fost afiliat nici unei biserici, iar în timpul primelor sale candidaturi s-a lovit de opoziţia clericilor. Herndon, prietenul său, ştia că îi citise cu interes pe Paine, pe Volney şi pe alţi liber-cugetători şi ajunsese

să fie convins că, în existenţa sa privată, Lincoln era un necredincios veritabil. Totuşi, pare improbabil. Cu toate acestea, ar fi la fel de impropriu să susţinem că era creştin. Există suficiente dovezi care sugerează că era un sceptic măcinat de frământări, înclinând spre deism. Oricum ar fi, cel mai bun lucru pe care îl putem spune despre religie în legătură cu problema atât de serioasă a abolirii sclaviei e că, după sute de ani, după ce a profitat de pe urma acestei chestiuni şi a amânat-o până când propriile interese au dus la un îngrozitor război, a reuşit într-un final să compenseze într-o mică măsură pentru răul şi nefericirea de care se făcea responsabilă încă dintru început.

Acelaşi lucru poate fi spus şi despre epoca lui King. Bisericile sudice au revenit la vechile obiceiuri de dinainte de epoca de reconstrucţie şi şi-au dat binecuvântarea noilor instituţii ale segregării şi discriminării. Abia după cel de-al Doilea Război Mondial, odată cu răspândirea decolonizării şi a mişcărilor pentru drepturile omului, chemarea la emancipare s-a făcut încă o dată auzită. Drept răspuns, s-a afirmat din nou cu tărie (pe teritoriul american, în a doua jumătate a secolului XX) că dumnezeu n-a dorit ca neamurile care coboară din Noe să se amestece între ele. Această tâmpenie grosolană a avut consecinţe în lumea reală. Răposatul senator Eugene McCarthy mi-a spus că, la un moment dat, i-a cerut senatorului Pat Robertson – tatăl profetului de la televizor – să susţină un pachet de legi care propunea nişte drepturi civile cu nimic revoluţionare. „Zău că mi-ar plăcea să-i ajut pe cei de culoare”, i-a răspuns acesta din urmă, „dar Biblia zice că n-am voie.” Modul în care „Sudul” se autodefinea pornea de la ideea că e alb şi creştin. Chiar acest fapt i-a oferit Dr. King pârghiile morale, putând astfel să-i bată pe ţărănoi cu propria armă, şi anume prin predicile religioase.

Dar nici n-ar fi fost necesar să se confrunte cu această dificilă sarcină dintru bun început dacă religia n-ar fi fost atât de adânc înrădăcinată. După cum arată Taylor Branch, mulţi dintre cei aflaţi în anturajul şi în cercurile intime ale lui King erau comunişti şi socialişti seculari care, decenii la rând, pregătiseră terenul pentru mişcarea drepturilor civile şi care se implicaseră în antrenarea unor voluntari curajoşi precum doamna Rosa Parks, urmărind implementarea unei atent gândite strategii de nesupunere civică la nivel de mase, iar aceste legături „ateiste" aveau să fie frecvent utilizate împotriva lui King, în special de la amvon. Într-adevăr, unul dintre rezultatele acestei campanii a fost declanşarea unei „reacţiuni" a creştinilor albi de dreapta, mişcare ce reprezintă încă o forţă semnificativă mai jos de linia Mason-Dixon.

Când omonimul lui King şi-a bătut în cuie tezele pe uşa bisericii din Wittenberg în 1517, iar apoi, când a declarat în faţa Dietei de la Worms că „Aceasta este poziţia mea şi nu pot face altfel", a stabilit un standard pentru curajul intelectual şi moral. Dar Martin Luther, care şi-a început viaţa religioasă în urma spaimei pe care a tras-o când era cât pe ce să fie lovit de un fulger, a devenit mai târziu el însuşi bigot şi prigonitor, tunând nimicitor împotriva evreilor, urlând despre demoni şi cerând principatelor germane să-i strivească pe săracii deveniţi rebeli. Când Dr. King a luat atitudine pe treptele monumentului înălţat în cinstea domnului Lincoln, schimbând astfel istoria, a ajuns şi el să îşi asume o poziţie care îi fusese propriu-zis impusă. A făcut-o însă în calitate de umanist convins şi nimeni nu va putea vreodată să se folosească de numele său pentru a justifica opresiunea sau cruzimea. E motivul pentru care figura sa rezistă trecerii timpului, iar moştenirea pe care a lăsat-o are prea puţin de-a face cu teologia exprimată. Nu era necesară nici o

forţă supranaturală pentru a susţine acuzele aduse rasismului.

Astfel, oricine se foloseşte de moştenirea lui King pentru a justifica rolul religiei în viaţa publică trebuie să accepte toate corolarele poziţiei pe care pare să o susţină. Chiar şi numai o privire aruncată în trecere asupra întregii chestiuni va arăta, mai întâi, că, aplecându-ne asupra fiecărui caz în parte, liber-cugetătorii, agnosticii şi ateii din America vor ieşi cel mai bine din această poveste. Posibilitatea ca cineva care se situa pe o poziţie *seculară* sau liber-cugetătoare să ajungă, în virtutea acestui fapt, să denunţe întreaga nedreptate era una foarte mare. Posibilitatea ca, în virtutea unor credinţe religioase, cineva să ia atitudine împotriva sclaviei şi rasismului era, statistic vorbind, destul de mică. Dar posibilitatea ca, în virtutea unor credinţe religioase, cineva să susţină sclavia şi rasismul era, statistic vorbind, extrem de *mare*, iar acest ultim fapt ne ajută să înţelegem de ce a durat atât de mult pentru ca dreptatea să iasă la suprafaţă.

Din câte ştiu, nu există nici o ţară în lumea contemporană, dintre cele care practică încă sclavia, în care aceasta să nu fie justificată pe baza Coranului. Revenim astfel la răspunsul pe care l-au primit Thomas Jefferson şi John Adams în vremea în care Republica se afla încă la începuturile ei. Aceşti doi stăpânitori de sclavi l-au convocat pe ambasadorul Tripoliului la Londra pentru a-l întreba cu ce drept el şi potentaţii berberi au luat prizonieri şi au vândut echipajele şi pasagerii de pe corăbiile americane care foloseau strâmtoarea Gibraltar. (Se estimează astăzi că, între 1530 şi 1780, mai bine de un milion două sute cincizeci de mii de europeni au fost ucişi în acest fel.) Iată răspunsul pe care Jefferson l-a prezentat în faţa Congresului:

> Ambasadorul ne-a replicat că acţiunile lor se întemeiază pe Legile Profetului, că aşa stă scris în Coranul lor, că toate naţiunile care nu se supun autorităţii acestora sunt astfel păcătoase, că e dreptul şi datoria lor să poarte război cu ele ori de câte ori se iveşte ocazia şi să-i transforme în sclavi pe toţi cei ce cad prizonieri.

Ambasadorul Abdrahaman a continuat prin a le prezenta suma cerută ca răscumpărare, preţul pretins în schimbul protecţiei împotriva răpitorilor şi, nu în ultimul rând, comisionul său ca intermediar în aceste proceduri. (Religia se trădează încă o dată ca fiind concepută pentru a servi intereselor umane.) Întâmplarea face că avea dreptate în ceea ce afirma despre Coran. Sura a opta, revelată la Medina, tratează pe larg problema prăzilor de război şi insistă asupra „pedepsei focului” care îi aşteaptă după moarte pe cei care au fost învinşi de credincioşi. Aceeaşi sură avea să fie folosită două secole mai târziu de Saddam Hussein pentru a justifica genocidul şi spolierea poporului kurd.

Un alt important episod istoric – eliberarea Indiei de sub conducerea colonială – este adeseori prezentat ca ilustrând legătura dintre credinţa religioasă şi efectele de natură etică. Ce în cazul luptei eroice purtate de Dr. King, povestea reală tinde să arate că, mai degrabă, lucrurile stau exact invers.

După ce Imperiul Britanic fusese semnificativ slăbit în urma Primului Război Mondial şi, în special, după cunoscutul masacru al protestatarilor indieni în oraşul Amritsar din aprilie 1919, a devenit evident chiar şi pentru cei care controlau subcontinentul în acea vreme că stăpânirea de la Londra se apropie vertiginos de sfârşit. Nu se mai punea problema unui „dacă”, ci a unui „când”. Altele să fi fost circumstanţele, o campanie de nesupunere

paşnică n-ar fi avut nici o şansă de reuşită. Astfel, se poate spune că, într-un fel, Mohandas K. Gandhi (cunoscut şi ca „Mahatma”, titlu prin care i se recunoştea statutul de înţelept hindus) nu făcea decât să forţeze uşi deja deschise. Nu e nimic dezonorant în asta, însă chiar convingerile sale religioase sunt cele care aruncă dubii asupra unei moşteniri ce ar fi putut altfel să treacă drept una fără prihană. Iată cum arată lucrurile pe scurt: voia ca India să regreseze către o societate de tip rural, dominată de o „spiritualitate” primitivă, a îngreunat împărţirea puterii cu musulmanii şi nu a dat înapoi de la utilizarea ipocrită a violenţei atunci când a considerat că serveşte scopurilor sale.

Întreaga problemă a independenţei Indiei era inextricabil legată de chestiunea unităţii: putea fostul Raj Britanic să se nască din nou ca aceeaşi ţară, păstrându-şi graniţele şi integritatea teritorială, continuându-şi totodată existenţa sub numele de India? O facţiune neînduplecată de musulmani răspundea negativ la această întrebare. Erau cei care, fiind o minoritate numeroasă şi privilegiată, se bucuraseră de protecţie sub conducerea britanică şi nu erau dispuşi să schimbe acest statut pentru a deveni o minoritate numeroasă într-un stat dominat de hinduşi. Astfel, simplul fapt că principala forţă care lupta pentru independenţă – Partidul Congresului – era condusă de un hindus cu mare vizibilitate îngreuna cu mult concilierea. Într-adevăr, s-ar putea susţine, eu unul susţin asta, că intransigenţa musulmanilor ar fi jucat un rol distructiv oricum ar fi stat lucrurile. Dar a fost mult mai simplu să convingi un musulman de rând să părăsească mişcarea Congresului şi să se alăture „Ligii Musulmane”, susţinătoare a divizării, pe fondul insistenţelor lui Gandhi asupra hinduismului şi a multelor ore petrecute ostentativ în practicarea ritualurilor şi în faţa vârtelniţei.

Vârtelniţa – figurând şi astăzi ca stemă pe drapelul indian – era simbolul refuzului lumii moderne de către Gandhi. Şi-a făcut un obicei din a se îmbrăca în zdrenţe ţesute chiar de el, încălţat în sandale şi purtând un baston, exprimându-şi astfel ostilitatea faţă de maşinării şi faţă de tehnologie. A preamărit satul indian, viaţa oamenilor urmând să fie determinată de ritmurile arhaice ale regnului animal şi ale recoltelor. Dacă sfaturile sale ar fi fost urmate, milioane de oameni ar fi murit prosteşte de foame şi ar fi continuat să venereze vacile (desemnate „sacre” de către preoţii perfizi care se asigurau astfel că poporul sărac şi ignorant nu va ucide şi nu va mânca singura formă de capital în vremuri de secetă şi de foamete). Gandhi merită lăudat pentru critica adusă sistemului inuman de caste din cadrul hinduismului, care făcea ca o întreagă clasă inferioară să fie condamnată la ostracizare şi dispreţ, sistem ce era, într-un fel, chiar mai despotic şi mai crud decât sclavia. Dar, chiar în acele clipe în care India avea mai mare nevoie de un lider secular, modern şi naţionalist, s-a ales cu un fachir şi un guru. Apogeul acestei nefericite conjuncturi a fost atins în 1941, când Armata Imperială Japoneză cucerise Malacca şi Birmania şi ajunsese până la hotarele Indiei. Considerând (în mod eronat) că asta anunţa sfârşitul Rajului Britanic, Gandhi a ales acest moment pentru a boicota procesul politic şi pentru a adresa britanicilor bine-cunoscutul apel de a „părăsi India”. A adăugat că India trebuie lăsată „în mâinile lui Dumnezeu sau pradă anarhiei”, ceea ce, date fiind circumstanţele, însemna cam acelaşi lucru. Cei care, în chip naiv, îi atribuie lui Gandhi un pacifism principial şi coerent ar trebui poate să se întrebe dacă acţiunile sale nu se rezumau la a-i lăsa pe imperialiştii japonezi să poarte lupta în locul său.

Printre multele consecinţe nefaste ale deciziei luate de Gandhi/Congres de a se retrage de la negocieri a fost posibilitatea pe care a oferit-o partizanilor Ligii Musulmane de a-şi păstra ministerele pe care le controlau şi, astfel, de a-şi întări poziţiile de pe care puteau să se târguiască în momentul în care, la scurt timp după aceea, s-a ivit ocazia independenţei. Insistenţa lor ca independenţa să se realizeze sub forma unei mutilări şi amputări, prin separarea Punjabului de Vest şi a Bengalului de Est de trupul naţional, a devenit de neoprit. Teribilele consecinţe ale acestor mişcări se fac simţite şi astăzi, de la măcelurile dintre musulmani precum cel din Bangladesh din 1971, la ascensiunea pe scena politică a unui agresiv partid naţionalist hindus şi până la luptele din Kashmir, reprezentând cea mai probabilă ameninţare pentru declanşarea unui război termonuclear.

Alternativa a fost în permanenţă la îndemână sub forma poziţiei seculare reprezentate de Nehru şi de Rajagopalachari, care ar fi renunţat la promisiunea unei independenţe imediat după război în schimbul unei alianţe împotriva fascismului, alianţă care ar fi implicat Marea Britanie şi India în egală măsură. În aceste circumstanţe, Nehru şi nu Gandhi e cel care a condus propriu-zis ţara spre independenţă, chiar dacă preţul plătit, scindarea, a fost unul cumplit. Decenii la rând, legătura strânsă dintre britanicii şi indienii care se situau pe poziţii seculare şi de stânga a pavat calea pentru eliberarea Indiei şi chiar a făcut-o posibilă. În consecinţă, nu a fost nici o clipă necesar ca un obscurantist religios să-şi imprime egoul asupra procesului, ajungând astfel să-l întârzie şi să-l deformeze. Schimbarea se realizase deja *fără această prezumţie*. Încă ne dorim ca Martin Luther King să fi trăit pentru a marca în continuare politica americană prin prezenţa şi înţelepciunea sa. În ceea ce-l priveşte pe

„Mahatma”, asasinat de membrii unei secte de hinduişti fanatici pentru a nu se fi arătat *suficient* de evlavios, ne dorim ca el să fi trăit încă pentru a vedea tot răul pe care l-a înfăptuit (simţindu-ne uşuraţi însă că nu a trăit pentru a-şi implementa absurdul program centrat pe vârtelniţă).

Oamenii tind să aducă în discuţie argumentul conform căruia religia îi face să fie mai buni şi îi ajută la civilizarea societăţii atunci când şi-au epuizat toate celelalte argumente. Fie, par ei să spună, nu o să mai insistăm asupra Ieşirii (de exemplu), asupra zămislirii feciorelnice sau chiar asupra învierii şi nici asupra „zborului de noapte” de la Mecca la Ierusalim. Dar ce s-ar alege de oameni fără credinţă? N-ar cădea ei pradă tuturor nelegiuirilor şi egoismului? Nu e oare adevărat, după cum a spus odată G.K. Chesterton, că, dacă oamenii încetează să mai creadă în dumnezeu, nu ajung să nu mai creadă în nimic, ci în orice?

Primul lucru care trebuie spus e că un comportament virtuos din partea unui credincios nu reprezintă o dovadă – nu e nici măcar un argument – pentru adevărul credinţei sale. De dragul discuţiei, să presupunem că aş da dovadă de mai multă compasiune dacă aş crede că zeul Buddha s-a născut din şoldul mamei sale. Dar nu ar ajunge astfel impulsul meu de compasiune să depindă de ceva destul de inconsistent? În aceeaşi logică, dacă aş prinde un preot budist furând din jertfele aduse de credincioşi la templu, nu aş spune că, prin asta, budismul se vede discreditat. Oricum, tindem să uităm caracterul contingent al întregii chestiuni. Dintre miile de religii ale deşertului care au prins fiinţă, precum în cazul miilor de specii care au apărut la un moment sau altul, s-a întâmplat ca o ramură să prindă rădăcini şi să se dezvolte. Trecând prin mutaţiile iudaice şi ajungând la forma sa creştină, a fost apoi adoptată din motive politice de împăratul Constantin, devenind astfel o

religie oficială şi reuşind – într-un final – să dea o formă codificată şi executorie multelor ei cărţi haotice şi contradictorii. În ceea ce priveşte religia islamică, a devenit ideologia din spatele unei campanii de cuceriri încununate de succes, adoptată apoi de dinastiile stăpânitoare, fiind, la rândul ei, codificată şi înregistrată, iar apoi promulgată ca sistem legislativ. Doar una sau două victorii militare pentru cealaltă tabără ar fi fost suficiente – ca şi în cazul lui Lincoln la Antietam – pentru ca lumea occidentală să nu cadă captivă unor dispute între nişte ţărani din Iudeea sau din Arabia dintr-o vreme în care nici măcar nu existau cronici autentice. Am fi putut să devenim partizanii unei cu totul alte religii – hindusă, aztecă sau confucianistă –, dar şi în acest caz ni s-ar fi spus, chiar dacă ar fi adevărat sau nu, că prin intermediul ei am reuşit să ne învăţăm copiii să facă diferenţa dintre bine şi rău. Cu alte cuvinte, a crede într-un anumit dumnezeu este una dintre căile prin care se exprimă *disponibilitatea* de a crede în orice. Însă, pe de altă parte, a respinge credinţa nu înseamnă nicidecum a afirma că nu crezi în nimic.

Mi s-a oferit ocazia să-l urmăresc pe regretatul profesor A.J. Ayer, autorul cărţii *Language, Truth and Logic* (*Limbaj, adevăr şi logică*) şi un reputat umanist, într-o dispută cu un oarecare episcop pe nume Butler. Moderatorul era filosoful Bryan Magee. Discuţia s-a desfăşurat în termeni suficient de amiabili, asta până când episcopul, auzindu-l pe Ayer spunând că nu consideră că există vreo dovadă pentru existenţa oricărui dumnezeu, a izbucnit, afirmând că „în acest caz, nu văd ce vă opreşte să vă trăiţi viaţa fără nici o barieră morală”.

În acest punct, „Freddie”, aşa cum îl numeau prietenii, a renunţat la urbanitatea sa cordială şi a exclamat: „Nu spun să spun nimic altceva decât că aceasta este o

insinuare grotescă.” Ei bine, probabil Freddie încălcase majoritatea poruncilor legate de sexualitate aşa cum ne-au parvenit ele de pe muntele Sinai. Era însă un profesor excelent, un părinte iubitor şi un om care îşi dedicase o bună parte din timpul liber militând pentru drepturile omului şi pentru libertatea de exprimare. Să spui că felul său de a trăi era unul imoral înseamnă să denaturezi grav adevărul.

Dintre mulţii scriitori care ilustrează acelaşi punct de vedere, dar într-un mod diferit, îl voi alege pe Evelyn Waugh care împărtăşea credinţa episcopului Butler şi care a făcut tot posibilul pentru a susţine, prin opera sa, lucrarea harului divin. În romanul său *Întoarcere la Brideshead* face o foarte subtilă observaţie. Cei doi protagonişti, Sebastian Flyte şi Charles Ryder, primul fiind descendentul unei vechi familii nobiliare de credinţă catolică, sunt vizitaţi de părintele Phipps, care crede că toţi tinerii sunt pasionaţi de crichet. Când i se dovedeşte contrariul, îl priveşte pe Charles „cu o mină pe care am mai văzut-o de atunci numai la persoanele religioase, o figură de mirare nevinovată în faţa neputinţei oamenilor care se expun primejdiilor acestei lumi de a se bucura de micile ei consolări”.

Pot acum să mă aplec din nou asupra întrebării episcopului Butler. De fapt, nu îi spunea el lui Ayer, în modul său naiv, că, dacă s-ar vedea eliberat de constrângerile doctrinare, *el însuşi* ar alege să-şi trăiască viaţa „fără nici o barieră morală”? Sperăm că nu este totuşi aşa. Dar există multe dovezi empirice care vin să sprijine această sugestie. Când preoţii o apucă pe căi greşite, ajung să meargă până la capăt, înfăptuind fărădelegi care l-ar face pe păcătosul de rând să pălească. S-ar putea ca unii să dorească să pună acest fapt pe seama reprimării sexuale şi nu a doctrinei, însă reprimarea

sexuală este chiar parte a acestei doctrine... Conexiunea este astfel inevitabilă, iar printre enoriaşi circulă o întreagă litanie de bancuri încă de la apariţia religiei.

Viaţa lui Waugh a fost mult mai marcată de ofense la adresa castităţii şi moderaţiei decât viaţa lui Ayer (doar că pare a-i fi adus mult mai puţină fericire primului decât celui de-al doilea) şi, în consecinţă, a fost adeseori întrebat cum reuşeşte să împace conduita sa privată cu convingerile publice. Răspunsul său a ajuns să fie elogiat: le-a cerut prietenilor săi să-şi imagineze cu cât ar fi fost mai rău dacă *nu* ar fi fost catolic. Pentru cineva care crede în păcatul originar această poziţie ar fi putut să ducă la o răsturnare a situaţiei, dar, dacă examinăm viaţa pe care a dus-o Waugh, se va dovedi că elementele cele mai vicioase provin din chiar credinţa sa. Să lăsăm deoparte abuzul de alcool şi infidelităţile conjugale: la un moment dat, i-a trimis unei prietene divorţate şi proaspăt recăsătorite o telegramă în care îi spunea că noaptea nunţii ei nu a făcut decât să sporească singurătatea drumului Golgotei şi să mai adauge un scuipat pe chipul lui Hristos. A susţinut mişcările de orientare fascistă din Spania şi din Croaţia şi reprobabila invazie a Abisiniei de către Mussolini, asta pentru că beneficiau de susţinerea Vaticanului, iar în 1944 scria că între Europa şi barbarie nu mai stă decât cel de-al Treilea Reich. Aceste anomalii în legătură cu unul dintre autorii mei preferaţi au apărut nu în ciuda credinţei sale, ci din pricina acesteia. Fără îndoială, au existat acte private de caritate şi căinţă, dar ele ar fi putut la fel de bine să fie înfăptuite de o persoană lipsită de credinţă. Ca să ne rezumăm la Statele Unite, marele colonel Robert Ingersoll, principalul susţinător naţional al necredinţei până la moartea sa în 1899, şi-a înnebunit oponenţii pentru că era un om de o mare generozitate, un soţ şi un tată iubitor şi fidel, un ofiţer

curtenitor, remarcându-se prin „toate calităţile unui om perfect”, după cum s-a exprimat Thomas Edison printr-o exagerare scuzabilă.

De-a lungul perioadei recente petrecute la Washington, am fost bombardat cu telefoane indecente şi ameninţătoare din partea unor musulmani care promiteau că familia mea va fi pedepsită pentru că nu susţin campania înţesată de minciuni, ură şi violenţă împotriva Danemarcei. Dar, când soţia mea a uitat o sumă considerabilă de bani pe bancheta din spate a unui taxi, şoferul, originar din Sudan, s-a dat peste cap şi a făcut destule cheltuieli pentru a identifica proprietarul, venind apoi până la noi acasă pentru a ne returna banii neatinşi. Când am făcut greşeala necuviincioasă de a-i oferi a zecea parte din sumă, mi-a explicat scurt, dar tranşant că nu aşteaptă nici o recompensă pentru a fi îndeplinit datoria islamică. Pe care dintre aceste două variante de credinţă ar trebui să ne bazăm?

Într-un anumit sens, nu există un răspuns la această întrebare. Aş prefera să las opera lui Evelyn Waugh neatinsă şi să accept că romanele sale vin laolaltă cu suferinţa morală şi cu faptele josnice ale autorului. Iar dacă toţi musulmanii s-ar comporta ca şoferul de taxi care a renunţat la mai mult decât ar fi câştigat într-o săptămână pentru a face ceea ce era corect, aş trata cu indiferenţă toate îndemnurile bizare din Coran. Dacă m-aş apleca asupra propriei existenţe pentru a găsi exemple de fapte bune sau frumoase nu aş fi copleşit de multitudinea lor. S-a întâmplat ca, fiind la Sarajevo, deşi tremuram de frică, să-i dau vesta mea antiglonţ unei femei care părea şi mai înspăimântată decât mine şi pe care o escortam către un loc în care să fie în siguranţă (nu sunt singurul care a rămas ateu în tranşee). Am simţit în acele clipe că măcar atât – şi doar atât – pot face pentru ea. Cei care ne

bombardau şi ne luau în bătaia puştii erau sârbi creştini, dar la fel era şi acea femeie.

Către sfârşitul anului 2005, mă aflam în nordul Ugandei, într-un centru pentru reabilitarea copiilor răpiţi şi transformaţi în sclavi pe teritoriul populaţiei acholi, situat în partea nordică a Nilului. Eram înconjurat de băieţi (şi de câteva fete), pradă apatiei, absenţi şi desensibilizaţi. Poveştile lor erau tulburător de asemănătoare. Pe când aveau undeva între opt şi treisprezece ani, fuseseră luaţi pe sus de acasă sau de la şcoală de oameni cu chipuri împietrite, membri ai unei grupări compuse la bază tot din copii răpiţi. Obligaţi să mărşăluiască până în savană, erau apoi „iniţiaţi" în doctrina grupării prin intermediul uneia dintre următoarele două metode (uneori, ambele erau folosite). Trebuiau fie să participe ei înşişi la o crimă pentru a se simţi „murdăriţi" şi implicaţi, fie erau supuşi unei biciuiri prelungi şi sălbatice, ajungându-se adeseori până la trei sute de lovituri. („Copiii care au simţit ei înşişi cruzimea", a spus unul dintre mai marii populaţiei acholi, „ştiu foarte bine cum să o aplice.") Suferinţa provocată de această armată de nefericiţi ajunşi asemenea unor zombi era aproape dincolo de orice închipuire. A şters sate de pe faţa pământului, a dus la formarea unei numeroase populaţii de refugiaţi, a săvârşit atrocităţi odioase precum mutilări şi dezmembrări şi (caracterul malefic atingând aici o culme) a continuat răpirea copiilor, astfel încât populaţia acholi evita să riposteze în forţă, temându-se că vor ajunge să ucidă sau să rănească pe unul „dintre ei".

Gruparea militară se numea „Armata de Rezistenţă a Domnului" (LRA) şi era condusă de un om pe nume Joseph Kony, fost băiat de altar înflăcărat, intenţionând să impună întregii regiuni domnia celor Zece Porunci. Boteza cu untdelemn şi cu apă, organiza ceremonii brutale de pedepsire şi de purificare şi le garanta adepţilor săi

protecţie împotriva morţii. Era un propovăduitor fanatic al creştinismului. Întâmplarea face ca organizaţia care conducea centrul de reabilitare în care mă aflam să fie una alcătuită tot din fundamentalişti creştini. După ce fusesem în savană şi văzusem tot ce făcuseră cei din LRA, am ajuns să port o discuţie cu omul care încerca să repare răul înfăptuit. De unde ştia, l-am întrebat eu, care dintre ei era un credincios autentic? Orice organizaţie seculară sau de stat ar fi putut să facă ce făcea el – să fixeze proteze, să ofere adăpost şi „consiliere" -, dar, pentru a fi precum Joseph Kony, se cerea credinţă adevărată.

Spre surprinderea mea, nu a căutat să evite întrebarea. Era adevărat, mi-a zis el, că autoritatea lui Kony se datora în parte faptului că provenea dintr-o familie de preoţi creştini. Adevărat era şi că oamenii ajunseseră să creadă că putea să săvârşească miracole, să intre în contact cu lumea spiritelor şi, astfel, să le promită acoliţilor săi că nu pot fi atinşi de moarte. Chiar şi unii dintre cei care fugiseră din mâinile sale încă jurau că asistaseră la miracole înfăptuite de el. Tot ceea ce putea face un misionar era să încerce să le arate oamenilor o altă faţă a creştinismului.

M-a impresionat francheţea acestui om. Erau şi alte argumente pe care ar fi putut să le ofere. În mod evident, Joseph Kony e destul de departe de creştinismul „oficial". Pe de o parte, este finanţat şi aprovizionat cu arme de regimul musulman din Sudan, care îl foloseşte cu cinism pentru a crea probleme administraţiei din Uganda, după ce aceasta din urmă a susţinut, la rândul ei, grupările rebele de pe teritoriul Sudanului. În ceea ce pare a fi un gest de recunoştinţă pentru ajutorul primit, Kony a început la un moment dat să denunţe creşterea porcilor şi consumarea cărnii acestora, atitudine care, dacă nu cumva a devenit evreu fundamentalist la bătrâneţe, nu poate decât să

sugereze plata unei scadenţe. Aceşti criminali sudanezi poartă la rândul lor un război de exterminare direcţionat nu doar împotriva creştinilor şi animiştilor din sudul ţării, dar şi împotriva musulmanilor non-arabi din provincia Darfur. S-ar putea ca, oficial, islamul să nu facă distincţii între rase şi naţiuni, dar casapii din Darfur sunt musulmani arabi, iar victimele lor sunt musulmani africani. „Armata de Rezistenţă a Domnului" pare o întrupare creştină a Khmerilor Roşii, dar nu e decât o atracţie secundară într-un spectacol al groazei.

Rwanda ne înfăţişează un exemplu şi mai sângeros, ajungând ca în 1992 să ofere lumii un nou sinonim pentru genocid şi sadism. Acest fost teritoriu aflat sub administraţie belgiană este cea mai creştină ţară din Africa, fălindu-se cu cel mai mare număr de biserici pe cap de locuitor, 65% dintre rwandezi fiind de confesiune romano-catolică şi încă 15% aparţinând diferitelor secte protestante. Cuvintele „pe cap" au căpătat o conotaţie macabră în 1992 când, la un semnal dat, miliţiile rasiste, având la bază ideologia „puterea hutu" şi incitate de stat şi de biserică, au tăbărât asupra conaţionalilor lor de etnie tutsi şi i-au măcelărit în masă.

Nu este vorba de manifestarea atavică a vreunui puseu criminal, ci de reluarea cu sânge rece a soluţiei finale în versiune africană, acţiunea fiind pregătită cu ceva timp înainte. Primul semnal de alarmă a venit în 1987, când un vizionar catolic, cu o poreclă înşelător afabilă, Little Pebbles (Pietricele), a început să pretindă că aude voci şi că are viziuni trimise de Fecioara Maria. Presupusele voci şi viziuni erau tulburător de sângeroase, cerând masacre şi aşteptând apocalipsa, dar – ca un fel de compensaţie – şi întoarcerea lui Iisus Hristos în duminica Paştilor din 1992. Arătarea Fecioarei pe un deal cu numele de Kibeho a fost investigată de Biserica Catolică şi

declarată ca fiind de încredere. Soţia preşedintelui Rwandei, Agathe Habyarimana, a fost în mod special impresionată de aceste viziuni şi a avut o relaţie strânsă cu episcopul din Kigali, capitala Rwandei. Acesta, monseniorul Vincent Nsengiyumva, făcea parte şi din comitetul central al partidului preşedintelui Habyarimana, Mişcarea Revoluţionară Naţională pentru Dezvoltare (NRMD). Partidul, alături de alte organe de stat, îşi făcuse un obicei în a desemna ca „prostituată” orice femeie pe care o considera blamabilă şi din a încuraja activiştii catolici să vandalizeze orice magazin care comercializa contraceptive. Odată cu trecerea timpului, s-a răspândit vestea că profeţia avea să se adeverească şi că, în consecinţă, „gândacii” – minoritatea tutsi – aveau să-şi primească soarta binemeritată.

Când anul apocalipsei, 1994, a sosit şi s-a declanşat masacrul premeditat şi concertat, speriaţi, mulţi dintre etnicii tutsi şi, alături ei, disidenţii hutu au avut proasta inspiraţie de a se refugia în biserici. Sarcina aşa-numitelor *interahamwe*, trupele de exterminare ale guvernului şi armatei, a devenit în acest fel mult mai uşoară pentru că ştiau exact unde să îi găsească, putându-se baza pe preoţi şi pe călugăriţe pentru a descoperi ascunzătorile. (Acesta e motivul pentru care multe dintre gropile comune fotografiate se găsesc pe tărâm sacru şi pentru care o serie de clerici şi de călugăriţe se află în boxa acuzaţilor în cadrul proceselor pentru genocid, încă în desfăşurare în Rwanda.) De exemplu, cunoscutul părinte Wenceslas Munyeshyaka, una dintre figurile de prim-plan de la Catedrala Sfintei Familii din Kigali, a fost scos ilegal din ţară de preoţi francezi, dar a fost pus ulterior sub acuzare pentru genocid, întrucât ar fi furnizat liste cu civili trupelor *interahamwe* şi ar fi violat mai multe tinere refugiate. Ca nu cumva să credem că era doar un preot „nelegiuit”,

avem şi exemplul unui alt membru al structurilor ierarhice din Rwanda, episcopul din Gikongoro, mai cunoscut ca monseniorul Augustin Misago. Iată ce spune o relatare detaliată a evenimentelor:

> Episcopul Misago a fost adeseori descris ca simpatizant al ideologiei puterea hutu; fusese public acuzat că scosese etnici tutsi din locurile în care se refugiaseră, pronunţându-se critic la adresa altor clerici care ajutaseră „gândacii” şi cerând unui emisar al Vaticanului aflat în vizită în Rwanda în iunie 1994 să îi spună papei „să le găsească un alt loc preoţilor tutsi pentru că poporul rwandez nu îi mai doreşte”. Mai mult, în ziua de 4 mai a aceluiaşi an, la scurt timp înainte de ultima arătare a Fecioarei la Kibeho, episcopul s-a înfăţişat personal acolo, însoţit de o echipă de poliţişti, şi a cerut unui grup de nouăzeci de şcolari de etnie tutsi, adunaţi acolo pentru a fi măcelăriţi, să nu se teamă pentru că poliţia avea să îi protejeze. Trei zile mai târziu, poliţia a participat la masacrarea a optzeci şi doi dintre copii.

Şcolari „adunaţi acolo pentru a fi măcelăriţi”... Vă amintiţi poate faptul că papa a denunţat această crimă indelebilă şi complicitatea bisericii în săvârşirea ei. Sau poate că totuşi nu vă amintiţi, din moment ce nu a existat o asemenea luare de poziţie. Paul Rusesabagina, eroul elogiat în filmul *Hotel Rwanda*, îşi aminteşte că părintele Wenceslas Munyeshyaka, vorbind despre propria mamă, de origine tutsi, a numit-o „gândac”. Dar acest fapt nu a împiedicat biserica franceză, înainte de arestarea sa în Franţa, să îi permită să îşi reia „îndatoririle pastorale”. Cât despre episcopul Misago, au existat voci în Ministerul Justiţiei din Rwanda postbelică care au considerat că şi el ar trebui pus sub acuzare. Dar, aşa cum a spus un oficial din cadrul ministerului, „Vaticanul e prea puternic şi prea

puţin dispus să-şi ceară iertare, aşa că nu ne putem lua de episcopi. N-aţi auzit oare de infailibilitate?”

Concluzia minimală care se desprinde din toate acestea e că e imposibil să susţii că religia îi face pe oameni să se comporte cu mai multă bunătate sau mai civilizat. Cu cât mai infam este cel demn de blam, cu atât mai evlavios se dovedeşte el a fi. Am putea adăuga că printre cei mai devotaţi oameni implicaţi în acţiuni umanitare se găsesc şi credincioşi (deşi întâmplarea face ca cei mai buni pe care i-am întâlnit să fie laici care nu încercau să propovăduiască nici o credinţă). Dar posibilitatea ca persoana aflată în spatele unor atrocităţi să-şi întemeieze acţiunile pe credinţă e de aproape 100%, în timp ce posibilitatea ca un credincios să susţină umanitarismul şi decenţa e cam tot atât de previzibilă pe cât e o aruncare cu banul. Asta pentru că religiile n-ar fi putut fi întemeiate şi, mai mult, n-ar fi putut să înflorească fără influenţa exercitată de nişte fanatici precum Moise, Mahomed sau Joseph Kony, în timp ce compasiunea şi umanitarismul, deşi i-ar putea atrage pe acei credincioşi cu inimă bună, sunt moştenirea lăsată nouă de modernitate şi de Iluminism. Înainte de asta, religia se răspândea nu prin puterea exemplului, ci ca element subsidiar al unor metode de modă veche precum războiul sfânt şi imperialismul.

Am fost unul dintre admiratorii rezervaţi ai regretatului papă Ioan Paul al II-lea, un om care, după toate standardele, poate fi considerat ferm şi chibzuit, capabil de a da dovadă de curaj moral şi fizic. Tânăr fiind, a sprijinit rezistenţa antinazistă din ţara sa natală, iar mai târziu s-a implicat semnificativ în a o ajuta să se elibereze de dominaţia sovietică. Sub anumite aspecte, pontificatul său a fost şocant de conservator şi de autoritar, dar s-a arătat deschis ştiinţei şi cercetării (mai puţin atunci când a

fost deschisă discuţia despre virusul HIV), făcând unele concesii chiar şi atunci când a venit vorba de elementele dogmei care priveau avortul, integrându-l într-o „etică a vieţii” prin care, de exemplu, s-a încercat să se răspândească ideea că pedeapsa capitală este, aproape fără excepţie, o greşeală. La moartea sa, papa Ioan Paul al II-lea a fost lăudat, printre altele, pentru că a cerut iertare în numele Bisericii pentru o serie de chestiuni. Printre ele nu se regăseşte, aşa cum ar fi fost firesc, şi recunoaşterea spăşită a implicării în uciderea a aproximativ un milion de oameni în Rwanda. Cu toate acestea, s-a cerut iertare evreilor pentru secolele de antisemitism creştin, lumii musulmane pentru cruciade, creştinilor ortodocşi pentru multele persecuţii venite din partea Romei şi s-a exprimat o părere de rău pentru faptele Inchiziţiei. Mesajul care s-ar putea desprinde de aici e că, în trecut, biserica a tot greşit şi că adeseori a săvârşit chiar crime, dar că acum s-a curăţit prin spovedanie şi că e gata să îşi asume încă o dată statutul de infailibilitate.

Note

- Detalii despre William Lloyd Garrison pot fi găsite în scrisoarea sa adresată reverendului Samuel J. May, 17 iulie 1845 în Walter M. Merrill (ed.), *The Letters of William Lloyd Garrisson*, 1973, 3:303 şi în *The Liberator*, 6 mai 1842.
- Informaţiile despre Lincoln sunt preluate din cartea lui S. Jacoby, *Freethinkers: A History of American Secularism*, New York, Metropolitan Books, 2004, p. 118.
- Materialul despre genocidul din Rwanda provine în special din cartea lui Philip Gourevitch *We Wish to Inform You That Tomorrow We Will Be Killed with Our Families: Stories from Rwanda*, New York, Straus and Giroux, 1998, pp. 69–141.

14. NU EXISTĂ SOLUŢIE „ORIENTALĂ”

Criza religiei organizate în Occident şi nenumăratele moduri prin care moralitatea religioasă a reuşit să decadă cu mult *sub* norma umană au determinat întotdeauna pe unii „căutători” anxioşi să încerce să găsească o soluţie mai blândă la est de Suez. Într-adevăr, mai demult m-am alăturat acestor potenţiali adepţi şi acoliţi, îmbrăcând straiele portocalii şi frecventând ashramul unui bine-cunoscut guru din Pune (sau Poona), pe minunatele dealuri de dincolo de Bombay. M-am asociat cu mişcarea *sannyas* pentru a ajuta la producerea unui film documentar pentru BBC, aşadar, dacă doriţi, îmi puteţi pune la îndoială obiectivitatea, însă, la acea vreme, BBC-ul avea un standard pentru corectitudine, iar eu aveam sarcina de a absorbi cât de mult puteam. (Într-una dintre aceste zile, cum, în cursul vieţii mele am fost anglican, educat la o şcoală metodistă, convertit prin căsătorie la greco-ortodoxism, privit ca fiind întruparea lui Sai Baba de către adepţii acestuia şi recăsătorit de un rabin, ar trebui să încerc să reactualizez cartea lui William James, *The Varieties of Religious Experience – Diversitatea experienţei religioase*).

În acest caz, este vorba despre guru Bhagwan Sri Rajneesh. „Bhagwan” înseamnă dumnezeu sau dumnezeiesc, iar „Sri” înseamnă sfânt. Era un bărbat cu nişte ochi mari şi expresivi, avea un zâmbet fermecător şi un simţ al umorului înnăscut, într-o oarecare măsură poate chiar vulgar. Vocea sa stridentă, de obicei redată prin intermediul unui microfon cu volumul redus în timpul *darshan*-ului de dimineaţă, avea ceva aproape hipnotic. Asta a ajutat într-o oarecare măsură în a îndulci platitudinile în egală măsură hipnotice ale discursului său.

Poate că aţi citit nemaipomenita serie de romane în douăsprezece volume a lui Anthony Powell, *A Dance to the Music of Time*. Aici, un vizionar misterios pe nume dr. Trelawney menţine unit grupul adepţilor săi luminaţi în ciuda mai multor probleme inevitabile. Aceşti iniţiaţi se pot recunoaşte reciproc nu prin felul aparte de a se îmbrăca, ci prin schimbul unor mărturisiri. La întâlnirile de grup, primul dintre ei trebuie să rostească: „Esenţa a toate este divinitatea celui adevărat". Răspunsul cuvenit este: „Viziunea viziunilor vindecă vederea oarbă". Astfel, se îndeplineşte salutul spiritual. Dintre toate spusele care au circulat printre genunchii lui Bhagwan (participanţii erau aşezaţi turceşte), nu mi s-a părut nimic atât de profund ca aceste cuvinte. S-a vorbit mai mult despre dragoste, în sensul etern al acesteia, decât în cercul doctorului Trelawney, şi cu siguranţă s-a vorbit mai mult despre sex, în sensul imediat. Dar, în mare, învăţăturile lui au fost inofensive. Sau le-aş fi considerat astfel dacă la intrarea în cortul de unde predica Bhagwan nu s-ar fi găsit o inscripţie anume. Aceste cuvinte n-au încetat nicicând să mă irite. Mesajul era următorul: „Încălţămintea şi gândirea să fie lăsate la uşă." Lângă cort se afla o grămadă de pantofi şi de sandale, iar în starea mea transcendentă aproape că îmi imaginam o mulţime de mentalităţi goale şi lăsate de izbelişte care hoinăreau în jurul acestui motto literalmente absurd. Chiar am încercat să fac o scurtă parodie după un *koan* zen: „Ce gândeşte o minte golită?"

Pentru vizitatorul sau turistul extaziat, ashramul se înfăţişa la exterior ca un minunat refugiu spiritual unde acesta poate să turuie despre lumea de dincolo într-un cadru exotic şi luxos. Dar, după cum am descoperit nu după multă vreme, în incinta sa sfântă activa un principiu mult mai sinistru. Multe personalităţi rănite şi îndurerate veneau la Pune pentru sfaturi şi îndrumare. Câţiva dintre

aceşti oameni erau înstăriţi (printre clienţi sau pelerini se numără şi un membru îndepărtat al familiei regale britanice) şi au fost mai întâi îndemnaţi – la fel cum s-a întâmplat şi în cazul altor credinţe – să renunţe la toate bunurile lor materiale. Dovada eficienţei acestui sfat se vedea în numărul mare de Rolls-Royce-uri deţinut de Bhagwan, colecţia sa fiind considerată una dintre cele mai mari din lume. După această înşelătorie care se desfăşura oarecum rapid, iniţiaţii erau transferaţi în cadrul unor întâlniri de „grup” unde începeau cu adevărat lucrurile murdare.

Filmul *Ashram* al lui Wolfgang Dobrowolny, filmat în secret de un fost aderent şi adaptat pentru documentarul meu, ne prezintă conceptul „jucăuş” de *kundalini* într-o nouă lumină. Într-o scenă reprezentativă, o tânără este dezbrăcată cu totul şi înconjurată de bărbaţi care strigă înspre ea, atrăgându-i atenţia asupra tuturor defectelor sale fizice şi psihice până când, lipsită de apărare, cade pradă lacrimilor şi începe să se scuze. În acest moment, lumea se strânge în jurul ei, îmbrăţişând-o şi liniştind-o, spunându-i că acum face parte dintr-o „familie”. Suspinând cu o uşurare masochistă, se alătură umilă tribului. (Nu îmi e clar ce a trebuit să facă pentru a-şi primi înapoi hainele, dar am auzit câteva mărturii legate de acest aspect care păreau credibile şi deloc plăcute.) Pe parcursul altor întâlniri în care bărbaţii erau protagonişti, lucrurile degenerau într-atât încât se ajungea până la oase rupte şi pierderea de vieţi: prinţul german al Casei de Windsor n-a mai fost văzut de atunci, iar trupul său a fost rapid incinerat fără ca cineva să se mai obosească să facă o autopsie.

Mi s-a transmis pe un ton respectuos şi plin de evlavie că „trupul lui Bhagwan fusese răpus de câteva alergii” şi nu cu mult după popasul meu acolo părăsise ashramul şi

decisese apoi că structura sa pământească nu-i mai era de nici un folos. N-am aflat niciodată ce s-a ales de colecţia de Rolls-Royce-uri, dar, în primele luni ale lui 1983, acoliţii săi au primit un fel de mesaj pentru a se reuni în orăşelul Antelope din Oregon. Şi chiar aşa au făcut, deşi acum erau mai puţin dispuşi să fie paşnici şi relaxaţi. Localnicii au fost tulburaţi să vadă că în cartierul lor s-a ridicat un complex armat înconjurat de forţe de securitate posomorâte, îmbrăcate în portocaliu. Se pare că s-a încercat să se creeze „spaţiu” pentru un nou ashram. Oamenii au avut parte şi de un episod bizar în care produsele dintr-un supermarket din Antelope au fost contaminate cu materie toxică. În cele din urmă, grupul s-a destrămat şi s-a împrăştiat din cauza unor acuzaţii în serie şi uneori i-am văzut pe cei care, rămaşi cu o privire tristă în ochi, au fugit din calea învăţăturilor îndelungate şi greşite ale lui Bhagwan. (Acesta s-a reîncarnat sub numele de „Osho” şi până în urmă cu câţiva ani, în onoarea lui s-a scos o revistă care îţi lua ochii, dar în care se scriau numai prostii. E posibil ca discipolii săi să mai supravieţuiască încă). Aş spune că oamenii din Antelope, Oregon au fost la un pas de a ajunge la fel de faimoşi ca cei din Jonestown.

El sueÃ±o de la razÃłn produce monstruos. Aşa cum bine s-a spus, „somnul raţiunii naşte monştri”. Nemuritorul Francisco Goya ne-a oferit o gravură cu acest titlu în cadrul seriei sale *Los Caprichos* unde un bărbat căzut pradă unui somn adânc este chinuit de coşmaruri în care apar lilieci, bufniţe şi alte făpturi ale întunericului. Dar cea mai mare parte a oamenilor pare să creadă că mintea şi facultatea de a raţiona – singurele lucruri care ne deosebesc de rudele noastre animale – sunt ceva în care nu trebuie să ne încredem şi chiar, pe cât posibil, să nu ne suscite interesul. Căutarea nirvanei şi anihilarea intelectului continuă. Şi, de câte ori cineva încearcă aşa

ceva, în lumea reală se produce un efect de sinucidere în masă.

„Fă-mi unul cu de toate.” Aceasta este cererea umilă a unui budist adresată vânzătorului de hot-dog. Dar când budistul îi înmânează o bancnotă de douăzeci de dolari vânzătorului pentru a-şi plăti chifla, aşteaptă vreme îndelungată ca acesta să i-o schimbe. În cele din urmă, îi spune ce vrea, dar i se aduce la cunoştinţă că „schimbarea vine numai din interior”. O asemenea retorică e aproape mult prea uşor de parodiat, la fel ca cea a creştinismului misionar. Mai demult, în vechea Catedrală Anglicană din Calcutta, am vizitat statuia episcopului Reginald Heber, cel care a umplut cartea de imnuri a Bisericii Anglicane cu versuri care sună cam aşa:

Şi poate că mai lin vântul adie
În insula Ceylon şi, melodios,
Viitorul îţi promite şi te-mbie
Dar, dintre toţi, doar omu-i ticălos
Şi poate că, în marea-i bunătate,
Domnul împarte daruri nesmintit,
Dar, cum păgânu-i orb în toate,
Se pleacă-n faţa unui chip cioplit.

În parte, este o reacţie la condescendenţa vechilor neghiobi colonişti pentru că mulţi occidentali au ajuns să se aplece asupra religiilor Orientului care par mai ademenitoare. Într-adevăr, Sri Lanka (numele modern al minunatei insule Ceylon) este un loc care te farmecă. Oamenii de acolo sunt remarcabili prin bunătatea şi generozitatea lor: cum de a îndrăznit episcopul Herber să-i descrie ca pe nişte ticăloşi? Totuşi, Sri Lanka este acum o ţară aproape în totalitate distrusă şi mutilată din cauza violenţelor şi a represiunilor, iar forţele combatante sunt în cea mai mare parte reprezentate de budişti şi hinduşi. Problema se trage din chiar numele statului: „Lanka” este

numele insulei în vechea limbă singaleză, iar prefixul „Sri” înseamnă „sfânt” în sensul budist al termenului. În urma acestei redenumiri postcolonialiste, poporul tamil, care în majoritate este reprezentat de hinduşi, s-a simţit imediat exclus. (Aceştia preferă să se refere la ţara lor natală drept „Eelam”.) Nu a durat mult până când acest tribalism etnic, consolidat de religie, a reuşit să ducă la distrugerea societăţii.

Deşi personal consider că populaţia tamil era îndreptăţită să aibă resentimente faţă de guvernul central, e imposibil să trecem cu vederea conducerea lor de gherilă care, cu mult înainte de grupările Hezbollah şi al-Qaeda, a deschis drumul tacticii necruţătoare a sinuciderii care atrage după sine o serie de alte morţi. Această tehnică barbară, pe care au folosit-o şi în asasinarea unui preşedinte ales al Indiei, nu este o scuză pentru pogromurile budiste împotriva tamililor sau pentru uciderea de către un preot budist a primului preşedinte ales în Sri Lanka independentă.

Bănuiesc că unii dintre cititorii acestor pagini vor fi şocaţi să afle că printre hinduşi şi budişti se află ucigaşi şi sadici. Poate că îşi imaginează că aceşti orientali contemplativi, devotaţi dietelor vegetariene şi rutinei meditative sunt imuni în faţa unor asemenea tentaţii? Putem chiar să afirmăm că, după cum înţelegem noi conceptul, budismul nu este nicidecum o „religie”. Cu toate acestea, legenda spune că Cel Perfect şi-a lăsat unul dintre dinţi în Sri Lanka şi am avut ocazia să particip la o ceremonie în care, în chip special, preoţii arătau obiectul care se află într-o casetă de aur. Episcopul Herber n-a făcut referire la nici un os în imnul său stupid şi asta poate din cauză că şi creştinii se adunau şi se plecau în faţa unor presupuşi sfinţi şi îi păstrau în relicvarii sinistre în bisericile şi catedralele lor. Oricum ar sta lucrurile, în timpul

ceremoniei de închinare în faţa dintelui n-am avut nici cel mai mic sentiment de pace şi de bucurie interioară. Ba mai mult, mi-am dat seama că dacă aş fi tamil, aş avea mari şanse să fiu mutilat.

Specia umană este o specie animală fără prea multe variaţii în cadrul ei şi este inutil să ne imaginăm că o călătorie în Tibet, să zicem, ne va ajuta să descoperim o cu totul altă armonie cu natura sau cu eternitatea. De exemplu, Dalai Lama poate fi recunoscut de un laic cu foarte mare uşurinţă. La fel ca un prinţ medieval, el pretinde nu numai ca Tibetul să se elibereze de hegemonia Chinei – o solicitare „cât se poate de legitimă" ca să redau asta pe înţelesul tuturor –, dar şi că este regele moştenitor ales de divinitate. Cât de convenabil! Sectele disidente din cadrul credinţei sale sunt persecutate; autocraţia sa în interiorul enclavei indiene e absolută; face declaraţii absurde în legătură cu sexul şi dieta şi, când se află în vizită la Hollywood pentru strângere de fonduri, îi consacră pe cei care fac donaţii substanţiale precum Steven Segal şi Richard Gere drept sfinţi. (Într-adevăr, chiar domnul Gere s-a simţit puţin jignit când domnul Segal a fost învestit ca *tulku* sau o persoană iluminată. Trebuie să fie iritant să fii supralicitat la o asemenea licitaţie spirituală.) Nu voi nega că actualul „Dalai" sau supremul lama este un bărbat care are ceva charismă şi demnitate, la fel cum nu voi nega nici că actuala regină a Angliei este o persoană mult mai integră decât toţi predecesorii ei, dar asta nu invalidează critica adusă monarhiei ereditare, iar primii vizitatori străini în Tibet au fost de-a dreptul îngroziţi în faţa unei dominaţii feudale şi a pedepselor înfiorătoare care ţineau populaţia într-o permanentă stare de supunere indusă de o elită monastică parazită.

Cum se poate demonstra cu uşurinţă că acea credinţă „orientală” a fost identică cu presupunerile fără fundament ale religiei „occidentale”? Să ne uităm la afirmaţia neşovăitoare înaintată de „Gudo”, un renumit budist japonez din prima parte a secolului XX:

> Ca propovăduitor al budismului, învăţăturile mele sunt că „toate fiinţele simţitoare au natura lui Buddha” şi că „în Dharma există doar egalitate, fără superioritate sau inferioritate”. Mai mult, învăţăturile mele spun că „toate fiinţele simţitoare sunt copiii mei”. Însuşindu-mi aceste cuvinte de aur drept fundament al credinţei mele, am descoperit că sunt în total acord cu principiile socialismului. Astfel, am devenit un adept al socialismului.

Din nou aceeaşi problemă: avem o presupunere neîntemeiată că o „forţă” exterioară şi nedefinită are o minte proprie şi sugestia voalată, dar ameninţătoare că oricine gândeşte diferit este oarecum un opozant al voinţei sfinte şi protectoare. Am extras acest pasaj din cartea lui Brian Victoria, *Zen at War*, unde ni se descrie cum majoritatea budiştilor japonezi a decis că Gudo avea dreptate în general, însă se înşela în particular. Era normal ca oamenii să fie consideraţi copii, la fel cum se referă la ei şi toate celelalte credinţe, însă ceea ce Buddha şi dharma cereau din partea lor era de fapt fascism şi nu socialism.

Domnul Victoria este adept al budismului şi susţine că – las asta în seama lui – este, de asemenea, şi preot. Cu siguranţă că îşi ia credinţa în serios şi că ştie foarte multe despre Japonia şi despre japonezi. Studiul său în legătură cu această chestiune ne arată că budismul japonez a devenit o slugă loială – chiar un susţinător – a imperialismului şi a uciderii în masă şi că s-a ajuns la asta nu pentru că era vorba de faptul că ar fi japonezi, ci pentru

că erau budişti. În 1938, membrii conducători ai sectei Nichiren au fondat un grup devotat „Budismului Căii Imperiale”. Acesta susţinea următoarele:

> Budismul Căii Imperiale se foloseşte de adevărul desăvârşit al textului *Lotus Sutra* pentru a dezvălui esenţa măreaţă a statului naţional. Preamărind adevăratul spirit al cultului Mahayana, budismul este o învăţătură care susţine cu toată cuviinţa munca împăratului. La asta se referea marele fondator al sectei noastre, Sfântul Nichiren, când a vorbit despre uniunea divină a suveranului cu Buddha... Acesta este motivul pentru care Budismul Căii Imperiale nu slăveşte imaginea lui Buddha Sakyamuni care apare în India, ci pe a Majestăţii Sale, împăratul, a cărui linie de descendenţă se întinde pe zece mii de generaţii.

Asemenea efuziuni – oricât de perfide – sunt dincolo de orice critici. Ca majoritatea credinţelor, constau în a-şi *asuma* ceea ce trebuie demonstrat. Astfel, o afirmaţie îndrăzneaţă este apoi însoţită de cuvintele „din acest motiv”, ca şi cum toată munca logică fusese făcută prin chiar această afirmaţie. (Toate afirmaţiile lui Dalai Lama, care se întâmplă să nu sprijine masacrul imperial, dar care a primit cu braţele deschise testele nucleare ale guvernului indian, sunt la fel de irelevante.) Oamenii de ştiinţă au o denumire pentru ipotezele care sunt total inutile, chiar şi pentru conceptul de a învăţa din greşeli. Ei se referă la acestea ca fiind „nici măcar greşite”. Majoritatea aşa-ziselor discursuri spirituale sunt de acest fel.

În continuare, veţi vedea că pe lângă această şcoală budistă, există şi alte şcoli budiste, pe cât de „contemplative”, pe atât de aflate în eroare. Având în vedere că vorbim de o creaţie a omului, chiar asta s-ar aştepta să găsească un antropolog al religiei în legătură cu

ceva destinat să fie schismatic. Dar pe ce baze ar putea un adorator al lui Buddha Sakyamuni să spună că aceşti gânditori japonezi se află în eroare? Cu siguranţă nu folosindu-se de raţiune sau dovezi, concepte străine celor care vorbesc despre „adevărul desăvârşit al textului *Lotus Sutra*”.

Lucrurile au mers din rău în mai rău odată ce generalii japonezi şi-au mobilizat armatele de zombi supuse unei existenţe zen şi i-au transformat cu totul în supuşi. China continentală a devenit un câmp al masacrului şi toate sectele importante ale budismului japonez s-au unit pentru a emite următorul anunţ:

> Respectând politica imperială de a apăra Orientul, locuitorii Japoniei imperiale poartă destinul umanitarist a un miliard de oameni de culoare... Credem că este timpul pentru o schimbare majoră în cursul istoriei umane care a fost centrată pe albi.

Asta răspunde ca un ecou liniei abordate de şintoism – o altă cvasireligie care se bucură de sprijinul statului –, asupra căruia soldaţii japonezi s-au aplecat pentru cauza independenţei Asiei. În fiecare an se dezbate problema dacă liderii spirituali şi civili ai Japoniei ar trebui să viziteze altarul Yakasuni, care înnobilează în mod oficial armata lui Hirohito. În fiecare an, milioane de chinezi, coreeni şi birmani protestează că Japonia n-a fost duşmanul imperialismului în Orient, ci a reprezentat o formă mai nouă şi mai defectuoasă a acestuia şi că altarul Yakasuni este un loc al ororii. Totuşi, e interesant să observăm că budiştii japonezi din acea vreme priveau apartenenţa ţării lor la Axa nazisto-fascistă ca o manifestare a teologiei eliberării. Sau, după cum s-a exprimat conducerea budistă unită de atunci:

> Pentru a stabili pacea eternă în Asia de Est, atrăgând bunăvoinţa şi compasiunea budismului, suntem uneori toleranţi şi alteori plini de forţă. Acum nu avem altă soluţie decât să exercităm forţa binevoitoare a ideii de „a ucide un om pentru ca mulţi alţii să poată trăi” (*issatsu tasho*). Acesta este un lucru pe care budismul Mahayana îl aprobă numai cu cea mai mare seriozitate.

Nici un susţinător al „războiului sfânt” sau al „cruciadelor” n-ar fi putut să fie mai explicit de atât. Partea cu „pacea eternă” este cât se poate de minunată. Până să se sfârşească îngrozitorul conflict început de Japonia, preoţii şintoişti şi budişti îi recrutau şi îi antrenau pe sinucigaşii cu bombă sau kamikaze („vânt divin”), pe fanatici, asigurându-i că împăratul era un „rege sacru ce învârte roata de aur”, una din cele patru forme de manifestare ale monarhului budist ideal şi a *Tathagata* sau „fiinţă pe deplin luminată” a lumii materiale. Şi, de vreme ce „zen tratează viaţa şi moartea nediferenţiat”, de ce să nu abandonăm grijile acestei lumi şi să adoptăm o politică a prostraţiei la picioarele unui dictator criminal?

Acest aspect înfiorător mă ajută să îmi întăresc teoria generală de a considera „credinţa” drept o ameninţare. Ar trebui să fie posibil ca eu să-mi văd de studiile şi de cercetările mele într-o încăpere, iar în cealaltă budistul să îşi învârtă roata. Însă dispreţul faţă de intelect are un mod bizar de a *nu* rămâne pasiv. Există două variante posibile: cei care sunt creduli şi nevinovaţi pot deveni o pradă uşoară pentru cei care sunt mai puţin scrupuloşi şi care caută să-i „conducă” şi să-i „inspire”. Sau aceia a căror credulitate a dus la stagnarea societăţii lor încearcă să caute o soluţie, nu privind înspre sine, ci învinuindu-i pe alţii pentru regresul lor. Ambele lucruri s-au întâmplat în societatea „spirituală” cea mai consacrată dintre toate.

Deşi mulţi budişti regretă acum încercarea deplorabilă de a-şi demonstra superioritatea, până în ziua de azi nici un budist nu a reuşit să arate că budismul era greşit în sine. O credinţă care dispreţuieşte gândirea şi libertatea individului, care predică supunerea şi resemnarea şi care priveşte viaţa ca pe un lucru neînsemnat şi trecător nu are resursele necesare pentru autocritică. Aceia care se plictisesc de religiile convenţionale bazate pe „Biblie” şi caută „iluminarea” prin abandonarea facultăţilor critice în faţa diferitelor forme de nirvana ar face bine să aibă grijă. Poate că îşi imaginează că părăsesc tărâmul materialismului mult dispreţuit, însă tot li se cere să-şi adoarmă raţiunea şi să se descotorosească de gândire şi de sandale.

15. RELIGIA CA PĂCAT ORIGINAR

Există câteva motive pentru care religia nu e doar amorală, ci de-a dreptul imorală. Iar aceste neajunsuri şi nelegiuiri nu ţin de comportamentul adepţilor (care poate fi uneori exemplar), ci de preceptele originare. Iată câteva dintre ele:

— Faptul că prezintă o imagine falsă a lumii celor inocenţi şi naivi

— Doctrina jertfelor sângeroase

— Doctrina ispăşirii

— Doctrina răsplăţii şi/sau a pedepsei veşnice

— Faptul că instituie obligaţii şi reguli imposibil de urmat

Primul aspect a fost deja discutat. Se ştie de multă vreme că toate miturile cosmogonice ale tuturor popoarelor sunt false şi au fost înlocuite relativ recent de explicaţii net superioare şi mult mai impresionante. Dintre lucrurile pentru care ar trebui să-şi ceară iertare, religia ar

trebui pur şi simplu să se căiască pentru a le fi strecurat celor neştiutori pergamente încropite de om şi mituri populare şi pentru că a lăsat să treacă atât de mult timp până să recunoască acest lucru. Suntem conştienţi că există o reticenţă în a face această mărturisire pentru că riscă să ducă la prăbuşirea întregii concepţii despre lume pe care se înalţă edificiul religiei, dar, cu cât este mai mult amânată, cu atât mai abominabilă va deveni negarea.

Jertfele sângeroase

Înainte de apariţia monoteismului, altarele comunităţilor primitive erau înecate în sânge, victimele fiind adeseori umane, iar uneori chiar copii. Setea de sacrificiu, cel puţin sub formă animală, e încă prezentă. Există chiar în aceste momente evrei evlavioşi care încearcă să prăsească acea „junincă roşie" fără meteahnă ce este menţionată în capitolul 19 din Numerii, al cărei sacrificiu, de va fi îndeplinit urmând întru totul acel ritual meticulos, va permite reintroducerea jertfelor animale în cel de-al Treilea Templu, grăbind sfârşitul istoriei şi venirea lui Mesia. Ideea ar putea să pară absurdă, dar, în chiar clipa în care scriu aceste rânduri, există în Nebraska o echipă de fermieri creştini care împărtăşesc aceleaşi idei, fiind la fel de maniaci, şi care încearcă să le dea o mână de ajutor celorlalţi fundamentalişti apelând la tehnici de reproducere asistată (împrumutate sau furate din ştiinţa modernă) pentru a produce o „junincă roşie" perfectă din rasa Angus. În tot acest timp, în Israel, fanatici biblici evrei încearcă să crească un copil într-o „bulă", care să-l ferească de orice contaminare şi care, când va fi ajuns la vârsta potrivită, va avea privilegiul de a tăia beregata acelei juninci. În mod ideal, sacrificiul va avea loc pe Muntele Templului, alegere bizară pentru că aici se găsesc locurile sfinte musulmane, dar, pe de altă parte, se

presupune că este chiar locul în care Avraam a ridicat cuţitul pentru a-şi jertfi propriul copil. Totodată, an de an, în lumea creştină sau musulmană, putem să întâlnim eviscerări şi beregate tăiate în cadru ritualic, victimele fiind în special miei, pentru a se serba Paştele sau Sărbătoarea Sacrificiului.

Aceasta din urmă, preamărind disponibilitatea lui Avraam de a-şi sacrifica fiul, face apel la un element comun tuturor celor trei monoteisme, provenind de la strămoşii lor comuni. Nu avem cum să atenuăm sensul direct al acestei poveşti înfricoşătoare. Preludiul se constituie dintr-o serie de fapte abjecte şi mistificări, de la seducerea lui Lot de către cele două fiice ale sale până la căsătoria lui Avraam cu sora sa vitregă, de la zămislirea lui Isaac de către Sara când Avraam avea deja o sută de ani şi până la tot felul de fărădelegi şi netrebnicii câmpeneşti, unele mai credibile, altele mai puţin credibile. Deşi aproape lipsit de conştiinţă, dar considerând că acţionează conform voinţei divine, Avraam a acceptat să-şi ucidă propriul fiu. A pregătit rugul, şi-a urcat băiatul legat pe acesta (dovedind astfel că e familiar cu procedura), iar apoi a pus mâna pe cuţit pentru a ucide copilul precum ucizi un animal. În chiar ultima clipă, mâna i-a fost oprită, dar nu de către dumnezeu, ci de către un înger, fiind lăudat de vocea din cer pentru că s-a arătat neînduplecat în disponibilitatea sa de a ucide o fiinţă nevinovată pentru a-şi ispăşi propriile fărădelegi. În schimbul lealităţii de care a dat dovadă, i s-a promis că neamul său se va înmulţi şi va dăinui.

La puţină vreme după aceea (deşi naraţiunea Facerii nu e prea precis structurată pe coordonata temporală), soţia lui, Sara, şi-a dat duhul la vârsta de o sută douăzeci şi şapte de ani, iar soţul ei îndatoritor i-a găsit ca loc de îngropăciune o peşteră din Hebron. Supravieţuindu-i şi

atingând venerabila vârstă de o sută şaptezeci şi cinci de ani, după ce a mai zămislit alţi şase urmaşi între timp, Avraam a fost în cele din urmă înmormântat în aceeaşi peşteră. Până în ziua de azi, credincioşii se omoară între ei şi îşi ucid unii altora copiii pentru dreptul exclusiv de proprietate asupra unei scobituri dintr-un deal pe care nimeni nu a identificat-o şi nimeni nu o poate localiza.

În timpul revoltei arabe din 1929, a avut loc un îngrozitor masacru al locuitorilor de origine iudaică din Hebron, şaizeci şi şapte dintre aceştia fiind de-a dreptul măcelăriţi. Mulţi dintre ei aparţineau sectei Liubavici, care consideră că toţi nonevreii sunt inferiori din punct de vedere rasial şi se mutaseră în Hebron deoarece credeau în mitul din Facerea, dar nimic din toate astea nu vine să scuze pogromul. Rămas în afara graniţelor Israelului, oraşul avea să fie cucerit cu multă pompă în 1967, fiind anexat regiunii ocupate Cisiordania. Colonişti evrei au început apoi să se „întoarcă”, conduşi fiind de un rabin pe nume Moshe Levinger, ce se remarca prin violenţă şi prin caracterul său respingător, şi au construit în susul oraşului o aşezare militară numită Kiryat Arba şi alte câteva aşezări în interiorul acestuia. Musulmanii aparţinând populaţiei majoritar arabe au continuat să susţină că Avraam cel demn de laudă fusese într-adevăr dispus să-şi ucidă fiul, dar numai pentru religia *lor*, nu şi pentru evrei. Iată cum se traduce termenul „supunere”. Când am vizitat locul, am descoperit că presupusa „Peşteră a Patriarhilor” sau „Peştera Macpela” avea intrări separate şi locuri de închinăciune distincte pentru cele două tabere aflate în litigiu asupra dreptului de a celebra această atrocitate.

La scurt timp înainte de sosirea mea, se petrecuse o altă atrocitate. Un fanatic israelian, pe nume dr. Baruch Goldstein, a intrat în peşteră, şi-a scos arma automată pe care avea dreptul să o poarte şi a descărcat-o în

credincioşii musulmani. A ucis douăzeci şi şapte dintre ei şi a rănit mulţi alţii înainte de a fi doborât la pământ şi ucis în bătaie. S-a dovedit ulterior că erau mulţi cei care ştiau că dr. Goldstein era periculos. În timp ce servise ca medic în armata israeliană, făcuse cunoscut faptul că nu intenţionează să trateze pacienţi nonevrei, precum arabii din Israel, în special în ziua de sabat. Nu întâmplător, prin refuzul său, nu făcea decât să se supună legii rabinice, după cum au şi confirmat mai multe curţi religioase din Israel, aşa că, o modalitate simplă de a identifica un ucigaş inuman e să observi că e sincer în dorinţa sa de a respecta preceptele divine în litera lor. De la moartea sa, evreii care continuă să respecte tradiţia cu îndârjire au ridicat altare pentru a-i cinsti numele, iar dintre rabinii care i-au condamnat acţiunile nu toţi au făcut-o fără echivoc. Blestemul lui Avraam continuă să otrăvească oraşul Hebron, dar girul pe care religia îl dă jertfelor sângeroase continuă să otrăvească întreaga noastră civilizaţie.

Ispăşirea

Străvechile sacrificii umane, precum ritualurile aztece sau cele din cadrul altor comunităţi, continuând să ne trezească oroarea, erau un fapt răspândit în lumea arhaică şi aveau rol conciliant. Se presupunea că sacrificarea unei fecioare, a unui copil sau a unui prizonier putea să îmblânzească zeii: ne confruntăm încă o dată cu un argument defavorabil dimensiunii morale a religiei. Martiriul – sacrificarea voluntară a propriei persoane – poate fi privit într-o lumină uşor diferită, dar, prezent sub forma satiului la hinduşi („sinuciderea” puternic sugestionată văduvelor), a fost interzis de britanici în India, atât din motive imperiale, cât şi creştine. Acei „martiri” care vor să-i ucidă pe alţii împreună cu ei, într-un gest de exaltare religioasă, sunt percepuţi încă şi mai

diferit: chiar dacă islamul se opune vehement sinuciderii ca atare, nu se poate hotărî dacă să condamne sau să recomande gestul unui astfel de *shadid* curajos.

Oricum, ideea unei ispăşiri printr-un *mijlocitor*, idee care i-a dat multe bătăi de cap lui C.S. Lewis, reprezintă un alt nivel de rafinament al superstiţiei arhaice. Întâlnim şi de această dată un tată care îşi arată iubirea supunându-şi fiul la cazne, dar, în acest caz, el nu încearcă să-l impresioneze pe dumnezeu. El chiar *este* dumnezeu şi încearcă să-i impresioneze pe oameni. Vă rog să vă întrebaţi cât de morală vi se pare această poveste. Mi se spune că acum două mii de ani a avut loc un sacrificiu uman fără ca eu să fi dorit asta şi în nişte circumstanţe atât de oribile încât, dacă aş fi fost acolo şi aş fi avut o anumită influenţă, m-aş fi simţit dator să încerc să-l împiedic. Drept urmare a acestei crime, numeroasele mele păcate îmi sunt iertate şi pot să trag nădejde că mă voi bucura de o existenţă veşnică.

Să încercăm pentru moment să trecem cu vederea toate contradicţiile dintre relatările celor care au spus iniţial această poveste şi să presupunem că ar fi adevărată în linii mari. Ce alte implicaţii mai are? Nu sunt chiar atât de reconfortante pe cât ar părea la o primă vedere. Pentru început, ca să mă bucur de beneficiile acestei oferte nemaipomenite, trebuie să accept că mă fac şi eu responsabil de biciuirea, batjocorirea şi crucificarea victimei, deşi n-am avut nimic de-a face cu ele, şi să fiu de acord că, ori de câte ori îmi declin această responsabilitate sau atunci când păcătuiesc cu vorba sau cu fapta, nu fac decât să îi accentuez agonia. Mai mult, mi se cere să cred că această agonie a fost *necesară* pentru a compensa o nelegiuire şi mai veche cu care, de asemenea, nu am avut nimic de a face, şi anume păcatul lui Adam. E inutil să mai obiectăm că, prin chiar felul în care a fost creat, Adam e

veşnic nemulţumit şi insaţiabil în curiozitatea sa, interzicându-i-se apoi să-şi potolească această curiozitate: toate acestea au fost înfăptuite cu mult înainte de chiar naşterea lui Iisus. Astfel, vina mea în întreaga chestiune e percepută ca fiind „originară” şi de neeludat. Cu toate acestea, mi se oferă totuşi liberul arbitru şi posibilitatea de a refuza această mântuire prin mijlocitor. Însă, dacă e să fac această alegere, mă aşteaptă cazne veşnice, mult mai îngrozitoare decât cele suferite pe drumul Golgotei sau decât cele cu care erau ameninţaţi cei care auzeau pentru întâia oară de cele Zece Porunci.

Povestea nu e mai uşor de înghiţit dacă ajungem inevitabil să conştientizăm că Iisus *îşi dorea* şi *avea nevoie* să moară şi că a venit la Ierusalim de Paşti tocmai pentru asta şi că toţi cei care au jucat un rol în această crimă îndeplineau, fără să ştie, voia lui Dumnezeu, îndeplinind totodată profeţii străvechi. (Dacă ignorăm versiunea gnostică, e disperant de ciudat că Iuda, care se presupune că ar fi îndeplinit gestul straniu de redundant de a li-l arăta cu degetul pe un bine-cunoscut predicator celor care îl vânau de ceva vreme, se loveşte de un asemenea oprobiu. Fără el, n-ar fi existat „Vinerea Mare”, aşa cum, nu fără naivitate, o numesc creştinii chiar şi atunci când nu îi preocupă gândul răzbunării.)

Apare şi acuza (prezentă doar într-una dintre cele patru Evanghelii) că evreii care l-au condamnat pe Iisus au cerut ca sângele lui să fie „asupra noastră şi asupra copiilor noştri”. Aceasta nu e o problemă care să îi preocupe doar pe evrei sau pe acei catolici care sunt îngrijoraţi de istoria antisemitismului creştin. Să presupunem că sinedriul evreu *chiar* a cerut asta, după cum crede Maimonide şi după cum i se pare firesc. Cum ar fi posibil ca această cerere să se abată asupra generaţiilor viitoare? Să nu uităm că Vaticanul nu a afirmat că *nişte*

evrei l-au ucis pe Iisus. A susţinut că *evreii* au ordonat uciderea sa şi că, prin asta, întregul popor evreu se face responsabil la nivel colectiv. Pare straniu că biserica n-a ajuns să renunţe decât foarte recent la acuza de „deicid" adusă tuturor evreilor. Dar e uşor să identificăm cheia acestei reticenţe. Dacă ajungi să recunoşti că urmaşii evreilor nu sunt părtaşi, devine foarte dificil să susţii că oricine altcineva care n-a participat direct la evenimente s-ar face părtaş la acea crimă. Ca de obicei, e suficientă o singură ruptură pentru a duce la destrămarea întregii ţesături (sau la transformarea ei într-un adevărat artefact ţesut, la fel ca Giulgiul din Torino, compromis). Pe scurt, impunerea unui sentiment de vinovăţie colectivă e un act imoral în sine, după cum chiar religia s-a văzut nevoită să admită în anumite momente.

Pedeapsa veşnică şi reguli imposibil de urmat

Copil fiind, povestea evanghelică a Grădinii Ghetsimani mă captiva, asta pentru că „fisura" acţiunea şi pentru că geamătul uman care răzbătea din ea mă făcea să mă întreb dacă nu cumva măcar o parte a acestei istorisiri fantastice ar putea să fie adevărată. În esenţă, Iisus întreabă: „Chiar *trebuie* să merg până la capăt?" Este o întrebare impresionantă şi imposibil de uitat, şi, cu mult timp în urmă, am decis că mi-aş pune sufletul la bătaie fără ezitare în favoarea ideii că singurul răspuns corect este „nu". Nu mai avem cum să credem, precum ţăranii dominaţi de frică din lumea arhaică, că putem să ne descotorosim de toate fărădelegile noastre punându-i-le în cârcă unui ţap, iar apoi să alungăm nefericitul animal în deşert. Vocabularul nostru de zi cu zi e destul de solid orientat împotriva ideii de „ţap ispăşitor". Iar religia nu este decât imprimarea cu majuscule a acestei idei. Dacă te iubesc şi dacă te-ai dovedit imprudent, s-ar putea să

plătesc o datorie în locul tău, iar dacă i-aş semăna lui Sidney Carton, eroul din *Poveste despre două oraşe*, s-ar putea chiar să accept să fiu întemniţat sau să mă urc pe eşafod în locul tău. Dovadă mai mare de dragoste nu există. Dar nu te pot absolvi de responsabilităţile tale. Ar fi imoral din partea mea să încerc să îţi ofer aşa ceva şi la fel de imoral din partea ta dacă ai accepta. Iar dacă aceeaşi ofertă ar veni dintr-o altă vreme şi dintr-o altă lume, prin mijlocitori şi însoţită de stimulente, îşi pierde orice nobleţe şi valoare, fiind doar o formă de manifestare a unui deziderat sau, mai rău, o combinaţie de şantaj şi mită.

Deprecierea ultimă a acestei relaţii până la a se dovedi o simplă formă de tocmeală a fost neplăcut evidenţiată de Blaise Pascal, a cărui teologie nu e tocmai departe de a cădea în meschinărie. Faimosul său „pariu” împrumută discursul unui samsar: ce ai de pierdut? Dacă crezi în dumnezeu şi dumnezeu există, ai câştigat. Dacă crezi în el, dar te-ai înşelat – ce contează? Nu ai pierdut nimic. Am scris, într-un alt moment, un răspuns adresat acestui rămăşag şiret, răspuns care a îmbrăcat două forme. Prima a fost o versiune a răspunsului ipotetic dat de Bertrand Russell unei întrebări ipotetice: ce ai spune dacă ai muri şi te-ai întâlni cu Creatorul tău? Care a fost răspunsul său? „Cred că aş spune: Doamne, nu ne-ai oferit suficiente dovezi.” Răspunsul meu: Stimate domn imponderabil, presupun, pornind de la unele aspecte, nu toate, ale bogatei dumneavoastră reputaţii, că preferaţi cinstea şi necredinţa sinceră unei afişări ipocrite şi interesate a credinţei sau jertfelor fumegânde de pe altare însângerate. Totuşi, nu sunt convins de asta.

Pascal îmi aminteşte de ipocriţii şi şarlatanii care abundă în raţionamentele tradiţiei talmudice. Să nu munceşti în ziua de sabat, dar poţi să plăteşti pe cineva să-ţi facă treaba. Ai respectat litera legii: în rest, ce mai

contează? Dalai Lama ne spune că poţi să apelezi la serviciile unei prostituate dacă nu eşti tu cel care o plăteşte. Musulmanii şiiţi oferă posibilitatea unei „căsătorii temporare”, permiţându-le bărbaţilor, contra cost, să-şi ia o soţie timp de o oră sau două, cu îndeplinirea întregului ceremonial, urmând să divorţeze după ce îşi termină treaba. Jumătate dintre superbele clădiri din Roma n-ar fi fost niciodată construite dacă vânzarea de indulgenţe nu s-ar fi dovedit atât de profitabilă: chiar Sfântul Petru a beneficiat de finanţare în urma unei astfel de oferte, aşa cum apare o singură dată în viaţă. Cel mai recent papă, fostul Joseph Ratzinger, a momit de curând tinerii catolici la un festival oferind un fel de „absolvire a păcatelor” celor care participau.

Acest lamentabil spectacol moral n-ar fi necesar dacă regulile originare ar fi de aşa natură încât să permită respectarea lor. Dar edictelor de tip totalitar, avându-şi sursa în revelaţia ce provine de la o autoritate absolută, implementate prin intimidare şi întemeiate pe un păcat ce a fost săvârşit în urmă cu multă vreme, li se adaugă reguli care sunt adeseori imorale şi, totodată, imposibil de respectat. Principiul esenţial al totalitarismului este să formuleze legi imposibil de urmat. Tirania care rezultă de aici e şi mai impresionantă dacă poate fi implementată de o castă privilegiată sau de un partid ce dă dovadă de un adevărat zel în vânarea greşelilor. Majoritatea omenirii, de-a lungul istoriei ei, şi-a dus viaţa sub o formă sau alta de dictatură de acest tip, o mare parte trăind încă în astfel de condiţii. Permiteţi-mi să vă dau câteva exemple de astfel de reguli ce pretind a fi urmate, fără ca acest lucru să fie posibil.

Porunca venită de pe muntele Sinai ce le cere oamenilor nici să nu se *gândească* să râvnească la bunurile altuia este un prim indiciu. Îşi are ecoul în Noul

Testament în preceptul care spune că dacă un bărbat se uită la o femeie cu privire necurată a săvârşit deja adulterul. Şi nu e tocmai departe nici interdicţia abolită în creştinism, dar valabilă încă în cazul musulmanilor privitoare la împrumutarea banilor cu dobândă. Toate acestea, în felul lor specific, sunt încercări de a institui constrângeri imposibile în legătură cu iniţiativele umane. Pot fi respectate doar în două moduri. Primul presupune continua osândire şi mortificare a cărnii, însoţite de o neobosită luptă cu gândurile „impure" care se materializează de cum au fost numite sau chiar imaginate. De aici decurg mărturisirea isterică a vinei, promisiuni mincinoase de îndreptare şi denunţarea gălăgioasă şi violentă a păcătoşilor şi a recidiviştilor: un stat poliţienesc la nivel spiritual. A doua soluţie presupune ipocrizia organizată, situaţie în care alimentele interzise sunt rebotezate ca altceva, în care o donaţie făcută autorităţilor religioase poate să cumpere puţină flexibilitate sau în care ortodoxia ostentativă poate să mai procure ceva timp sau în care banii pot fi vărsaţi într-un cont, iar apoi restituiţi în altul – adăugându-li-se poate un mic procent fără ca asta să presupună ideea de camătă. Acest caz poate fi denumit republica bananieră la nivel spiritual. Multe teocraţii, de la Roma medievală şi până la regimul wahhabi din Arabia Saudită, au reuşit să fie simultan state poliţieneşti şi republici bananiere la nivel spiritual.

Această obiecţie se aplică atât unora dintre cele mai nobile, cât şi unora dintre cele mai josnice reguli. Porunca de „a-ţi iubi aproapele" e una moderată, dar totuşi severă: vine să reamintească datoria pe care o avem faţă de ceilalţi. Porunca de „a-ţi iubi aproapele ca pe tine însuţi" e dusă la extrem şi pretinde prea mult pentru a fi ascultată, la fel şi îndemnul dificil de interpretat de a-i iubi pe ceilalţi „aşa cum v-am iubit Eu pe voi". Oamenii nu sunt făcuţi în

aşa fel încât să ţină la alţii la fel de mult cum ţin la ei înşişi: pur şi simplu nu se poate (şi orice „creator” inteligent ar înţelege bine asta dacă şi-ar analiza creaţia). Să le ceri oamenilor să fie mai mult decât umani când se confruntă cu durerea morţii şi a suferinţei înseamnă să îi împingi înspre umilirea de sine, din moment ce se lovesc din nou şi din nou, în chip inevitabil, de propria lor incapacitate de a asculta de aceste reguli. Dar, între timp, ce rânjet înfloreşte pe chipurile celor care acceptă donaţii în locul acestei ascultări! Aşa-numita Regulă de aur, inutil identificată uneori cu o poveste populară despre babilonianul Rabbi Hillel, nu face decât să ne prescrie să ne purtăm cu ceilalţi aşa cum ne-am dori ca şi ei să se poarte cu noi. Acest precept cumpătat şi raţional, uşor de predat oricărui copil prin apelul la simţul de echitate inerent (anterior tuturor „fericirilor” şi parabolelor cristice), se află pe busola morală a oricărui ateu, iar dacă este încălcat, nu pretinde nici masochism şi isterie şi nici sadism şi isterie. Este ceva învăţat treptat, parte a procesului dureros de lent al evoluţiei speciilor, iar odată deprins, nu mai poate fi uitat. Îi este suficientă conştiinţa de rând, fără a se cere să fie susţinută de mânia divină.

Cât despre regulile cele mai josnice, e suficient să consultăm încă o dată argumentul ceasornicarului. Oamenii îşi doresc să se dezvolte şi să devină mai buni şi, deşi s-ar putea să împrumute sau chiar să dea bani unui prieten sau unei rude şi să nu pretindă nimic altceva decât să îi primească înapoi sau să li se arate recunoştinţă, nu vor oferi bani unui străin fără să se aştepte să primească dobândă. Printr-o izbutită întâmplare, cupiditatea şi avariţia sunt imboldul dezvoltării economice. Nici unul dintre cei care au studiat subiectul, nici David Ricardo, nici Karl Marx şi nici Adam Smith nu ignorau acest fapt. „Nu prin bunăvoinţa” brutarului, a remarcat Smith, tăios ca

orice scoţian, ne primim pâinea noastră cea de toate zilele, ci prin faptul că are un interes personal în a o coace şi a o vinde. În orice caz, cineva poate să aleagă să fie altruist, orice ar însemna asta, dar, prin definiţie, nu poţi *obliga* pe cineva să fie altruist. Poate că am fi nişte mamifere mai bune dacă nu am fi „creaţi” în acest fel, dar putem afirma fără dubiu că nu e nimic mai prostesc decât să existe un „creator” care să se opună chiar instinctului pe care l-a sădit.

„Liberul arbitru”, vine replica sofiştilor. Nu eşti obligat să te supui nici regulilor care interzic crima sau furtul. Ei bine, s-ar putea ca o fiinţă să fie programată genetic cu un anumit nivel de agresivitate, ură şi lăcomie şi totuşi suficient de evoluată cât să evite să dea curs oricărui impuls. Dacă am da frâu liber oricărui instinct de fiecare dată, civilizaţia n-ar mai putea să existe şi nici scrisul care-mi permite să continui această argumentaţie. Cu toate acestea, e imposibil să negăm că orice fiinţă umană, stând în picioare sau întinsă, se va găsi cu mâna în proximitatea organelor genitale. Fără îndoială, faptul s-a dovedit util în apărarea de agresorii paleozoici din momentul în care strămoşii noştri şi-au asumat riscul de a umbla în două picioare şi de a-şi expune astfel viscerele, fiind un privilegiu şi o provocare refuzate majorităţii patrupedelor (unele dintre acestea compensează prin faptul că pot să ajungă cu gura în acele locuri pe care noi le putem atinge cu degetele şi cu palmele). Cine, aş vrea să întreb, a scornit regula care spune că această simplă alăturare dintre manual şi genital ar trebui interzisă, chiar şi la nivelul gândului? Mai direct spus, cine a ordonat că *trebuie* să te atingi (din alte motive ce nu au nimic de-a face cu sexul sau reproducerea), dar, de asemenea, că *nu trebuie* să o faci? Nici măcar nu pare a exista vreo autoritate scripturală în această chestiune, şi totuşi, aproape toate

religiile au făcut din această interdicţie una aproape absolută.

S-ar putea scrie o întreagă carte dedicată exclusiv istoriei groteşti a relaţiei dintre religie şi sex, a fricii sacre de actul procreaţiei şi de instinctele şi nevoile asociate acestuia, de la evacuarea seminţei şi până la revărsarea de sânge menstrual. Dar o metodă convenabilă de a comprima această poveste fascinantă e de a adresa o singură întrebare provocatoare.

16. AJUNGE RELIGIA SĂ COMITĂ ABUZURI ASUPRA COPIILOR?

> Te rog stăruitor să-mi răspunzi cinstit la o întrebare: închipuieşte-ţi că ţi-ar fi dat să clădeşti cu mâna ta destinul omenesc spre fericirea tuturor, ca lumea să se poată bucura în sfârşit de linişte şi pace, dar că, pentru a ridica această construcţie, trebuie neapărat, e absolut necesar să ucizi în chinuri o singură făptură plăpândă, bunăoară pe copilaşul acela care se bătea cu pumnişorii în piept, să pui la temelia construcţiei lacrimile lui nerăzbunate. Spune, ai accepta în aceste condiţii să fii tu arhitectul? Mărturiseşte cinstit!
>
> IVAN CĂTRE ALIOŞA ÎN *FRAŢII KARAMAZOV*

Când ne gândim dacă religia „a făcut mai mult rău decât bine” – nu că asta ar spune *de fapt* ceva despre adevărul sau autenticitatea acesteia –, ne găsim în faţa unei întrebări inimaginabil de cuprinzătoare. Cum vom putea şti vreodată câtor copii le-a fost afectată viaţa psihologică şi fizică prin inculcarea obligatorie a credinţei? E aproape la fel de greu să spunem cu certitudine cum e să stabilim numărul visurilor şi al viziunilor spirituale şi religioase care s-au „adeverit”, care, pentru a avea o minimă valoare, ar

trebui să fie confruntate cu cele care nu au avut acelaşi rezultat şi despre care nu s-a relatat şi nu se mai ştie nimic. Dar putem fi siguri că religia a sperat întotdeauna să influenţeze gândirea neformată şi lipsită de apărare a tinerilor şi a făcut tot posibilul să îşi asigure acest privilegiu prin încheierea de alianţe cu puteri seculare din lumea materială.

În literatură, unul dintre marile exemple de terorism moral este predica părintelui Arnall în romanul *Portret al artistului la tinereţe* al lui James Joyce. Acest bătrân preot dezgustător îi pregătea pe Stephen Dedalus şi pe ceilalţi tineri „copii" ai săi pentru retreta în cinstea Sfântului Francisc Xavier (cel care a adus Inchiziţia în Extremul Orient şi ale cărui oase sunt încă venerate de aceia care aleg să se închine la oase). Se hotărăşte să-i impresioneze cu o lungă şi înflăcărată istorisire despre pedeapsa veşnică asemănătoare cu cele care circulau de obicei în biserici pe vremea când aceasta era încrezătoare în puterea ei. E imposibil să redăm întreaga declamaţie, însă ne vom opri totuşi asupra a două aspecte şocante referitoare la natura torturilor şi la natura timpului. Nu e greu să ne dăm seama că vorbele preotului au *tocmai* scopul de a-i înfricoşa pe copii. În primul rând, imaginile sunt ele însele copilăreşti. În secţiunea unde se vorbeşte despre tortură, diavolul însuşi face ca un munte întreg să se topească precum o bucată de ceară. Sunt amintite toate bolile îngrozitoare, iar teama copilărească că aceste chinuri pot dura veşnic este speculată cu dibăcie. Când ajungem la descrierea măsurării timpului, vedem un copil pe plajă jucându-se cu fire de nisip, iar apoi amplificarea infantilă a unităţilor („Tăticule, cum ar fi dacă ar exista un milion de milioane de catralioane de pisicuţe: ar ajunge ele să umple toată *lumea*?"), iar apoi, prin adăugarea altor multiplicităţi, ajungându-se la evocarea frunzelor din natură şi la

imaginea uşor de închipuit a firelor de blană, penelor şi solzilor unui animal. Secole la rând, adulţii au fost plătiţi pentru a speria copiii în acest fel (şi pentru a-i tortura, bate şi viola, la fel cum au făcut şi în amintirile lui Joyce şi în rememorările a mulţi alţii).

Celelalte inepţii şi cruzimi inventate de omul religios nu sunt greu de detectat. Ideea de tortură este la fel de veche ca imoralitatea omenirii, singura specie care are imaginaţia necesară de a ghici care sunt sentimentele cuiva când este abuzat de altcineva. Nu putem să blamăm religia pentru acest impuls, dar o putem condamna pentru că a instituţionalizat şi a îmbunătăţit această practică. Muzeele Europei medievale, din Olanda până în Toscana, sunt pline de instrumente şi de dispozitive pe care oamenii sfinţi le foloseau cu evlavie pentru a vedea cât timp pot să ţină pe cineva în viaţă în vreme ce este ridiculizat. Nu e nevoie să intrăm în detalii suplimentare, însă existau de asemenea şi cărţi religioase cu instrucţiuni în această artă şi ghiduri pentru detectarea ereziei prin chinuri. Aceia care nu au fost îndeajuns de norocoşi să ia parte la un autodafé (sau „act de credinţă”, după cum era cunoscută una dintre şedinţele de tortură) aveau libertatea să imagineze cât de multe coşmaruri lugubre voiau şi să le dea curs verbal pentru a-i ţine pe cei ignoranţi într-o stare permanentă de frică. Într-o vreme în care metodele de divertisment public nu erau numeroase, o ardere pe rug în public, o eviscerare sau tragerea pe roată erau adesea cel mai bun mod de recreere pe care îl permiteau cei sfinţi. Nimic nu demonstrează mai mult caracterul uman al religiei decât mintea bolnavă care a inventat iadul, poate numai mintea extrem de limitată care nu a izbutit să descrie raiul – decât ca pe un loc unde oamenii găsesc tihna lumească, plictiseala veşnică sau (cum credea Tertulian) o plăcere continuă în faţa torturilor celorlalţi.

Iadul precreştin era şi acesta respingător şi s-a apelat la aceeaşi ingeniozitate sadică pentru a fi inventat. Cu toate acestea, unele dintre primele iaduri ştiute de noi – în special cel hinduist – erau limitate în timp. De exemplu, un păcătos poate fi condamnat la un anumit număr de ani în iad, unde fiecare zi era echivalentul a 6 400 de ani umani. Dacă ucidea un preot, sentinţa ajungea la 149 504 000 000 de ani. Apoi i se permitea să experimenteze nirvana, ceea ce pare să însemne anihilare. A rămas în sarcina creştinilor să găsească un iad unde nu exista posibilitatea dreptului de apel. (Iar această idee este plagiată cu uşurinţă: l-am auzit la un moment dat pe Louis Farrakhan, liderul grupării disidente „Naţiunea Islamului”, formată numai din negri, aclamat într-un mod grotesc de o gloată din Madison Square Garden. Batjocorindu-i pe evrei, striga: „Şi nu uitaţi – când Dumnezeu e cel care te pune în cuptoare, e pentru VEŞNICIE!”).

Obsesia în legătură cu copiii şi cu controlul rigid pentru educaţia lor a fost parte din fiecare sistem de o autoritate absolută. E posibil ca cel care a făcut prima dată o astfel de afirmaţie – „Lăsaţi-vă copilul pe mâna mea până împlineşte zece ani şi se va întoarce bărbat” – să fi fost iezuit, însă ideea e mult mai veche decât şcoala lui Ignaţiu de Loyola. Îndoctrinarea tinerilor are adesea efect invers, aşa cum ştim din soarta multor ideologii seculare, însă se pare că religiile îşi vor asuma acest risc pentru a întipări în mintea băiatului sau a fetei obişnuite destule metode propagandistice. Ce altceva ar putea spera să facă? Dacă educaţia religioasă nu ar fi permisă până când copilul nu ar ajunge la vârsta raţiunii, am trăi într-o lume cu totul diferită. Părinţii credincioşi preferă acest lucru de vreme ce speră să împartă minunile şi plăcerile Crăciunului şi ale altor sărbători cu copiii lor (şi pot, totodată, să se folosească de dumnezeu şi de alte figuri

mai puţin importante cum ar fi Moş Crăciun pentru a-i disciplina pe cei neascultători), dar fiţi atenţi ce se întâmplă dacă un copil vrea să se îndrepte spre altă credinţă, să nu mai vorbim de alt cult, chiar din primii ani ai adolescenţei. Părinţii vor avea tendinţa să spună că prin asta se profită de cei inocenţi. Toate religiile monoteiste interzic sau obişnuiau să interzică intens apostazia tocmai din acest motiv. În cartea sa *Memoires of a Catholic Girlhood*, Mary McCarthy îşi aminteşte cât de şocată a fost să afle de la un predicator iezuit că bunicul ei protestant – tutorele şi prietenul ei – era damnat la pedeapsa veşnică pentru că fusese botezat într-un mod greşit. Copil precoce şi inteligent, ea nu avea să lase problema să se stingă până n-a făcut-o pe Maica Superioară să consulte autorităţile de rang mai înalt şi să descopere vreo chichiţă în scrierile episcopului Athanasie, care afirma că ereticii erau damnaţi numai dacă respingeau adevărata biserică pe deplin conştienţi de fapta lor. Atunci, bunicul ei ar putea scăpa de iad pentru că nu şi-a dat în totalitate seama care era adevărata biserică. Dar cum să supui o fetiţă de unsprezece ani unei asemenea agonii? Gândiţi-vă numai la numărul copiilor mai puţin curioşi care au acceptat pur şi simplu această învăţătură vicleană fără să o pună la îndoială. Cei care îi mint astfel pe copii sunt de o perfidie dusă la extrem.

Putem aduce în discuţie două aspecte – acela al învăţăturilor imorale şi acela al practicii imorale. Învăţăturile imorale sunt cele legate de avort. Ca materialist, cred că s-a demonstrat că embrionul reprezintă un corp şi o entitate separate şi nicidecum (după cum obişnuiau unii să susţină) o excrescenţă în interiorul corpului femeii. Au existat feministe care spuneau că semăna mai mult cu un apendice sau chiar – şi asta se susţinea pe scară largă – cu o tumoare. Se pare că

aceste absurdităţi au încetat. Dintre consideraţiile care au dus la încetarea lor, prima este imaginea fascinantă şi emoţionantă oferită de ecografie, iar cealaltă este supravieţuirea copiilor născuţi „prematur”, uşori ca un fulg, care au reuşit să devină „viabili” în afara pântecelui mamei. Aceasta este o altă modalitate prin care ştiinţa şi umanismul se pot uni într-o cauză comună. Cum nici o fiinţă umană ce are cel mai mic simţ moral nu poate să rămână indiferentă dacă are în faţă o femeie pe care cineva o loveşte în burtă, nimeni n-ar putea să nu fie mai mult decât scandalizat dacă aceeaşi femeie ar fi însărcinată. Embriologia confirmă moralitatea. Cuvintele „copil nenăscut”, chiar când sunt folosite într-o manieră politizată, descriu o realitate materială.

Cu toate acestea, e mai degrabă o chestiune deschisă decât închisă. Există mai multe circumstanţe în care nu e de dorit să duci sarcina până la capăt. Poate natura sau dumnezeu apreciază acest lucru, de vreme ce un mare număr de copii sunt „avortaţi”, ca să spunem aşa, din cauza anumitor malformaţii, şi acest proces este cunoscut drept „pierderea sarcinii”. Oricât de trist ar fi, este un rezultat preferabil dacă ne uităm la numărul enorm de copii deformaţi sau idioţi care ar fi fost altfel născuţi sau născuţi morţi sau a căror viaţă scurtă ar fi fost un chin pentru ei şi pentru cei din jurul lor. Astfel, în ceea ce priveşte evoluţia în general, în interiorul uterului vedem un microcosmos al naturii şi al evoluţiei. La început suntem nişte mici forme amfibiene înainte de a dezvolta treptat plămâni şi creier (şi de a ne creşte părul, acum inutil, pe care îl pierdem ulterior), iar apoi ne luptăm să ieşim şi să respirăm aer proaspăt după o tranziţie oarecum dificilă. În aceeaşi măsură, sistemul este necruţător în a-i elimina pe aceia care, dintru bun început, n-au avut niciodată o şansă mai ridicată de supravieţuire: la rândul lor, strămoşii noştri

din savană n-aveau cum să supravieţuiască dacă aveau o grămadă de nou-născuţi bolnavi şi alţi câţiva sugari pe care să îi protejeze împotriva prădătorilor. O analogie potrivită pentru ideea de evoluţie în acest caz ar putea să fie nu „mâna invizibilă” a lui Adam Smith (un termen faţă de care am avut dintotdeauna reţineri), ci modelul „distrugerii creative” oferit de Joseph Schumpeter, conform căruia ne adaptăm la un anumit volum de pierdere naturală, luând în considerare ferocitatea naturii şi mergând înapoi până la prototipurile îndepărtate ale speciei noastre.

Astfel, nu toate procreările duc la naşteri şi nici n-ar avea cum. De când simpla luptă pentru existenţă a început să se atenueze, inteligenţa umană a avut ambiţia de a prelua controlul asupra ratei reproducerii. Familiile care sunt la discreţia naturii, cu pretenţia ei inevitabilă de abundenţă, vor fi prizoniere unui ciclu nu cu mult deasupra celui animal. Modalitatea cea mai bună pentru a obţine un anumit grad de control ţine de măsurile profilactice, căutate neîncetat încă de când oamenii au început să ţină catastife, şi care au ajuns să fie relativ lipsite de pericole şi nedureroase în vremea noastră. În ordine, următoarea soluţie, ce poate fi uneori dezirabilă din diferite motive, este întreruperea sarcinii: un mijloc pe care mulţi ajung să îl regrete chiar şi atunci când a fost impus de o oribilă necesitate. Toţi oamenii înzestraţi cu raţiune sunt de acord că această chestiune implică un conflict de drepturi şi interese şi năzuiesc să atingă un echilibru. Singura poziţie care e complet inutilă, atât din punct de vedere moral, cât şi practic, e afirmaţia necugetată că spermatozoizii şi ovulele sunt vieţi potenţiale ce nu trebuie împiedicate să fuzioneze şi care, atunci când ajung să se contopească oricât de fulgurant, dobândesc suflete şi trebuie protejate de lege. Pe aceste considerente, un dispozitiv intrauterin

care împiedică ataşarea ovulului de peretele uterului e o armă a crimei, iar o sarcină extrauterină (acel teribil accident care face ca un ovul să îşi înceapă dezvoltarea în tubul falopian) devine o viaţă umană şi nu un ovul deja condamnat, ameninţând totodată şi viaţa mamei.

Orice încercare făcută pentru a clarifica această dispută s-a lovit de opoziţia minuţioasă a clerului. Chiar şi încercarea de a educa oamenii în direcţia „planningului familial" a fost anatemizată încă dintru început, iar primii ei susţinători şi pedagogi au fost puşi sub acuzare (precum John Stuart Mill), aruncaţi în închisoare sau lăsaţi fără slujbe. Cu doar câţiva ani în urmă, Maica Tereza a denunţat măsurile contraceptive, privindu-le ca pe echivalentul moral al avortului, concluzia „logică" fiind (de vreme ce percepe avortul ca pe o crimă) că un prezervativ sau o pilulă contraceptivă devine o armă a crimei. S-a dovedit chiar mai înclinată spre fanatism decât biserica din care face parte, dar, şi în acest caz, putem să vedem cum cei zeloşi şi dogmatici sunt adversarii morali ai binelui. Ni se cere să credem în ceva imposibil şi să practicăm ceva nerealizabil. Întreaga pledoarie de a extinde ocrotirea înspre cei nenăscuţi şi de a ne situa de partea vieţii a fost viciată de cei care se folosesc de copiii nenăscuţi, dar şi de cei născuţi, ca de nişte instrumente manipulabile în cadrul doctrinei lor.

Când vine vorba de practici imorale, e greu să ne imaginăm ceva mai grotesc şi mai incompatibil cu argumentul ceasornicarului decât mutilarea organelor genitale ale copiilor. Trebuie să presupunem că un zeu arhitect ar acorda o atenţie specială organelor reproducătoare ale creaturilor sale, fiind esenţiale pentru perpetuarea speciilor. Dar, încă de la începutul vremurilor, ritualurile religioase au dat dovadă de o adevărată stăruinţă în a smulge copiii din leagăn şi din a atenta la

părţile lor intime cu pietre ascuţite sau cuţite. În unele dintre societăţile animiste sau musulmane, copiii de sex feminin au cel mai mult de suferit, fiind uzuală excizia labiilor sau a clitorisului. Practica e uneori amânată până în adolescenţă, fiind însoţită, după cum am arătat mai sus, de infibulaţie, anume coaserea vaginului, lăsându-se liber doar un mic orificiu pentru scurgerea sângelui şi a urinei. Scopul e limpede – suprimarea sau diminuarea instinctului sexual al fetei şi eliminarea tentaţiei de a experimenta cu orice bărbat, mai puţin cel căruia urmează să îi fie dăruită (şi cel care va avea privilegiul de a sfâşia acele fire în înspăimântătoarea noapte a nunţii). Între timp, fata va fi învăţată că scurgerile lunare de sânge sunt un blestem (toate religiile s-au arătat îngrozite de asta, multe dintre ele interzicând încă femeilor aflate la menstruaţie să participe la serviciile religioase) şi că ea este doar un vas necurat.

În alte culturi, în special în cea „iudeo-creştină”, atenţia se îndreaptă înspre mutilarea băieţilor. (Dintr-un motiv sau altul, fetele pot să fie evreice fără alterarea organelor genitale: e inutil să căutăm orice fel de consecvenţă în legămintele pe care oamenii cred că le-au încheiat cu dumnezeu.) În acest caz, motivele iniţiale par să fie de două tipuri. Lăsarea de sânge – asupra căreia se insistă în cadrul ceremoniilor de circumcizie – reprezintă cel mai probabil o reminiscenţă simbolică a sacrificiilor animale şi umane care împânzeau peisajul însângerat al Vechiului Testament. Îmbrăţişând această practică, părinţii puteau să sacrifice o parte a copilului ca substitut pentru întreg. Obiecţiile care se centrau pe ideea că este vorba de o intervenţie nelegitimă în legătură cu ceva ce dumnezeu a creat cu grijă – penisul uman – au fost depăşite prin dogma inventată, conform căreia Adam s-a născut circumcis şi după chipul şi asemănarea lui

dumnezeu. Într-adevăr, există rabini care susţin că şi Moise s-a născut circumcis, dar s-ar putea ca această idee să vină din faptul că niciunde în Pentateuh nu se vorbeşte despre circumcizia sa.

Cel de-al doilea scop – exprimat fără echivoc de Maimonide – era acelaşi ca şi în cazul fetelor: nimicirea, pe cât posibil, a oricărei plăceri din actul sexual. Iată ce ne spune înţeleptul în *Călăuza rătăciţilor*:

> Cât priveşte tăierea împrejur, e opinia mea că unul dintre motivele ce stau în spatele ei e dorinţa de a împuţina împreunarea sexuală şi de a slăbi organul cu pricina, astfel încât actul acesta să se petreacă arareori, iar organul să fie lăsat cât mai netulburat cu putinţă. S-a spus că prin tăierea împrejur se caută desăvârşirea a ceea ce este congenital imperfect... Cum se poate ca ceea ce este natural să fie nedesăvârşit şi să pretindă a fi împlinit din afară, cu atât mai mult cu cât *ştim cât este de util prepuţul pentru acel membru*? De fapt, această poruncă nu a fost lăsată întru desăvârşirea a ceea ce este cu meteahnă prin naştere, ci întru îndreptarea unei metehne morale. Durerea fizică pricinuită acelui membru este scopul adevărat al circumciziei... Că tăierea împrejur vine să micşoreze capacitatea de excitaţie sexuală şi chiar, uneori, să reducă plăcerea e de netăgăduit. Căci, dacă încă de la naştere acest membru a fost făcut să sângereze şi învelişul i-a fost îndepărtat, nu are cum să nu fi fost slăbit.

Maimonide nu pare a fi fost prea impresionat de promisiunea (făcută lui Avraam în capitolul 17 din Facerea) că circumcizia îi va permite să zămislească mulţi urmaşi la vârsta de nouăzeci şi nouă de ani. Decizia lui Avraam de a-şi tăia împrejur sclavii şi pe toţi oamenii de parte bărbătească din casa sa era un fapt colateral sau efectul entuziasmului, din moment ce nonevreii nu erau parte a

legământului. Dar l-a tăiat împrejur pe fiul său Ismael, care avea treisprezece ani în acel moment. (Ismael n-a trebuit să renunţe decât la prepuţ: Isaac, fratele său mai mic – despre care capitolul 22 din Facerea ne spune în mod bizar că ar fi „unicul fiu” al lui Avraam –, a fost circumcis la opt zile după naştere, dar a fost mai târziu oferit cu totul ca jertfă.)

Maimonide a susţinut şi că circumcizia este un mijloc de a întări solidaritatea etnică şi a insistat cu precădere asupra necesităţii de a săvârşi ritualul asupra pruncilor şi nu a celor care au ajuns la vârsta raţiunii:

> Primul [temei] e acela că, dacă e să lăsăm copilul după voia sa până când ajunge să crească, s-ar putea să nu o mai săvârşească. Al doilea e că un copil nu simte aceeaşi durere precum un adult pentru că membrana sa e încă moale, iar puterea sa de a imagina e încă slabă; cel ajuns la maturitate ar privi acest lucru, imaginându-şi-l înainte de a se fi petrecut, ca pe ceva groaznic şi anevoios. Al treilea e că părinţii unui nou-născut pot să încuviinţeze cu mai multă uşurinţă toate cele privitoare la acesta pentru că, până în acel moment, forma imaginară care îi constrânge pe părinţi să îl iubească nu a apucat încă să se închege... În consecinţă, dacă ar fi lăsat netăiat împrejur pentru doi sau trei ani, s-ar ajunge cu necesitate la renunţarea la tăierea împrejur din pricina iubirii şi afecţiunii pe care tatăl le-ar simţi pentru fiul său. Pe de altă parte, la momentul naşterii, această formă imaginară e foarte slabă, în special în ceea ce-l priveşte pe tată, cel ce trebuie să îndeplinească această poruncă.

Mai simplu spus, Maimonide e întru totul conştient că, dacă nu se presupune că e instituită prin poruncă divină, această procedură monstruoasă ar provoca, chiar şi în cazul celor mai evlavioşi părinţi – Maimonide îl aminteşte

numai pe tată –, o reacţie de ripostă firească, menită să protejeze copilul. Dar alege să îşi reprime această intuiţie, dând prioritate legii „divine”.

Mai recent, s-au adus câteva argumente pseudoseculare pentru circumcizia masculină. S-a susţinut că procesul este mai igienic pentru bărbaţi şi mai sănătos pentru femei pentru că, astfel, ajută la evitarea cancerului cervical. Medicina fie a infirmat aceste afirmaţii, fie le-a catalogat drept probleme ce pot fi cu uşurinţă rezolvate printr-o simplă „lărgire” a prepuţului. Excizia totală, cerută iniţial de către dumnezeu ca sacrificiu pentru viitorul masacru al canaaniţilor, este acum demascată ca reprezentând o mutilare a nou-născutului neputincios, ce are ca scop distrugerea vieţii sale sexuale viitoare. Legătura dintre barbaria religioasă şi reprimarea sexuală nu este nicicând mai clară decât atunci când este „însemnată în piele”. Cum putem ţine socoteala numeroaselor vieţi ce au fost nenorocite în acest fel, mai ales de când medicii creştini au început să adopte vechiul folclor evreiesc în spitalele lor? Şi cine poate suporta să citească manualele şi istoricele medicale care înregistrează cu nonşalanţă numărul nou-născuţilor băieţi care au murit din cauza infecţiei după o săptămână sau care au suferit disfuncţii şi mutilări brutale şi insuportabile? Datele înregistrate despre sifilis şi alte infecţii cauzate de dinţii stricaţi ai rabinilor sau de alte indiscreţii ale acestora, de crestarea uretrei şi, uneori, a unei vene sunt pur şi simplu îngrozitoare. Şi asta se întâmplă în New York în zilele noastre! Dacă nu ar fi implicată religia plină de aroganţă, orice societate sănătoasă ar interzice această amputare primitivă şi n-ar permite operaţia organelor genitale fără consimţământul absolut şi informat al persoanei în cauză.

Religia se mai face vinovată şi pentru consecinţele îngrozitoare apărute în urma interzicerii masturbării (care a oferit încă o scuză pentru circumcizie în rândurile victorienilor). Decenii la rând, milioane de bărbaţi şi de băieţi tineri erau îngroziţi în adolescenţă de aşa-zisul sfat „medical” prin care erau avertizaţi că vor orbi, că vor fi cuprinşi de căderi nervoase şi că vor da în nebunie dacă vor apela la autosatisfacere. Predicile aspre din partea clericilor, supraîncărcate cu absurdităţi despre cum că sperma ar fi o sursă de energie finită şi de neînlocuit, au dominat educaţia a generaţii întregi. Robert Baden-Powell a întocmit un întreg tratat obsesiv despre acest subiect, pe care l-a folosit pentru a consolida creştinismul muscular al mişcării sale de cercetaşi. Până în ziua de azi, nebunia persistă pe site-urile web islamice cu intenţia de a oferi consiliere tinerilor. Într-adevăr, se pare că hogii au studiat aceleaşi texte îndoielnice ale lui Samuel Tissot şi alţii, pe care le-au folosit şi predecesorii lor creştini şi care au dus la acest efect cumplit. Dezinformarea în aceeaşi măsură bizară şi vulgară este la ordinea zilei, mai ales din partea răposatului Abd al-Aziz bin Baz, marele muftiu al Arabiei Saudite, ale cărui atenţionări împotriva onanismului sunt repetate pe multe site-uri musulmane. Acest obicei îţi va distruge sistemul digestiv, avertizează el, îţi va strica vederea, îţi va inflama testiculele, îţi va roade coloana vertebrală („locul unde sperma îşi are originea”!) şi va cauza spasme şi frisoane. Nici „glandele cerebrale” nu rămân neafectate, observându-se concomitent o diminuare a IQ-ului ce poate devia într-o eventuală nebunie. În ultimul rând, chinuind milioane de tineri sănătoşi cuprinşi de vină şi îngrijorare, muftiul le spune că sperma lor se va subţia şi va deveni insipidă, nemaiavând şansa să fie taţi când va fi momentul. Site-urile Inter-Islam şi Islamic Voice reciclează aceste prostii de parcă tinerii de

sex masculin din lumea musulmană n-ar fi destul de ignoranţi şi nevoiţi să-şi reprime sentimentele, fiind adesea ţinuţi departe de compania feminină, învăţaţi în esenţă să-şi dispreţuiască mamele şi surorile şi imbecilizaţi prin faptul că sunt puşi să recite pasaje din Coran. În Afghanistan şi în alte părţi, am întâlnit produse ale acestei „educaţii" şi nu pot decât să spun încă o dată că problema lor nu e atât că îşi doresc virgine, cât că *sunt* virgini: dezvoltarea lor emoţională şi psihică este iremediabil exploatată în numele lui dumnezeu, iar siguranţa multora este ameninţată în urma acestei alienări şi mutilări.

Inocenţa sexuală, ce poate avea un anumit farmec în rândurile tinerilor dacă nu este prelungită inutil, este cu siguranţă corozivă şi respingătoare la adulţi. Din nou, cum să calculăm răul făcut de bătrânii ticăloşi şi de celibatarele isterice ce au sarcina de a fi păzitorii duhovniceşti şi de a-i supraveghea pe cei nevinovaţi în orfelinate şi şcoli? Biserica Romano-Catolică va trebui să răspundă în mod special la această întrebare în cele mai dureroase feluri, calculând valoarea monetară a abuzurilor asupra copiilor sub formă de compensaţie. Au fost deja donate miliarde de dolari, însă nu se poate pune vreun preţ pe generaţiile de băieţi şi de fete care au fost obligaţi să-şi înceapă viaţa sexuală în cele mai alarmante şi dezgustătoare moduri de aceia în care ei şi părinţii lor se încredeau. „Abuzul comis asupra copiilor" este un eufemism stupid şi jalnic pentru ceea ce s-a întâmplat cu adevărat: e vorba despre violarea şi torturarea sistematică a copiilor, ajutate şi încurajate de autorităţile care, cu bună ştiinţă, i-au trimis pe cei mai îngrozitori pedofili în parohii unde ar fi mai în siguranţă. Având în vedere ceea ce a ieşit la lumină că se petrece în oraşele moderne din ziua de azi, nu putem decât să ne cutremurăm când ne gândim câte s-au întâmplat în secolele când biserica era mai presus de orice critică. Dar

ce credeau oamenii că se va întâmpla când cei vulnerabili erau controlaţi de aceia cărora, la rândul lor neadaptaţi şi introvertiţi, li se ceruse să-şi asume rolul de celibatar făţarnic? Şi care au fost învăţaţi să afirme cu înverşunare, ca şi cum ar fi un crez, că toţi copiii erau „odraslele diavolului" sau „drăcuşorii lui Satan"? Uneori, frustrarea se exprima printr-un exces îngrozitor de pedepse corporale, fiind în sine un lucru rău. Însă atunci când inhibiţiile artificiale devin de necontrolat, cum am văzut în multe rânduri, se transformă într-un comportament pe care nici onanistul obişnuit, nici cel care păcătuieşte prin împreunarea extraconjugală nu îşi pot imagina aşa ceva fără să se îngrozească. Nu este cazul izolat al câtorva delincvenţi printre păstori, ci rezultatul unei ideologii care a căutat să instaureze controlul clerical prin intermediul controlului asupra instinctului sexual sau chiar asupra organelor sexuale. Aparţine, ca restul religiei, copilăriei îngrozitoare a speciei noastre. Răspunsul lui Aleoşa la întrebarea lui Ivan despre tortura sacră a copiilor a fost (pe un ton „blând"): „Nu, nu sunt de acord." Răspunsul nostru la urcarea lui Isaac pe rug, lipsit de orice apărare, şi oferirea sa ca jertfă până la abuzurile şi reprimările din prezent trebuie să fie acelaşi, însă nu rostit pe un ton atât de blând.

Note

- Modelul „distrugerii creative" al lui J. Schumpeter poate fi găsit în *Capitalism, Socialism, and Democracy*, Londra, George Allen & Unwin, 1976, pp. 81–86.
- Pentru viziunea lui Maimonide despre circumcizie vezi Leonard B. Glick, *Marked in Your Flesh: Circumcision from Ancient Judea to Modern America,* New York, Oxford University Press, 2005, pp. 64–66 (sublinierea îmi aparţine).

17. ANTICIPAREA UNEI OBIECŢII: UN EFORT DISPERAT DE A FORMULA O „ACUZĂ” ÎMPOTRIVA LAICISMULUI

Dacă nu pot să dovedesc definitiv că utilitatea religiei ţine de trecut, că scrierile pe care se întemeiază sunt nişte născociri transparente, că e o escrocherie fabricată de om, că este un adversar al ştiinţei şi al cercetării, că îşi datorează în bună măsură supravieţuirea bazându-se pe minciună şi pe teamă, că este complice cu ignoranţa şi cu vinovăţia, dar şi cu sclavia, genocidul, rasismul şi tirania, pot să pretind fără ezitare că religia este acum pe deplin conştientă de toate aceste critici. De asemenea, este pe deplin conştientă de tot mai numeroasele dovezi privitoare la originile cosmosului şi la originea speciilor, dovezi care o condamnă la marginalitate, dacă nu cumva o fac chiar irelevantă. Am încercat să mă confrunt cu cele mai multe dintre obiecţiile întemeiate pe credinţă aşa cum mi s-au oferit ele din desfăşurarea argumentaţiei, dar mai rămâne un argument pe care nu pot să îl evit.

După ce am spus tot ce poate fi mai rău despre Inchiziţie, despre procesele vrăjitoarelor, despre Cruciade, despre extinderea imperială islamică şi despre ororile Vechiului Testament, nu este totuşi adevărat că regimurile seculare sau ateiste au săvârşit fărădelegi şi masacre care, comparativ vorbind, sunt la fel de rele, dacă nu chiar mai îngrozitoare? Şi nu este oare corolarul valabil, anume că, odată eliberat de veneraţia religioasă, omul va acţiona fără nici o constrângere şi oprelişte? În *Fraţii Karamazov*, Dostoievski se arată extrem de critic la adresa religiei (trăind sub o formă de despotism girat de biserică) şi, de asemenea, ni-l înfăţişează pe Smerdiakov ca fiind fudul,

credul şi neghiob, dar maxima acestui personaj, cum că „dacă nu există Dumnezeu, nu există nici moralitate”, are – şi putem lesne înţelege de ce – un ecou asupra celor care privesc Revoluţia Rusă prin prisma evenimentelor istorice ale secolului XX.

Am putea să ducem mai departe acest argument şi să spunem că, de fapt, totalitarismul secular ne-a oferit un *summum* al abjecţiei umane. Exemplele la care se face cel mai adesea apel – regimul lui Hitler şi cel al lui Stalin – ne înfăţişează cu o înfiorătoare claritate ce se poate întâmpla atunci când oamenii uzurpă rolul zeilor. Din discuţiile cu prietenii mei cu viziuni seculare şi ateiste, am ajuns să îmi dau seama că aceasta este obiecţia cea mai comună şi mai frecventă cu care se confruntă din partea publicului cu convingeri religioase. Chestiunea merită un răspuns detaliat.

Pentru a începe cu o observaţie nepretenţioasă, e interesant să descoperim că oamenii evlavioşi au ajuns să se apere spunând că nu sunt cu nimic mai răi decât naziştii sau staliniştii. Sperăm că religia pune totuşi mai mult preţ pe demnitatea ei. N-aş spune că rândurile celor cu viziuni seculare şi ateiste sunt doldora de comunişti şi fascişti, dar putem să acceptăm, de dragul argumentului, că, aşa cum laicii şi ateii s-au opus teocraţiilor şi tiraniilor clericilor, la fel şi credincioşii s-au opus regimurilor păgâne şi materialiste. Dar asta n-ar însemna decât să încercăm să împăcăm şi capra şi varza.

Cuvântul „totalitarism” a fost cel mai probabil folosit pentru prima dată de marxistul disident Victor Serge, care ajunsese să fie îngrozit de recolta stalinismului în Uniunea Sovietică. A fost popularizat de Hannah Arendt, figură intelectuală laică de origine evreiască, ce fugise din infernul celui de-al Treilea Reich şi care a scris *Originile totalitarismului*. Este un termen util, pentru că ne ajută să

distingem între formele „ordinare” ale despotismului – acelea care nu fac decât să pretindă supunere din partea celor aserviţi – şi regimurile absolutiste care le cer cetăţenilor să devină supuşi pe de-a-ntregul şi să renunţe cu desăvârşire la vieţile lor private şi la personalitatea lor în favoarea statului sau a liderului suprem.

Dacă acceptăm această ultimă definiţie, atunci primul argument pe care trebuie să-l aducem în discuţie este, de asemenea, unul uşor de susţinut. În decursul istoriei omenirii, ideea de stat total sau absolutist a mers de foarte multe ori mână în mână cu religia. Un baron sau un cavaler te-ar putea forţa să plăteşti taxe sau să serveşti în armata sa şi, de cele mai multe ori, ar face în aşa fel încât să aibă preoţi la îndemână care să îţi aducă aminte că e de datoria ta să o faci, dar formele cu adevărat înfricoşătoare de despotism au fost acele care pretindeau să pună stăpânire şi pe ceea ce simţi sau pe ceea ce gândeşti. Fie că ne aplecăm asupra monarhiilor orientale din China, India sau Persia ori asupra imperiilor create de azteci sau incaşi ori a curţilor medievale din Spania, Rusia şi Franţa, vom descoperi aproape invariabil că aceşti dictatori erau totodată zei sau capii bisericilor. Ceea ce pretindeau nu era doar supunere: orice critică le era adusă devenea, prin definiţie, blasfemie, şi milioane de oameni au trăit şi au murit temându-se de un conducător care, dintr-un simplu capriciu, îi putea alege pentru a fi sacrificaţi sau îi putea condamna la chinuri veşnice. Cea mai neînsemnată profanare – a unei zile sfinte, a unui obiect sacru sau a unei hotărâri privind obiceiurile sexuale, cele alimentare sau sistemul de caste – putea să atragă după sine dezastrul. Principiul totalitar, adeseori reprezentat ca „sistematic”, este strâns legat de exprimarea unor capricii. Regulile puteau fi schimbate sau extinse în orice moment, iar conducătorii aveau avantajul

de a şti că supuşii lor nu puteau fi niciodată siguri dacă respectă cea mai recentă lege. În ziua de azi, punem preţ pe puţinele excepţii din lumea antică – precum Atena lui Pericle, oricâte anomalii ar prezenta – tocmai pentru că au existat puţine momente în care omenirea nu a trăit sub imperiul fricii, cuvântul unui faraon, al lui Nabucodonosor sau al lui Darius având valoare de lege sacră.

Acest lucru rămâne valabil chiar şi atunci când diferite versiuni ale modernităţii au venit să înlocuiască dreptul divin al tiranilor. Ideea realizării unui stat utopic pe pământ, creat probabil după modelul vreunui ideal paradiziac, este foarte greu de îndepărtat şi i-a împins pe oameni să comită crime îngrozitoare în numele acestui ideal. Una dintre primele încercări de a crea o asemenea societate edenică, croită după proiectul egalităţii dintre oameni, a fost statul totalitarist de tip socialist căruia i-au pus bazele misionarii iezuiţi în Paraguay. Au reuşit să îmbine maximum de egalitarism cu maximum de opresiune şi a putut fi făcut să reziste doar prin maximum de teroare. Acest caz ar fi trebuit să constituie un avertisment pentru cei care au căutat să amelioreze specia umană. Însă obiectivul de a perfecţiona speciile – aflându-se la baza impulsului totalitarist – este în esenţă unul religios.

George Orwell, necredinciosul ascet ale cărui romane ne-au oferit o imagine de neşters a ceea ce ar putea însemna cu adevărat un stat totalitarist, nu avea nici un dubiu în această privinţă. „Din punctul de vedere totalitar”, scria el în „Lichidarea literaturii”, un eseu din 1946, „istoria e mai degrabă ceva ce trebuie creat decât învăţat. *Un stat totalitar e de fapt o teocraţie*, iar casta conducătoare trebuie să pară infailibilă pentru a-şi putea păstra poziţia.” (Putem să observăm că scria aceste rânduri în anul în care, după ce luptase mai bine de un

deceniu împotriva fascismului, îşi întorcea armele cu şi mai multă forţă împotriva simpatizanţilor comunişti.)

Pentru a deveni parte din mentalitatea totalitaristă, nu e nevoie să porţi o uniformă sau să umbli cu o bâtă sau cu un bici după tine. Nu se cere decât să-ţi *doreşti* propria subjugare şi să-ţi producă plăcere subjugarea altora. Ce este un sistem de tip totalitarist dacă nu unul în care glorificarea abjectă a conducătorului desăvârşit este conjugată cu renunţarea la tot ceea ce ţine de spaţiul privat şi de individualitate, în special în legătură cu aspectele referitoare la sexualitate şi la denunţarea şi pedepsirea – „pentru binele lor" – a celor care încalcă regulile? Elementul sexual este probabil unul decisiv, asta pentru că până şi mintea cea mai puţin ascuţită poate să perceapă ceea ce Nathaniel Hawthorne a surprins în *Litera stacojie*: legătura profundă dintre represiune şi perversiune.

În istoria timpurie a omenirii, principiul totalitarist a fost cel predominant. Religia de stat oferea un răspuns complet şi „total" tuturor întrebărilor, de la poziţia cuiva în cadrul ierarhiei sociale şi până la normele care reglementau comportamentul alimentar şi sexual. Fie că era sau că nu era sclav în sensul propriu al cuvântului, individul uman era perceput ca o proprietate, iar acţiunile clerului veneau să consolideze sistemul absolutist. Una dintre cele mai imaginative proiecţii ale ideii totalitare oferite de Orwell – „crima de gândire" – era un loc comun. Orice gând impur, ca să nu mai vorbim de unul eretic, putea să ducă la jupuirea de viu a individului. Cel care era acuzat că e posedat de demoni sau că are legături cu Necuratul era ca şi condamnat. Orwell a putut să vizualizeze această situaţie infernală încă de timpuriu, închis fiind într-o şcoală ermetică sub conducerea unor creştini sadici, unde era imposibil să ştii când ai încălcat

regulile. Orice ai fi făcut şi oricât de precaut te-ai fi arătat, păcate pe care nici nu le bănuiai ajungeau să îţi fie puse în cârcă.

Puteai să părăseşti această şcoală îngrozitoare (rămânând traumatizat pe viaţă, aşa cum s-a întâmplat cu milioane de copii), dar nu e posibil, într-o viziune religioasă de tip totalitar, să evadezi din această lume a păcatului originar, a vinovăţiei şi a suferinţei. Chiar şi după ce mori, te aşteaptă eternitatea pedepsei. Potrivit acelor totalitarişti religioşi cu adevărat extremişti, precum Jean Calvin, care şi-a preluat înfiorătoarea doctrină de la Sfântul Augustin, eternitatea pedepsei te poate pândi chiar înainte de a te fi născut. Cu multă vreme în urmă a fost decis care suflete sunt alese sau „predestinate” pentru clipa judecăţii când oile vor fi separate de capre. Nu este posibil să înaintezi apel la această sentinţă primordială şi nici faptele bune sau mărturisirea credinţei nu îl pot salva pe cel care n-a avut norocul de a fi ales. Geneva lui Calvin era un prototip al statului totalitarist, iar Calvin era un sadic, un torţionar şi un ucigaş care l-a ars de viu pe Servetus (una dintre marile minţi iscoditoare ale vremii sale). Doar cu puţin mai norocoşi decât acesta, adepţii lui Calvin au avut parte de nenorocirea de a fi obligaţi să-şi risipească vieţile întrebându-se dacă sunt sau nu „aleşi”, faptul fiind bine surprins de George Eliot în *Adam Bede* şi într-o veche satiră plebee din Anglia îndreptată împotriva celorlalte secte, de la Martorii lui Iehova la Frăţia Plymouth, ale căror membri aveau îndrăzneala de a pretinde că se numără printre cei aleşi şi că doar ei ştiu numărul exact al celor care vor fi salvaţi de flăcări:

> Suntem doar câţiva aleşi, voi, toţi ceilalţi, v-aţi fript.
>
> Mare-i iadul să vă-nghită – noi în rai ne-am pricopsit.

Am avut un unchi inofensiv, dar cam slab de minte, care şi-a distrus viaţa şi a ajuns într-o stare de totală nefericire exact din această cauză. S-ar putea ca Jean Calvin să ne pară o figură îndepărtată, dar cei care obişnuiau să pună mâna pe putere şi să o folosească în numele său sunt încă printre noi şi umblă sub nume cu rezonanţă mai blajină precum prezbiterieni şi baptişti. Impulsul de a interzice şi de a cenzura cărţi, de a-i reduce la tăcere pe disidenţi, de a-i condamna pe cei din afară, de a invada spaţiul privat şi de a invoca mântuirea exclusivă reprezintă chiar esenţa totalitarismului. Fatalismul caracteristic islamului, conform căruia toate lucrurile sunt deja aranjate de Allah, prezintă câteva asemănări prin respingerea deplină a libertăţii şi autonomiei umane, cât şi prin convingerea arogantă şi nesuferită că în dogmele credinţei sale s-ar găsi deja tot ceea ce nevoia de cunoaştere ar putea pretinde la un moment sau altul.

Astfel, când în 1950 a fost publicată marea antologie antitotalitară a secolului XX, cei doi redactori coordonatori şi-au dat seama că nu puteau să aleagă decât un singur titlu, şi anume *Zeul care a dat greş*. Îl cunoşteam vag şi lucrasem sporadic pentru unul dintre cei doi, socialistul britanic Richard Crossman. După cum a scris în introducerea acestei cărţi:

> Pentru un intelectual, confortul material este relativ lipsit de importanţă; ceea ce-l preocupă cel mai mult este libertatea spiritului. Forţa Bisericii Catolice a izvorât întotdeauna din faptul că pretinde renunţarea absolută la această libertate şi condamnă mândria spirituală ca fiind un păcat capital. Neofitul comunist, dăruindu-şi sufletul legii canonice a Kremlinului, trăia ceva din experienţa descătuşării pe care şi catolicismul o oferă intelectualului istovit şi frământat de privilegiul libertăţii.

Singura carte care a tras un semnal de alarmă în această privinţă, cam cu treizeci de ani înainte, a fost un volum de mici dimensiuni, dar strălucit, apărut în 1919 şi intitulat *The Practice and Theory of Bolshevism* (*Practica şi teoria bolşevismului*). Cu mult înainte ca Arthur Koestler şi Richard Crossman să-şi înceapă ancheta retrospectivă a acestui naufragiu, întregul dezastru era anticipat în termeni care impun şi astăzi admiraţie pentru clarviziunea de care au dat dovadă. Analistul caustic al noii religii a fost Bertrand Russell, al cărui ateism i-a permis să fie cu mult mai vizionar decât mulţi dintre naivii „socialişti creştini" care pretindeau că în Rusia se configurează datele unui nou paradis pământesc. A fost, de asemenea, cu mult mai vizionar decât conaţionalii săi anglicani, al căror oficios londonez, ziarul *Times*, a abordat perspectiva conform căreia Revoluţia Rusă putea fi explicată prin *Protocoalele înţelepţilor Sionului*. Acest fals pus în circulaţie de poliţia secretă din Rusia ortodoxă a fost reeditat de Eyre şi Spottiswoode, tipografii oficiali ai Bisericii Anglicane.

Având în vedere faptul că, în istoria ei, religia a propagat şi a capitulat în faţa dictaturii pe pământ şi a controlului absolut în viaţa de apoi, cum s-a opus ea regimurilor „seculare" de tip totalitar din vremea noastră? Pentru a răspunde, trebuie să ne aplecăm, în această ordine, asupra nazismului şi stalinismului.

Fascismul – precursorul şi modelul naţional-socialismului – a fost o mişcare ce credea într-o societate organică şi corporatistă asupra căreia prezida un lider sau o călăuză. („Fasciile" – simbolul „lictorilor", agenţi ai legii în Roma antică – erau un mănunchi de nuiele legate în jurul unei securi, reprezentând unitatea şi autoritatea.) Ridicându-se din nenorocirea şi umilinţa Primului Război Mondial, mişcările fasciste se declarau în favoarea apărării valorilor tradiţionale împotriva bolşevismului şi proclamau

naţionalismul şi pietatea. Probabil că nu e o coincidenţă faptul că s-au manifestat mai întâi şi cu precădere în ţările catolice şi cu siguranţă nu e o coincidenţă că Biserica Catolică simpatiza cu ideea fascistă. Nu doar că Biserica percepea comunismul ca pe un duşman de moarte, dar, totodată, descoperea în poziţiile cele mai înalte ale partidului lui Lenin un vechi inamic, evreul. Doar ce apucase Benito Mussolini să pună mâna pe putere în Italia, că Vaticanul s-a şi grăbit să încheie un tratat oficial cu acesta, cunoscut ca Pactul Lateran din 1929. În urma acestui tratat, catolicismul a devenit singura religie recunoscută în Italia, având prerogative de tip monopolist asupra unor chestiuni precum naşterea, căsătoria, moartea şi educaţia, şi îndemnându-şi în schimb credincioşii să voteze cu partidul lui Mussolini. Papa Pius al XI-lea l-a descris pe Il Duce („Conducătorul”) ca pe „un om trimis de providenţă”. Alegerile nu aveau să facă parte prea multă vreme din viaţa statului italian, dar Biserica a contribuit la disoluţia partidelor catolice laice cu orientare centristă şi a pus umărul la constituirea unui pseudopartid numit „Acţiunea Catolică” ce avea să fie reprodus în mai multe ţări. Biserica a fost un aliat de nădejde în instaurarea regimurilor fasciste din sudul Europei în ţări precum Spania, Portugalia şi Croaţia. În Spania, generalului Franco i s-a permis să dea numele de *La Crujada* (Cruciada) acţiunilor sale de invadare a ţării şi de distrugere a republicii reprezentative. Vaticanul a sprijinit sau, cel puţin, a refuzat să critice încercarea teatrală a lui Mussolini de a recrea o pastişă a Imperiului Roman prin invazia Libiei, a Abisiniei (Ethiopia de azi) şi a Albaniei: aceste teritorii erau populate de necreştini sau de creştini din tabăra greşită, anume cea ortodoxă. Pentru a justifica utilizarea de gaze otrăvitoare şi alte măsuri îngrozitoare în Abisinia, Mussolini s-a referit chiar şi la faptul că erezia

monofizită – o dogmă eronată despre incarnare ce fusese condamnată de papa Leon şi de Sinodul de la Calcedon din 451 – supravieţuia printre locuitorii acestei ţări.

Peisajul din Europa Centrală şi de Est nu era cu mult mai luminos. Lovitura de stat din Ungaria dată de grupările militare de extremă dreaptă, conduse de amiralul Horthy a fost călduros îmbrăţişată de biserică, la fel şi alte mişcări fasciste din Slovacia şi din Austria. (În Slovacia, regimul marionetă al naziştilor era propriu-zis condus de un om care aparţinea ordinelor bisericeşti, pe nume părintele Tiso.) Cardinalul Austriei şi-a anunţat entuziasmul în momentul în care Hitler a demarat *Anschluss*-ul şi ţara sa a fost înghiţită de Germania.

În Franţa, extrema dreaptă a adoptat sloganul „*Meilleur Hitler que Blum*" – cu alte cuvinte, e mai bine să fii condus de un dictator rasist din Germania decât de un conaţional care e evreu socialist. Organizaţiile catolice de tip fascist, precum Action FranÃ§aise, condusă de Charles Maurras, şi Croix de Feu au purtat o campanie violentă împotriva democraţiei franceze şi n-au căutat să îşi ascundă nemulţumirile legate de calea nefastă pe care Franţa o apucase odată cu achitarea căpitanului evreu Alfred Dreyfus în 1899. Când Franţa a intrat sub ocupaţie germană, aceste mişcări au colaborat cu mult entuziasm, ajutând la hăituirea şi uciderea evreilor francezi şi la deportarea în lagăre de muncă a unui număr uriaş de conaţionali. Regimul de la Vichy s-a plecat în faţa clericalismului, îndepărtând sloganul de la 1789 – „*Liberté, Ã‰galité, Fraternité*" – de pe moneda naţională şi înlocuindu-l cu mottoul creştin „*Travail, Famille, Patrie*". Chiar şi într-o ţară precum Anglia, unde simpatizanţii fascişti erau mult mai puţin influenţi, au reuşit totuşi să pătrundă în cercuri respectabile prin intermediul unor intelectuali catolici precum T.S. Eliot şi Evelyn Waugh.

La vecinii lor, în Irlanda, mişcarea Cămăşilor Albastre condusă de generalul O'Duffy (care a trimis voluntari în Spania pentru a lupta alături de Franco) nu era, în bună măsură, decât un apendice al Bisericii Catolice. Chiar şi la sfârşitul lui aprilie 1945, la aflarea veştii morţii lui Hitler, preşedintele Ă‰amon de Valera şi-a pus cea mai bună pălărie pe care o avea, s-a urcat în trăsura cu însemnele statului şi s-a deplasat la ambasada germană din Dublin pentru a oferi condoleanţe oficiale. Astfel de atitudini făceau ca unele state dominate de catolicism, precum Irlanda, Spania sau Portugalia, să fie neeligibile pentru a se alătura Organizaţiei Naţiunilor Unite la momentul înfiinţării acesteia. Biserica a depus eforturi pentru a-i fi scuzate toate aceste implicări, dar complicitatea cu fascismul este o pată de neşters în istoria ei şi nu a fost vorba de un angajament pe termen scurt sau făcut în pripă, ci, mai degrabă, de o alianţă funcţională care nu a ajuns să se destrame decât *după* ce perioada fascistă a devenit ea însăşi de domeniul istoriei.

Cazul capitulării bisericii în faţa naţional-socialismului german este semnificativ mai complicat, dar nu şi mai înălţător. Deşi împărtăşea două principii importante cu mişcarea lui Hitler – antisemitismul şi anticomunismul –, Vaticanul putea să vadă că nazismul reprezintă o provocare chiar şi pentru biserică. În primul rând, era un fenomen cvasipăgân care căuta ca pe termen lung să înlocuiască creştinismul cu rituri sângeroase şi mituri rasiale sinistre de origine pseudonordică, întemeiate pe fantezia superiorităţii ariene. În al doilea rând, promova o politică de exterminare orientată împotriva infirmilor, invalizilor şi a alienaţilor şi începuse aplicarea ei destul de devreme nu în rândurile evreilor, ci ale populaţiei germane. Spre meritul ei, trebuie spus că, încă din primele

momente, biserica din Germania a denunţat de la amvon această oribilă purificare prin eugenie.

Dar, dacă s-ar fi călăuzit după principii etice, n-ar fi fost nevoie ca Vaticanul să încerce în zadar, timp de cincizeci de ani după aceea, să justifice sau să-şi ceară scuze pentru lamentabila sa pasivitate şi inacţiune. S-ar putea totuşi ca „pasivitate” şi „inacţiune” să nu fie cuvintele cele mai potrivite. A decide să nu faci nimic reprezintă în sine o politică şi o decizie şi este întristător de uşor să consemnezi şi să explici alinierea bisericii în termenii unei realpolitik ce căuta nu să înfrângă nazismul, ci să se acomodeze cu el.

Pe 8 iulie 1933, la câteva luni după ce pusese mâna pe putere, guvernul lui Hitler încheia *primul* său acord diplomatic sub forma unui tratat cu Vaticanul. În schimbul controlului nedisputat asupra educaţiei copiilor catolici din Germania, al încetării propagandei naziste împotriva abuzurilor petrecute în şcolile şi orfelinatele catolice şi al altor câteva privilegii acordate bisericii, Sfântul Scaun i-a cerut Partidului Catolic de Centru să se dizolve şi le-a ordonat subit catolicilor să se abţină de la orice fel de activitate politică în legătură cu acele subiecte pe care regimul le desemna ca indezirabile. La prima întrunire a cabinetului său de după semnarea acestei capitulări, Hitler a anunţat că aceste noi circumstanţe vor fi „cu precădere semnificative în lupta împotriva evreimii internaţionale”. Şi nu greşea. Propriu-zis, s-ar putea spune că nici lui nu-i venea să creadă cât este de norocos. Cei douăzeci şi trei de milioane de catolici care trăiau în cel de-al Treilea Reich, dintre care mulţi dăduseră dovadă de curaj individual împotrivindu-se ridicării nazismului, fuseseră evisceraţi şi castraţi ca forţă politică. Sfântul lor Părinte le ceruse, în esenţă, să-i cedeze totul celui mai rău cezar pe care îl cunoscuse omenirea. Începând cu acel moment,

registrele parohiale au fost puse la dispoziţia statului nazist cu scopul de a stabili cine se încadra criteriului „purităţii rasiale” pentru a putea supravieţui nesfârşitei persecuţii declanşată prin Legile de la NĂĽrnberg.

O consecinţă nu mai puţin îngrozitoare a acestei capitulări morale a fost concomitenta prăbuşire morală a protestanţilor germani, care au căutat să le fure catolicilor poziţia privilegiată prin oficializarea propriei încercări de convieţuire cu FĂĽhrerul. Totuşi, nici una dintre bisericile protestante nu a mers atât de departe precum forurile superioare catolice care au instituit ca pe 20 aprilie să se sărbătorească anual ziua de naştere a lui Hitler. S-a stabilit printr-o dispoziţie papală ca în această zi de bun augur cardinalul Berlinului să transmită „calde felicitări FĂĽhrerului în numele episcopilor şi al diocezelor din Germania”, iar aceste urări să fie însoţite de „rugăciunile arzătoare pe care catolicii din Germania le înalţă către ceruri din altarele lor”. Ordinul a fost ascultat şi îndeplinit cu devotament.

Ca să fim corecţi, această dezonorantă tradiţie a fost inaugurată abia în 1939, an în care s-a produs schimbarea papei. Şi ca să fim corecţi până la capăt, papa Pius al XI-lea şi-a exprimat întotdeauna dubiile profunde în legătură cu sistemul lui Hitler şi cu capacitatea sa evidentă de a înfăptui răul extrem. (De exemplu, în timpul primei vizite pe care Hitler a făcut-o la Roma, Sfântul Părinte a părăsit ostentativ oraşul, retrăgându-se la reşedinţa papală de la Castelgandolfo.) Totuşi, acest papă slab şi chinuit a fost în permanenţă devansat, de-a lungul anilor 1930, de secretarul său de stat, Eugenio Pacelli. Avem motive întemeiate să credem că cel puţin una dintre enciclicele papale, exprimând un minimum de îngrijorare în legătură cu tratamentul la care erau supuşi evreii din Europa, a fost concepută de Sfinţia Sa, dar blocată de Pacelli, a cărui

strategie se orienta în altă direcţie. Îl reţinem astăzi pe Pacelli sub numele de papa Pius al XII-lea, cel care i-a luat locul fostului său superior la moartea acestuia în 1939. La patru zile după ce a fost ales de Colegiul cardinalilor, Sfinţia Sa a trimis următoarea scrisoare la Berlin:

> Ilustrului Herr Adolf Hitler, FĂŁhrer şi Cancelar al Reichului german! Aflându-Ne la începutul pontificatului Nostru, dorim să vă asigurăm că rămânem devotaţi bunăstării spirituale a poporului german aflat sub conducerea dumneavoastră... În decursul mulţilor ani pe care I-am petrecut în Germania, am făcut tot ceea ce Ne-a stat în putere pentru a stabili relaţii de armonie între Biserică şi stat. Acum, când responsabilităţile funcţiei de păstorire pe care o ocupăm Ne oferă posibilităţi sporite, Ne rugăm cu şi mai multă ardoare să putem atinge acest obiectiv. Fie ca prosperitatea poporului german şi progresul său în toate domeniile să se vadă, cu ajutorul lui Dumnezeu, pe deplin împlinite!

La şase ani după acest mesaj malefic şi plin de sine, poporul german, altădată prosper şi civilizat, putea să privească în jur şi să găsească cu greu vreo clădire care să mai stea în picioare, în timp ce soldaţii fără dumnezeu din Armata Roşie înaintau spre Berlin măturând totul în cale. Dar altul e motivul pentru care amintesc aceste circumstanţe. Se presupune că un credincios vede în papă locţiitorul lui Hristos pe pământ şi păstrătorul cheilor Sfântului Petru. Are, bineînţeles, libertatea de a crede asta şi de a crede că dumnezeu decide când se încheie mandatul unui papă şi (mai important) când începe mandatul altuia. Acest fapt presupune credinţa că moartea unui papă antinazist şi urcarea pe scaunul pontifical a unuia pronazist este o chestiune ce ţine de voinţa divină, asta cu câteva luni înainte ca Hitler să invadeze Polonia şi să se declanşeze al Doilea Război Mondial. Dacă ne

aplecăm asupra faptelor acestui război, putem să cădem de acord că un sfert dintre membrii trupelor SS erau catolici practicanţi şi că nici un catolic nu a fost măcar ameninţat vreodată cu excomunicarea pentru că a fost părtaş la crime de război. (Joseph Goebbels *a fost* excomunicat, dar cu ceva vreme înainte, şi şi-o făcuse cu mâna lui prin căsătoria cu o protestantă.) Fără îndoială, oamenii sunt imperfecţi, la fel şi instituţiile. Dar nu există dovadă mai clară şi mai vie că instituţiile sacre sunt create de oameni.

Înţelegerea a continuat chiar şi după război, criminalii nazişti fiind transportaţi clandestin în America de Sud pe acel „drum al şobolanilor” de tristă amintire. Chiar Vaticanul, având posibilitatea de a pune la dispoziţie paşapoarte, documente, bani şi contacte, a fost cel care a organizat această reţea de salvare, asigurând şi adăpostul şi ajutorul necesare la celălalt capăt. Ca şi cum acest lucru nu ar fi fost suficient de rău, a presupus şi colaborarea cu dictatori de extrema dreaptă din emisfera sudică, multe dintre aceste regimuri fiind organizate după model fascist. Torţionarii şi criminalii care au reuşit să fugă, precum Klaus Barbie, şi-au găsit de multe ori o a doua carieră în slujba acestor regimuri care, până când au început să se prăbuşească în ultimele decenii ale secolului XX, s-au bucurat şi de sprijinul constant al clerului catolic din acele ţări. Astfel, relaţia bisericii cu fascismul şi nazismul a supravieţuit prăbuşirii celui de-al Treilea Reich.

Mulţi creştini şi-au sacrificat vieţile pentru a-şi proteja semenii în timpul acestui coşmar pe care l-a trăit secolul XX, dar posibilitatea ca ei să o fi făcut în urma îndrumării venite din partea clerului e aproape neglijabilă din punct de vedere statistic. E şi motivul pentru care cinstim memoria puţinilor credincioşi care, precum Dietrich Bonhoeffer sau Martin Niemoller, au acţionat doar în

funcţie de ceea ce le-a dictat conştiinţa. Papalităţii i-a luat multă vreme până când, abia în anii 1980, a reuşit să găsească un candidat pentru sanctificare în contextul „soluţiei finale” şi, chiar şi atunci, cel ales era un preot cu o poziţie destul de ambivalentă care – după ce se remarcase printr-o politică antisemită în Polonia – ajunsese, din câte se pare, să dea dovadă de un comportament nobil la Auschwitz. Un alt candidat – un om de rând din Austria pe nume Franz Jagerstatter – a fost, din păcate, descalificat. Într-adevăr, refuzase să se înroleze în armata lui Hitler în temeiul faptului că se supune poruncii superioare de a-şi iubi aproapele, dar, aflat în închisoare şi aşteptându-şi execuţia, a fost vizitat de duhovnicii săi care i-au spus că ar trebui să se supună legii. Stânga seculară din Europa iese cu o imagine mult mai bună din această luptă antinazistă, chiar dacă mulţi dintre cei care îmbrăţişau această poziţie credeau că, dincolo de munţii Ural, se găseşte un paradis muncitoresc.

Se uită adeseori că Axa număra încă un membru – Imperiul Japoniei –, care avea în fruntea statului nu doar o persoană religioasă, ci de-a dreptul o divinitate. Dacă s-a întâmplat cumva ca revoltătoarea erezie de a crede că împăratul Hirohito este un zeu să fie denunţată de la amvon sau de vreun prelat din Germania sau Italia, eu unul n-am reuşit să descopăr nici o dovadă în acest sens. În numele sacru al acestui mamifer supraestimat până la ridicol, porţiuni întinse din China, Indonezia şi din insulele Pacificului au fost prădate, iar populaţia a fost subjugată. Tot în numele său, milioane de japonezi îndoctrinaţi au ajuns să se sacrifice şi să devină martiri. Atât de impozant şi de isteric a fost cultul acestui rege-zeu, încât se credea că întregul popor japonez ar putea să recurgă la sinucidere dacă persoana sa avea să fie pusă în pericol la sfârşitul războiului. În consecinţă, s-a decis că poate să „rămână pe

poziţie”, dar cu condiţia ca, de atunci încolo, să se declare doar împărat, poate divin într-o anumită măsură, dar nu un zeu în sensul deplin al cuvântului. Această deferenţă în faţa puterii viziunii religioase trebuie să implice şi recunoaşterea faptului că, prin credinţă şi veneraţie, oamenii pot să ajungă la comportamente dintre cele mai nefaste.

Astfel, cei care invocă tirania „seculară” pentru a o opune religiei speră că vom uita două lucruri: relaţia dintre bisericile creştine şi fascism şi capitularea acestor biserici în faţa naţional-socialismului. Nu este doar o afirmaţie care să-mi aparţină: faptul a fost recunoscut de chiar autorităţile religioase. Lipsa de conştiinţă în această chestiune e ilustrată şi de o dovadă de rea-credinţă cu care trebuie încă să ne confruntăm. Pe site-urile religioase şi în cadrul propagandei religioase, s-ar putea să vă întâlniţi cu nişte afirmaţii pe care se presupune că Albert Einstein le-ar fi făcut în 1940:

> Iubind libertatea, când revoluţia a pătruns în Germania, mi-am întors privirea spre universităţi în speranţa că acestea vor apăra libertatea, ştiind cum s-au lăudat întotdeauna cu devotamentul lor faţă de cauza adevărului; însă acest lucru nu s-a întâmplat, universităţile fiind imediat reduse la tăcere. Apoi, am privit spre redactorii marilor ziare, care au publicat în trecut editoriale înflăcărate proclamându-şi dragostea pentru libertate, dar şi ei, ca şi universităţile, au fost reduşi la tăcere în doar câteva săptămâni... Numai Biserica s-a pus de-a curmezişul în calea campaniei lui Hitler pentru suprimarea adevărului. N-am avut niciodată vreun interes aparte faţă de Biserică, dar acum mă încearcă o mare dragoste şi admiraţie pentru aceasta din cauză că singură Biserica a avut curajul şi perseverenţa de a lupta pentru adevărul intelectual şi pentru libertatea morală. Astfel, mă văd

> nevoit să mărturisesc că ceea ce am dispreţuit altădată, admir acum fără nici o rezervă.

Publicată iniţial în revista *Time* (fără nici o dovadă verificabilă a semnatarului), această presupusă declaraţie a fost citată la un moment dat pe un post naţional de clericul Fulton Sheen, celebru purtător de cuvânt al catolicilor americani, şi a rămas de atunci în circulaţie. După cum a atras atenţia cercetătorul William Waterhouse, nu seamănă deloc cu discursul lui Einstein. Pe de o parte, stilul e prea plin de înfloriturі. Totodată, îl face pe Einstein cel calculat şi prudent să pară neghiob prin faptul că afirmă că „a dispreţuit" ceva ce nu i-a trezit „niciodată vreun interes aparte". O altă dificultate e dată de faptul că afirmaţia nu se regăseşte în nici una dintre antologiile cu intervenţiile lui Einstein, scrise sau vorbite. În cele din urmă, Waterhouse a reuşit să dea peste o scrisoare nepublicată în Arhivele Einstein din Ierusalim în care bătrânul fizician se plângea în 1947 că a făcut la un moment dat o remarcă laudativă despre nişte „preoţi" germani (*nu* despre „biserică") care a fost apoi mult exagerată, ajungând de nerecunoscut.

Oricine îşi doreşte să afle ce a spus Einstein cu adevărat în zilele de început ale barbariei hitleriste poate cu uşurinţă să găsească afirmaţiile acestuia. De exemplu:

> Sper că în Germania se vor ivi în curând împrejurări salutare şi că pe viitor marile ei spirite, oameni precum Kant şi Goethe, nu vor fi doar prilej de comemorare periodică, ci că principiile pe care ei le-au avansat îşi vor face loc în viaţa publică şi în conştiinţa colectivă.

Rezultă destul de limpede de aici că Einstein îşi punea „credinţa", ca de fiecare dată, în principiile iluministe. Cei care caută să ne ofere o imagine falsă despre omul care ne-a dat o teorie alternativă despre cosmos (alături de cei

care au privit în altă parte sau chiar au fost părtaşi în timp ce evrei precum Einstein erau deportaţi şi ucişi) nu fac decât să trădeze o conştiinţă vinovată.

Dacă ne deplasăm acum atenţia înspre stalinismul din Rusia şi din China, caracterizat de cultul supradimensionat al personalităţii şi de nepăsarea reprobabilă faţă de viaţa umană şi faţă de drepturile omului, nu ne putem aştepta să găsim prea multe suprapuneri cu religiile preexistente. Pe de o parte, Biserica Ortodoxă Rusă fusese principalul reazăm al autocraţiei ţariste, ţarul însuşi fiind perceput ca liderul formal al religiei şi fiind situat oarecum deasupra simplei umanităţi. În China, bisericile creştine se identificau în bună măsură cu concesiunile străine smulse de puterile imperiale, una dintre principalele cauze care au dus la declanşarea revoluţiei. Nu vrem să scuzăm sau să explicăm uciderea preoţilor şi a călugăriţelor sau profanarea bisericilor – la fel cum nu putem scuza incendierea bisericilor şi uciderea clericilor din Spania în vremea luptei republicane împotriva fascismului catolic –, dar îndelunga asociere a religiei cu puterea seculară coruptă a însemnat că aproape orice naţiune trebuie să treacă prin cel puţin o fază anticlericală, de la Cromwell prin Henric al VIII-lea şi până la Revoluţia Franceză sau la Risorgimento, iar condiţiile de conflict şi de declin care au prevalat în Rusia şi în China au făcut ca acest proces să fie unul excepţional de brutal. (Aş putea adăuga că nici un creştin serios nu se poate aştepta ca religia să-şi recapete statutul *sub forma ei anterioară* în nici una dintre aceste ţări: biserica din Rusia era protectoarea iobăgiei şi era implicată în pogromuri antisemite, iar misionarii, negustorii cei avari şi concesionarii din China erau complici la diferite fărădelegi.)

Lenin şi Troţki erau cu siguranţă atei convinşi care considerau că iluziile furnizate de religie puteau fi

combătute prin măsuri politice şi, în acelaşi timp, că avuţia neruşinat de mare a bisericii putea fi naţionalizată. Printre bolşevici, ca şi printre iacobinii anului 1789, se găseau şi unii care vedeau în revoluţie o formă de religie alternativă, cu implicaţii ce trimit la miturile izbăvirii şi la diferite forme de mesianism. Pentru Iosif Stalin, care urmase cursurile unui seminar din Georgia pentru a deveni preot, totul se rezuma la o chestiune de putere. „Câte divizii are papa?” este una dintre întrebările sale faimoase şi prosteşti. (Adevărata replică la acest sarcasm necioplit e „Mai multe decât te aştepţi.”) Apoi, Stalin a repetat cu pedanterie vechiul truc al papalităţii de a face ştiinţa să se conformeze dogmei, susţinând că şamanul şi şarlatanul Trofim Lîsenko descoperise secretul geneticii şi promiţând recolte extraordinare de legume cu calităţi deosebite. (Milioane de nevinovaţi au murit măcinaţi de dureri interne în urma acestei „revelaţii”.) Acest cezar căruia totul îi era pus la picioare a avut grijă, cu cât regimul său devenea mai naţionalist şi mai centralizat, să păstreze o biserică marionetă al cărei mesaj tradiţional putea să fie conjugat cu mesajul său. Această legătură s-a concretizat în special în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, când Rusia a renunţat la „Internaţionala” ca imn naţional, înlocuind-o cu genul de cântec de propagandă folosit în înfrângerea lui Napoleon din 1812 (asta într-o vreme în care „voluntari” din mai multe state fasciste din Europa invadau Rusia sub stindardul sfânt al cruciadei împotriva comunismului „fără de dumnezeu”). Într-un pasaj adesea trecut cu vederea din *Ferma Animalelor*, Orwell îi permite corbului Moise, croncănitorul care propovăduia un paradis aflat dincolo de ceruri, să revină la fermă şi să-şi rostească predicile în faţa animalelor mai credule după ce Napoleon îl alungase pe Snowball. Această analogie a modului în care Stalin manipulase Biserica Ortodoxă Rusă s-a dovedit, ca şi în

privinţa altor aspecte, destul de exactă. (În perioada postbelică, staliniştii polonezi au apelat la o tactică mult asemănătoare, trecând în legalitate o grupare catolică numită Pax Christi şi oferindu-i locuri în parlamentul de la Varşovia, spre încântarea unor comunişti catolici care vizitaseră ţara, precum Graham Greene.) Propaganda antireligioasă din Uniunea Sovietică a îmbrăcat forma unui materialism dintre cele mai banale: un altar ridicat în memoria lui Lenin avea vitralii, în timp ce în muzeul oficial al ateismului se găsea mărturia unui astronaut rus care, călătorind în spaţiu, nu văzuse nici un dumnezeu. Această tâmpenie exprima tot atât de mult dispreţ faţă de ţărănoii creduli precum o icoană făcătoare de minuni. Iată cum punea problema polonezul CzesŁ,aw MiŁ,osz, laureat al premiului Nobel, în *Gândirea captivă*, eseul său devenit un clasic al antitotalitarismului, publicat pentru prima dată în 1953:

> Am cunoscut mulţi creştini – polonezi, francezi şi spanioli – care în domeniul politic erau adepţi ai ortodoxiei staliniste, păstrându-şi anumite reţineri interioare şi crezând într-o corectare înfăptuită de Dumnezeu în urma executării sângeroaselor sentinţe de către împuterniciţii Istoriei. În raţionamentul lor, ei mergeau destul de departe: după părerea lor, evoluţia istorică se desfăşoară după legi stricte, care există din voinţa lui Dumnezeu; una dintre aceste legi este lupta de clasă; secolul XX este secolul luptei victorioase a proletariatului, purtat în această luptă de partidul comunist: întrucât conducătorul partidului comunist este Stalin, el îndeplineşte legea Istoriei, adică acţionează din voinţa lui Dumnezeu, şi se cuvine să ne supunem. Reînnoirea omenirii este posibilă doar în modul folosit pe teritoriul Rusiei, de aceea un creştin nu poate acţiona împotriva singurei idei – ce-i drept, cumplită – care va crea pe întreaga planetă o nouă

> specie de om. Un asemenea raţionament este deseori folosit public de acei clerici care sunt instrumente în mâna partidului. „Hristos este omul nou. Omul nou este omul sovietic. Deci Hristos este omul sovietic!” – spunea patriarhul român Iustinian Marina.

Oameni precum Marina sunt, fără îndoială, jalnici şi demni de ură, mai mult, jalnici şi demni de ură concomitent, dar atitudinea lor nu este, în principiu, cu nimic mai condamnabilă decât nenumăratele pacte dintre biserică şi imperiu, biserică şi monarhie, biserică şi fascism şi dintre biserică şi stat, toate fiind justificate de necesitatea resimţită de cei credincioşi de a încheia alianţe temporare de dragul unor scopuri „mai înalte”, dând în acelaşi timp cezarului ce e a cezarului (cuvântul din care e derivat „ţarul”), chiar dacă se întâmplă ca acesta să fie „fără de dumnezeu”.

Unui specialist în ştiinţe politice sau unui antropolog nu i-ar fi foarte dificil să identifice ceea ce redactorii coordonatori şi colaboratorii la volumul *Zeul care a dat greş* au surprins în nemuritoarele lor formulări seculare: absolutiştii comunişti nu au căutat atât să nege religia în interiorul unor societăţi despre care ştiau bine că sunt saturate cu credinţă şi superstiţie, cât să o *înlocuiască*. Ascensiunea solemnă a unor lideri infailibili, constituind o sursă inepuizabilă de beneficii şi binecuvântare; vânarea neîncetată a ereticilor şi a schismaticilor; îmbălsămarea liderilor după moarte, transformarea lor în idoli şi în moaşte; lugubrele procese spectacol în care erau smulse mărturisiri incredibile prin tortură... nici unul dintre aceste elemente nu e foarte dificil de interpretat în termeni tradiţionali. Şi nici isteria declanşată în vremuri de calamitate sau foamete când autorităţile demarau o căutare nebună a oricăror vinovaţi, mai puţin a celor reali. (Venerabila Doris Lessing mi-a mărturisit la un moment

dat că a părăsit Partidul Comunist după ce a aflat că inchizitorii lui Stalin au jefuit Muzeul Ortodoxismului şi Ţarismului din Rusia şi au repus în utilizare vechile instrumente de tortură.) Şi nici invocarea permanentă a „viitorului luminos”, a cărui realizare avea să justifice toate crimele şi să spulbere toate îndoielile meschine. *Extra ecclesiam, nulla salus* era unul dintre dictoanele vechii credinţe. „Prin revoluţie – totul” îi plăcea lui Fidel Castro să spună, „în afara revoluţiei – nimic.” Într-adevăr, în interiorul perimetrului lui Castro s-a dezvoltat o mutaţie bizară cunoscută sub denumirea oximoronică de „teologie a eliberării”, prin intermediul căreia preoţi şi chiar unii episcopi au îmbrăţişat liturghii „alternative”, consacrând ideea absurdă că Iisus din Nazareth era în fapt un socialist plătitor de taxe. Printr-o juxtapunere de motive bune şi unele mai puţin bune (arhiepiscopul Romero de El Salvador a fost un om curajos şi principial, nu însă şi unii clerici aparţinând „comunităţilor de bază” din Nicaragua), papalitatea a condamnat mişcarea ca erezie. Numai de ar fi condamnat şi fascismul şi nazismul într-un chip la fel de lipsit de ezitări şi de ambiguitate.

Puţine sunt cazurile în care, precum în Albania, comunismul a încercat să extirpe religia cu totul şi să declare un stat cu desăvârşire ateu. N-a făcut decât să ducă la un şi mai exacerbat cult al unor indivizi mediocri, precum dictatorul Enver Hodja, şi la botezuri şi ceremonii secrete ce veneau să demonstreze alienarea totală a oamenilor de rând faţă de regimul în care trăiau. Se poate spune că Sigmund Freud a avut dreptate când, în *Viitorul unei iluzii*, a descris impulsul religios ca fiind, în esenţă, imposibil de dezrădăcinat până când sau dacă specia umană nu va putea să-şi depăşească frica de moarte şi tendinţa de a proiecta fantasme. Nici una dintre aceste ipoteze nu pare foarte probabilă. Tot ceea ce regimurile

totalitariste au reuşit să demonstreze e că impulsul religios – nevoia de a venera – poate să ia forme şi mai monstruoase dacă este reprimat. Nu e tocmai un compliment la adresa tendinţei noastre de a venera.

În primele luni ale acestui secol, am făcut o vizită în Coreea de Nord. Ceea ce descoperi aici, într-un patrulater ermetic mărginit fie de mare, fie de frontiere aproape impenetrabile, este un tărâm dedicat în totalitate adulării. Cetăţeanul – supusul – îşi consacră fiecare moment conştient al existenţei sale preamăririi Tatălui său, Fiinţa Supremă. Ecoul glorificării răsună în fiecare sală de clasă, fiecare film sau operă îi sunt închinate, fiecare transmisiune de la televizor sau de la radio îi este destinată. La fel şi cărţile sau articolele din reviste şi din presă, toate evenimentele sportive şi toate spaţiile de muncă. M-am tot întrebat cum ar fi să fii nevoit să intonezi la nesfârşit cântece de slavă, iar acum am aflat. Nici diavolul nu e uitat din ecuaţie: răul neobosit al străinilor şi al necredincioşilor este combătut cu neîncetată vigilenţă, incluzând momente de ritual zilnic la locul de muncă în care este inculcată ura faţă de „celălalt”. Statul nord-coreean s-a născut cam în acelaşi moment la care era publicat romanul *O mie nouă sute optzeci şi patru* şi mai că îţi vine să crezi că sfântul părinte al statului, Kim Il Sung, a primit un exemplar şi i s-a cerut să încerce să pună totul în practică. Dar nici măcar Orwell n-a îndrăznit să imagineze că s-ar putea spune că ziua „Fratelui cel Mare” ar putea fi însoţită de minuni şi semne prevestitoare – precum faptul că păsările salută măreţul eveniment cântând cu glas uman. Nici că Partidul Interior din Aerobaza Unu/Oceania ar cheltui miliarde de dolari, acolo unde banii lipsesc şi într-o vreme de foamete cumplită, pentru a demonstra că ridicolul mamifer Kim Il Sung şi jalnicul mamifer care îi este fiu, Kim Jong Il, sunt de fapt

două incarnări ale aceleiaşi persoane. (Prin această versiune a ereziei arianismului condamnată vehement de Atanasie, Coreea de Nord se distinge ca fiind singurul stat care este condus de un defunct: Kim Jong Il este liderul partidului şi al armatei, dar preşedinţia îi aparţine pentru eternitate tatălui său decedat, ţara devenind astfel o necrocraţie sau o mausoleocraţie, lipsindu-i o singură persoană pentru a forma şi o Sfântă Treime.) Viaţa de apoi nu este pomenită în Coreea de Nord, pentru că ideea unei dezertări în orice direcţie este aspru descurajată, dar, pe acest fond, nu se pretinde nici că cei doi Kim vor continua să-şi exercite supremaţia asupra ta şi după ce ai trecut în nefiinţă. Cei care studiază acest subiect pot sesiza cu uşurinţă că ceea ce ni se oferă în Coreea de Nord nu este atât o formă extremă de comunism – termenul este abia pomenit printre valurile de proslăvire extatică –, cât o formă coruptă, dar rafinată de confucianism şi cult al strămoşilor.

Când am părăsit Coreea de Nord, cu un sentiment amestecat de uşurare, indignare şi milă pe care îl mai simt şi astăzi, ştiam că plec dintr-un stat ce este totalitarist şi religios în acelaşi timp. Am avut ocazia de atunci să vorbesc cu mulţi dintre acei oameni curajoşi care încearcă să submineze acest sistem atroce atât din interior, cât şi din exterior. Vreau să recunosc dintru început că unii dintre cei mai curajoşi dintre aceşti oponenţi sunt creştini fundamentalişti cu convingeri anticomuniste. Nu cu mult timp în urmă, unul dintre ei a acordat un interviu în care a avut sinceritatea să recunoască deschis că nu este deloc uşor să le vorbeşti despre izbăvire celor câţiva care, aproape morţi de foame şi frică, au reuşit să evadeze din acest stat-închisoare. Ideea unui mântuitor infailibil şi atotputernic, spuneau ei, le suna puţin cam familiar. Un bol de orez şi interacţiunea cu o cultură mai mare, alături

de posibilitatea de a se vedea scăpaţi de isteria entuziasmului obligatoriu, era tot ceea ce îşi puteau dori, cel puţin pentru început. Cei care au şansa de a ajunge în Coreea de Sud sau în Statele Unite ar putea să se trezească în faţa unei alte figuri mesianice. Fost puşcăriaş condamnat pentru evazionism, Sun Myung Moon, liderul necontestat al „Bisericii Unificării" şi finanţator substanţial al extremei drepte din Statele Unite, este unul dintre apărătorii escrocheriei „proiectului inteligent". Jonathan Wells este una dintre figurile de prim-plan al acestei aşa-zise mişcări şi un om care nu scapă nici o ocazie să i se adreseze acestui guru cu pretenţii de a fi divinizat cu numele de „Tată", fiind şi autorul unei ridicole diatribe antievoluţioniste intitulate *The Icons of Evolution* (*Simboluri ale evoluţiei*). După cum Wells însuşi pune problema atât de expresiv, „Cuvintele Tatălui, cercetările pe care le-am efectuat şi rugăciunile mele m-au convins că trebuie să-mi dedic viaţa desfiinţării darwinismului, aşa cum mulţi dintre colegii mei aparţinând Bisericii Unificării şi-au dedicat deja vieţile desfiinţării marxismului. Când Tata m-a ales (alături de alţi vreo doisprezece absolvenţi de seminar teologic) să intru într-un program doctoral în 1978, am întâmpinat cu bucurie posibilitatea de a mă arunca în luptă." Cartea domnului Wells nu va oferi nici măcar prilejul unei note de subsol în istoria neghiobiei umane, dar, urmărind acţiunile „tăticului" în cele două Coree, încep să-mi fac o idee despre cum se petreceau lucrurile şi cum se vor fi simţit oamenii în „teritoriul pârjolit" din statul New York în vremea în care credincioşii făceau legea acolo.

Chiar şi în formele ei cele mai umile, religia trebuie să accepte că ceea ce propune este o soluţie „totală", pretinzând o credinţă ce nu poate fi, într-o anumită măsură, altfel decât oarbă şi în care toate nivelurile vieţii

private şi publice sunt supuse unei monitorizări permanente dinspre o autoritate superioară. Supravegherea şi controlul neîncetat, adeseori consolidate de teama ce ia forma unei răzbunări veşnice, nu scot la suprafaţă în mod invariabil cele mai bune trăsături ale unui mamifer. Este tot atât de adevărat că nici eliberarea de religie nu va produce întotdeauna cel mai nobil mamifer. Pentru a apela la două exemple frapante: unul dintre cei mai mari şi mai luminaţi savanţi ai secolului XX, J.D. Bernal, a fost un partizan abject al lui Stalin şi şi-a risipit o bună parte a vieţii căutând să justifice crimele şefului său. H.L. Mencken, unul dintre cei mai buni autori de satiră îndreptată împotriva religiei, a fost prea ataşat de ideile lui Nietzsche şi a promovat o formă de „darwinism social" ce includea eugenia şi dispreţul faţă de cei slabi sau infirmi. Mai avea şi o slăbiciune pentru Adolf Hitler şi a scris o recenzie la *Mein Kampf* de o indulgenţă impardonabilă. Există destule crime pentru care umanismul trebuie să îşi ceară scuze. Dar o poate face şi poate să le îndrepte în propriii termeni, fără ca asta să implice zguduirea sau punerea sub semnul îndoielii a unui sistem inalterabil de credinţe. Sistemele totalitariste, indiferent de forma exterioară pe care o îmbracă, sunt fundamentaliste şi, după cum putem spune acum, „întemeiate pe credinţă".

În magistrala ei cercetare a fenomenului totalitarist, Hannah Arendt nu se lăsa pradă unei forme de loialitate de trib atunci când acorda un loc aparte antisemitismului. Ideea că un anumit grup de oameni – fie definit în termeni naţionali, fie religioşi – ar putea fi condamnat pentru eternitate şi fără a avea posibilitatea de a infirma această sentinţă era (şi este încă), în esenţă, una de tip totalitarist. Faptul că Hitler a început prin a promova această prejudecată deviantă este fascinant şi îngrozitor totodată,

la fel şi faptul că Stalin a sfârşit prin a-i fi victimă şi apărător. Dar acest virus a fost întreţinut, secole la rând, de religie. Sfântul Augustin s-a delectat cu mitul jidovului rătăcitor şi cu povestea exilului evreilor în general, privindu-le ca dovezi ale dreptăţii divine. Evreii ortodocşi nu sunt fără de vină în această poveste. Pretinzând că sunt „cei aleşi" printr-un legământ special şi exclusiv cu Atotputernicul, n-au făcut decât să atragă ura şi suspiciunea şi au făcut dovada propriului rasism. Totuşi, evreii seculari, mai mult decât ceilalţi, sunt cei care au fost şi sunt urâţi de regimurile totalitariste, aşa că nu e necesar să se creadă că avem de-a face cu un caz de „învinuire a victimei". Ordinul Iezuit, chiar până la începuturile secolului XX, refuza prin statut să primească pe cineva în rândurile sale dacă nu putea să facă dovada că nu are „sânge evreiesc" de-a lungul a mai multe generaţii. Vaticanul a promovat ideea că responsabilitatea pentru deicid se transmite ereditar tuturor evreilor. Biserica din Franţa a instigat gloatele împotriva lui Dreyfus şi a „intelectualilor". Islamul nu i-a iertat niciodată pe „evrei" pentru că, întâlnindu-l pe Mahomed, au decis că nu este un adevărat profet. Pentru că a pus atât de mult accent pe provenienţa tribală, dinastică şi rasială în scrierile sale sfinte, religia trebuie să accepte că se face responsabilă că a perpetuat de-a lungul generaţiilor una dintre cele mai primitive iluzii ale omenirii.

Legătura dintre religie, rasism şi totalitarism e de găsit şi în cazul uneia dintre dictaturile cele mai dominate de ură din secolul XX: odiosul sistem de apartheid din Africa de Sud. Nu aveam de-a face aici doar cu ideologia tribului vorbitor de olandeză hotărât să exploateze prin muncă forţată populaţiile cu o altă culoare a pielii, ci şi cu o punere în practică a calvinismului. Una dintre dogmele Bisericii Reformate Olandeze era că negrilor şi albilor le

este interzis, conform Bibliei, să se amestece, fiind cu atât mai puţin posibil să coexiste ca egali. Rasismul este totalitar prin definiţie: înfierează victimele pentru totdeauna şi le neagă dreptul de a avea măcar o fărâmă de demnitate şi intimitate, chiar şi dreptul elementar de a face dragoste sau de a se căsători şi de a face copii cu persoana iubită din tribul „greşit”, fără ca iubirea să fie anulată prin lege... Astfel a arătat viaţa a milioane de oameni care au trăit în „Occidentul creştin” contemporan nouă. Gruparea aflată la conducere, Partidul Naţional, puternic infestată de antisemitism şi susţinătoare a lui Hitler în al Doilea Război Mondial, s-a bazat pe discursuri frenetice rostite de la amvon pentru a-şi justifica propriul mit etnic al unui „Exod” al burilor care le oferea drepturi exclusive asupra unui „pământ al făgăduinţei”. În consecinţă, prin intermediul unei prefaceri a sionismului în cheie afrikaander, s-a creat un stat retrograd şi despotic în care drepturile tuturor celorlalte populaţii erau abolite şi în care, în cele din urmă, chiar supravieţuirea afrikaanderilor a fost periclitată de corupţie, haos şi brutalitate. Ajunse în acest punct, capetele nu tocmai luminate ale bisericii au avut o revelaţie ce a permis renunţarea treptată la apartheid. Dar asta nu lasă loc de iertare pentru răul pe care religia l-a făcut cât timp s-a simţit suficient de puternică. E spre lauda multor creştini şi evrei seculari, precum şi a multor militanţi atei şi agnostici din Congresul Naţional African că societatea sud-africană a reuşit să evite barbaria totală şi implozia.

Secolul trecut a fost martorul a numeroase alte variaţiuni pe vechea idee a unei dictaturi ce ar putea să rezolve mai mult decât problemele lumeşti sau de zi cu zi. Acestea variau de la forme uşor jignitoare – Biserica Ortodoxă Greacă a numit junta militară care a uzurpat puterea în 1967, cu căştile lor de oţel cu viziere, „o Grecie

pentru grecii creştini” – şi până la subjugarea totală de sub „Angka” Khmerilor Roşii din Cambodgia, partidul căutând să-şi derive autoritatea din legende şi temple preistorice. (Mai sus amintitul rege Sihanouk, care le-a fost când partener, când rival, şi care s-a retras sub protecţia staliniştilor chinezi ducând o viaţă de playboy, a cochetat cu ideea de rege-zeu atunci când i-a convenit.) O formă intermediară e întruchipată de şahul Iranului care a pretins că este „umbra lui dumnezeu”, dar şi „lumina arienilor” şi care a reprimat opoziţia seculară şi a avut grijă să fie reprezentat ca protectorul altarelor şiite. Megalomaniei sale i-a urmat cea a unui văr apropiat, erezia khomeinistă bazată pe doctrina *velayat-e faqih*, adică supunerea societăţii controlului absolut al hogilor (care, de asemenea, îşi prezentau liderul defunct ca fondator şi afirmau că zicerile sale sfinte nu pot fi niciodată revocate). La limita extremă poate fi întâlnit puritanismul primitiv al talibanilor, care s-au dedicat descoperirii unor noi lucruri ce ar putea fi interzise (totul, de la muzică la hârtia reciclată, care ar putea să conţină o fărâmă de hârtie dintr-un Coran distrus) şi a unor noi metode de pedepsire (îngroparea de vii a homosexualilor). Alternativa la aceste fenomene groteşti nu este himera dictaturii laice, ci apărarea pluralismului secular şi a dreptului de a *nu* crede sau de a nu fi obligat să crezi. Această apărare a devenit astăzi o responsabilitate imperioasă şi de neeludat: e o chestiune de supravieţuire.

Note

- Despre sprijinul acordat de Vatican Germaniei naziste vezi John Cornwell, *Hitler’s Pope: The Secret History of Pius XII*, New York, Viking Adult, 1999.

- Despre denaturarea spuselor lui Einstein vezi William Waterhouse, „Misquoting Einstein” în *Skeptic*, vol. 12, nr. 3, pp. 60–61.
- Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism*, New York, Harcourt, 1994. (*Originile totalitarismului*, Humanitas, Bucureşti, 1994, traducere de Ion Dur şi Mircea Ivănescu).

18. O TRADIŢIE SUPERIOARĂ: REZISTENŢA RAŢIUNII

> Astfel, în ţara noastră eu sunt unul dintre foarte puţinele exemple de persoane care nu că s-ar fi debarasat de credinţa religioasă, dar nu au avut-o niciodată.... Întâmplător, acest aspect al educaţiei mele timpurii a avut o consecinţă dăunătoare, meritând atenţie. Dându-mi o opinie contrară celei susţinute de lume, tatăl meu a găsit necesar să mi-o încredinţeze ca pe una care nu putea, cu prudenţă, să fie mărturisită celorlalţi. Această lecţie de a-mi păstra gândurile pentru mine însumi, la acea vârstă fragedă, a fost urmată de unele dezavantaje morale.
>
> JOHN STUART MILL, *AUTOBIOGRAFIE*

> *Le silence éternel de ces espaces infinis m’effraie.*
> (Tăcerea eternă a acestor spaţii infinite mă înspăimântă.)
>
> BLAISE PASCAL, *CUGETĂRI*

Cartea Psalmilor poate fi înşelătoare. De exemplu, elogiatul pasaj de deschidere al Psalmului 120 – „Ridicat-am ochii mei la munţi, de unde va veni ajutorul meu” – este redat în engleză sub forma unei afirmaţii, însă în original este formulat ca întrebare: de unde vine ajutorul? (Să nu vă temeţi: răspunsul aparent plauzibil va fi că cei

credincioşi vor rezista în faţa tuturor pericolelor şi suferinţelor.) Oricine ar fi fost autorul Psalmilor, e evident că a fost cât se poate de mulţumit de felul în care este şlefuit şi rostit Psalmul 13 pentru a-l repeta cuvânt cu cuvânt în Psalmul 52. Ambele versiuni încep identic prin a afirma că „Zis-a cel nebun în inima sa: «Nu este Dumnezeu!»” Din nu se ştie ce motiv, această remarcă lipsită de orice valoare este considerată a fi îndeajuns de semnificativă pentru a fi preluată de toată apologetica religioasă. Tot ceea ce putem spune cu siguranţă raportându-ne la această afirmaţie de altfel absurdă e că lipsa de credinţă – nu doar erezia şi căderea în păcat, ci lipsa de credinţă – exista chiar şi în acele vremuri îndepărtate. Având în vedere regula absolută de atunci a credinţei de necontestat şi brutal punitivă, trebuia să fii slab de minte să *nu* păstrezi această concluzie doar pentru tine, caz în care ar fi interesant să aflăm de unde ştia psalmistul că ar fi existat aşa ceva. (Disidenţii erau închişi în aziluri de nebuni sovietice pentru „tulburări reformiste”, presupunându-se în mod cât se poate de natural şi de raţional că oricine îndeajuns de nebun pentru a propune reforme îşi pierduse orice urmă a instinctului de conservare.)

Specia noastră nu va duce niciodată lipsă de cei mai puţin răsăriţi, însă îndrăznesc să spun că au existat tot atât de mulţi idioţi creduli care au împărtăşit credinţa în dumnezeu pe cât de mulţi neghiobi şi naivi au fost care au ajuns la o concluzie total opusă. Poate că e o lipsă de modestie din partea mea să sugerez că soarta favorizează mai mult inteligenţa şi curiozitatea ateilor, dar astfel stau lucrurile în cazul unor oameni care au observat întotdeauna incertitudinea lui dumnezeu, răul făcut în numele său, posibilitatea să fie o creaţie umană şi perspectiva unor credinţe şi explicaţii alternative mai puţin

dăunătoare. Nu avem cum să cunoaştem numele tuturor acestor bărbaţi şi femei pentru că au fost întotdeauna supuşi unor forme de oprimare nemiloase. Din aceleaşi motive, nu putem şti nici câţi oameni care erau devotaţi de ochii lumii, în secret erau de fapt necredincioşi. Chiar până în secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea, în societăţi relativ libere precum Marea Britanie şi Statele Unite, unii necredincioşi ca James Mill şi Benjamin Franklin, persoane prospere şi în afara oricărui pericol, au simţit că cel mai bun lucru era să-şi ţină părerile doar pentru ei. Astfel, când citim despre gloria picturilor şi a arhitecturii religioase „creştine" sau despre astronomia şi medicina „islamică", vorbim despre progresele civilizaţiei şi ale culturii – unele dintre acestea anticipate de azteci şi de chinezi – care aveau tot atât de mult de-a face cu „credinţa" pe cât aveau de-a face predecesoarele lor cu sacrificiul uman şi cu imperialismul. Şi nu avem cum să ştim, cu excepţia câtorva cazuri speciale, câţi dintre aceşti arhitecţi, pictori şi oameni de ştiinţă îşi ţineau gândurile cele mai intime ascunse de supravegherea divinităţii. Galileo Galilei ar fi putut să-şi desfăşoare neabătut investigaţiile cu telescopul dacă nu ar fi comis imprudenţa de a recunoaşte implicaţiile cosmologice ale acestei cercetări.

Îndoiala, scepticismul şi necredinţa au îmbrăcat dintotdeauna aceleaşi forme esenţiale pe care le întâlnim şi astăzi. Au existat dintotdeauna studii ale ordinii naturale care au observat absenţa sau inutilitatea unui motor prim. N-a fost niciodată prea dificil să vezi că religia este o sursă de ură şi conflict şi că dăinuirea ei depinde de ignoranţă şi superstiţie. Autorii satirici şi poeţii, precum şi filosofii şi oamenii de ştiinţă au avut capacitatea de a atrage atenţia că, dacă triunghiurile ar avea zei, zeii lor ar avea trei laturi, la fel cum zeii tracilor aveau părul blond şi ochii albaştri.

Conflictul iniţial dintre facultăţile noastre de raţionare şi orice formă de credinţă organizată, deşi trebuie să se fi ivit încă dinainte în mintea multora, este probabil cel mai bine exemplificat de procesul lui Socrate din 399 î.Hr. Nu are nici cea mai mică importanţă pentru mine că nu avem cum să fim absolut siguri că Socrate a existat cu adevărat. Datele despre viaţa sa şi spusele sale ne parvin prin intermediari, aproape în aceeaşi măsură, dar nu întru totul la fel, precum cărţile evreilor, Biblia creştină şi hadithele islamului. Filosofia nu are însă nevoie de demonstraţii de acest fel pentru că domeniul ei nu ţine de cunoaşterea „revelată”. Întâmplarea face să dispunem totuşi de nişte relatări plauzibile ale vieţii în chestiune (un soldat stoic ce îi seamănă întrucâtva lui Ĺ vejk ca înfăţişare, o scorpie de nevastă şi o predispoziţie spre atacuri de catalepsie) şi ne vom mulţumi cu atât. Luând de bun cuvântul lui Platon, care se poate să fi fost martor ocular, putem să acceptăm că, într-o vreme în care Atena căzuse victimă paranoiei şi tiraniei, Socrate a fost acuzat de impietate şi a ştiut că trebuie să plătească cu viaţa. Prin cuvintele nobile din *Apologie* ne este limpede că nu îl interesa să se salveze afirmând ceva ce nu ar fi crezut, precum, mai târziu, un om supus unui interogatoriu. Deşi nu era de fapt ateu, era pe bună dreptate considerat periculos prin faptul că apăra gândirea liberă şi cercetarea fără oprelişti şi pentru refuzul său de a subscrie oricărei dogme. Tot ceea ce „cunoştea”, spunea el, era cât de limitată este propria cunoaştere. (Pentru mine, aceasta continuă să fie definiţia unei persoane educate.) Conform mărturiei lui Platon, acest mare atenian nu dădea înapoi de la participarea la riturile cutumiare ale cetăţii, a mărturisit că oracolul din Delfi îl îndrumase să devină filosof şi, aflat pe patul de moarte după ce fusese condamnat să bea cucută, a vorbit despre posibilitatea unei vieţi de apoi ce va permite celor care au

reuşit să se detaşeze de lume prin contemplare să-şi continue existenţa ca spirit pur. Dar, chiar şi în aceste momente, ca întotdeauna, nu a uitat să-şi nuanţeze cuvintele adăugând că s-ar putea la fel de bine ca lucrurile să nu stea aşa cum le-a înfăţişat. Ca întotdeauna, chestiunea merita a fi cercetată. Filosofia începe acolo unde se sfârşeşte credinţa, la fel cum, prin analogie, chimia începe acolo unde alchimia îşi epuizează posibilităţile, iar astronomia vine să înlocuiască astrologia.

Tot de la Socrate învăţăm cum să abordăm două elemente de primă importanţă. Primul – conştiinţa este înnăscută. Al doilea – este întotdeauna uşor ca un credincios dogmatic să fie devansat şi satirizat de către cel care pretinde să îi accepte doctrinele în litera lor.

Socrate credea că are un daimon, un oracol sau un ghid interior, pe a cărui opinie judicioasă putea să conteze. Oricine, cu excepţia unui sociopat, are acest sentiment într-o măsură mai mică sau mai mare. Adam Smith a descris un partener permanent cu care e antrenat într-o conversaţie inaudibilă, având rolul de a amenda şi de a supraveghea. Sigmund Freud a scris că vocea raţiunii e slabă, dar foarte insistentă. C.S. Lewis a încercat să demonstreze prea mult când şi-a exprimat părerea că prezenţa conştiinţei indică scânteia divină. Jargonul actual descrie conştiinţa, nu tocmai greşit, ca acel ceva care ne face să ne comportăm bine când nu ne vede nimeni. În orice caz, Socrate a refuzat categoric să afirme orice lucru asupra căruia nu era sigur din punct de vedere moral. Se întâmpla uneori să se întrerupă în mijlocul unui discurs, atunci când se suspecta de un raţionament prea subtil sau de dorinţa de a fi pe placul mulţimii. Le-a spus judecătorilor săi că, nici un moment în timpul pledoariei sale finale, „oracolul” său nu i-a indicat că ar trebui să se oprească. Cei care cred că existenţa conştiinţei este o

dovadă a existenţei unui plan divin nu fac decât să înainteze un argument care nu poate fi contrazis pentru că nu există nici o dovadă care să îl susţină sau să îl respingă. Pe de altă parte, cazul lui Socrate demonstrează că oamenii care au cu adevărat conştiinţă se vor vedea adeseori nevoiţi să îşi impună autoritatea împotriva credinţei.

Deşi îl aştepta o condamnare la moarte, avea opţiunea unei sentinţe mai blânde dacă alegea să o ceară. Într-o manieră aproape jignitoare, s-a oferit să plătească o amendă infimă în schimb. Astfel, nelăsându-le judecătorilor săi nici o altă alternativă decât pedeapsa supremă, a continuat prin a le explica de ce moartea survenită în urma deciziei lor nu are nici o semnificaţie pentru el. Nu este nimic înspăimântător în moarte: ceea ce aduce cu sine este fie odihna veşnică, fie posibilitatea de a atinge nemurirea – şi chiar de a intra în dialog cu mari greci care au trăit înaintea sa, precum Orfeu sau Homer. Ideea e că Socrate îşi lua acuzatorii peste picior, atacându-i cu propriile arme şi spunându-le, în esenţă: nu pot să ştiu nimic sigur despre moarte şi despre zei – dar sunt cât se poate de sigur că *nici voi* nu ştiţi.

Unele dintre efectele antireligioase ale gândirii lui Socrate şi ale metodei sale de a pune întrebări într-un mod politicos, dar neobosit pot fi intuite dintr-o piesă care a fost scrisă şi jucată chiar în timpul vieţii sale. *Norii*, textul lui Aristofan, ne înfăţişează un filosof numit Socrate care conduce o şcoală a scepticismului. Un ţăran din vecinătate ridică toate întrebările stupide pe care le adresează de obicei oamenii credincioşi. Pe de o parte, dacă Zeus nu există, cine aduce ploaia care udă recoltele? Cerându-i omului să-şi folosească mintea măcar pentru o clipă, Socrate îi atrage atenţia că, dacă Zeus e cel care aduce ploaia, ar trebui să plouă sau să poată să plouă şi atunci

când cerul e senin. Cum nu se întâmplă aşa ceva, ar fi mai înţelept să tragi concluzia că norii sunt de fapt cauza ploii. Fie, spune ţăranul, dar cine face ca norii să se adune? Nu poate fi vorba decât despre Zeus. Nu chiar, îi spune Socrate, vorbindu-i de această dată despre vânt şi despre căldură. În acest caz, răspunde bătrânul ţăran, de unde vine fulgerul, pedeapsa mincinoşilor şi a răufăcătorilor? Fulgerul, i se atrage atenţia cu blândeţe, nu pare a discrimina între cei drepţi şi cei nedrepţi. Mai mult, s-a observat de multe ori că a lovit chiar templele olimpianului Zeus. Argumentul îl convinge pe ţăran, deşi ajunge mai târziu să se căiască pentru impietatea sa şi să incendieze şcoala cu tot cu Socrate în ea. Mulţi sunt liber-cugetătorii care au avut aceeaşi soartă sau au scăpat ca prin urechile acului. Toate confruntările majore asupra dreptului de a gândi liber, de a te exprima liber şi de a cerceta fără nici o îngrădire au luat aceeaşi formă – a unei încercări religioase de a impune mentalitatea literală şi limitată în detrimentul celei ironice şi iscoditoare.

În esenţă, confruntarea cu religia începe şi se sfârşeşte cu Socrate şi poţi, dacă vrei, să consideri că acuzatorii cetăţii au procedat corect când i-au protejat pe tinerii atenieni de speculaţiile lui provocatoare. Cu toate acestea, nu se poate susţine că a apelat la prea multă ştiinţă pentru a o opune superstiţiei. Unul dintre acuzatorii săi a pretins că ar fi zis că soarele e o bucată de piatră, iar luna o bucată de pământ (această ultimă afirmaţie s-ar fi dovedit adevărată), dar Socrate a ocolit acuzaţia, spunând că este o problemă de competenţa lui Anaxagoras. De fapt, acest filosof ionian fusese judecat înainte pentru că susţinuse că soarele e o bucată de piatră incandescentă şi luna o bucată de pământ, dar nu a fost la fel de perspicace precum Leucip sau Democrit care au propus că totul e alcătuit din atomi aflaţi în continuă mişcare. (Întâmplător,

e destul de posibil ca Leucip să nu fi existat, dar nimic esenţial nu depinde de existenţa sau inexistenţa acestuia.) Ceea ce e important în legătură cu strălucita şcoală „atomistă” este că a considerat problema cauzei prime sau a originii ca fiind esenţialmente irelevantă. Pentru acea vreme, gândirea umană nici n-ar fi putut să avanseze mai mult de atât.

Însă problema „zeilor” rămânea nesoluţionată. Epicur, care a îmbrăţişat teoria lui Democrit în privinţa atomilor, nu putea să se convingă cu totul că „ei” nu există, dar găsea că e cu neputinţă să creadă că zeii joacă vreun rol în treburile umane. Pe de o parte, de ce s-ar obosi ei să se implice în agasantele probleme umane şi, mai mult, în agasanta problemă a guvernării umane? Ei evită orice durere inutilă şi oamenii s-ar dovedi înţelepţi dacă ar căuta să procedeze la fel. Astfel, nu e nimic de temut în moarte, iar între timp, toate încercările de a descifra intenţiile zeilor, precum examinarea organelor animalelor, sunt o pierdere prostească de timp.

În anumite privinţe, cel mai agreabil şi mai fermecător dintre întemeietorii mişcării antireligioase este Lucreţiu, poetul care a trăit în secolul I î.Hr. şi care a admirat peste măsură opera lui Epicur. Reacţionând la o recuperare a cultului antic sub împăratul Augustus, a compus un poem ingenios şi încântător intitulat *De rerum natura* (*Poemul naturii*). Opera a fost cât pe ce să fie distrusă de fanaticii creştini în Evul Mediu, un singur exemplar tipărit supravieţuind, aşa că ne putem considera norocoşi că a existat cineva care, scriind în vremea lui Cicero (cel care i-a şi publicat poemul) şi a lui Iulius Caesar, a reuşit să păstreze vie teoria atomistă. Lucreţiu l-a anticipat pe David Hume afirmând că perspectiva unei viitoare anihilări nu e mai rea decât contemplarea neantului din care provenim şi l-a anticipat şi pe Freud ridiculizând ideea unor

morminte şi monumente funerare pregătite în prealabil, acestea exprimând dorinţa zadarnică şi futilă de a fi prezent la propria înmormântare. Pe urmele lui Aristofan, a considerat că intemperiile au explicaţie climatică şi că natura, „eliberată de toţi zeii”, îndeplinea singură tot ceea ce oamenii nerozi şi egocentrici îşi imaginau ca fiind inspirat de divinitate sau orientat înspre persoana lor insignifiantă:

> Cin’ să-nvârtească armonic tot cerul şi să încălzească
> Darnic bogatele ţarini cu focuri din nalte eteruri,
> Gata oriunde să fie în clipa când e trebuinţă,
> Umbrele nopţii să-ntindă prin nori, să frământe cu tunet
> Ceruri senine; ori trăsnet s-arunce şi-a lui locuinţă
> Însuşi să-şi zdruncine, ori furios spre pustiu să apuce,
> Suliţe-aci mânuind, care-ades ocolesc pe nemernici
> Şi, dimpotrivă, lovesc merituoşii lipsiţi de vreo vină!

Atomismul a fost crunt persecutat secole la rând pe întreaga întindere a Europei creştine şi, într-un fel, pe bună dreptate, asta pentru că oferea o explicaţie cu mult mai bună a lumii naturale decât putea să o facă religia. Dar, ca un fir subţire al gândirii, opera lui Lucreţiu a reuşit să supravieţuiască în câteva minţi luminate. Se prea poate ca sir Isaac Newton să fi fost un credincios – adept nu doar al creştinismului, ci a tot felul de pseudoştiinţe –, dar, când s-a hotărât să-şi formuleze ale sale *Principia*, a inclus nouăzeci de versuri din *De rerum natura* într-o versiune timpurie. *Saggiatore*, volumul lui Galileo Galilei din 1623, deşi nu face nici o referire directă la Epicur, a fost atât de

influenţat de teoriile atomiste ale acestuia încât prieteni şi critici deopotrivă l-au perceput ca pe o scriere epicuriană.

În lumina faptului că ştiinţa şi erudiţia au fost persecutate de religie de-a lungul primelor secole ale creştinismului (Augustin a susţinut că zeii păgâni existau, doar că erau diavoli, şi că pământul nu avea o vechime mai mare de şase mii de ani) şi că majoritatea oamenilor inteligenţi au considerat că e mai prudent să afişeze o formă de conformism, nu trebuie să fim surprinşi că redescoperirea filosofiei s-a manifestat la început în termeni cvasievlavioşi. Cei care au frecventat diferitele şcoli de filosofie acceptate în Andaluzia în scurta ei perioadă de înflorire – o sinteză între aristotelism, iudaism, creştinism şi islam – au avut permisiunea de a specula asupra dualităţii adevărului şi a unui posibil echilibru între raţiune şi revelaţie. Conceptul de „adevăr dual" a fost propus de Averroes, dar s-a lovit de opoziţia vehementă a bisericii din motive lesne de înţeles. Lui Francis Bacon, care a trăit sub domnia reginei Elisabeta, îi plăcea să spună – fiind poate inspirat de Tertulian, care afirmase că un lucru va genera cu atât mai multă credinţă cu cât este mai absurd – că acele învăţături care sunt cel mai dificil de asimilat de către raţiune sunt cele care suscită credinţa cea mai asiduă. La câteva decenii după el, Pierre Bayle avea obiceiul de a înşirui toate argumentele raţiunii împotriva unei anumite credinţe, doar pentru a adăuga că „triumful credinţei este cu atât mai mare pentru că, în ciuda a tot ce se ridică împotriva ei, nu încetează să creadă". Putem să fim destul de siguri că nu făcea asta doar pentru a evita să fie pedepsit. Se iveau însă zorii acelei vremi în care ironia avea să pedepsească şi să pună în încurcătură gândirea literală şi fanatică.

Dar asta nu avea să se întâmple fără ca gândirea îngustă şi fanatică să caute să se răzbune şi să întreprindă

o serie de acţiuni defensive. Pentru o scurtă, dar magnifică perioadă a secolului al XVII-lea, olandezii, o naţiune mică şi neşovăielnică, au dat dovadă de toleranţă, oferind azil multor liber-cugetători precum Bayle (care s-a mutat aici pentru a fi în siguranţă) şi René Descartes (venit aici din acelaşi motiv). Tot pe acest tărâm, cu un an înainte ca Galileo Galilei să fie adus în faţa Inchiziţiei, s-a născut şi marele Baruch Spinoza, descendent al evreilor din Spania şi Portugalia care, la rândul lor, emigraseră în Olanda pentru a scăpa de persecuţii. Pe 27 iulie 1656, mai marii sinagogii din Amsterdam au emis următoarea *cherem*, anatemă sau *fatwa* în privinţa operei sale:

> După judecata îngerilor şi a sfinţilor, îl excomunicăm, îl alungăm, îl blestemăm şi îl anatemizăm pe Baruch de Espinoza, cu consimţământul bătrânilor şi al acestei sfinte adunări, înaintea cărţilor sfinte: prin cele 613 precepte ce sunt scrise întru ele, cu anatema cu care Iosua a anatemizat cetatea Ierihonului, cu blestemul pe care Elisei l-a aruncat asupra copiilor şi cu toate blestemele ce stau scrise în Lege. Blestemat să fie ziua şi blestemat să fie noaptea. Blestemat să fie la culcare şi blestemat să fie la sculare, blestemat la plecarea din casă şi blestemat la întoarcere. Dumnezeu nu îl va ierta, mânia şi furia Domnului vor fi stârnite de azi înainte asupra acestui om şi vor revărsa asupra lui toate blestemele ce stau scrise în Cartea Legii. Dumnezeu va distruge numele lui de sub ceruri şi, spre ruina lui, îl va şterge din toate triburile lui Israel, cu toate blestemele cerului care sunt scrise în Cartea Legii.

Acest blestem multiplu se încheia cu ordinul ce le cerea tuturor evreilor să evite orice contact cu Spinoza şi să nu încerce să citească „nimic compus sau scris de el”, în caz contrar, fiind pasibili de pedeapsă. (Aparte fie spus,

„cu blestemul pe care Elisei l-a aruncat asupra copiilor” se referă la înălţătoarea poveste biblică în care Elisei, enervat de copiii care-l luau în râs pentru că era chel, i-a cerut lui dumnezeu să trimită nişte ursoaice care au sfârtecat copiii în bucăţi. Ceea ce s-a şi întâmplat, după cum ne spune povestea. Poate că Thomas Paine nu greşea când spunea că nu poate să creadă în nici o religie care răscoleşte mintea unui copil.)

Vaticanul şi autorităţile calviniste din Olanda au aprobat cu entuziasm această anatemă isterică a evreilor şi s-au alăturat mişcării de suprimare a operei lui Spinoza de pe întreaga întindere a Europei. Nu e oare adevărat că acest om pusese sub semnul întrebării nemurirea sufletului şi ceruse separarea bisericii de stat? Să scăpăm de el! Acestui eretic ridiculizat i se acordă astăzi meritul de a fi formulat cea mai originală operă filosofică în legătură cu distincţia corp–minte, iar reflecţiile sale asupra condiţiei umane au oferit mai multă consolare înţelepţilor decât orice religie. În ceea ce priveşte ateismul lui Spinoza, discuţia e încă deschisă: ne pare bizar astăzi că trebuie să discutăm dacă panteismul este o formă de ateism. În termenii săi expliciţi, este, de fapt, o formă de teism, dar felul în care Spinoza descrie un dumnezeu care se manifestă în natură se apropie foarte mult de scoaterea din joc a unui dumnezeu *religios*. Iar dacă există o divinitate cosmică omniprezentă şi preexistentă, parte a creaţiei sale, atunci nu mai rămâne loc pentru un dumnezeu care intervine în treburile oamenilor, cu atât mai puţin pentru un dumnezeu care se implică în războaiele brutale dintre diferite triburi de evrei şi arabi, luând partea unora sau a altora. Totodată, nu poate să existe vreun text care să fie scris sau inspirat de un astfel de dumnezeu sau care să fie proprietatea exclusivă a unei secte ori a unui trib. (Ne vine în minte întrebarea pe care

chinezii au adresat-o misionarilor creştini la apariţia acestora. Dacă dumnezeu s-a revelat oamenilor, cum se face că a lăsat să treacă atâtea secole până a-i informa şi pe ei? „Căutaţi cunoaşterea chiar dacă ar fi să se găsească în China”, a spus profetul Mahomed, dezvăluind fără să vrea că cea mai măreaţă civilizaţie din lume de la acea dată se afla la marginea orizontului conştiinţei sale.) La fel cum Newton şi Galilei erau influenţaţi de Epicur şi Democrit, Spinoza se proiectează în mintea lui Einstein care a răspuns la întrebarea adresată de un rabin că nu crede decât în „dumnezeul lui Spinoza” şi deloc într-un dumnezeu „care este preocupat de soarta şi acţiunile fiinţelor umane”.

Spinoza şi-a deebraizat numele schimbându-l în Benedict, a supravieţuit douăzeci de ani anatemei din Amsterdam şi a murit cu un stoicism extrem după ce a inhalat pulbere de sticlă ce i-a pătruns în plămâni, continuând să întreţină o conversaţie liniştită şi raţională până în ultimul moment. Şi-a dedicat cariera fabricării şi şlefuirii lentilelor pentru telescoape şi de uz medicinal: o activitate ştiinţifică potrivită pentru cel care i-a învăţat pe oameni să vadă cu mai multă acuitate. „Toţi filosofii moderni”, a scris Heinrich Heine, „poate de multe ori fără să o ştie, se uită prin lentilele şlefuite de Baruch Spinoza.” Poemele lui Heine aveau să fie mai târziu aruncate în foc de băieţandrii nazişti – brutali şi cu capul împuiat de prostii – care nu credeau că un evreu asimilat poate să fie un adevărat german. Evreii temători şi retrograzi care l-au ostracizat pe Spinoza au aruncat o perlă mai preţioasă decât tot tribul lor: trupul celui mai curajos dintre fiii acestui popor a fost furat şi, fără îndoială, supus altor ritualuri de profanare.

Spinoza a anticipat o parte din ceea ce avea să se întâmple. Obişnuia ca în corespondenţa sa să scrie

cuvântul latin *Caute!* („Fii prudent!”), cu un mic trandafir dedesubt. Nu era singurul aspect al operei sale care era pus *sub rosa*: a dat un nume fals editorului care a publicat faimosul său *Tractatus* şi a lăsat pagina autorului goală. Opera sa interzisă (o bună parte din aceasta poate că nici n-ar fi supravieţuit după moartea sa dacă n-ar fi fost un prieten curajos şi cu iniţiativă) a continuat să ducă o existenţă subterană în scrierile altora. În esenţialul *Dictionnaire* al lui Pierre Bayle, publicat în 1697, articolul dedicat lui Spinoza este cel mai lung. Iar despre *Spiritul legilor*, opera lui Montesquieu apărută în 1748, s-a spus că este atât de dependentă de scrierile lui Spinoza încât autorităţile ecleziastice din Franţa i-au cerut autorului să îl repudieze pe monstrul evreu şi să-şi declare public credinţa (creştină) în creator. Opera care a ajuns să se identifice cu Iluminismul, marea *Encyclopédie* franceză, apărută sub îngrijirea lui Denis Diderot şi a lui d’Alembert, conţine un articol de dimensiuni considerabile despre Spinoza.

Nu vreau să repet greşeala grosolană a apologeţilor creştini. Au făcut eforturi considerabile şi inutile pentru a demonstra că scrierile înţelepţilor de dinainte de Hristos erau profeţii şi prefigurări ale venirii acestuia. (Chiar şi în secolul al XIX-lea, William Ewart Gladstone a scris pagini peste pagini, risipind hârtia în încercarea de a face o astfel de demonstraţie în raport cu autorii Greciei antice.) N-am nici un drept să invoc filosofii trecutului ca presupuşi strămoşi ai ateismului. Sunt îndreptăţit însă să remarc că, din cauza intoleranţei religioase, nu putem şti ce au gândit în intimitatea lor şi că am fost foarte aproape de a fi împiedicaţi să cunoaştem scrierile lor publice. Chiar şi Descartes, un individ relativ conformist care a găsit totuşi că e mai prudent să trăiască în mediul mai liber din

Olanda, şi-a ales ca epitaf câteva cuvinte lapidare: „A trăit bine cel ce s-a ascuns bine.”

În ceea ce îi priveşte pe Pierre Bayle şi pe Voltaire, de exemplu, e dificil de spus dacă erau cu adevărat lipsiţi de religiozitate. Cu siguranţă, metoda lor tindea să fie ireverenţioasă şi satirică şi orice om care se agăţa de o credinţă necritică ajungea să o vadă puternic zguduită în urma lecturii operelor acestora. Scrierile lor erau adevărate bestselleruri ale vremii şi duceau la imposibilitatea de a mai crede în adevărul literal al istorisirilor biblice pentru noile clase educate. Bayle, în special, a provocat multă, dar bine-venită tulburare atunci când, examinând faptele presupusului „psalmist” David, a arătat că ele descriu cariera unui răufăcător fără scrupule. Tot el a atras atenţia că e absurd să crezi că evlavia, credinţa religioasă îi face pe oameni să aibă un comportament mai bun sau că necredinţa îi face mai răi. O vastă acumulare de experienţe venea să ateste această observaţie de bun-simţ, iar descrierea pe care Bayle i-a făcut-o a atras după sine laude sau acuze, fiind percepută ca o dovadă în sensul unui ateism indirect şi camuflat. Dar i-a adăugat şi a însoţit-o cu mult mai multe afirmaţii ortodoxe, care au permis probabil ca opera lui de succes să se bucure de o a doua ediţie. Voltaire a contrabalansat sarcasmul feroce îndreptat împotriva religiei cu câteva gesturi pioase şi a propus în glumă ca mormântul său (cât le mai place acestor oameni să flecărească cu gândul la propria înmormântare!) să fie construit pe jumătate în interiorul bisericii şi pe jumătate în afară. Dar, într-una dintre cele mai celebre apărări ale libertăţilor civile şi ale drepturilor conştiinţei, Voltaire şi-a văzut clientul, pe Jean Calas, tras pe roată şi apoi spânzurat pentru „crima” de a fi încercat să convertească pe cineva din gospodăria sa la protestantism. Nici măcar un aristocrat ca Voltaire nu se

putea considera la adăpost, după cum bine ştia şi el, ţinând cont de faptul că ajunsese să vadă interiorul Bastiliei. Să încercăm să nu uităm asta.

Immanuel Kant credea într-o vreme că toate planetele sunt locuite şi că locuitorii acestora aveau un caracter superior cu cât mai îndepărtate erau planetele. Dar, chiar dacă pornea de la nişte fundamente cosmice fermecător de limitate, a reuşit să formuleze argumente convingătoare împotriva oricărui proiect teist întemeiat pe raţiune. A arătat că vechiul argument al ceasornicarului, preferat şi atunci ca şi acum, poate să fie extins până la a postula existenţa unui arhitect, dar nu a unui creator. A combătut dovada cosmologică a existenţei lui dumnezeu – care sugera că existenţa noastră trebuie să presupună o altă existenţă necesară –, arătând că nu face decât să reafirme argumentul ontologic. Şi a demontat argumentul ontologic atacând concepţia simplistă conform căreia, dacă dumnezeu poate fi gândit ca idee sau afirmat ca predicat, trebuie să aibă în consecinţă şi atributul existenţei. Această neghiobie tradiţională este combătută întâmplător de Penelope Lively în multipremiatul ei roman *Moon Tiger*. Deşi o descrie pe fiica sa Lisa ca fiind un „copil lent”, se delectează cu întrebările ei confuze, dar pline de imaginaţie:

> „Există dragoni?” întrebă ea. I-am spus că nu există. „Au existat vreodată?” I-am spus că toate dovezile vin să dovedească contrariul. „Dar, dacă există cuvântul dragon, a zis ea, trebuie că odată au existat şi dragoni.”

Oare e cineva care să nu fi protejat un copil de dovezile ce vin să contrazică o asemenea ontologie? Dar, pentru a merge la esenţă şi pentru că nu ne putem risipi întreaga viaţă încercând să ne maturizăm, aleg să îl citez pe Bertrand Russell: „Kant obiectează că existenţa *nu* este

un predicat. O sută de taleri pe care nu fac decât să mi-i imaginez, spune el, au toate predicatele a o sută de taleri reali.” Am expus obiecţia lui Kant în ordine inversă pentru a putea atrage atenţia asupra cazului, transcris de Inchiziţie la Veneţia în 1573, unui om pe nume Matteo de Vincenti care a categorisit doctrina „prezenţei reale” a lui Iisus în timpul liturghiei astfel: „E absurd să ţi se ceară să crezi lucrurile astea – născocelile lor. Prefer să cred că aş avea bani în portofel.” Kant nu ştia de existenţa acestui predecesor aparţinând oamenilor de rând, iar când s-a aplecat asupra mult mai ofertantului subiect al eticii, se poate să nu fi ştiut că în teoria „imperativului categoric” era prezent ecoul „Regulii de aur” a rabinului Hillel. Principiul lui Kant ne spune: „Acţionează ca şi când maxima acţiunii tale ar trebui să devină, prin voinţa ta, lege universală a naturii.” În această sinteză a interesului reciproc şi a solidarităţii, nu apare necesitatea nici unei autorităţi supranaturale sau coercitive. Şi de ar apărea? Decenţa umană nu decurge din religie, ci îi precede acesteia.

Este important să constatăm cât de mulţi dintre marii gânditori ai perioadei Iluminismului, din secolul al VIII-lea, au judecat la fel, ajungând să se intersecteze, şi cum au depus eforturi pentru a-şi exprima opiniile cu multă precauţie sau pentru a le răspândi pe cât posibil într-un cerc restrâns de simpatizanţi educaţi. Unul dintre cazurile asupra căruia aş vrea să mă aplec este cel al lui Benjamin Franklin care, chiar dacă nu este propriu-zis cel care a descoperit electricitatea, a avut fără îndoială o contribuţie importantă în dezvăluirea principiilor şi a aplicaţiilor ei. Printre acestea din urmă, putem să amintim paratrăsnetul ce avea să lămurească definitiv întrebarea dacă dumnezeu intervine pentru a ne pedepsi prin scăpărări subite şi aleatorii. Nu există, în ziua de azi, vreo clopotniţă sau

vreun minaret care să nu se fălească şi cu un paratrăsnet. Când şi-a făcut publică invenţia, Franklin a scris:

> A fost voia Domnului, în bunătatea sa faţă de omenire, să ne dezvăluie, în cele din urmă, mijloacele pentru a ne proteja casele şi celelalte construcţii de stricăciunile provocate de tunete şi de fulgere. Metoda este după cum urmează...

Continuă prin a enumera materialele ce se găsesc în orice gospodărie – sârmă de alamă, o andrea, „câteva cleme mici" –, necesare pentru a înfăptui acest miracol.

Fraza citată etalează un conformism total cu viziunile tradiţionale, dar este ornată cu o mică, dar evidentă zeflemea prin cuvintele „în cele din urmă". Bineînţeles, putem alege să credem că Franklin a rostit sincer fiecare cuvânt şi că dorea ca oamenii să creadă că îi mulţumeşte Atotputernicului pentru că s-a îndurat după atâţia ani şi ne-a dezvăluit, într-un final, secretul. Dar ecourile poveştii lui Prometeu furând focul de la zei sunt prea puternice pentru a trece neobservate. Iar în acea vreme, Prometeu trebuia încă să fie cu băgare de seamă. Laboratorul pe care îl avea în Birmingham Joseph Priestley, cel care a descoperit efectiv oxigenul, a fost distrus de o gloată care striga „pentru Biserică şi pentru rege", instigată fiind de partidul tory, iar acesta s-a văzut astfel nevoit să se mute, cu tot cu convingerile sale unitariene, de cealaltă parte a Atlanticului pentru a-şi putea continua munca. (Nici una dintre aceste relatări nu e fără cusur: Franklin era tot atât de interesat de francmasonerie pe cât era Newton de alchimie, iar Priesley era un adept convins al teoriei flogisticului. Nu trebuie să pierdem din vedere că ne referim încă la copilăria speciei noastre.)

Edward Gibbon, revoltat fiind de ceea ce descoperise în legătură cu creştinismul în cursul cercetărilor pentru masiva sa operă *Istoria declinului şi a prăbuşirii Imperiului*

Roman, i-a trimis lui David Hume un exemplar, iar acesta l-a avertizat că va avea probleme, ceea ce s-a şi întâmplat. Hume l-a avut pe Benjamin Franklin ca oaspete la Edinburgh şi a călătorit la Paris pentru a se întâlni cu cei care se îngrijeau de *Encyclopédie*. Aceşti domni, flamboaiant de nereligioşi uneori, au fost dezamăgiţi în primă instanţă când prudentul lor oaspete scoţian le-a atras atenţia că nu există atei şi, în consecinţă, că s-ar putea să nu existe nici ateism. Poate că l-ar fi simpatizat mai mult dacă ar fi citit *Dialogurile asupra religiei naturale* pe care Hume avea să le scrie cam un deceniu mai târziu.

Pornind de la un dialog ciceronian, Hume, precaut fiind, pare a lua partea lui Filon, dar vine să nuanţeze argumentele tradiţionale despre existenţa lui dumnezeu prin apelul la dovezi şi raţionamente mai moderne. Construind poate pe marginea lui Spinoza – a cărui operă era încă, în mare parte, disponibilă doar pe cale indirectă –, Hume a sugerat că a-ţi declara credinţa într-o fiinţă supremă absolut simplă şi omniprezentă însemna, de fapt, că eşti un ateu deghizat, pentru că o asemenea fiinţă nu ar avea cum să posede nimic din ceea ce am numi minte sau voinţă. Mai mult, dacă s-ar întâmpla să posede asemenea atribute, problema ridicată de filosoful antic Epicur ar fi încă valabilă:

> Vrea să elimine răul, dar nu poate? Atunci nu este omnipotent. Poate şi nu vrea? Atunci este rău. Dacă poate şi vrea, de ce mai există răul?

Ateismul trece ca briciul lui Ockham prin această falsă dilemă. E absurd, chiar şi pentru un credincios, să-şi imagineze că dumnezeu îi datorează vreo explicaţie. Cu toate acestea, un credincios îşi asumă sarcina imposibilă de a interpreta voinţa unei persoane necunoscute şi atrage asupra sa toate aceste întrebări absurde în esenţă. Dar, dacă abandonăm pur şi simplu chestiunea, vom

vedea unde ne situăm şi vom putea să facem uz de inteligenţa noastră, singurul bun de care dispunem. (La inevitabila întrebare – de unde vin toate creaturile? –, răspunsul lui Hume îl anticipează pe Darwin, afirmând că, în realitate, acestea evoluează: cele eficiente supravieţuiesc, iar cele ineficiente dispar.) În încheiere, Hume a căutat, ca şi Cicero înaintea lui, să găsească o formulă de compromis între deistul Cleante şi scepticul Filon. Se poate să fi fost doar o măsură de precauţie, tendinţă caracteristică lui Hume, sau poate să reprezinte atracţia pe care deismul o exercita în epoca ce îi premerge lui Darwin.

Chiar şi marele Thomas Paine, prieten cu Franklin şi cu Jefferson, a respins acuza de ateism, deşi nu se ferea să o provoace. Într-adevăr, a demarat un proiect de demascare a crimelor şi ororilor Vechiului Testament, precum şi a miturilor prosteşti din Noul Testament, totul pentru a-l apăra pe dumnezeu. Nici o divinitate măreaţă şi nobilă, a afirmat el, n-ar trebui să aibă puse pe seama ei asemenea atrocităţi şi stupizenii. Prin *Age of Reason* (*Epoca raţiunii*), cartea lui Paine, se exprimă aproape pentru prima dată dispreţul necamuflat faţă de formele organizate ale religiei. A avut un ecou extraordinar în întreaga lume. Prietenii şi contemporanii săi americani, inspiraţi într-o anumită măsură chiar de el să îşi declare independenţa faţă de uzurpatorii Casei de Hanovra şi de Biserica Anglicană ce le era aservită, au reuşit între timp să atingă un ţel extraordinar şi fără precedent: formularea unei constituţii democratice şi republicane care nu făcea nici o referire la dumnezeu şi care amintea biserica doar pentru a garanta că va fi întotdeauna separată de stat. Aproape toţi fondatorii statelor unite au murit fără a avea un preot la căpătâi, la fel şi Paine care, în ultimele ceasuri ale vieţii sale, a fost insistent sâcâit de huligani religioşi

care îi cereau să îl accepte pe Hristos ca mântuitor. Precum David Hume, a respins orice consolare de acest fel, iar amintirea sa a reuşit să surmonteze zvonul calomnios cum că ar fi cerut în ultimele clipe să fie reprimit în sânul bisericii. (Simplul fapt că asemenea gesturi de „căinţă” pe patul de moarte sunt vânate de bisericoşi, ca să nu mai spunem că sunt născocite ulterior, evidenţiază cât se poate de clar reaua-credinţă a celor ce vorbesc în numele credinţei.)

Charles Darwin s-a născut pe când Paine şi Jefferson erau încă în viaţă, iar opera sa a reuşit în cele din urmă să transcendă limitele ignoranţei – referitoare la originea plantelor, a animalelor şi a altor fenomene – în cadrul cărora cei doi fuseseră obligaţi să îşi desfăşoare munca. Dar chiar şi Darwin, când şi-a început cercetările de botanică şi de istorie naturală, era destul de convins că acţionează într-o direcţie convergentă cu planul divin. Îşi dorise să fie preot. Şi cu cât făcea mai multe descoperiri, cu atât încerca mai mult să le facă să „cadreze” cu credinţa într-o inteligenţă superioară. Asemenea lui Edward Gibbon, şi el a anticipat că opera sa va naşte controverse la publicare şi (precum Gibbon într-o anumită măsură) a pregătit câteva notaţii menite să îl apere şi să îl protejeze. Propriu-zis, s-a aflat iniţial într-o dispută cu sine însuşi, asemănătoare celei cu care sunt atât de obişnuiţi toţi neghiobii din ziua de azi care susţin teoria „proiectului inteligent”. Confruntaţi cu faptele irefutabile ale evoluţiei, de ce n-am pretinde că ele vin să dovedească măreţia lui dumnezeu dincolo de tot ceea ce ne imaginaserăm despre el până atunci? Descoperirea legilor naturale „ar trebui să extindă concepţia noastră despre puterea Creatorului omniscient”. Nefiind el însuşi întru totul convins de asta, Darwin s-a temut că primele lui scrieri despre selecţia naturală îi vor distruge definitiv reputaţia, echivalând cu

„mărturisirea unei crime”. A mai intuit şi că, dacă va descoperi că adaptarea se conformează cerinţelor mediului, va trebui să mărturisească ceva şi mai neliniştitor: absenţa unei cauze prime sau a unui plan divin.

Pe tot parcursul primei ediţii din *Originea speciilor* putem întâlni simptomele unei ocultări în vechea manieră a scrierii printre rânduri. Termenul „evoluţie” nu apare deloc, în timp ce cuvântul „creaţie” e adesea utilizat. (E fascinant să aflăm că primele sale manuscrise din 1837 purtau titlul provizoriu de *Transmutarea speciilor*, aproape ca şi cum Darwin ar fi recurs la arhaicul limbaj al alchimiei.) Pe pagina de titlu a ediţiei definitive din *Originea speciilor* figura un citat extras în chip semnificativ din opera aparent respectabilă a lui Francis Bacon, făcând referire la necesitatea de a cerceta nu doar cuvântul lui dumnezeu, ci şi „opera” sa. Odată cu *Originea omului*, Darwin s-a simţit capabil să împingă lucrurile puţin mai departe, dar a acceptat totuşi câteva revizuiri realizate de iubita şi devotata sa soţie, Emma. Doar în autobiografia sa, pe care nu intenţiona să o publice, şi în câteva scrisori adresate prietenilor, a recunoscut că şi-a pierdut orice urmă de credinţă. Concluzia sa „agnostică” a fost determinată de viaţa şi de activitatea sa în egală măsură: multe dintre persoanele dragi îi fuseseră răpite de moarte şi nu putea să împace acest fapt cu ideea unui creator iubitor, cu atât mai puţin cu învăţătura creştină referitoare la pedeapsa eternă. Ca mulţi alţi oameni altfel geniali, era înclinat spre acea formă de solipsism care fie duce la credinţă, fie la distrugerea acesteia, bazându-se pe convingerea că universul se preocupă de destinul nostru singular. Dar acest fapt face ca rigoarea sa ştiinţifică să fie cu atât mai demnă de laudă, fiind comparabilă cu cea de care a dat dovadă Galileo Galilei, pentru că nu are la bază

nici un alt deziderat decât descoperirea adevărului. Lucrurile nu se schimbă cu nimic chiar dacă acest deziderat includea şi aşteptarea falsă şi menită să producă decepţii că acelaşi adevăr va ajunge într-un final să servească *ad majorem dei gloriam.*

După moartea sa, şi memoria lui Darwin a fost insultată de născociri venite din partea unei creştine isterice, pretinzând că acest mare cercetător, onest şi frământat de nelinişti, ar fi aruncat o privire peste Biblie în clipele din urmă. A durat ceva vreme până când această impostoare lamentabilă, ce credea că face o faptă nobilă, a fost demascată ca atare.

Acuzat fiind de plagiat ştiinţific, acuză de care se făcea, cel mai probabil, vinovat, sir Isaac Newton a răspuns precaut – replica fiind, la rândul ei, un plagiat – că în activitatea sa a avut avantajul de „a sta pe umerii uriaşilor”. A face o asemenea afirmaţie în primul deceniu al secolului XXI ar însemna să dai dovadă de tact doar într-o foarte mică măsură. Dacă şi când vreau, pot să folosesc un simplu laptop pentru a ajunge să cunosc viaţa şi opera lui Anaxagoras şi Erasmus, a lui Epicur şi a lui Wittgenstein. Nu mai trebuie să studiez într-o bibliotecă la lumina lumânării, nu sunt texte care să-mi lipsească şi nici nu mă lovesc de dificultăţi în a intra în contact cu oameni care au gândit asemenea mie în alte vremuri şi societăţi. Şi nici nu mă mai confrunt (mai puţin poate atunci când sună telefonul şi un glas aspru mă ameninţă cu moartea sau că o să ajung în iad, dacă nu şi una, şi alta) cu teama continuă că ceva din ceea ce am scris va duce la distrugerea operei mele, la exilarea familiei mele sau mai rău de atât, la defăimarea numelui meu de către şarlatani şi mincinoşi fanatici sau cu nevoia de a face alegerea chinuitoare între retractare şi moarte prin tortură. Mă bucur de o libertate şi de un acces la cunoaştere ce le-ar fi

părut de neimaginat deschizătorilor de drumuri. Privind înapoi pe firul timpului, nu pot să nu observ că uriaşii pe care mă bizui şi pe a căror umeri masivi m-am căţărat aveau totuşi articulaţiile genunchilor puţin slăbite, oricât de mult (şi de puţin totodată) ar fi reuşit să evolueze. Un singur membru al acestei familii de uriaşi şi de genii a spus întotdeauna ce gândea fără a părea vreodată că se teme sau că face exces de precauţie. Vreau, în consecinţă, să îl citez încă o dată pe Albert Einstein, cel ale cărui vorbe au avut parte de nenumărate denaturări. Răspunzând unei scrisori al cărei semnatar se arăta neliniştit în urma unei astfel de răstălmăciri, Einstein spunea:

> Ceea ce aţi citit despre convingerile mele religioase este, bineînţeles, o minciună, una sistematic reluată. Nu cred într-un Dumnezeu personal şi n-am negat niciodată asta, dimpotrivă, am fost cât se poate de clar în această privinţă. Dacă se găseşte totuşi ceva în mine ce ar putea fi numit religios, este admiraţia neţărmurită faţă de structura lumii, în măsura în care ea ne este dezvăluită de către ştiinţă.

Iar la distanţă de câţiva ani, răspundea la o altă nedumerire, afirmând:

> Nu cred în nemurirea individului şi consider că etica este o chestiune exclusiv umană, lipsită de sprijinul oricărei autorităţi supraumane.

Aceste cuvinte sunt rodul unei minţi sau al unui om care a fost, pe drept cuvânt, faimos pentru precizia, echilibrul şi scrupulozitatea sa şi care, prin geniul său absolut, a descoperit o teorie care, căzută pe mâna cui nu trebuie, ar fi putut să ducă la distrugerea acestei lumi, a întregului ei trecut şi a posibilităţii oricărui viitor. Şi-a dedicat o mare parte a vieţii unei importante negări a

rolului unui profet punitiv, alegând să răspândească mesajul iluminismului şi a umanismului. Evreu convins, exilat, defăimat şi persecutat pentru asta, a salvat ce a putut din iudaismul etic şi a respins mitologia barbară a Pentateuhului. Avem mai multe motive să îi fim recunoscători decât tuturor rabinilor care s-au tânguit şi care se vor mai tângui. (Oferindu-i-se posibilitatea de a fi primul preşedinte al statului Israel, Einstein a refuzat din cauza numeroaselor nelinişti pe care i le provoca direcţia în care o apucase sionismul. Refuzul a fost primit cu uşurare de David Ben-Gurion, care şi-a întrebat îngrijorat cabinetul: „Şi ce ne facem dacă acceptă?")

Învăluită în veşmintele cernite ale văduviei, cea dintâi dintre victorieni şi-ar fi întrebat prim-ministrul preferat dacă poate să îi ofere măcar un argument incontestabil în favoarea existenţei lui dumnezeu. Benjamin Disraeli a şovăit în faţa reginei sale – femeia pe care o făcuse „Împărăteasa Indiei" –, iar apoi i-a răspuns: „Evreii, Doamnă." Acest geniu politic, monden, dar superstiţios, a considerat că supravieţuirea poporului evreu şi ataşamentul lor de o încăpăţânare admirabilă faţă de ritualurile şi naraţiunile antice era o dovadă a intervenţiei mâinii invizibile. În realitate, nu făcea decât să sară dintr-o luntre în alta la momentul oportun. În chiar clipa în care oferea acel răspuns, poporul evreu reuşea să se elibereze de sub două forme diferite de oprimare. Prima şi cea mai evidentă era ghetoizarea ce le era impusă, din ignoranţă şi bigotism, de către autorităţile creştine. Această realitate este atât de solid documentată, încât nu mai este nevoie să o dezvolt aici. Dar cea de-a doua formă de oprimare era autoimpusă. Napoleon Bonaparte, de exemplu, nu fără anumite rezerve, abrogase legile care discriminau împotriva evreilor. (Se prea poate să fi sperat că va obţine susţinerea lor financiară, dar asta nu contează.) Totuşi,

când armatele sale au invadat Rusia, rabinii şi-au îndemnat turma să se ralieze cu acelaşi ţar care îi ponegrise, îi biciuise, îi jecmănise şi îi ucisese. Mai bine acest despotism care persecută evreii, au spus ei, decât cea mai mică adiere a Iluminismului francez, cel fără de dumnezeu. Acesta e motivul pentru care melodrama prostească şi obositoare care s-a petrecut în acea sinagogă din Amsterdam a fost şi rămâne atât de importantă. Chiar şi într-o ţară cu vederi largi precum Olanda, mai-marii evreilor au preferat să se alieze cu creştinii antisemiţi şi cu alţi obscurantişti decât să îi permită celui mai profund dintre semenii lor să îşi folosească liber inteligenţa.

Astfel, când zidurile ghetourilor s-au prăbuşit, evreii nu s-au eliberat doar de sub opresiunea „nonevreilor”, ci şi de sub cea exercitată de rabini. Asta a dus la o înflorire a talentului aşa cum puţine alte epoci au cunoscut. Acest popor ce fusese înainte îndobitocit începea acum să-şi aducă contribuţia în câmpul medicinei, ştiinţei, dreptului, politicii şi al artelor. Ecourile se fac încă auzite: e suficient să-i amintim pe Marx, Freud, Kafka şi Einstein, deşi Isaac Babel, Arthur Koestler, Billy Wilder, Lenny Bruce, Saul Bellow, Philip Roth, Joseph Heller şi mulţi alţii sunt şi ei rezultatul acestei duble emancipări.

Dacă am putea să numim o zi absolut tragică din istoria omenirii, probabil că ar trebui să ne referim la evenimentul ce este acum comemorat sub forma acelei sărbători serbede şi iritante cunoscută ca „Hanuca”. Măcar o dată, nu creştinismul este cel care plagiază iudaismul, ci evreii sunt cei care împrumută fără ruşine de la creştini în încercarea jalnică de a avea o sărbătoare care să coincidă cu „Crăciunul”, acesta fiind, la rându-i, încorporarea cvasicreştină, cu tot cu buşteni arzând în foc, ilice şi vâsc, a unui ritual păgân al solstiţiului venit din mitologia

nordică şi iluminat iniţial de aurora boreală. Ăsta e punctul în care ne-a adus „multiculturalismul” banal. Multiculturalismul nu avea însă nimic de-a face cu ceea ce l-a determinat pe Iuda Macabeul să resfinţească Templul din Ierusalim în 165 î.Hr. şi să stabilească data pe care o comemorează, golind-o de orice sens, cei care sărbătoresc astăzi Hanuca. Macabeii, care au fondat dinastia Hasmoneilor, au reinstaurat cu forţa fundamentalismul mozaic împotriva evreilor din Palestina şi din alte părţi, care ajunseseră să se simtă atraşi de elenism. Aceşti autentici multiculturalişti timpurii ajunseseră să se simtă agasaţi de „lege” şi jigniţi de circumcizie, deveniseră interesaţi de literatura greacă, atraşi de exerciţiile fizice şi intelectuale din gimnaziu, dovedind şi o anumită înclinaţie pentru filosofie. Puteau să simtă atracţia exercitată de Atena, chiar dacă ajungea la ei prin intermediul Romei şi prin raportare la vremea lui Alexandru cel Mare, şi nu mai tolerau teama şi superstiţia girate de Pentateuh. Atitudinea lor trebuie să le fi părut prea cosmopolită adepţilor vechiului Templu – şi nu a fost tocmai greu să îi acuze de „dublă loialitate” când au acceptat ca un templu închinat lui Zeus să fie ridicat pe locul în care mirosul de sânge şi fumul se ridica altădată de pe altarele menite să îmbuneze vechiul dumnezeu mereu încruntat. În orice caz, când tatăl lui Iuda Macabeul a văzut un evreu ce se pregătea să aducă o ofrandă elenică pe vechiul altar, n-a stat pe gânduri şi l-a ucis. În anii ce au urmat, de-a lungul „revoltei” Macabeilor, mulţi alţi evrei asimilaţi au fost asasinaţi, circumcişi cu forţa sau, uneori, şi una, şi alta, iar femeile care au cochetat cu noua religie elenică au avut parte de o soartă şi mai crudă. Cum, în cele din urmă, romanii i-au preferat pe macabeii violenţi şi dogmatici în detrimentul acelor evrei care, mai puţin militarizaţi şi mai puţin fanatici, străluciseră înveşmântaţi în togi în lumina

mediteraneeană, s-au pus bazele înţelegerii secrete dintre sinedriul ultraortodox şi conservator şi autorităţile imperiale. Această relaţie sinistră avea să ducă, până la urmă, la creştinism (tot o erezie iudaică) şi, astfel, inevitabil, la naşterea islamului. Toate astea ar fi putut fi evitate.

Fără îndoială, nici dacă lucrurile ar fi stat altfel, n-am fi dus lipsă de prostie şi de solipsism. Dar legătura dintre Atena, istorie şi umanitate n-ar fi fost atât de fracturată, poporul evreu ar fi putut să devină propagatorul filosofiei şi nu al monoteismului arid, iar şcolile Antichităţii şi înţelepciunea lor nu s-ar fi pierdut în preistorie. Mi s-a întâmplat să mă aflu la un moment dat în biroul de la Knesset al defunctului rabin Meir Kahane, un rasist şi un demagog înrăit care îi număra printre susţinătorii săi pe nebunul dr. Baruch Goldstein şi pe alţi colonişti israelieni. Campania purtată de Kahane împotriva căsătoriilor mixte şi pentru expulzarea tuturor nonevreilor din Palestina îi atrăsese dispreţul multor israelieni din diaspora, ajungându-se ca programul său să fie comparat cu legile de la NĂĽrnberg. Kahane a aiurat puţin ca reacţie la toate astea, spunând că orice arab poate să rămână dacă se converteşte la iudaism printr-un test strict din *halakha* (Hitler n-ar fi făcut o asemenea concesie, trebuie să recunoaştem), dar şi-a pierdut interesul curând şi a renunţat să mai discute, calificându-şi oponenţii evrei ca gunoaie „elenizate”. (Chiar şi astăzi, cuvântul prin care evreii îi înjură pe eretici sau pe apostaţi este *apikoros*, însemnând „discipol al lui Epicur”.) Şi, formal vorbind, avea dreptate: bigotismul său avea prea puţin de a face cu „rasa”, fiind exclusiv o problemă de „credinţă”. Lovit fiind de duhoarea acestui barbar insalubru, am simţit o durere autentică gândindu-mă la lumea luminoasă şi colorată pe care am pierdut-o cu multă vreme în urmă, devenind

captivi în coşmarul alb-negru al strămoşilor săi sumbri şi inflexibili. Ceea ce simţeam era miasma unor Calvin, Torquemada şi Bin Laden, miasmă pe care o emana şi acest personaj ghebos şi puhav care îşi pusese gorilele din partidul Kach să patruleze pe străzi, vânând contactele sexuale neautorizate şi pe cei care încălcau sabatul. Pentru a reveni la metafora şistului Burgess, iată o ramură otrăvitoare ce ar fi fost mai bine să fie ruptă sau lăsată să moară până să ajungă să infecteze dezvoltarea sănătoasă cu ADN-ul ei dăunător. Dar continuăm să ne ducem vieţile în umbra ei nesănătoasă şi ucigătoare. Iar copilaşii evrei sărbătoresc Hanuca, asta ca să nu se simtă lăsaţi pe dinafara miturilor kitschoase ale Bethlehemului, mituri ce sunt acum aspru contestate de propaganda şi mai stridentă ce se aude de la Mecca şi Medina.

Note

- Afirmaţia lui Einstein despre „dumnezeul lui Spinoza” se găseşte în cartea lui Jennifer Michael Hecht *Doubt: A History*, New York, HarperCollins, 2003, p. 447.
- Am preluat citatul lui Benjamin Franklin despre paratrăsnet din cartea sa *The Autobiography and Other Writings*, New York, Penguin, 1986, p. 213. (*Autobiografie*, Univers, Bucureşti, 1976, traducere de Florin Ionescu).

19. ÎN CONCLUZIE: NECESITATEA UNUI NOU ILUMINISM

> Adevărata valoare a unui om nu este determinată de posesiunea, presupusă sau reală, a Adevărului, ci de efortul sincer de a ajunge la Adevăr. Nu prin posesiunea Adevărului, ci prin căutarea acestuia ajunge omul să îşi sporească puterile şi să tindă spre

> acea perfectibilitate nelimitată. Posesiunea duce la pasivitate, indolenţă şi mândrie. Dacă Dumnezeu ar ţine ascuns în mâna sa dreaptă tot Adevărul, iar în mâna stângă doar năzuinţa statornică şi perseverentă spre Adevăr, chiar dacă asta ar însemna că voi rătăci din nou şi din nou apucând pe această cale, de mi s-ar cere să mă hotărăsc, aş alege cu toată umilinţa mâna stângă.
>
> GOTTHOLD LESSING, *ANTI-GOEZE* (1778)

> Mesia nu va veni – şi nici măcar un telefon nu o să dea!
>
> HIT DIN ISRAEL DIN 2001

Marele filosof Lessing a pus problema cu multă delicateţe în cursul schimbului polemic cu pastorul fundamentalist Goeze. Iar cuvenita lui modestie lasă impresia că ar fi avut sau că ar fi putut să aibă de ales în această chestiune. Aşa cum stau lucrurile în realitate, nu ni se oferă posibilitatea de a „alege” adevărul absolut sau credinţa. Suntem doar îndreptăţiţi să spunem, despre cei care *chiar* pretind că deţin adevărul revelat, că nu fac decât să se amăgească şi că încearcă să-i amăgească – sau să îi intimideze – şi pe alţii. Bineînţeles, pentru intelect, e mai bună şi mai sănătoasă „alegerea” căii scepticismului şi a cercetării, pentru că doar prin exersarea acestor facultăţi putem spera că vom înfăptui ceva. Cât despre religii, după cum le-a definit cu isteţime Simon Blackburn în studiul său despre *Republica* lui Platon, nu sunt decât „filosofii fosilizate” sau filosofie care a abandonat interogaţia. A „alege” dogmatismul şi credinţa e ca şi cum ai arunca un vin vechi de calitate pentru a bea cu sete un suc din prafuri.

Toma d’Aquino a scris un studiu despre Sfânta Treime şi, considerându-l cu modestie una dintre operele sale cele mai izbutite, l-a aşezat pe altarul de la Notre-Dame, astfel

încât însuşi dumnezeu să îşi arunce o privire peste el şi, poate, să îl onoreze pe „doctorul angelic” cu o opinie. (Toma făcea aici aceeaşi greşeală pe care o întâlnim şi la cei care le cereau călugăriţelor să-şi acopere băile din mănăstiri cu pânze în timpul abluţiunii: se considera că, printr-un dispozitiv atât de rudimentar, privirea lui dumnezeu va fi abătută de la trupurile dezgolite ale femeilor, uitându-se că, în virtutea omniscienţei şi a omnipotenţei, se presupune că el poate „să vadă” orice, oriunde, oricând, la fel cum se uita şi că el poate neîndoielnic „să vadă” prin zidurile şi tavanele mănăstirii, neavând cum să fie stingherit de pavăza unui cearşaf. Trebuie să presupunem că, de fapt, călugăriţele erau astfel împiedicate să-şi privească propriile corpuri sau, mai degrabă, să tragă cu ochiul unele la altele.)

Oricum ar sta lucrurile în această privinţă, Toma avea să afle mai târziu că dumnezeu chiar îi citise şi îi apreciase tratatul – fiind astfel singurul autor care a pretins vreodată că i s-a acordat o asemenea recunoaştere –, călugări şi novici descoperind cu fascinaţie temătoare că levita fericit în interiorul catedralei. Nu vă îndoiţi, există martori oculari care confirmă evenimentul.

Într-o zi din primăvara anului 2006, Ahmadinejad, preşedintele Iranului, însoţit de cabinetul său, a pornit în procesiune către locul în care se afla o fântână, situată între capitala Teheran şi oraşul sfânt Qum. Se spune că acesta ar fi puţul unde s-a adăpostit, în 873, pe când avea cinci ani, al Doisprezecelea Imam (imamul „ocultat” sau „ascuns”), făcându-se nevăzut până când îndelung aşteptata şi dorita sa reîntoarcere va ului şi va mântui lumea. Sosit în locul cu pricina, Ahmadinejad a luat un pergament şi i-a dat drumul în fântână, asta pentru a-l pune la curent pe cel ocultat cu progresele făcute de Iran în domenii precum fisiunea nucleară şi îmbogăţirea

uraniului. Am putea crede că imamul nu ar fi avut nici o dificultate în a afla ultimele veşti de oriunde s-ar fi găsit, dar, dintr-un motiv sau altul, această fântână trebuia să joace rolul cutiei poştale pentru defuncţi. Am mai putea adăuga că preşedintele Ahmadinejad revenise de puţin timp de la Naţiunile Unite, unde ţinuse un discurs ce fusese transmis la radio şi pe canalele de televiziune, beneficiind şi de un numeros public în sală. În orice caz, la întoarcerea în Iran, le-a spus susţinătorilor săi că, pe toată durata discursului, fusese învăluit într-o lumină verde – verdele fiind culoarea preferată a Islamului – şi că strălucirea acestei lumini divine îi făcuse pe toţi cei din Adunarea Generală să rămână tăcuţi şi ţintuiţi în scaune. Chiar dacă acest fenomen are o natură strict privată – pare a fi fost perceput doar de el –, l-a interpretat ca pe un nou semn al reîntoarcerii iminente a celui de-al Doisprezecelea Imam, dar şi ca pe o confirmare a ambiţiilor sale de a transforma Republica Islamică a Iranului într-o putere nucleară, în ciuda faptului că ţara e sufocată de sărăcie, represiune, stagnare şi corupţie. Dar, precum Toma d'Aquino, n-a crezut că cel de-al Doisprezecelea Imam ar putea să-şi arunce privirea peste document decât dacă îi era, cum s-ar zice, vârât direct sub nas.

Cum am avut adeseori ocazia să urmăresc ceremonii şi procesiuni şiite, n-am fost deloc surprins să aflu că sunt împrumutate parţial, atât în formă, cât şi ca liturghie, din catolicism. Doisprezece imami, unul fiind deocamdată „ocultat" şi aşteptându-se reîntoarcerea sau reînvierea sa. Un cult frenetic al martiriului, în special în legătură cu moartea în chinuri a lui Hussein, cel ce fusese părăsit şi trădat pe câmpiile aride şi cumplite din Karbala. Procesiuni de oameni care se autoflagelează şi se automortifică, copleşiţi de suferinţă şi de vinovăţie pentru felul în care liderul lor sacrificat fusese abandonat. Dintre sărbătorile

şiite, ceremonia masochistă din ziua de Ashura se aseamănă cel mai mult cu acea *Semana Santa*, „Săptămâna Sfântă”, când oameni îmbrăcaţi în sutane cu glugi, purtând cruci şi torţe, pornesc în procesiune pe străzile Spaniei. O dovadă în plus că religia monoteistă este plagiatul unui plagiat al unei erezii inspirate dintr-o erezie, născută din iluzia unei iluzii, totul având la bază născocirea unor false evenimente.

Problema poate fi formulată şi prin a spune că, în timp ce eu scriu aceste rânduri, o structură similară Inchiziţiei e pe punctul de a pune mâna pe o armă nucleară. Sub domnia îndobitocitoare a religiei, marea civilizaţie persană, cu toată creativitatea şi rafinamentul ei, a ajuns să se stingă treptat. Cei mai mulţi dintre scriitori, artişti şi intelectuali sunt în exil sau, dacă nu, sunt sufocaţi de cenzură; femeile sunt obiecte şi pradă sexuală; tinerii sunt, în majoritate, semianalfabeţi şi fără slujbe. După un sfert de secol de teocraţie, Iranul exportă tot ceea ce exporta când teocraţii au preluat conducerea – fistic şi covoare. Modernitatea şi tehnologia par a-i fi ocolit, singura realizare fiind în domeniul nuclear.

Aceste fapte situează confruntarea dintre credinţă şi civilizaţie pe baze cu totul noi. Până relativ de curând, acele civilizaţii care o apucau pe calea clericală ajungeau să suporte costuri majore. Societăţile începeau să se degradeze, economia să se atrofieze, gânditorii de valoare se risipeau sau fugeau în alte locuri, astfel încât ţările respective erau constant devansate de acele societăţi care învăţaseră să ţină sub control şi să izoleze impulsul religios. O ţară ca Afghanistanul ajunge pur şi simplu să se descompună. Ca şi cum n-ar fi suficient de rău, lucrurile s-au agravat pe 11 septembrie 2001, când din Afghanistan a fost dat ordinul sacru ca două dintre realizările faimoase ale modernităţii – zgârie-norii şi avioanele cu reacţie – să

fie apropriate şi folosite pentru nimicire şi sacrificii umane. Următorul pas, anunţat fără echivoc prin predici isterice, avea să fie momentul în care nihilismul apocaliptic se întâlnea cu armamentul Armagedonului. Fanaticii religioşi n-ar fi putut să proiecteze ceva atât de util şi de frumos precum un zgârie-nori sau un avion de pasageri. Dar, ducând mai departe istoria marcată de plagiate, puteau să împrumute şi să fure aceste lucruri, folosindu-le pentru distrugere.

Această carte a avut în centrul ei cea mai veche dispută din istoria omenirii, dar, pe întreaga perioadă în care am fost ocupat cu scrierea ei, aproape că nu a fost săptămână în care să nu fiu nevoit să mă întrerup şi să mă implic în această dispută care încă nu s-a încheiat. Aceste discuţii au tins să ia forme dintre cele mai neplăcute: uneori a trebuit să-mi părăsesc biroul pentru a mă angaja într-o dezbatere cu un iezuit bătrân şi iscusit în Georgetown, alteori fiind necesar să plec în pripă pentru a da dovadă de solidaritate la ambasada Danemarcei, o mică ţară democratică din nordul Europei ale cărei ambasade erau aruncate în aer din cauza publicării câtorva caricaturi într-un ziar din Copenhaga. Această confruntare a avut darul să mă indispună mai mult decât altele. Gloate islamice încălcau imunitatea diplomatică şi ameninţau cu moartea civili, iar Sfinţia Sa papa şi arhiepiscopul de Canterbury au considerat că e nevoie să reacţioneze – condamnând caricaturile! Printre cei din breasla mea, a existat un fel de febră în a vedea cine va capitula primul, comentând imaginile disputate fără a le arăta propriu-zis – asta într-un moment în care mass-media e dominată aproape exclusiv de imagine. S-a produs ceva zarvă eufemistică despre nevoia de a da dovadă de „respect”, dar cunosc destul de mulţi dintre redactorii implicaţi şi pot să spun cu siguranţă că motivul

principal pentru „reţinerea” lor era pur şi simplu frica. Cu alte cuvinte, o mână de bătăuşi şi scandalagii religioşi putea, ca să spun aşa, să abroge tradiţia exprimării libere în chiar inima Occidentului. Mai mult, asta în anul 2006! Pe lângă motivul ignobil al fricii, trebuie să mai adăugăm şi practica relativismului, o formă de lene morală: nici unui grup nonreligios care ar profera ameninţări şi ar recurge la violenţă nu i s-ar acorda o victorie atât de facilă sau nu i s-ar găsi atâtea scuze – ţinând cont de faptul că ei nici n-au încercat să se scuze în vreun fel.

Pe de altă parte, într-o altă zi, deschizând ziarul, puteai să citeşti despre cel mai mare studiu efectuat vreodată în legătură cu problema rugăciunii, studiu ce venea să confirme că nu există nici o corelaţie între rugăciunea „de mijlocire” şi recuperarea pacienţilor. (Ei bine, există o *oarecare* corelaţie: pacienţii care ştiau că se spun rugăciuni în numele lor au avut mai multe complicaţii postoperatorii decât cei care nu ştiau, dar nu aş susţine că asta vine să demonstreze ceva.) În altă parte, un grup de oameni de ştiinţă dedicaţi şi perseverenţi a găsit, într-o zonă îndepărtată din regiunea arctică a Canadei, mai multe schelete ale unui peşte care, în urmă cu 375 de milioane de ani, prezenta trăsături precursoare ale structurii membrelor superioare, de la degete la încheieturi, coate şi umeri. Tiktaalik, numit aşa la sugestia localnicilor din Nunavut, i se alătură lui Archaeopteryx, o specie de tranziţie dintre dinozauri şi păsări, devenind încă una dintre îndelung căutatele verigi lipsă, aşa cum sunt numite, ce ne ajută să înţelegem mai bine adevărata noastră natură. Între timp, apărători ai „proiectului inteligent” asediază consiliul încă unei şcoli, cerând cu glas răguşit ca această mizerie să le fie predată copiilor. În mintea mea, toate aceste evenimente contrastante încep să capete caracteristicile unei curse de viteză: un pas

mărunt înainte pentru cercetare şi pentru raţiune, un salt uriaş şi ameninţător înainte făcut de forţele barbariei – oamenii care *ştiu* că au dreptate şi care vor să instaureze, după cum a spus Robert Lowell într-un alt context, „domnia milei şi a fierului”.

Religia se mândreşte chiar cu o ramură specială dedicată studiului sfârşitului. Îşi spune „escatologie” şi meditează neîncetat la dispariţia tuturor lucrurilor pământeşti. Acest cult al morţii nu intenţionează să se domolească, deşi avem toate motivele de a crede că „lucrurile pământeşti” sunt tot ce avem şi tot ceea ce vom avea vreodată. Totuşi, un întreg univers de descoperiri şi clarificări ne stă la îndemână şi se profilează la orizont, al cărui studiu e o plăcere în sine, oferind unui om de rând accesul la cunoştinţe pe care nu le aveau nici măcar Darwin sau Einstein, aducând cu sine promisiunea unor descoperiri aproape miraculoase în domenii precum sănătatea sau energia şi, totodată, posibilitatea unor contacte paşnice între culturi diferite. Şi totuşi, milioane de oameni din lumea întreagă preferă încă mituri ale peşterii, ale tribului sau ale sacrificiului sângeros. Regretatul Stephen Jay Gould a afirmat cu generozitate că ştiinţa şi religia aparţin unor „*magisteria* care nu se suprapun”. E cât se poate de clar că nu se suprapun, dar asta nu înseamnă că nu sunt antagonice.

Religia a rămas fără justificări. Datorită telescopului şi microscopului, nu mai oferă explicaţii pentru nimic de importanţă. Dacă altădată era capabilă, controlând total viziunea asupra lumii, să *împiedice* ridicarea unor rivali, acum poate doar să frâneze şi să întârzie – sau să încerce să dea înapoi – progresele măsurabile pe care le-am făcut. E adevărat, uneori se va arăta suficient de abilă cât să le recunoască. Dar asta numai pentru a-şi oferi posibilitatea de a alege între irelevanţă şi obstrucţie, neputinţă şi

reacţie deschisă, şi, pusă în faţa alegerii, este programată să opteze pentru ce e mai rău. Între timp, confruntată cu perspective neimaginate asupra cortexului cerebral aflat în continuă evoluţie, asupra zonelor celor mai îndepărtate din univers, asupra proteinelor şi acizilor care constituie natura noastră, religia oferă fie anihilarea în numele lui dumnezeu, fie speranţe deşarte că, dacă ne tăiem prepuţul cu un cuţit, dacă ne rugăm într-o anumită direcţie, dacă înghiţim o bucată de azimă, vom fi „salvaţi”. E ca şi cum cineva, primind un fruct delicios şi înmiresmat, crescut într-o seră concepută cu migală şi devotament, ar arunca pulpa şi ar ronţăi înverşunat sâmburele.

Mai presus de orice, se simte nevoia unui nou Iluminism, unul care se va întemeia pe ideea că omul este adevăratul obiect de studiu al omenirii. Acest Iluminism nu va trebui să depindă, precum cele ce i-au precedat, de descoperirile eroice ale câtorva oameni înzestraţi şi excepţional de curajoşi. Se află la îndemâna omului de rând. Studiul literaturii şi al poeziei, atât pentru propriul beneficiu, cât şi pentru eternele întrebări etice pe care le ridică, poate acum să detroneze cu uşurinţă studierea textelor sacre, dovedite a fi doar nişte încropeli pervertite. Angajarea în cercetarea ştiinţifică neîngrădită şi accesul maselor la descoperiri prin intermediul mijloacelor electronice uşor de utilizat vor revoluţiona conceptele noastre de cercetare şi dezvoltare. Foarte important, putem acum, în sfârşit, să încercăm să despărţim viaţa sexuală de frică, de boală şi de tiranie, dar numai cu condiţia de a alunga toate religiile din cadrul discuţiilor. Toate aceste lucruri şi altele sunt, pentru prima dată în istoria noastră, la îndemâna tuturor.

Cu toate acestea, doar cel mai naiv dintre utopişti ar putea crede că această nouă civilizaţie umană se va dezvolta, ca într-un vis al „progresului”, în linie dreaptă.

Trebuie mai întâi să reuşim să ne depăşim preistoria şi să scăpăm din mâinile noduroase care se întind pentru a ne trage înapoi înspre catacombe, înspre altarele fetide şi înspre plăcerile vinovate ale supunerii şi abjecţiei. „Cunoaşte-te pe tine însuţi”, au spus grecii, sugerând cu delicateţe consolarea oferită de filosofie. Pentru a ne putea elibera intelectul întru atingerea acestui ţel, a devenit necesar să ne cunoaştem inamicul şi să ne pregătim să ne luptăm cu el.

Note

● Pentru citatul din Robert Lowell vezi Walter Kirn, „The Passion of Robert Lowell”, *New York Times*, 26 iunie 2005, http://www.nytimes.com/2005/06/26/books/review/26KIRNL.html.

MULŢUMIRI

Am scris această carte de când mă ştiu şi intenţionez să continui scrierea ei, dar această versiune nu ar fi putut fi realizată fără colaborarea excelentă dintre agent şi editor – mă refer la Steve Wasserman şi la Jonathan Karp. Toţi autorii ar trebui să beneficieze de prieteni şi de aliaţi atât de meticuloşi şi de culţi. De asemenea, toţi autorii ar trebui să se bucure de ajutorul unor documentarişti care să dea dovadă de aceeaşi perspicacitate şi hotărâre precum Windsor Mann.

Michael Prest, vechiul meu prieten din şcoală, a fost prima persoană care m-a făcut să înţeleg că, chiar dacă autorităţile ne pot obliga să participăm la rugăciune, nu ne pot forţa să ne rugăm. N-am să uit niciodată cum stătea drept în timp ce alţii îngenuncheau sau se plecau cu ipocrizie şi nici ziua în care am hotărât să mă alătur lui.

Orice poziţie de supunere sau abdicare ar trebui să facă parte din preistoria noastră.

Mi s-a oferit şansa de a avea mulţi îndrumători morali, atât într-un cadru formal, cât şi în afara sa, mulţi dintre ei trebuind să treacă prin numeroase încercări intelectuale şi să dea dovadă de mult curaj pentru a se putea rupe de credinţa triburilor lor. Dacă ar fi să îi numesc, unii dintre ei ar fi şi astăzi puşi în pericol, dar trebuie să-mi recunosc datoria faţă de regretatul dr. Israel Shahak, cel care mi l-a pus în mână pe Spinoza; faţă de Salman Rushdie, care a depus mărturie pentru raţiune, umor şi limbaj în vremuri foarte întunecate; faţă de Ibn Warraq şi faţă de Irfan Khawaja, care ştiu şi ei câte ceva despre preţul ce trebuie plătit; şi faţă de dr. Michael Shermer, un adevărat model de creştin fundamentalist reformat şi recuperat. Printre cei mulţi care au dovedit că viaţa, înţelepciunea şi cercetarea încep acolo unde se sfârşeşte credinţa, aş vrea să îi salut pe Penn şi pe Teller, pe James Randi, un alt fascinant deconspirator al miturilor şi al înşelăciunilor (un adevărat Houdini al vremii noastre), apoi pe Tom Flynn, Andrea Szalanski şi pe toţi ceilalţi din redacţia revistei *Free Inquiry*. Foarte mult am ajuns să îi datorez lui Jennifer Michael Hecht din clipa în care mi-a trimis un exemplar din extraordinara ei carte *Doubt: A History*.

Tuturor celor pe care nu îi cunosc şi care trăiesc în lumi dominate încă de superstiţie şi de barbarie, în mâinile cărora sper să ajungă această cărticică, le ofer încurajarea modestă a unui mai vechi înţelept. Aceasta este adevărata învăţătură, nu cine ştie ce predică arogantă, care ne parvine din sânul vijeliei: *Die Stimme der Vernunft ist leise*. Aşa e, „vocea raţiunii e slabă”. *Dar e foarte insistentă*. În ea şi în vieţile şi minţile luptătorilor ştiuţi şi neştiuţi, ne punem cea mai mare speranţă.

Ani la rând am meditat asupra acestor întrebări alături de Ian McEwan, ale cărui opere de ficţiune dau dovadă de o extraordinară capacitate de a elucida numinosul fără a face nici o concesie supranaturalului. A reuşit să demonstreze subtil că naturalul e suficient de uimitor pentru noi toţi. În timpul discuţiilor cu Ian, începute pe coasta îndepărtată a Uruguayului, acolo unde Darwin a debarcat curajos pentru a culege mostre, şi continuate în Manhattan, am simţit că acest eseu începe să încolţească. Sunt foarte mândru că am încercat şi că am reuşit să obţin permisiunea lui pentru a-i dedica aceste pagini.

INDEX[2]

11 septembrie 2001 25, 36, 39, 51, 62, 81, 291

A

Adam 96, 114, 120, 163, 218, 232
Afghanistan 39, 51, 235, 291
Aflaq, Michel 33
Africa de Sud 37, 361
Age of Reason (Paine) 280
Ahaz, regele Iudeii 122
Ahmadinejad, Mahmoud 289
al-Qaeda 34, 39, 40, 208
Albright, William 111
Alembert, Jean Le Rond 275
Anaxagoras 269, 283
Andrewes, Lancelot 55
Antelope, Oregon 206–207
Anti-Goeze (Lessing) 288
Antietam, bătălia de la 287, 194
apartheid 37, 261–262
Apologia (Platon) 142, 266
Arabia Saudită 222

[2] Numărul paginilor se referă la ediţia tipărită a cărţii.

Arca lui Noe 96
Arendt, Hannah 239, 260
Aristofan 268, 270
Aristotel 32, 75, 95, 176
Armstrong, Karen 137, 144
Aslan, Reza 141
Atanasie, Sfântul 139, 258
Auden, W.H. 70, 82
Augustin, Sfântul 15, 54, 71, 242, 261, 271
Augustus, împăratul Romei 118, 121, 270
Avraam 43, 59, 61, 97, 116, 131, 136, 174, 215–217, 233
Ayer, A.J. 195–196
Azami, Yusra al- 31

B

Bacon, Francis 259. 271. 282
Baden-Powell, Robert 235
Bagdad 25, 32, 75
Barbelo 120–121
Barbie, Klaus 250
Bayle, Pierre 272, 275–276
Beg, Mirza Aslam 66
Beirut 25–26
Belfast 25, 28
Belgrad 25, 28
Bellow, Saul 101, 285
Ben-Gurion, David 110, 284
Bengal 51, 155, 193
Bernal, J.D. 260
Besra, Monica 155–156
Bethlehem 25, 30–31, 118, 121–122, 125, 287
Bhagavad Gita 64
bin Baz, Abd al-Aziz 235
bin Laden, Osama 34, 40, 67, 287
Blackburn, Simon 289
Bloomberg, Michael 57
Bombay 25, 27, 204
Bonhoeffer, Dietrich 15, 250

Borges, Jorge Luis 121
Bosnia 28, 35, 134
Branch, Taylor 181, 188
Brodie, Fawn 170, 172, 175
Brown, John 138, 186
Bukhari 140–141
Bush, George W. 56, 157
Butler, episcop 195
Butler, Samuel 163

C

Calas, Jean 276
Călăuza rătăciţilor(Maimonide) 70, 232
Calcutta 24, 50–51, 207
Calvin, Jean 74, 242–243, 287
Cambodgia 148, 262
Cartea Mormonilor 169, 171
Chambers, Whittaker 86
Chaucer, Geoffrey 167
China 211, 254
Cicero 270, 280
Cobbett, William 84
Conrad, Joseph 80
Copilul furat (McEwan) 168
Coplestone, părintele 77
Creanga de aur (Frazer) 173
creaţionism 59, 92–93
Crick, Francis 16, 92–93
Croaţia 28–29, 196, 245
Crossman, Richard 243–244
cruciade 23, 30, 133, 203, 212, 238, 254
Cugetări (Pascal) 264

D

Dalai Lama 209, 211
Danemarca 197, 292
Dante 121, 176
Darwin, Charles 11, 16, 72–73, 88, 90–91, 102, 280–283, 297

Davenport, Abraham 69
Dawkins, Richard 13, 91
de Vaux, Roland 111
Democrit 71, 269–270, 274
Dennett, Daniel 13, 54, 172
Deutscher, Isaac 160
Diderot, Denis 275
Disraeli, Benjamin 284
Doctor Jivago (Lean) 128
Dostoievski, F.M. 13, 59, 238
Douglass, Frederick 186
Dreyfus, Alfred 246, 261
Dwight, Timothy 55

E

Eban, Abba 31
Egipt 93, 110, 114, 118–119, 157, 174
Ehrman, Barton 128–129, 150
Einstein, Albert 72, 88, 93, 252–253, 274, 283–285, 293
Eliot, George 13, 242
Encyclopédie (Diderot şi Alembert) 275, 279
End of Faith, The (Harris) 104
Engels, Friedrich 162
Epicur 270–271, 274, 279, 282, 287
Erewhon (Butler) 163
Evanghelia după Luca 118
Evanghelia după Matei 116, 151
Evanghelia lui Iacob 124
Evanghelia lui Iuda 119, 160
explozia cambriană 99

F

Facerea 98, 106, 112, 216, 233
Falwell, Jerry 40, 157
Farrell, J.G. 85
fascism 193, 210, 241, 244, 246, 250-251, 253, 256-257
Fecioara din Orléans (Schiller) 84
Ferma Animalelor (Orwell) 45, 254

Finkelstein, Israel 110
Francisc Xavier, Sfântul 226
Francisc din Assisi, Sfântul 42
Franco, Francisco 245–246
Franklin, Benjamin 73, 265, 278–280
Frazer, Sir James 48, 173
Freud, Sigmund 12, 18, 111, 162, 257, 267, 270, 285
Frum, John 165

G

Galilei, Galileo 72, 266, 271–272, 274, 282
Gandhi, Mohandas K. 191–193
Gândirea captivă (Milosz) 255
Garrison, William Lloyd 185
genom 11, 98, 103
Gibbon, Edward 162, 279, 281
Gibson, Mel 117, 123, 128
Goldstein, Baruch 217, 287
Goldziher, Ignaz 141
Gortner, Marjoe 166–167
Gould, Stephen Jay 13, 100–101
Goya, Francisco 207
Graham, Billy 40
Gudo 210

H

hadith 37, 75, 131, 140–143, 266
Hamas 31
Hamlet (Shakespeare) 88, 92
Hanuca 285–287
Harris, Martin 170–171, 173
Harris, Sam 104
Hawking, Steven 16–17, 72
Heber, Reginald 207
Heine, Heinrich 50, 274
Hobbes, Thomas 163
Hoyle, Fred 72
Hume, David 143, 149, 270, 279–280

I, Î

ibn Naufal, Waraqa 48, 136, 296
ibn Thabit, Zaid 139
iezuiţi 77, 128, 227–228, 241, 292
Ignaţiu de Loyola, Sfântul 70, 228
India 20, 58, 67, 155–156, 191–193, 211, 217, 240
Indonezia 53, 134, 157, 251
Ingersoll, Robert 196
Ioan Botezătorul, Sfântul 178, 184
Ioan Paul al II-lea, papa 72, 202–203
Ioan, Apostolul 64, 120, 122, 129
Iosephus 119
Iosif 30, 118, 123–124, 166
Iosua 111, 125, 133, 272
Iov 104, 115
Irineu, Sfântul 119, 139
Irod 118–119, 121
Isaac 43, 61, 215, 233, 237
Isaia 122, 136, 170–171, 185
Istoria declinului şi a prăbuşirii Imperiului Roman (Gibbon) 162, 279
Iuda 119–120, 160, 219
Iuda Macabeul 285–286
Împăratul muştelor (Golding) 49

J

Jagerstatter, Franz 250
Japonia 37, 41, 165, 210, 212
Jefferson, Thomas 42, 73, 86, 126, 185, 189, 190, 280–281
Jenkins, Jerry B. 64
Johnson, Samuel 61, 182
Joyce, James 225–226
Jungla (Sinclair) 47

K

Kahane, Meir 287
Kant, Immanuel 253, 276–277

Kierkegaard, SĂ¸ren 79
Kim Il Sung 258
Kim Jong Il 258
King, Martin Luther 181–184, 188–190, 193
Kony, Joseph 198–199, 202

L

LaHaye, Tim 43, 64
las Casas, Bartolemeo de 96
Lenin, Vladimir Ilici 245, 254–255
Lessing, Gotthold 288
Leviathan (Hobbes) 163
Lewis, C.S. 15, 126–128, 218, 267
Lie, Trygve 160
Lincoln, Abraham 73, 186–187, 189, 194
Lindsey, Hal 68–69
Liubavici, mişcarea 180, 216
Lively, Penelope 277
Llandaff, episcop de 115
Llano Cifuentes, Rafael 52
Lucreţiu 270–271
Luther, Martin 42, 70–71, 189
Luxemburg, Rosa 160

M

Macmillan, Ken 153–154
Madison, James 41–42
Mahomed 37, 58, 71, 97, 131–132, 135–140, 143, 148, 168–169, 171–172, 176, 202, 261, 274
Maica Tereza 24, 153–155, 231
Maimonide 15, 70, 118, 219, 232
Marjoe 162, 166–167
McCarthy, Eugene 188
McCarthy, Mary 228
McEwan, Ian 5, 168, 297
Mecanica celestă (Laplace) 73
Mencken, H.L. 116–117, 260
Mere Christianity (Lewis) 126

Mill, John Stuart 22, 85, 231, 264
Miller, George 68, 169
MiĹ‚osz, CzesĹ‚aw 255
Minima moralia (Adorno) 81
Misago, Augustin 201–202
Mondo cane 164–165
Moon Tiger (Lively) 277
Moon, Sun Myung 259

N

New Orleans 157
Newton, Sir Isaac 72–73, 87, 271, 274, 278, 282
Nigeria 52
Nilsson, Daniel 90–91
Norii (Aristofan) 268
Norvegia 160–161

O

Orgel, Leslie 92
Originea speciilor (Darwin) 281
Orwell, George 19, 38, 45, 46, 241, 242, 254, 258

P

Paine, Thomas 38, 112, 115, 117, 185–187, 273, 280, 281
Pakistan 37, 53, 66–67
palestinieni26, 31, 109, 111, 114, 125, 136, 178, 286–287
Paley, William 84–86
Pascal, Blaise 15–15, 220–221, 264
Patimile lui Hristos 117
PaveliÄć, Ante 28
Pickthall, Marmaduke 132, 134, 136
Pikaia gracilens 100–101
Powell, Anthony 204
Prager, Dennis 25, 30, 35, 39, 43
presbiterieni 185
Priestley, Joseph 278
Primul Război Mondial 160, 190, 244

R

Rajneesh, Bhagwan Sri (Osho) 204
Regele Lear (Shakespeare) 48
Regula de aur 223, 277
Republica (Platon) 289
Revoluţia Rusă 139, 244
Rushdie, Salman 27, 36–38, 134, 143, 145, 296
Russell, Bertrand 109, 221, 244, 277

S

Sai Baba 82–83, 204
Sinclair, Upton 47
Spinoza, Baruch 272-275, 279, 296
Stanley, Charles 43

T

Talmud 62, 159
Tertulian 65, 78, 227, 271
Tiktaalik 293
Tractatus (Spinoza) 274
Troţki, Lev 160–161, 254
Turcia 180

V

Versetele satanice (Rushdie) 143–144
Victoria, Brian 210
Vincenti, Matteo 277
Voltaire 103, 147, 285–276

W

Waterhouse, William 252
Watts, Jean 9–10, 19
Waugh, Evelyn 195–196, 246

Y

Yadin, Yigael 110
Yakasuni, altarul 212